

მ. თალაკვაძე

ზმნის სწავლება სკოლაში

წინასიტყვაობა

წინამდებარე შრომა ქართული გრამატიკის ურთულესი მეტყველების ნაწილია — ზმნის სწავლებას ეხება.

ქართული ზმნა მდიდარია გრამატიკული კატეგორიებით და მისი სწავლების სირთულეც ამითაა შეპირობებული.

ზმნის სწავლების შესახებ მთლიანი მეთოდოლოგიური ნაშრომი არ მოგვეპოვება, ვფრო მეტიც, რაკი კატეგორიების სწავლების მეთოდოლოგიკ არ არის დამუშავებული.

შრომის მიზანიც არსებული ხარვეზის რამდენადმე ამოვსებაა. მასში, შეძლებისამებრ, ზმნის ყველა კატეგორიის სწავლების საკითხებია განხილული. ცალკეული კატეგორიები ჭერ დახასიათებულია ზოგადად, გრამატიკული ნიშნების მიხედვით, ზოლო შემდეგ მოცემულია მათი სწავლების მეთოდოლოგია.

შრომა აგებულია 1954 წლის პროგრამის მიხედვით. ბეჟდვის პროცესში პროგრამა რამდენადმე შეიცვალა, მაგრამ წიგნში ცვლილებების შეტანა ვერ მოხერხდა. ამის გამო მასში ისეთი საკითხებიც შეიძლება იყოს განხილული, რომლებიც ახალი პროგრამით არ ივარაუდება.

ახსთანავე შრომაში ზოგი საკითხი უფრო ვრცელადაა წარმოდგენილი, ვიდრე ამას პროგრამა ითვალისწინებს. ამ შეკითხვევაში ავტორს მხედველობაში ჰქავდა მასწავლებელი და არა მოსწავლე.

განხრახული იყო შრომას დართოდა ზმნის სხვადასხვა კატეგორიის სწავლებასთან დაკავშირებით გაკვეთილთა გეგმა-კონსპექტები, მაგრამ ტექნიკური მიზეზების გამო ამ გამოცემაში ეს ვერ მოხერხდა.

შრომა ქართული ენის მასწავლებელთა დამხმარე მეთოდოლოგიკ სახელმძღვანელოდა გათვალისწინებული, მაგრამ, ვფიქრობთ, იგი მცირე დაწმარებას სხვებსაც — ქართული ენის სწავლების საკითხებით დაინტერესებულ სხვა პირთაც — გაუწევს.

შრომა, ცხადია, უნაყოლო ვერ იქნება. ავტორი ყველა სამართლიან შენიშვნას მაღლობით მიიღებს.

შენსაველი

ზმნის სწავლების მნიშვნელობა

ზმნა ქართული ენის ყველაზე არსებითი, განსაკუთრებით მნიშვნელოვანი მეტყველების ნაწილია.

ქართულ ზმნას ფორმათა მრავალფეროვნებით, კატეგორიათა სიმდიდრით, თავის მოქნილობითა და დინამიკურობით იშვიათად თუ შეედრება რომელიმე სხვა ენის ზმნა. ქართულ ზმნას აქვს არა ერთი დამახასიათებელი თავისებურება, რომლებიც დიდ გამომსახველობით უნარს ანიჭებენ ენას.

ქართული ზმნა ქართული ენის გრამატიკული წყობის არსებითი მხარეა; ლექსიკის გამდიდრების ერთ-ერთი ბაზათაგანია. ი. სტალინის ურყევი დებულებით „ენის გრამატიკული წყობა და მისი ძირითადი ლექსიკური ფონდი შეადგენს ენის საფუძველს მისი სპეციფიკის არსს“¹.

ზმნას ხშირი გამოყენება აქვს ქართულში, ის ჩვენი მეტყველების „დედა ძარღვია“. „ქართველი უფრო ზმნებით ლაპარაკობს, ზმნებით ჰმეტყველობს,—წერდა ი. ჭავჭავაძე,—ვიდრე სხვა სიტყვის ნაწილებით. მაგალითად მოვიყვანო რუსთაველს, რომლის ფრაზეოლოგია გასაოცარს სიუხვეს ზმნების ხმარებისას წარმოგვიდგენს. დიდ ღირსებად ვუთვლით რუსთაველს, რომ ამ დედა-ძარღვს ჩვენის მეტყველებისას ასეთი განიერი გზა და ავალა მისცა და თითქმის არც ერთხელ არ უმტყუნა“².

აიხსენება ეს იმით, რომ ქართული ზმნა გამომსახველობითი ძალით „ბევრად წინა დგას სახელზე. ზმნის ექსპრესიული ძალა დიდია“³.

¹ ი. სტალინი, მარქსიზმი და ენათმეცნიერების საკითხები, 1954, გვ. 23.

² ი. ჭავჭავაძე, წერილების კრებული, ტ. 5, 1927, გვ. 360—361.

³ ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი, ტ. I, 1950, წინასიტყვაობა, 83. 011.

დიდია ზმნის მნიშვნელობა წინადადებათა კონსტრუქციის, ფრაზის აგებისათვის. თვით ქართული „ზმნის აგებულებაში სათანადოდ უკუფენილია წინადადების შედგენილობა“¹.

ამიტომაც ზმნის შესწავლას, მის საფუძვლიან ცოდნას გადამწყვეტი მნიშვნელობა აქვს სინტაქსის შესწავლის, მის კატეგორიებში გარკვევისათვის. ასეა სხვა ენებშიც. აკად. ვ. ვინოგრადოვის აზრით, „ზმნა ყველაზე რთული და ყველაზე ტევადი გრამატიკული კატეგორიაა რუსული ენისა. ზმნა, მეტყველების ნაწილთა ყველა სხვა კატეგორიასთან შედარებით, უფრო კონსტრუქციულია. ზმნურ კონსტრუქციებს გადამწყვეტი გავლენა აქვთ სახელთა შესიტყვებებსა და წინადადებებზე“² (ხაზი ჩემია. მ.თ).

ქართულში ერთპირიანი ზმნის (შემასმენლის) სუბიექტი (ქვემდებარე) ყოველთვის სახელობით ბრუნვაშია (ბავშვი დგება, ბავშვი ადგა, ბავშვი ამდგარა); იგი ბრუნვაუცვლელია სერიების მიხედვით.

ორპირიან ზმნასთან შეწყობილი პირები — სუბიექტი და ობიექტი — ბრუნვაცვალებადობის მიხედვით ორგვარ ვითარებას გვიჩვენებს და ამის კვალობაზე წინადადებათა კონსტრუქციაც ორგვარია:

ა) ორპირიან ზმნასთან დაკავშირებული სუბიექტი და ობიექტი ბრუნვაუცვლელია სერიების მიხედვით. სუბიექტი (ქვემდებარე) ასეთ ზმნასთან (შემასმენლთან) მუდამ სახელობით ბრუნვაშია, ხოლო ობიექტი (დამატება) — მიცემითში. მაგალითად: „მეზობელს სახლი უშენდება“, „მეზობელს სახლი აუშენდა“, „მეზობელს სახლი აშენებია“. სუბიექტი სახლი (ქვემდ.) სახელობით ბრუნვაში დგას ყველა სერიაში, ხოლო მეზობელს — ირიბი ობიექტი (ირიბი დამატება) — მიცემითში.

ბ) ორპირიან ზმნასთან დაკავშირებული სახელები (სუბიექტი და ობიექტი) სერიების მიხედვით ბრუნვაცვალებადია. პირველ სერიაში ასეთი ზმნის სუბიექტი (ქვემდ.) სახელობით ბრუნვაშია, ობიექტი — მიცემითში (მხატვარი ხატავს სურათს); მეორე სერიაში სუბიექტი მოთხრობითშია, ობიექტი — სახელობითში (მხატვარმა დახატა სურათი); ხოლო მესამე სერიაში სუბიექტი მიცემითშია, ობიექტი — სახელობითში (მხატვარს დაუხატავს სურათი).

სამპირიან ზმნასთანაც თითქმის ასეთივე ვითარებაა: სუბიექტი.

¹ ა. ჩიქობავა, ქართული ენის ზოგადი დახასიათება: განმარტებითი-ლექსიკონი, ტ. I, 1950, გვ. 057.

² В. Виноградов, Русский язык, 1947, стр. 422.

და ერთი ობიექტი (პირდაპირი) ბრუნვაეცვალეზადია, მეორე ობიექტი (ირიბი) კი ბრუნვაუცვლეი. მესამე სერიაში ბრუნვაუცვლეი (ირიბი) ობიექტი თანდებუიანი ხდება და ზმნასთან პირიანობის მიხედვით კავშირს წყვეტს. ამისდა მიხედვით წინადადების კონსტრუქციაც ასეთ სახეს იღებს: ქვემდებარე პირველ სერიაში სახელობით ბრუნვაშია, დამატება-ობიექტები (ორივე — პირდაპირიცა და ირიბიც) — მიცემითში; მეორე სერიაში ქვემდებარე მოთხრობითშია, ერთი დამატება-ობიექტი (პირდაპირი) — სახელობითში, მეორე დამატება-ობიექტი (ირიბი) — ისევე მიცემითშია; მესამე სერიაში კი ქვემდებარე მიცემითშია, პირდაპირი დამატება — სახელობითში, ხოლო ირიბი დამატება თანდებუიან უბრალო დამატებად იქცევა.

ამგვარად, წინადადების წევრთა (ქვემდებარისა და დამატებათა) ბრუნვების ფორმა ზმნით (შემასმენლით) არის გამოწვეული, კერძოდ მისი პირიანობით.

აქედან ცხადია, თუ რაოდენ დიდი მნიშვნელობა აქვს ზმნის პირიანობის საფუძვლიან შესწავლას წინადადების კონსტრუქციის, მისი აღნაგობის შესწავლა-გაგებისათვის. ამიტომაც ნათქვამი, რომ ზმნის მორფოლოგიური თავისებურება ზმნის ქართული სინტაქსის (ქვემდებარე-დამატების ბრუნვაეცვალეზადობას) თავისებურებას (ა. ჩიქობავა).

ზმნის შესწავლასთან დაკავშირებულია მთელი რიგი პრაქტიკული საკითხები, როგორიცაა: მ-სა და ს-ს წერის საკითხი სუბიექტური II პირისა და ობიექტური III პირის ფორმებში, გ-ს წერა გ-თა და უ-თი დაწყებულ ზმნებში, სუბიექტურ და ობიექტურ პირთა მრავლობითობის გამოხატვა ზმნებში და მასთან დაკავშირებული მართლწერის საკითხები და სხვ.

ქართული ზმნის ხვედრითი წონა, მისი მნიშვნელობა საშუალო სკოლის ქართული ენის მორფოლოგიის კურსში მეტად დიდია. ძირითადად ქართული ზმნის შესწავლით ეცნობა მოსწავლე ქართული ენის გრამატიკული წყობის დიდ ნაწილს და ლექსიკური შემადგენლობის გამდიდრების საშუალებებს. ზმნის შესწავლითვე მდიდრდება მისი მეტყველება.

ქართული ზმნის თავისებურებანი

ზმნა ყველაზე უფრო ძნელი ნაწილია ქართული გრამატიკისა. ძნელია, ერთი მხრით, იმიტომ, რომ ქართული ზმნის ფორმები რთულია მეტისმეტად; და, მეორე მხრით, იმიტომ, რომ ქართულ ზმნას ბევრი

რამე აქვს ისეთი, რომლის პარალელსაც ჩვენ სხვა ენებში იშვიათად ვიპოვით: ქართული ზმნის აგებულება არსებითად განსხვავდება ინდოურ-ევროპულისა, სემანთისა და თურქული ენების ზმნის აგებულებისაგან¹.

ქართული ზმნის თავისებურებებია:

1. გ ა რ დ ა მ ა ვ ლ ო ბ ა. გარდამავლობა არაა მხოლოდ ქართულის თავისებურება. გარდამავლობა სხვა ენათა ზმნებსაც ახასიათებს, მაგრამ გარდამავლობის მიხედვით ქართული ზმნა არსებითად განსხვავდება სხვა ენათა ზმნებისაგან. ქართული ზმნის გარდამავლობისათვის დამახასიათებელია ზმნის ფორმასთან შეწყობილ პირთა, კერძოდ პირდაპირი ობიექტის ბრუნვაცვალებადობა სერიების მიხედვით; მაგალითად: აშენებს ის სახლს, ააშენა მან სახლი, აუშენებია მას სახლი.

სახლს-სახლი—ობიექტი ბრუნვაცვალებადია. პირველ სერიაში ის მიცემითი ბრუნვის ფორმითაა წარმოდგენილი, მეორესა და მესამეში კი სახელობითისა. სახლი პირდაპირი ობიექტია, პირდაპირ ობიექტიანი ზმნა კი გარდამავალია. მაშასადამე, აშენებს ზმნა გარდამავალია. რუსულში იგივე ზმნა (строить) გარდამავალია, მაგრამ მასთან შეწყობილი ობიექტი (дом) ბრუნვაცვალეულია. ის მუდამ ბრალდებით (винительный) ბრუნვაში დგას (строит дом, построил дом, построи дом, он, оказывается, построил дом).

„ქართული გარდამავალი ზმნის თავისებურება აჩენს ე. წ. ერგატიულ კონსტრუქციას (ხაზი ავტორისაა. მ. თ.), ანუ მოთხრობითბრუნვიან კონსტრუქციას², რაც, რამდენადაც ცნობილია, ქართულსა და, საერთოდ, იბერიულ-კავკასიურ ენებს ახასიათებს... „მოთხრობითი ბრუნვის ქონა ქართულისა (და, საერთოდ, იბერიულ-კავკასიურ ენათა) მორფოლოგიის ნიშანდობლივი ფაქტია... ბრუნვის ეს თავისებურება შეპირობებულია უღვლილების თავისებურებებით,—კერძოდ, გარდამავალი ზმნის თავისებურებით“³.

2. ქ ც ე ვ ა. ქცევა ქართულისა და ქართველური ენების თავისებურებაა და, რამდენადაც ცნობილია, სხვა ენებში „ეს კატეგორია აღნიშნული არ არის“⁴.

¹ ა. შ ა ნ ი ძ ე, სუბიექტური პრეფიქსი მეორე პირისა და ობიექტური პრეფიქსი მესამე პირისა ქართულ ზმნებში, 1920, გვ. 1.

² ა. ჩ ი ქ ო ბ ა ვ ა, ქართული ენის ზოგადი დახასიათება: განმარტებითი ლექსიკონი, I, 1950, გვ. 035.

³ იქვე, გვ. 032.

⁴ ა. შ ა ნ ი ძ ე, ქართული გრამატიკის საფუძვლები, ნაწ. 1, 1953, გვ. 362..

ქართული ზმნის თავისებურება ქცევის მიხედვით იმაში მდგომარეობს, რომ ყოველი პირის კუთვნილება¹ ზმნაში სათანადო პრეფიქსით აღინიშნება; მაგალითად: იკეთებს, უკეთებს, აკეთებს.

ზმნის „ეს თავისებურებაც (თუმც სიტყვათწარმოებითი) ისევ სირთულეს ქმნის და ქართულ ზმნაში გარკვევას აძნელებს“².

3. კონტაქტი (გზა). „ვერობულ ენებთან შედარებით ე. წ. კაუზატივი (კონტაქტი. მ. თ.) ქართული ზმნის თავისებურების ახალ მომენტს ქმნის“³.

კონტაქტიც ქართულ ზმნას ხდის მოქნილსა და გამომსახველობითს, მაგრამ ერთგვარად ართულებს მას შესწავლას.

ქართული ზმნის თავისებურებას ქმნიან აგრეთვე თურმეობითის ფორმები, ინვერსია და სხვა, მაგრამ განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია ზმნის პირიანობა.

4. პირიანობა. „სწორედ პირის საკითხში არის ქართული ზმნა უაღრესად ორიგინალური“⁴.

ქართული ზმნის ორიგინალურობა მის მრავალპირიანობაში (პოლიპერსონალიზმში) იხატება. მაშინ როდესაც რუსულსა და ევროპულ ენებში ზმნა ერთპირიანია, ქართულში ის შეიძლება იყოს ერთპირიანი, ორპირიანი და სამპირიანიც და ყოველ პირს ზმნაში თავისი ნიშანი გააჩნდეს (ეს ნიშანი ზმნაში ან რეალურადაა წარმოდგენილი ან პოტენციალურად).

ამისდა მიხედვით ერთპირიან ზმნაში ერთი პირის ნიშანი გაჩნდება (ვ-ცხოვრობ, (ს)-ცხოვრობ, ცხოვრობ-ს), ორპირიანში კი ორი ნიშანი (მ-ხატავ-ს, გ-ხატავ-ს, (ჰ)-ხატავ-ს). აქ სუბიექტი ის სამივე ზმნაში წარმოდგენილია ს ბოლოსართით, მე—მ თავსართით, შენ—გ თავსართით, ხოლო მას—მესამე ობიექტური პირი, ზმნაში რეალურად არაა აღნიშნული, ის მხოლოდ პოტენციალურადაა წარმოდგენილი. პოტენციალურადო რომ ვამბობთ, ეს იმას ნიშნავს, რომ ზმნაში მესამე ობიექტურ პირს შეიძლება ნიშანი ჰქონდეს (ჰხატავს), მაგრამ იგი რიგ შემთხვევაში დაკარგულია.

¹ ვამბობთ მხოლოდ „კუთვნილება“, რამდენადაც ქცევის ძირითადი ფუნქცია ესაა. ქცევის სხვა ფუნქციაზე სათანადო ადგილას იქნება მითითებული.

² ა. ჩიქობავა, რა თავისებურება ახასიათებს ქართული ენის აგებულებას: ჟურნ. „ახალი სკოლისაკენ“, 1929, № 9—10, გვ. 63.

³ იქვე, გვ. 63.

⁴ იქვე, გვ. 47.

„ორპირიან ზმნაში არ შეიძლება არც ერთი ფორმის დაძებნა, რომელთადაც ორი სახელი არ იყოს დაკავშირებული: ეს რომ ასე არ იყოს, ზმნა ორპირიანი არ იქნებოდა“¹.

რუსულსა და ევროპულ ზმნაში ობიექტური პირები სათანადო ნიშანს ვერ აჩენენ. რუსული ენა არ განასხვავებს ზმნის ფორმით, თუ რომელი პირია ობიექტი — პირველი, მეორე თუ მესამე; მაგალითად: пишу ერთგვარად ითქმის პირველი, მეორე და მესამე ობიექტური პირის მიმართ, он пишет меня, тебя, его, нас, вас, их, მაშინ როდესაც ქართულში თითოეული მათგანი ცალკე დამოუკიდებელ ფორმას მოითხოვს: მხატავს მე, გხატავს შენ, ხატავს მას, გვხატავს ჩვენ, გხატავთ თქვენ, ხატავს მათ.

სამპირიანი ზმნები ორპირიანთაგან მხოლოდ ზმნასთან შეწყობილ პირთა რაოდენობით განსხვავდებიან: ზმნაში პირთა ნიშნების მიხედვით მათ შორის განსხვავება არაა. ზმნაში რეალურად მხოლოდ ორი პირი, სუბიექტი და ერთი ობიექტი, აისახება, მეორე ობიექტი ჩვეულებრივ პოტენციალურად იქნება წარმოდგენილი.

რუსულსა და ევროპულ ენებში ზმნა მხოლოდ სუბიექტური პირების მიხედვით იცვლება (я пишу, ты пишешь, он пишет და ა. შ.), ქართულში კი ის იცვლება როგორც სუბიექტური, ისე ობიექტური პირების მიხედვითაც (ვიკეთებ, მიკეთებს). ამიტომაცაა, რომ იქ, სადაც რუსულში 6 ფორმაა, ქართულში 18 ფორმაა პირთა დაჯგუფებისა.

ცხადია, ქართული ზმნის პირის ფორმათა მრავალფეროვნება ქართული ენის სიმდიდრის, მისი გრამატიკული წყობის სრულყოფის მაჩვენებელია, მაგრამ ამასთანავე მის სირთულესაც გვიჩვენებს.

თავისებურების მქონეა ქართული ზმნა რიცხვის წარმოების მიხედვითაც. რუსულში მრავლობითობის გამომხატველი ცალკე ნიშანი ზმნას არ გააჩნია. მრავლობითის აღსანიშნავად პირისა და რიცხვის ნიშანი ერთი ფორმანტითაა წარმოდგენილი (пишем, пишете, пишут), ქართულში კი ზმნის პირველი და მეორე პირის ფორმებში ცალკე ფორმანტი გამოიყოფა. ეს ფორმანტია თ, რომელიც ზმნას ბოლოში დაერთვის (ვაკეთებთ, აკეთებთ).

მესამე პირის ფორმებში პირისა და რიცხვის ნიშანი ზმნაში ერთადაა წარმოდგენილი: ან, ენ, ნ-ენ, ნ, ეს (ტირიან, აკეთებენ, წერ-

¹ ა. ჩიკობავა, რა თავისებურება ახასიათებს ქართული ენის აგებულებას: „ახალი სკოლისაკენ“, 1929, № 9—10, გვ. 51.

დნენ, ააშენონ, გააკეთეს). მესამე პირში ზმნის რიცხვის წარმოება წააგავს რუსულისას.

„ზმნაში ორისა და სამი პირის აღნიშვნა, ქცევათა და კაუზა-ტივების წარმოება — თითოეული ცალკე და ყველა ერთად ქმნის ფორმათა იმ ხლართს, რომელიც ქართული ზმნის დამახასიათებელია და მის სიძნელეს განსაზღვრავს“¹.

ზმნის კატეგორიათა სწავლების თანამიმდევრობა

ზმნის კატეგორიათა თანამიმდევრობის საკითხი ზმნის სწავლების ძირითადი მეთოდოლოგიური საკითხია. ამ საკითხმა პირველ რიგში თავისი ასახვა პროგრამასა და სახელმძღვანელოში უნდა პოვოს.

ზმნის კატეგორიათა თანამიმდევრობა ერთგვარი არ ყოფილა არა თუ სხვადასხვა ავტორის სახელმძღვანელოებში, არამედ იგი ერთგვარი არაა ერთისა და იმავე ავტორის სახელმძღვანელოს სხვადასხვა გამოცემაშიც კი. ამ მხრივ განსაკუთრებით აღსანიშნავია ა. შანიძის „ქართული ენის გრამატიკა“.

ამ სახელმძღვანელომ პირველი გამოცემიდან უკანასკნელ გამოცემამდე განიცადა ცვლილებები, უმეტესად ზმნური მასალის მიხედვით. მესამე და, განსაკუთრებით, მეხუთე გამოცემა გადამეშავებულ იქნა „ქართული ენის მეცნიერული კვლევა-ძიების უკანასკნელ მიღწევა ია გათვალისწინებით“².

უკანასკნელ გამოცემებში ზმნური მასალის თანამიმდევრობა ისევ შეიცვალა. სახელმძღვანელოს უკანასკნელ გამოცემაში ზმნის კატეგორიათა თანამიმდევრობა ასეა წარმოდგენილი: პირი და რიცხვი, დრო, კილო, ზმნისწანი, ასპექტი, გვარი, ქცევა, კონტაქტი, უღლება. უღლებაში განიხილება შემდეგი საკითხები: მწკრივი, გარდამავლობა, ფუძე და თემა, თემის ნიშნები, უღლების ჯგუფები.

კატეგორიათა ამ თანამიმდევრობაში რამდენადმე დაცულია დიდაქტიკური მოთხოვნები — აღვილიდან ძნელისაკენ, მარტივიდან რთულისაკენ გადასვლისა, მაგრამ სწავლების თვალსაზრისით ზოგი რამ ამ თანამიმდევრობაშიც გასათვალისწინებელია.

ზმნის კატეგორიათა თანამიმდევრობა საშუალო სკოლის პროგრამასა და სახელმძღვანელოში მეცნიერულ მონაცემებთან ერთად

¹ ა. შანიძე, რა თავისებურება ახასიათებს ქართული ენის აგებულებას: უფრ. „ახალი სკოლისაკენ“, 1929, № 9—10, გვ. 63.

² ა. შანიძე, ქართული ენის გრამატიკა, III გამ., 1946; წინასიტყვაობა.

უნდა აკმაყოფილებდეს პედაგოგიკა-დიდაქტიკის მოთხოვნილებებს და ისეთი თანამიმდევრობით აწედიდეს მოსწავლეებს ამ მასალას, რომ ყოველი წინა კატეგორია ერთგვარი საფეხური გახდეს შემდგომი კატეგორიის შესასწავლად.

ამისდა მიხედვით ზმნის სწავლებისას კატეგორიათა ასეთი თანამიმდევრობა უნდა იქნეს დაცული:

პირი და რიცხვი, ზმნისწინი, ასპექტი, დრო, კილო, მწკრივები (სერიები და მწკრივები)¹, ფუძე და თემა, თემის ნიშნები, გარდამავლობა, გვარი, ქცევა, კონტაქტი, უღლების ჯგუფები, მონაცვლე ზმნები, სახელზმნა.

ზმნის კატეგორიათა ასეთი თანამიმდევრობით სწავლება გამართლებული ჩანს შემდეგით:

პირი და რიცხვი ზმნის ძირითადი კატეგორიებია. პირისა და რიცხვის ცოდნის გარეშე შეუძლებელია ზმნის სხვა კატეგორიებში ორიენტირება, სხვა კატეგორიათა შესწავლა.

შემდეგი ადგილი ზმნისწინს ეთმობა. ზმნისწინი შესასწავლად არაა რთული, განსაკუთრებით მისი ძირითადი ფუნქციის (მიმართულების) აღნიშვნა. მით უფრო ამ ფუნქციით ნაწილობრივ ის ნაცნობია მოსწავლეთათვის დაწყებითი სკოლის ქართული ენის კურსიდან.

ზმნისწინის ცოდნას კი მრავალმხრივი მნიშვნელობა აქვს.

ზმნისწინს უკავშირდება ასპექტიც; ზმნისწინიან ფორმათა უმეტესობა სრული ასპექტისაა, უზმნისწინო — უსრულისა, მაგ.: წერს — დაწერს, დაწერა; აკეთებს — გააკეთებს, გააკეთა და სხვ.

შემდეგი ადგილი დროს ეთმობა. დრო ნაცნობია მოსწავლეთათვის დაწყებითი სკოლის ქართული ენის კურსიდან. ის ზმნისწინისა და ასპექტის შემდეგ უნდა გავაცნოთ იმის გამო, რომ მომავალი დრო ახლანდელისაგან ძირითადად ზმნისწინით, ე. ი. ასპექტით განსხვავდება.

¹ ჩვენს წერილში „ზმნის კატეგორიათა სწავლების თანამიმდევრობისათვის“ (იხ. „ქართული ენისა და ლიტერატურის სწავლების საკითხები სკოლაში“, კრებული № 5) მწკრივებს (სერიებსა და მწკრივებს) კონტაქტის შემდგომი, მეთერთმეტე ადგილი დავუთმეთ. მაგრამ შემდეგ, ზმნის კატეგორიათა სწავლებაზე ხანკრძლივმა დაკვირვებამ, მოწინავე მასწავლებელთა გამოცდილებას შესწავლამ და ზმნის ყველა კატეგორიის მეთოდის დამუშავებამ დაგვარწმუნეს, რომ მწკრივს ზმნის სხვა კატეგორიათა შორის შეეძქეს (კილოს შემდგომი) ადგილი უნდა დაეთმოს.

დროსვე უკავშირდება კილოც. დროის გარეშე კილოს გაგება გაპირდება.

შემდეგი ადგილი ზმნის კატეგორიათა .. თანამიმდევრობაში მწკრივებს უქირავს.

მწკრივი ზმნის ურთულესი ფორმაა. მიუხედავად ამისა მის სწავლებას მეექვსე ადგილი უნდა დაეთმოს ზმნის კატეგორიათა რიგში. გამოწვეულია ეს შემდეგით:

სერიებისა და მწკრივების ცოდნას გადამწყვეტი მნიშვნელობა აქვს ზმნის ისეთი საკითხების შეგნებულად გაგება-ათვისებისათვის, როგორიცაა: თემა და თემის ნიშნები, ფუძე და ძირი, აგრეთვე გარდამავლობა, რომელთა ცოდნის გარეშე გაპირდება გვარის, ქცევისა და სხვა მომდევნო კატეგორიების შეგნებულად ათვისება.

თემისა და თემის ნიშნების შესწავლა კი მხოლოდ სერიებისა და მწკრივების საფუძველზე ხდება შესაძლებელი (თემა სერიების მიხედვით ირკვევა, თემის ნიშნები ზმნას პირველი სერიის მწკრივებში აქვს, მეორეში კი არა).

სერიებისა და მწკრივების შესწავლის საფუძველზე ხერხდება აგრეთვე ფუძისა და ძირის გარკვევა.

გარდამავლობას მოსდევს გვარი. გარდამავლობა საფუძველია გვარის შეგნებულად შესწავლისათვის: ყოველი გარდამავალი ზმნა მოქმედებითი გვარისაა, გარდაუვალი — ვნებითი ან საშუალი.

ქცევა და გზა (კონტაქტი) გვართან შედარებით მარტივი და ადვილი კატეგორიებია. მიუხედავად ამისა, ორივე ეს კატეგორია გვარის შემდეგ უნდა გავაცნოთ, რადგანაც ქცევისა და გზის საფუძვლიანი და შეგნებული შესწავლა მხოლოდ გვარის შემდეგაა შესაძლებელი. „სათავისო ქცევა მარტო მოქმედებითი გვარის ზმნებს აქვთ“.

გვარის შემდეგ ქცევის სწავლება აუცილებელია გვარების მიხედვით ქცევათა დაჯგუფებისათვისაც: მოქმედებითი გვარის ზმნებს სამივე ქცევა მოეპოვებათ, ვნებითსა და საშუალს—ორ-ორი.

ამ კატეგორიების შესწავლით მზადდება ნიადაგი ზმნის ულლების შესასწავლად. ყველა ეს კატეგორია (პირი, რიცხვი, დრო, კილო, გვარი და სხვ.), თავს იყრის ულლებაში.

ზვინის სწავლების მეთოდები და ხერხები

მართალია, პროგრამა და სახელმძღვანელო ძირითადი საშუალებაა გრამატიკის სწავლებისათვის, მაგრამ ეს იმას როდი ნიშნავს, რომ სახელმძღვანელოში გრამატიკულ კატეგორიათა ახსნის, სწავლების მთელი პროცესი იყოს მოცემული.

სახელმძღვანელოს არ ევალება სწავლების მთლიანი პროცესი წარმოგვიდგინოს. ყოველთვის უნდა გვახსოვდეს, რომ ერთი და იგივე არაა სახელმძღვანელოში მასალის გადმოცემისა და ამ მასალის მასწავლებლის მიერ მოსწავლეებისათვის ახსნის, გადაცემის გზა, სწავლების მეთოდი.

სახელმძღვანელოში მასალა ძირითადად დედუქციურადაა გადმოცემული: ჯერ მოცემულია ძირითადი კატეგორიის განსაზღვრა, მისი დახასიათება, შემდგომ კი ამ კატეგორიაში შექვემდებარება ახსნა-დახასიათება და საილუსტრაციო ნიმუშები; მაგალითად: ჯერ მოცემულია უღლების, სერიებისა და მწკრივების საერთო დახასიათება, შემდეგ კი ცალკეულ მწკრივთა ახსნა-დახასიათება სათანადო საილუსტრაციო მასალის საფუძველზე.

სწავლება კი უმეტეს შემთხვევაში განსხვავებულია ამისაგან. სწავლებისას ახალი კატეგორიის გაცნობა უმეტესად ეყრდნობა მასწავლებლის მიერ წინასწარ შერჩეულ საილუსტრაციო-სავარჯიშო მაგალითების ანალიზს. აქ მოსწავლე უშუალოდ იღებს მონაწილეობას მასალის ახსნა-ათვისების პროცესში. ის მასწავლებლის ხელმძღვანელობითა და წარმმართავი კითხვების საშუალებით უკვირდება საილუსტრაციო ნიმუშებს, ერკვევა შესასწავლ მოვლენაში და იძლევა, ზუსტს თუ არა, მიახლოებით დახასიათებას მაინც. ხშირ შემთხვევაში თვითონვე ახდენს განზოგადებას და იძლევა დასკვნასაც განსაზღვრების ან წესის სახით, რომლის საბოლოო, ზუსტსა და ჩამოყალიბებულ ფორმულირებას აკეთებს მასწავლებელი.

სწავლების ეს გზა ინდუქციურია. იწყება ის კერძოდან, ნაწილიდან და თანდათანობით გადადის ზოგადზე, მთელზე. ინდუქციური გზით სწავლებისას ძირითადად ევრისტიკული მეთოდი გამოიყენება.

გრამატიკის სწავლებისათვის ევრისტიკული მეთოდი შემოწმებული, აქტიური მეთოდია. ის გასაგებასა და მისაწვდომს ხდის მოსწავლეთათვის ახალ მასალას. ამ მეთოდით შეძენილი ცოდნა, როგორც

საკუთარი კვლევა-ძიებით მოპოვებული, უფრო შეგნებულია. მტკიცე და სწავლაც საინტერესო.

მაგრამ ეს არაა გრამატიკის სწავლების ერთადერთი მეთოდი. გრამატიკის სწავლებაში გამოიყენება მეორე მეთოდიც—თხრობითი (დელუქციური). თხრობითი მეთოდი მასწავლებლის მიერ ცოდნის მზამზარეულად გადაცემის მეთოდია.

გრამატიკის სწავლებისას ამ მეთოდსაც თავისი ადგილი უნდა მიეუჩინოთ. გამოიყენება ის ძირითადად მაშინ, როდესაც მოსწავლეებს არ ძალუძთ საკუთარი დაკვირვებითა და კვლევა-ძიებით დაძლიონ მასალა, გაერკვნენ მოვლენის არსში, მოახდინონ განზოგადება და გამოიტანონ დასკვნა; მაგალითად: როდესაც ისტორიული ხასიათის გრამატიკულ ცნობებს ვაწვდით, ან ისეთ კატეგორიას ვაცნობთ, რომლის შესახებ მათ ცოდნა ან მეტად სუსტი, ან სრულიად არა აქვთ, საჭიროა ამ მეთოდს მივმართოთ. ასეთი საკითხებია: „ენა სალიტერატურო და კუთხური“, „გრამატიკის ნაწილები“, „ასოთა რაოდენობა დარიგი“, „ნაცვალსახელთა ჯგუფები“ და სხვ., ამასთანავე, როდესაც მასალის ხასიათისა და მიხედვით ევრისტიკული მეთოდით მისი ახსნა მეტისმეტად დიდ დროს მოითხოვს, ჯობს თხრობითი მეთოდი იქნეს გამოყენებული.

თხრობითი მეთოდი გამოიყენება მაშინაც, როდესაც შესწავლილი თემის საფუძველზე ვახდენთ შეჯამებას, ცოდნის სისტემაში მოყვანასა და განზოგადებას. მაგალითად, ცალკეულ მწკრივთა დახასიათება-შესწავლის შემდეგ მასწავლებელი ახდენს მასალის გამთლიანებას, მწკრივების სერიებად დაყოფას, ამ დაყოფის საფუძვლების გარკვევასა და ყოველი სერიის დამახასიათებელ თავისებურებათა გამოკვეთას.

უნდა აღინიშნოს, რომ სწავლების პროცესში იზოლირებულად არც ერთი ამ მეთოდთაგანი არ გვხვდება. გარდა იმისა, რომ ამ მეთოდებთან ერთად მასწავლებელი მთელ რიგ მეთოდიკურ ხერხებს მიმართავს, თვით ეს მეთოდებიც (ევრისტიკული, თხრობითი) ერთმანეთს ენაცვლებიან, ურთიერთს ავსებენ; მაგალითად: თხრობითი მეთოდით გაკეთილის წარმართვისას მასწავლებელს შეუძლია თხრობა კონკრეტული მაგალითების ანალიზით დაიწყოს და თანდათანობით გადავიდეს ზოგადზე, მთელზე. ეს უკვე ინდუქციაა, ან თხრობის პროცესში მასწავლებელი ზოგჯერ შეწყვეტს თხრობას და მიმართავს საუბარს და სხვ.

ასევე ევრისტკული მეთოდით წარმართვა გაკვეთილისა იმას კი არ ნიშნავს, რომ ის მხოლოდ მასწავლებლის კითხვებითა და მოსწავლეთა პასუხებით ამოიწუროს. საბოლოოდ საუბრით შეძენილ ცოდნას ამთლიანებს მასწავლებელი თბრობითი მეთოდით.

ამასთანავე, საუბარი, რომელსაც მიზნად აქვს განმეორება ან ცოდნის განმტკიცება, ძირითადად დედუქციურად მიმდინარეობს. ნაცნობი, შესწავლილი წესის, განსაზღვრებისა თუ სხვა სახის ზოგადი დასკვნიდან ხდება გადასვლა კონკრეტული ფაქტებისაკენ.

ამგვარად, სწავლებისას ევრისტკული (საუბრის) და თბრობითი მეთოდი წმინდა სახით თითქმის არასდროს არ გვხვდება. მაგრამ თუ მაინც ვლაპარაკობთ გაკვეთილის ამა თუ იმ მეთოდით წარმართვაზე, ეს იმის მიხედვით, თუ რომელ მეთოდს აქვს მეტი ხვედრითი წონა ამა თუ იმ მასალის გადაცემისას.

თუ როდის რომელი მეთოდი იქნეს გამოყენებული, ამას განსაზღვრავს თვით მასალა, მასალისათვის განკუთვნილი დრო. აღსანიშნავია, რომ ევრისტკული მეთოდით გაკვეთილის წარმართვა მოითხოვს მასწავლებლის კარგ მომზადებას, დახელოვნებასა და პედაგოგიურ უნარს, თანაც მეტ დროსა და ენერგიას. მასწავლებელმა წინასწარ უნდა გაითვალისწინოს არა მარტო კითხვები და ის, თუ რა თანდათანობითა და თანამიმდევრობით დასვას ეს კითხვები, რომ მოსწავლეთა აზროვნება წარმართოს საძიებელი, შესასწავლი მოვლენისკენ, არამედ მოსალოდნელი პასუხებიც და შესწევდეს უნარი საჭიროების შემთხვევაში (მოულოდნელი პასუხების შემთხვევაში) დამატებითი კითხვების დასმის, დამხმარე ხეობების მოშეღიებისა და სხვ.

ამ მეთოდებთან ერთად გრამატიკის სწავლებისას ფართოდ გამოიყენება მთელი რიგი ხერხები; როგორიცაა: შეპირისპირება, შენაცვლება, გრამატიკული გარჩევა, ნიმუშების ჩვენება და ა. შ.

გრამატიკის სწავლებისას ძირითად მეთოდებთან ერთად ამ ხერხთა მართებულად და მიზანშეწონილად გამოყენება სწავლებას შეგნებულს, მტკიცესა და საფუძვლიანს ხდის და ხელს უწყობს მოსწავლეებში აქტივობის, კვლევა-ძიებისა და დამოუკიდებელი მუშაობის ჩვევის გაპოშუავენას.

ამა თუ იმ მეთოდით გაკვეთილის წარმართვაზე გავლენას ახდენს ზოგჯერ კატეგორიის ადგილიც სხვა კატეგორიათა შორის, ე. ი. ის, თუ რა კატეგორიათა შემდეგ, როდის ეძლევა ის მოსწავლეს, რა ცოდნა-ჩვევა აქვთ მოსწავლეთ ამ კატეგორიის ასათვისებ-

ლად, მის რაობაში გასარკვევად; მაგალითად, შეუძლებელი იქნება ევრისტიკული მეთოდით აუხსნა ასპექტი ან მომავლის მწკრივები, თუ მოსწავლეებს წინასწარ შესწავლილი არა აქვთ ზმნისწინი და სხვ. ხშირად მასწავლებელი სწავლებისას უცვლელად მისდევს სახელმძღვანელოში მოცემული მასალის თანამიმდევრობას (სახელმძღვანელოში კი მასალა, როგორც აღინიშნა, დედუქტიურადაა წარმოდგენილი), რის გამოც სწავლება ზოგჯერ მექანიკურ ხასიათს იღებს. მაგალითად, იშვიათი როდია, რომ სკოლებში სერიებისა და მწკრივების სწავლება პირდაპირ წიგნში მოცემული თანამიმდევრობის მიხედვით ხდება. ჯერ უღლების რაობა, შემდეგ, რომ „ქართულ ზმნებს მოეპოებათ პირიანი ფორმების თერთმეტი ჯგუფი“... რომ „თერთმეტი მწკრივი ფორმათა წარმოების მიხედვით სამ ჯგუფად იყოფა, რომელთაც სერიებს ვეძახით. არის სამი სერია: პირველი, მეორე. მესამე“... რომ „პირველ სერიის მწკრივები თავის მხრით კიდევ ორ ქვესერიად იყოფა“¹ და ა. შ. ხდება მთელი ამ მასალის გაზეპირება, ერთი უცნობით (მწკრივი) მეორე უცნობის (სერია) ახსნა, ამ უცნობებიდან მესამე უცნობზე (ქვესერიებზე) გადასვლა და ა. შ., ცხადია, ასეთი გზით სერიებისა და მწკრივების სწავლება მექანიკურია, შეუგნებელი, დამყარებული ზეპირობაზე. მოსწავლემ არ იცის — რა არის მწკრივი, რა არის სერია, რა განსხვავება ან რა კავშირია მათ შორის და ა. შ. და მხოლოდ შეუგნებლად, გაუცნობიერებლად იზეპირებს მას.

ცხადია, ასეთი გზით სწავლება მიზანს ვერ მიაღწევს.

მასწავლებელმა ყოველი გაკვეთილისათვის, ყოველი მოვლენისათვის უნდა გაითვალისწინოს არა მარტო საილუსტრაციო, საფარჯიშო ნიმუშები, არამედ გადასაცემი მასალის შესატყვისი მეთოდები (ევრისტიკული თუ თხრობითი) და ხერხებიც, რომლებითაც მოსწავლეები ადვილად და მტკიცედ დაეუფლებიან მასალას და შეძლებენ შეძენილი ცოდნის გამოყენებას წერითსა და ზეპირ მეტყველებაში.

¹ ა. შ ა ნ ი ძ ე, ქართული ენის გრამატიკა, ნ. I, 1954, გვ. 28.

ზმნის სწავლება

ზმნის რაობა

ზმნა არის მოქმედების აღმნიშვნელი ფორმა-ცვალებადი სიტყვა¹.

ზმნის შესწავლა მეექვსე კლასში ზმნის რაობის, მისი მნიშვნელობისა და ფუნქციის გარკვევით იწყება. ზმნის რაობა, მისი მიიშენელობა ნაწილობრივ ნაცნობია მოსწავლეთათვის: დაწყებით სკოლაში ისინი სწავლობენ, რომ „საგნის მოქმედების ან მდგომარეობის გამომხატველი სიტყვა არის ზმნა“².

ამიტომაც მეექვსე კლასში მისი ხელახლად სწავლება კი არ ხდება, არამედ განმეორება და ამ განმეორებისას მისი უფრო გაღრმავება და დაზუსტება, სისტემაში მოყვანა.

სახელმძღვანელოს მიხედვით ზმნის რაობის სწავლებას უკავშირდება პირიანი და უპირო ფორმების გარკვევა.

ზმნის უპირო ფორმების ზმნის რაობასთან სწავლება რამდენადმე სადავო საკითხია. სადავოა ის, რამდენადაც უპირო ფორმები არ შეიძლება ზმნად მივიჩნიოთ; მათ აკლიათ მთელი რიგი ზმნის კატეგორიები, ზმნის ძირითადი დამახასიათებელი თვისებანი.

სახელმძღვანელოში უპირო ზმნები მხოლოდ შინაარსის მიხედვითაა განსაზღვრული უპირო ზმნები მოქმედებას გამოხატავს, მაგრამ რომელიმე პირისას არა: მღერა, მალვა, წოლა³ და არაფერია ნათქვამი მის სხვა ზნურ ნიშნებზე.

მხოლოდ შინაარსის მიხედვით მისი მოქცევა ზმნის კატეგორიებში მართებულად ვერ მიიჩნევა. მორფოლოგიური კატეგორია

¹ ა. შ ა ნ ი ძ ე, ქართული გრამატიკის საფუძვლები, 1953, გვ. 165.

² ვ. რ ა მ ი შ ვ ი ლ ი, ქართული ენა, გრამატიკა და მართლწერა, 1953, გვ. 29.

³ ა. შ ა ნ ი ძ ე, ქართული ენის გრამატიკა, ნ. I, მორფოლოგია, 1954, გვ. 66.

მორფოლოგიური ნიშნების მიხედვით უნდა დახასიათდეს. უპირო ფორმები ზმნებად არ შეიძლება მივიჩნიოთ თვით ზმნის განსაზღვრების მიხედვითაც: „ზმნა არის მოქმედების აღნიშვნელი ფორმაცვალებადი სიტყვა, რომელსაც ერთ-დროულად რამდენიმე მორფოლოგიური კატეგორია მოეპოვება: პირველ ყოვლისა პირი, რიცხვი, ღრო და კილო“¹.

ა. ჩიქობავა ზმნად მიიჩნევს მხოლოდ პირიან ფორმას: „ზმნად იწოდება ისეთი სიტყვა, რომელსაც პირის ფორმა გააჩნია, რომელიც პირის მიხედვით იცვლება“².

ცხადია, უპირო ფორმები ზმნად ვერ მიიჩნევა, მათ არ მოეპოვებათ ზმნის ეს ძირითადი, დამახასიათებელი ნიშანი — პირი.

მაშასადამე, უპირო ფორმების ზმნებში მოქცევა და მათთან ერთად სწავლება გამართლებული არაა.

ამასთანავე, უპირო ფორმები გრამატიკის სხვადასხვა ნაწილშია წარმოდგენილი სამი განსხვავებული სახელწოდებით; ჯერ ის ისწავლება ძეგუთე კლასში სახელებთან ერთად „მოქმედების სახელები“ სახელწოდებით; მეექვსე კლასში — ზმნასთან დაკავშირებით „უპირო ზმნების“ სახელწოდებით და შემდეგ სახელზნაში „საწყისის“ სახელწოდებით. მისი გრამატიკის სხვადასხვა ნაწილში და სხვადასხვა სახელწოდებით მიწოდება ერთგვარ გაუგებრობასაც იწვევს: მოსწავლისათვის „მოქმედების სახელები“ სხვაა, „უპირო ზმნები“ სხვა და „საწყისი“ კიდევ სხვა.

ამიტომ სახელზმნის ეს ფორმები უმჯობესია ვასწავლოთ ერთ ადგილას — სახელზმნასთან და ერთი სახელწოდებით — საწყისი. მიმღობაც ხომ მხოლოდ სახელზმნაშია წარმოდგენილი და არ განიხილება არც ზედსართავთან და არც ზმნასთან, როგორც მისი უპირო ფორმა.

ზმნის რაობის, მისი მნიშვნელობის გასაცნობად წინასწარ შეჩეულ უნდა იქნეს საილუსტრაციო ტექსტი. ასეთი ტექსტი შეიძლება აღებულ იქნეს რომელიმე შესწავლილი ნაწარმოებიდან ან შედგეს მასწავლებლის მიერ.

¹ ა. შანიძე, ქართული გრამატიკის საფუძვლები, 1953, გვ. 165.

² ა. ჩიქობავა, რა თავისებურება ახასიათებს ქართულ ენის აგებულებას: ჟურ. „აბალი სკოლისაკენ“, 1929, № 9—10, გვ. 47.

მაგალითად: „მხედარი მყისვე გადმოხტა მარდად
და წამოჰყარა ალვირი ცხენსა;
ჩამოუქიმა ყურები მაგრად
და თვალზე მზრუნველს უსვამდა ხელსა“¹.
(ი. ჭ.)

ტექსტი ნაცნობია მოსწავლეთათვის; ტექსტის ანალიზისას ყურადღება გამახვილდება ზმნებზე. გამოიყოფა ისინი ტექსტში გახაზვით ან ცალკე ამოწერით და გაირკვევა მათი მნიშვნელობა: რას აღნიშნავს, რა კითხვები დაესმის. ტექსტში მოცემული ზმრები მიუთითებენ საგნის მოქმედებაზე და მიუგებენ კითხვაზე: რა ქნა? დაწყებით სკოლაში მიღებული ცოდნის საფუძვლზე მოსწავლე აკეთებს დასკვნას: „მოქმედების აღმნიშვნელ სიტყვას ზმნა ეწოდება“. ამ ტექსტში ოთხი ზმნაა: გადმოხტა, წამოჰყარა, ჩამოუქიმა, უსვამდა.

მოქმედების აღნიშვნა ზმნის ძირითადი ფუნქციაა. მეხუთე-მექვსე კლასის ქართული ენის გრამატიკის სახელმძღვანელოში ზმნის მხოლოდ ეს ფუნქციაა დასახელებული და არაფერია ნათქვამი მდგომარეობის შესახებ. ეს იმით აიხსნება, რომ მდგომარეობის აღნიშვნა არაა ზმნისათვის ძირითადი, არსებითი. მდგომარეობა არ უპირისპირდება მოქმედებას. როდესაც ვამბობთ: „წერილი დაწერილია“, აქ „დაწერილია“ მიგვითითებს არა მხოლოდ წერილის მდგომარეობაზე, რომ ის დაწერილია, არამედ მოქმედების შესრულებულობაზედაც. მაშასადამე, ზმნის ფორმაში მდგომარეობა დაკავშირებულია მოქმედებასთან. ამიტომაცაა, რომ ხშირად მდგომარეობის აღნიშვნელ ზმნებსაც იმავე კითხვებს ვუსვამთ, რასაც მოქმედების აღნიშვნელ ზმნებს. ზოგჯერ ეს აუცილებელიცაა (მოითხოვს მას ტექსტი); მაგალითად: „ზის“ მდგომარეობის აღნიშვნელი ზმნაა, მაგრამ მის მიმართ ზოგჯერ ისმის კითხვა: „რას შერება?“. ასეთ გამოთქმაში კი „ბავშვი წევს და კითხულობს“ მოქმედების აღსახელი კითხვის დასმა აუცილებელიცაა, თუმცა „წევს“ მდგომარეობის გამომხატველი ზმნაა.

ამის გამოა, რომ სახელმძღვანელოში ზმნის რაობის განმარტება მხოლოდ მოქმედებითაა განსაზღვრული.

მაგრამ ეს იმას არ ნიშნავს, რომ მდგომარეობის აღნიშვნელი ზმნები სრულიად უყურადღებოდ დავტოვოთ. ზმნის რაობის განმარ-

¹ საილუსტრაციო ნიმუშები აქაც და სხვაგანაც აღებულია V და VI კლასების შრობიური ლიტერატურის სახელმძღვანელოებიდან.

ტებისას ამ ტიპის ზმნების ნიმუშებიც უნდა დასახელდეს და გაირკვეს. ამას მოითხოვს, როგორც ამ ტიპის ზმნების ქართულ ენაში საკმაო რაოდენობით არსებობა, ისე დაწყებითი სკოლაში ზმნის რაობის შესახებ მიღებული ცოდნაც (დაწყებითი სკოლის გრამატიკის სახელმძღვანელოში ზმნის რაობის განსაზღვრაში გათვალისწინებულია როგორც მოქმედების, ისე მდგომარეობის აღნიშვნა¹).

ზმნის რაობასვე უნდა დაუკავშირდეს სახელებისაგან ზმნების მიღება; მაგალითად: კაცი — კაცდება, ობოლი — ობლდება, ლამაზი — ლამაზდება, თეთრი — თეთრდება, ორი — ორდება, ნახევარი — ნახევრდება და ა. შ. სახელებისა და ამ სახელებისაგან ნაწარმოები ზმნების დაპირისპირებით გასაგები უნდა გავხადოთ როგორც ის, რომ ყოველი სახელი შეიძლება ზმნად გადაკეთდეს, ისე ისიც, თუ რა სპეციფიკური განსხვავებაა სახელსა და ზმნას შორის; მაგალითად: თეთრ ფუძე არ აღნიშნავს მოქმედებას, ის თვისებაზე მიუთითებს, თვისებას აღნიშნავს, მაგრამ საკმარისია ის პირიან ფორმად ვაქციოთ, რომ მან მოქმედების შინაარსი მიიღოს. მაშასადამე, ზმნის მნიშვნელობა (მოქმედებისა და მდგომარეობის აღნიშვნა) განისაზღვრება არა ფუძის საგნობრივი მნიშვნელობით, არამედ ფორმით. სახელთა და მათგან ნაწარმოებ ზმნათა დაპირისპირება ნათელს გახდის, რომ ფორმას, გრამატიკულ წყობას, გადაწყვეტი მნიშვნელობა აქვს შინაარსისათვის. სახელი ზმნად იქცევა, როცა ის მიიღებს ზმნურ დაბოლოებას: კაცი, მაგრამ კაცობს, კაცდება ა. შ. აქ „კაცობს“, „კაცდება“ პირიანი ფორმებია.

პირიქით, სიტყვების — ტეხა, მეშაობა, სმა, ლეწვა და სხვ. — საგნობრივი. ლექსიკური. მნიშვნელობა მოქმედებაა, მაგრამ ფორმით სახელებს განეკუთვნება, იბრუნვიან. ამ სახელებისაგან ზმნის მისაღებად საჭიროა მათ დაეურთოთ ზმნური აფიქსები, მაგალითად, ტეხასაგან ზმნის მისაღებად საჭიროა მას დაეურთოთ პირის ნიშანი: ვ ტეხ, (ს) ტეხ და ტეხს.

ზმნის რაობის სწავლებასთან დაკავშირებით შეიძლება ასეთ ვარჯიშობათა ჩატარება:

1. ტექსტიდან ზმნების ამოწერა და მათი დაჯგუფება: მდგომარეობას აღნიშნავს იგი თუ მოქმედებას;

2. სახელებისაგან ზმნის წარმოება;

¹ ვ. რ ა მ ი შ ვ ი ლ ი, ქართული ენა, გრამატიკა და მართლწერა, 1953, გვ. 29.

3. სავარჯიშოდ მიცემული ზმნებისათვის სინონიმებისა და ანტონიმების მონახვა; მაგალითად: იცის — უწყის, ასუფთავებს — წმენდს, ალაგებს — აწყობს (წიგნებს) და სხვ.; ანათებს — აბნელებს, აშენებს — ანგრევს და სხვ.

4. საგნის ამოცნობა ზმნების საშუალებით; მოცემულია ზმნები: ფრინავს, ნავარდობს, ქიკიკებს... უნდა ამოვიცნოთ მათი ჩამდენი საგანი (მერცხალი).

5. შეიძლება ასეთი ვარჯიშობაც: შევარჩიოთ საგნისათვის დამახასიათებელი ზმნები; მაგალითად: თოვლი — ბარდნის, მოდის, დნება, ეფინება და სხვ.

ზნის რაობის შესწავლას უნდა დაუკავშირდეს მისი ფუნქცია მეტყველებაში, მისი როლი წინადადებაში. ზნის სინტაქსური ფუნქცია მეტად მრავალფეროვანია; მაგრამ ზნის ყველა ფუნქციის გარკვევა ამ საფეხურზე ვერ მოხერხდება. ეს შესაძლებელი იქნება მხოლოდ მე-7 კლასში, სინტაქსის შესწავლასთან დაკავშირებით. ამ საფეხურზე მხოლოდ ძირითად ფუნქციაზე გამახვილდება ყურადღება. პირიანი ზნის ძირითადი სინტაქსური ფუნქცია მეტყველებაში შემასმნლის როლის შესრულებაა. ზნის ამ ფუნქციის შესახებ მოსწავლეებს წარმოდგენა დაწყებით სკოლაში ეძლევათ.

დიდი ზნის ექსპრესიული ძალა მეტყველებაში. ზნა აცხოველებს მეტყველებას, ხდის მას გამომსახველობითს. ა. პეშკოვსკის აზრით, „ზნები — ეს რაღაც ცოცხალი სიტყვებია, რომლებიც აცოცხლებენ ყველაფერს, რასაც კი დაერთვიან“¹. „ხის ტოტებზე ჩიტუნები სრიალებენ, ფრთხილებენ, იშენებენ მალა ბუდეს, დაჰხარიან და გალობენ“. აქ ზმნები „სრიალებენ“, „ფრთხილებენ“ და სხვ. არა მარტო ჩიტუნების მოქმედებას, მოძრაობას აღნიშნავენ, არამედ მთელი აზრის, ფრაზისას. ზნის ამ თვისების გასაგებად ეფექტურია ამ ზნების დაპირისპირება მისსავე უპირო ფორმებთან (მ. კნედების სახელებთან); მაგალითად: ხის ტოტებზე ჩიტუნების სრიალი. ფრთხილი, ბუდის მალა შენება, სიხარული და გალობა“². ზმნების ნაცვლად უპირო ფორმების გამოყენებით თითქმის ფრაზამ დაკარგა ის სიცოცხლე, ის მოძრაობა, რაც მას პირველ შემთხვევაში ჰქონდა.

¹ А. Пешковский, Русский синтаксис в научном освещении, 1939, стр. 149.

² მოსწავლე ასეთ ფორმებს ხმარობს მეტყველებაში; ის მას იცნობს არსებითი სახელის შესწავლასთან დაკავშირებით როგორც მოქმედების სახელებს.

კიდევ უფრო ნათელი გახდება ზმნის ეს თვისება, თუ ისეთ ნიმუშს ავიღებთ, რომელშიც უსულო საგნის მოქმედება იქნება გადმოცემული; მაგალითად:

„ცისკარმნ აღმოსავლეთით ვარდისა ფერად შეჰლება,
ცას სიხარული მოჰფინა და ქვეყანასა შეენება“...

ზმნებით „შელება“, „მოჰფინა“ ძლიერდება მოძრაობა, უსულო საგანს მიეწერება ცოცხალის მოქმედება: „ვარდისა ფერად შელება“, „სიხარული მოჰფინა ქვეყანას“.

ზმნის ეს თვისება ფართოდაა გამოყენებული მხატვრულ ლიტერატურაში. შესწავლილი მხატვრული მასალიდან სათანადო ნიმუშების შერჩევა-მოყვანით მოსწავლეთათვის გასაგები უნდა გაეხადოს ზმნის ეს გამომსახველობითი, მეტყველების გამაცხოველებელი მნიშვნელობა.

მაგალითად: ღამის გუშაგი, მუდამ მკმუნავი
მთვარე მეფურად მძლავრად ვიდოდა,
მთებისა ყინვით ნაკვეთი თავი
იმის სხივებთან მუსაიფობდა.

ამ ნაწყვეტში „მთვარეს“, „მთას“ მიწერილი აქვს ცოცხალი არსების თვისებები, რაც გადმოცემულია ზმნებით „ვიდოდა“, „მუსაიფობდა“ და სხვ.

ასეთ ნიმუშებზე ვარჯიშობა და ზმნის გამომსახველობითი მნიშვნელობის გარკვევა გასაგებს ხდის მოსწავლეთათვის როგორც ზმნის სტილისტურ მნიშვნელობას, ისე აუფლებს მათ სწორ მეტყველებასა და უვითარებს უნარს სიტყვათა სტილისტური მიზანშეწონილობის მიხედვით შერჩევისა.

ზმნის, როგორც მეტყველების ნაწილის, განსაზღვრისათვის საკმარისი როდია მისი რაობის მხოლოდ სემანტიკურ-ფუნქციონალური თვალსაზრისით დახასიათება. კატეგორიის დახასიათებისათვის არსებითი მნიშვნელობა ფორმას, გრამატიკულ წყობას აქვს. ზმნის დახასიათებისათვის გადამწყვეტია მისი ცვალებადობა პირისა და რიცხვის მიხედვით.

პირი და რიცხვი

ზმნის პირისა და რიცხვის სწავლებისათვის

ზმნის პირის შესწავლის ძირითადი დანიშნულებაა გასაგები გახადოს მოსწავლეთათვის ქართული ენის თავისებურება პირიანობის მიხედვით, მისი მრავალთეროვნება და დაუფლოს ისინი პირიანობის მიხედვით ზმნების გარჩევას.

ზმნის პირიანობის შესწავლასვე უკავშირდება რიგი მართლწერისა და მართლმეტყველების საკითხები.

პირიანობის შესწავლა გასაგებს ხდის მოსწავლეთათვის — როდის რომელი ფორმა იხმარონ: წერს თუ სწერს, გააკეთენ თუ გააკეთეს და ა. შ.

პირიანობის საფუძვლიან ცოდნას გადამწყვეტი მნიშვნელობა აქვს საერთოდ ზმნის გაგება-შესწავლისათვის, მის სხვა კატეგორიებში ორიენტირებისათვის. პირიანობის საფუძვლიანად შეთვისება არა მარტო აადვილებს გარდამავლობის, გვარის, ქცევის, კონტაქტის, უღლებისა და სხვათა გაგება-შესწავლას, არამედ მის გარეშე შეუძლებელი იქნება ამ კატეგორიათა შეგნებული შესწავლა. მაგალითად, გარდამავალია ქართულში ორ და სამპირიანი ზმნები. სამპირიანი ზმნები ჩვეულებრივ გარდამავალია (გამონაკლისია ორიოდე ზმნა: ჰპირდება, უყვება...), ორპირიანთაგან გარდამავალია ზმნა, რომელსაც პირდაპირობიექტური პირი, ე. ი. სერიების მიხედვით ბრუნვაცვალებადი ობიექტი, შეეწყობა (აკეთებს ის მას, გააკეთა მან ის, გაუკეთებია მას ის); გარდაწვლია ერთპირიანი ან ისეთი ორპირიანი ზმნა, რომელსაც შეეწყობა სერიების მიხედვით ბრუნვაუცვლელი პირი, ე. ი. ირიბობიექტური პირი (უკეთდება ის მას, გაუკეთდა ის მას, გაჰკეთებია ის მას).

ამგვარად, ქართულში გარდამავლობის საკითხის გარკვევა შეუძლებელია ზმნის პირიანობის ცოდნის გარეშე.

ასეთივე მნიშვნელობა აქვს პირიანობას ქცევის გაგებისათვისაც. სათავესო ქცევა ყოველთვის ორპირიანი გარდამავალი, მოქმედებითი გვარის ზმნაა; ორპირიანი გარდაუვალი ზმნები კი სასხვისოსი; ერთპირიანი ზმნები საარვისო ქცევისაა¹. ან ავიღოთ კონტაქტი — შუალობითი კონტაქტის ზმნები ჩვეულებრივ სამპირიანებია და ა. შ.

ამიტომაცაა, რომ პირისა და რიცხვის შესწავლას პირველი ადგილი ეთმობა ზმნის კატეგორიათა შორის, მიუხედავად იმისა, რომ ქართული ზმნის პირიანობის საკითხი, ზემოთაც აღინიშნა, ერთი ურთულესი საკითხთაგანია. პირიანობისაგან გამომდინარეობს ძირითადად ქართული ზმნის სირთულე და თავისებურებანი. „ორპირიანი და სამპირიანი ზმნები რომ არ გვქონდეს, ზმნების პრობლემა სიმწვავეს დაკარგავდა“².

¹ ა. შანიძე, ქართული ენის გრამატიკა, ნ. I, მორფოლოგია, 1954, გვ. 46.

² ა. ჩიქობავა, რა თავისებურება ახასიათებს ქართული ენის აგებულებას: ეურნ. „ახალი სკოლისაკენ“, 1929, № 9—10, გვ. 61.

ქართულში პირიანობის სწავლებისას პირველი მეთოდოლოგიური საკითხია — რა თანამიმდევრობით გავაცნოთ ზმნის პირიანობა, რა გავაცნოთ პირველად: რომელი პირია, რამდენი პირია, თუ რა და რა პირია? აღსანიშნავია, რომ ამ საკითხის შესახებ ერთგვარი აზრი არ არსებობს.

სახელმძღვანელოს მიხედვით ქართული ზმნის პირიანობის სწავლება ასეა წარმოდგენილი: რომელი პირია, რამდენი პირია და რა და რა პირებია. პროგრამაში ეს თანამიმდევრობა დარღვეულია. აქ პირიანობა ასეა წარმოდგენილი: „პირი სუბიექტური და პირი ობიექტური და მათი ნიშნები... პირთა რაოდენობა ერთ ზმნაში: ერთპირიანი, ორპირიანი და სამპირიანი“¹.

არსებობს სხვა მოსაზრებაც, რომლის მიხედვითაც პირიანობის სწავლებისას ამოსავალი უნდა იყოს „რამდენი პირია“, რადგანაც ქართული ზმნის თავისებურებანი როგორც პირიანობის მიხედვით, ისე საერთოდ, ზმნის ორ და სამპირიანობისაგან (რამდენი პირია?) მომდინარეობს.

დებულება სრულიად მართებულია მეცნიერულად, მაგრამ სწავლებისას დიდაქტიკის მოთხოვნისა და მიხედვით (ადვილიდან ძნელისაკენ გადასვლა) — დაუძლეველია. პირიანობის სწავლებისას საკითხები ასეთი თანამიმდევრობით უნდა მიეტყოს: პირველი ადგილი უნდა დაეთმოს „რომელი პირია“. ამ შემთხვევაში მხედველობაშია მისაღები ისიც, რომ „რომელი პირია“ მოსწავლეთათვის ნაცნობია დაწყებითი სკოლიდან და ნაწილობრივ მეხუთე კლასიდან — გრამატიკის შესავალი კურსისა და ნაცვალსახელთა შეკრავის შედეგად.

საერთოდ კი უნდა გვაზავოდეს, რომ ეს საკითხები „რომელი პირია“ და „რა და რა პირებია“ ერთმანეთისაგან სრულიად მოწყვეტით არ შეიძლება ისწავლებოდეს. პირიქით, ერთის შესწავლა თავისთავად იწვევს მეორეზე საერთო წარმოდგენის მიცემას და სხვ.

მაგალითად, „რომელი პირია“ საკითხის სწავლებისას ვაცნობთ იმასაც, თუ რა პირია (სუბიექტური) და მის ნიშნებსაც. ასევე „რამდენი პირია“ საკითხის გაცნობისას ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ ამ პირთაგან ერთი მოქმედია (სუბიექტური), ხოლო ერთი ან ორი — სამოქმედო (ობიექტური).

¹ საშუალო სკოლის პროგრამები, ქართული ენა და ლიტერატურული კათედრა, V—VIII კლასები, 1954, გვ. 14.

მაგრამ თუ მაინც ვლავარაკობთ თანამიმდევრობაზე პირიანობის სწავლებისას, ეს იმდენად, თუ ამა თუ იმ მომენტში რომელ საკითხზე ვამაზვილებთ ჯერო მეტად ყურადღებას, რომელი საკითხის შეწყველაა ძირითადი, წამყვანი. მაგალითად, როდესაც ვასწავლით საკითხს „რამდენი პირია“, მთავარია ზმნის ფორმასთან შეწყობილ პირთა რაოდენობის გარკვევა. ამ ძირითად საკითხთან ერთად ყურადღება მასვილდება იმაზედაც, თუ რა პირებია ეს პირები (სუბიექტური თუ ობიექტური).

საკითხი „რომელი პირია“ საგანგებო შესწავლას არ მოითხოვს. საჭიროა მხოლოდ ჰოგონება, რომ ზმნას აქვს სამი პირი მაოლობით-სა და სამი მრავლობითში: პირველი პირი (მოლაპარაკე), მეორე (ვისაც მოლაპარაკე მიმართავს) და მესამე (ვისზედაც ლაპარაკობენ, ვინც არ მონაწილეობს ლაპარაკში).

ანისათვის საჭიროა განუმეორებულ იქნეს პირის ნაცვალსახელები და გაირკვეს, თუ რა იციან პირის შესახებ დაწყებითი სკოლიდან. განსაკუთრებული ყურადღება უნდა მიექცეს მესამე პირის ნაცვალსახელების (ის, იგი) ფორმებს (მან, მას, იმან, იმას, მათ, იმათ). პირის ნაცვალსახელთა საფუძვლიანი ცოდნა ერთგვარი საფუძველია ზმნის პირიანობაში ორიენტაციისათვის.

სათანადო ნიმუშებზე ვარჯიშობით გაირკვევა, რომ, თუ ზმნას შეეწყო პირველი პირის ნაცვალსახელი, ზმნა პირველი პირის ფორმაა, თუ მეორე პირის ნაცვალსახელი შეეწყო — მეორე პირისაა და ა. შ.

ასეთი ვარჯიშობით მოსწავლეთათვის გასაგები გახდება, რომ ზმნა იცვლება პირების მიხედვით (მე ვხატავ, შენ ხატავ, ის ხატავს, ჩვენ ვხატავთ, თქვენ ხატავთ, ისინი ხატავენ). ამ პირებს გრამატიკული პირები ეწოდება. მაშასადამე, გრამატიკული პირი სამია: პირველი, მეორე და მესამე. ზმნის პირველი პირის ფორმებში იგულისხმება მე ან ჩვენ; მეორე პირის ფორმაში — შენ ან თქვენ, მესამე პირის ფორმაში კი — ის, (იგი), მან, მას, ისინი (იგინი), მათ.

ზმნის ფორმების დასახელებითა და პირების გარკვევით ეს დასკვნა მტკიცედ უნდა იქნეს ათვისებული მოსწავლეთა მიერ.

სუბიექტური პირები და მათი ნიშნები მხოლოდით რიცხვში

მოქმედი პირი ანუ „ის პირი, რომელიც ზმნის ფორმაში მოქმედების ჩამდენად არის წარმოდგენილი, სუბიექტური პირია“¹.

¹ ა. შ. ა. ნ. დ. ქართული გრამატიკის საფუძვლები, 1953, გვ. 173.

ზმნაში სუბიექტურ პირად შეიძლება წარმოდგენილი იყოს პირველი, მეორე ან მესამე პირი როგორც მხოლობითსა, ისე მრავლობითს რიცხვში:

სუბიექტური პირი ზმნაში აღინიშნება სათანადო ნიშნით. ეს ნიშნები ზმნას თავშიც მოუდის და ბოლოშიც. თავში დაერთვის ზმნის ფორმას პირველი და მეორე პირის სუბიექტური ნიშნები, მესამე პირის ნიშნები კი ზმნას ბოლოში დაერთვის.

სუბიექტურა პირველი პირის ნიშანია ვ როგორც მხოლობითსა, ისე მრავლობათს რიცხვში. ასევე ერთთა ნიშანი მხოლობითსა და მრავლობითში სუბიექტური მეორე პირისა. ეს ნიშანია ჰ, რომელიც „მომდევნო ბგერის გავლენით შეიძლება შეიცვალოს, რადგანაც იგი ქართულში საზოგადოდ სუსტი ბგერაა და აღვილად ეგუება მომდევნო ბგერის გამოთქმას“¹.

ეს შეცვლა მომდევნო ბგერის გავლენით შემდეგში იხატება: ცხრა თანხმოვნის წინ: ღ ტ თ, ძ წ ც, ჯ ჰ ჩ იგი ს-ანად იქცევა, ზოგიერთი სპირანტი თანხმოვნის: ხ ღ ს ზ შ ე-სა და ხმოვნების წინ ჰ სრულიად იკარგება.

ამ ფონეტიკური თავისებურებით აიხსნება, რომ მეორე სუბიექტური პირის ნიშნად ქართულში სხვადასხვა თავსართი გვაქვს: ჰ, ხ ო (ნული). ძირითადია. ამათგან ჰ; ს მისი ბგერითნაცვლია, „ხოლო, როცა ფორმა უნიშნა (ე. ი. როცა მეორე პირის ნიშნად აღარაფერია), იჯულისსხმება, რომ უნდა გვქონდეს ჰ, რომელიც დაკარგულია“².

ეს ნიშნები (ს, ო) შედარებით გვიანდელია. მეორე პირის აღრინდელი ნიშანია აგრეთვე ხ, რასაც უძველესი ძეგლები ადასტურებს. თანამედროვე სალიტერატურო ქართულში ეს ნიშანა შეარჩენილი აქვს სუბიექტური II პირის ნიშნად მხოლოდ ორ ზმნას: ხ-არ და ხ-ვალ (ვ-არ, ხ-არ, არი-ს; მო-ვალ, მო-ხ-ვალ, მო-ვალ-ს → მოვა). ხ ამ ზმნებში „უძველესი სალიტერატურო ენის ნაშთია, ე. წ. ხანმეტობის დროისა“³.

შედარებით მრავალფეროვანია და მხოლობითსა და მრავლობითში არსებითად განსხვავებული სუბიექტური მესამე პირის ნიშნები. მხოლობით რიცხვში ეს პირი სამი სხვადასხვა ნიშნით აისახება ზმნაში. ეს ნიშნებია: ს, ა, და ო. ამათგან ო სუბიექტური პირის ნიშნად შედარებით გვიანდელია და იშვიათად გვხვდება. მრავლობით რიცხვში სუბიექტური მესამე პირის ნიშანი ქართულში ხუთია: ენ, ან, ნ-ენ, ნ და ეს.

სუბიექტური პირის რაობის გაცნობისას ქართულში ორი ვითარებაა გასათვალისწინებელი. ერთი, როდესაც სუბიექტური პირი ზმნის ფორმაში მოქმედ პირადაა წარმოდგენილი (კერავს, ხატავს, ტირის, გალობს და სხვა.). და მეორე, როდესაც ის არ არის მოქმედი, მას მიეწერება, ან მის მიერ განიცდება მოქმედება (წერილი იწერება, სარეცხი ირეცხება, ყორე ინგრევა და ა. შ.).

1 ა. შ ა ნ ი ძ ე, ქართული გრამატიკის საფუძვლები, 1953, გვ. 177.

2 იქვე, გვ. 178.

3 იქვე.

სუბიექტური პირების გაცნობისას ჯერ მოქმედი პირი უნდა გავაცნოთ, შემდეგ ის, რომელსაც მოქმედება მიეწერება ან რომელიც განიცდის მოქმედებას.

სუბიექტური პირისა და მისი ნიშნების პირველადი გაცნობა უნდა მოხდეს ერთპირიანი ზმნით. ასეთ ზმნაში მოქმედი (სუბიექტური) პირის რაობა და მისი ნიშნები უფრო გამოკვეთილია და ადვილი მისაწვდომი მოაწველეთათვის. ამასთანავე, საილუსტრაციო ნიმუშების მიწოდებისას საკუთარ პირის ნიშანთა, განსაკუთრებით მეორე და მესამე პირის ნიშნების თანდათანობითა და თანამიმდევრობით წარმოდგენა (ჰ-ს-0 (ნული); ს, ა, ო).

მაშასადამე, პირველ რიგში საილუსტრაციოდ უნდა შევარჩიოთ ისეთი ერთპირიანი ზმნა, რომლის სუბიექტი მოქმედია და, მეორე პირის ნიშნად მოუღის ჰ, ხოლო მესამე პირის ნიშნად ს; მაგალითად: გალობს, კივის და სხვ.

პირველ რიგში გაირკვევა რომელი პირია (რომ ეს ზმნები მესამე პირის ფორმაა). შემდეგ შინაარსზე დაკვირვებით მოსწავლეთათვის ნათელი უნდა გაეხადოს, რომ ზმნებში გალობს, კივის — ეს მესამე პირი მოქმედია, გალობა და კივილი ამ პირის მიერ სრულდება. აქვე ეძლევა დასკვნა, რომ იმ პირს, რომელიც მოქმედია, მოქმედი პირი ანუ სუბიექტური პირი ეწოდება. სხვა ზმნების (კერავს, ხატავს, კრის და სხვ.) გაანალიზებითა და მოქმედის (სუბიექტის) გამოყოფით ცოდნა განმტკიცდება. შემდეგ, ინგრევა, იხატება ზმნების გაანალიზებითა და გალობს, კივის ზმნებთან მათი შეპირისპირებით გაირკვევა, რომ ამ ზმნებში (იხატება, ინგრევა) წარმოდგენილი პირი არაა მოქმედი. თვითონ ეს პირი განიცდის მოქმედებას, მას მიეწერება მოქმედება. აქ ნივთიერება მეორე დასკვნა, რომ ზმნის იმ პირს, რომელსაც მიეწერება მოქმედება, აგრეთვე სუბიექტური პირი ეწოდება. ორივე დასკვნის შეერთებით კი სუბიექტური პირის განსაზღვრება ასეთი იქნება: მოქმედი პირი ან ის პირი, რომელსაც მოქმედება მიეწერება, სუბიექტური პირია.

ამ ზმნათა სხვადასხვა პირებში გადაყვანით მოსწავლეთათვის გასაგები გახდება, რომ სუბიექტურ პირად ზმნაში შეიძლება წარმოდგენილ იქნეს პირველი, მეორე ან მესამე პირი როგორც ხოლოდნით, ისე მრავლობით რიცხვში. სათანადოდ შერჩეულ მაგალითებზე ვარჯიშობით მოსწავლეები შეგნებულად უნდა არჩევენ ნიშნებს, რომლებსაც წარმოდგენილი სუბიექტური

პირი ნამდვილად (რეალურად) მოქმედი და როდის მიეწერება მას მოქმედება.

ამის შემდეგ გაეცნობა სუბიექტური პირის ნიშნები. ამისათვის საჭიროა მოსწავლეთათვის გასაგები გავხადოთ, რომ ზჰნა ნაცვალ-სახელების გარეშეც მიგვითითებს ამა თუ იმ პირზე, რომ ნაცვალ-სახელის ხმარება ამა თუ იმ პირის ფორმასთან ყოველთვის როდია საჭირო. ამ მიზნით ეძლევა ერთი და იგივე ზჰნა ნაცვალსახელების შეწყობითა და უნაცვალსახელოდ:

მე	ვგალობ	ვგალობ
შენ	ჰგალობ	ჰგალობ
ის (იგი)	გალობს	გალობს

პარალელური ფორმების შინაარსობრივი ანალიზით გაირკვევა, რომ მათ შორის განსხვავება არაა: „ვგალობ“ ისევე ასახავს პირველი პირის მოქმედებას, როგორც „მე ვგალობ“. „ჰგალობ“ ისევე მიგვითითებს მეორე პირზე, როგორც „შენ ჰგალობ“ და სხვ. და არ შეიძლება რომელიმე მათგანს სხვა პირი შეეწყოს: „ვგალობ“ ფორმას ეწყობა მხოლოდ პირველი პირი, „გალობს“ — მხოლოდ მესამე პირი. ამიტომაც ზჰნის ასეთ ფორმებთან ნაცვალსახელთა ხმარება ზედმეტია. უნდა ვთქვათ და ვწეროთ: ვგალობ, იღლები, ეხატება, ტირის და არა: მე ვგალობ, შენ ჰგალობ, ის გალობს, იგი იხატება და ა. შ. პირის ნაცვალსახელება ზჰნის ამ ფორმებთან საჭიროა მხოლოდ მაშინ, როდესაც დაპირისპირებაა, როდესაც მასზე მოდის მახვილი: „მე ვტყეო, შენ კი იტყეო“ ან „მე ვგალობ“ და არა სხვა ვინმე. სხვა შემთხვევაში ზჰნის პირიან ფორმებთან ნაცვალსახელთა ხმარება საჭირო არაა, ის სტილს აუფე-უ-ლებს.

ასეთი მუშაობა თავისთავად აღძრავს მოსწავლეებში ინტერესს, თუ რა აძლევს ზჰნას ასეთ გაცებას, რატომაა რომ ვგალობ ზჰნის ფორმასთან არ შეიძლება ვიხმაროთ არც შენ და არც ის. ასეთი ინტერესის აღძვრა საკითხის გადაწყვეტისა და მისი მტკიცედ შეთვისების გარანტიაცაა.

პირის ნიშნების გასაცნობად ზჰნა ჩაჰოიწერება სვეტში პირის ნიშნების გამოყოფით:

ვ-გალობ
ჰ-გალობ
გალობ-ს

ზჰნის საერთო ნაწილის, ფუძის, გამოყოფით გაირკვევა, რომ

ამა თუ იმ პირის ფორმის აღსანიშნავად ზმნას დაერთვის ნიშნები: პირველ პირში ვ, მეორე პირში ჰ, ხოლო მესამე პირში ს. ამათ სუბიექტური პირის ნიშნები ეწოდებათ. სუბიექტური პირის ნიშნები პირველი და მეორე პირისა ზმნას თავში დაერთვის, მესამე პირისა — ბოლოში, -ე. ი. პირველი და მეორე სუბიექტური პირის ნიშნები თავსართებია, მესამე პირისა — ბოლოსართი.

სუბიექტური პირის ნიშნების მიხედვით უნდა გაკეთდეს ტაბულა, რომელიც პირველ საფეხურზე ამ სახისა იქნება;

სუბიექტური პირის ნიშნები¹

მხოლოდითი რიცხვი

მრავლობითი რიცხვი

პ ი რ ი

I ვ — — —

II ჰ — — —

III — — — ს

სათანადო ნიშუშებზე ვარჯიშობისა და სუბიექტური პირის ამ ნიშნების ცოდნის განმტკიცების შემდეგ გაეცნობა სუბიექტური მეორე და მესამე პირის სხვა ნიშნები მხოლოდით რიცხვში.

შეიჩივება ისეთი ზმნა, რომელსაც სუბიექტური მეორე პირის ნიშნად ს მოუდის; მაგალითად: ტირის, ჩივის, ცურავს და ა. შ. ამ ზმნათა პირებში ცვლით და პირის ნიშანთა გამოყოფით:

ვ-ჩივი

ვ-ჯავრობ

ს-ჩივი

ს-ჯავრობ

ჩივი-ს

ჯავრობ-ს

გაიკვლევა, რომ აქ მეორე პირის ნიშნად ზმნას ს მოუდის. ფუძეზე დაკვირვებით დადასტურდება, რომ ს სუბიექტური მეორე პირის ნიშნად იმ ზმნებს მოუდის, რომელთაც ფუძე ეწყებათ ერთ-ერთი ამ ცხრა თანხმოდანთაგანით: დ ტ თ, ძ წ ც, ჯ ჰ ჩ (აქ საჭირო იქნება მოვავლოთ მოსწავლეთ მეხუთე კლასის საპროგრამო მასალიდან სამეუღლები).

ასევე სათანადო ნიშუშების მოყვანითა და მათი პირებში ცვლის მიხედვით ცხადი გახდება, რომ ხმოვნებისა და ზოგიერთი თანხმოვნის წინ მეორე სუბიექტური პირის ნიშანი რეალურ-

¹ ტაბულა შემდეგ, სუბიექტური პირის დანარჩენ ნიშანთა შესწავლისდა მიხედვით, თანდათანობით შეივსება.

რად არაა წარმოდგენილი, იგი დაკარგულია. იკარგება ის ჩვეულებრივ სპირანტი თანხმოვნების ხ, ლ, ს, ზ, შ, ჟ-ს წინ (ხნავ, ლვრი, ზომავ და ა. შ.).

ხმოვნებითა და ამ თანხმოვნებით დაწყებულ ზნნებში II პირის ნიშნად ჰ უნდა ყოფილიყო, მაგრამ ის არ ჩანს, რეალურად არაა წარმოდგენილი; ზნნაში იგი მხოლოდ პოტენციალურადაა მოცემული. „იხატები“ ზნნა არც ერთ სხვა პირს, გარდა მეორე პირისა, არ შეიწყობს. არ შეიძლება ითქვას „იხატები მე“ ან „იხატები ის“ და სხვ. აქვე მოსწავლეთათვის გასაგები უნდა გაეხადოთ, რომ მეორე სუბიექტური პირის ნიშანი თანამედროვე ქართულში იკარგება არა მარტო ხმოვნებისა და სპირანტი თანხმოვნების წინ, არამედ სხვა თანხმოვნებთანაც; მაგალითად: კერავ, ბარავ და ა. შ.

ამავე ზნნებში „იხატება“, „ბარავდა“, „შევერა“. „თქვა“ და სხვ. სუბიექტური მესამე პირის ნიშნად წარმოდგენილია ა, რაზედაც მასწავლებელი ამახვილებს წოსწავლეთა ყურადღებას, გამოაყოფინებს და შეატანინებს მას პირი ნიშანთა ცხრილში.

მხოლოდით რიცხვში სუბიექტურ პირთა ნიშნებიდან დარჩა გასაცნობი მესამე სუბიექტური პირის ნიშანი ა (ეს ნიშანი შედარებით იშვიათია, ის სულ რამდენიმე ზნნაში გვხვდება: აქებს, ყოფს, იღებს და სხვ.). აქ სათანადო ნიმუშის ანალიზის საფუძველზე მოსწავლეთათვის ნათელი გახდება, რომ ზოგ ზნნას მესამე პირის ნიშნად მხოლოდით რიცხვში ა მოუღის.

სუბიექტური პირის ნიშნების გაცნობისას, სათანადო ვარჯიშობისა და ცოდნის განმტკიცების შემდეგ ეძლევა სუბიექტური მეორე პირის უძველესი ნიშანი ხ. ეს ნიშანი, ზემოთაც აღინიშნა, თანამედროვე სალიტერატურო ქართულში მხოლოდ ორ ზნნაში გვაქვს შემონახული: ხ-არ და ხ-ვალ (მოხვალ). ამ ნიშნის გაცნობასთან დაკავშირებით მასწავლებელი მოკლე ისტორიული ექსკურსიით აცნობს მოსწავლეებს, რომ მეხუთე-მეშვიდე საუკუნის ქართულში სუბიექტური მეორე პირის ნიშნად გამოყენებული იყო ხ. ამიტომაც იყო ასეთი ფორმები: ხ-ყვირი, ხ-იყავ, ხ-იხილო და სხვ. შემდეგში, XI საუკუნის სალიტერატურო ენის ნორმათა თვალსაზრისით, უძველესი ძეგლების ამ ფორმებში (ხ-ყვირი, ხ-ტირი, ხ-იყავ და სხვ.) ხ-ანი ზედმეტად იქნა ცნობილი, რის გამოც ამ ძეგლებს ხანმეტი ძეგლები ეწოდა (ხ-ანი „მეტი“).

VIII საუკუნიდან ხანმეტი ძეგლების ნაცვლად ჰაემეტი ძეგლები გვაქვს; აქ II პირის ნიშნად ყველა ზნნაში გამოყენებულია

3, რომელმაც ფონეტიკური თავისებურების გამო განიცადა ცვლილებები: ცხრა თანხმოვნის (დ ტ თ, ძ წ ც, ჯ ქ ჩ) წინ ს-ანად იქცა, ხმოვნებისა და სპირანტი თანხმოვნების წინ კი სულ დაიკარგა.

ამიტომ, რომ სუბიექტური მეორე პირის ნიშანი „ნაირ-ნაირია და დამოკიდებულია იმაზე, თუ რა ბგერა უნდა მოსდევდეს მას. ამისდა მიხედვით ის იქნება: 3, ს ან არაფერი“¹.

სუბიექტური პირის ნიშნები მრავლობით რიცხვში

რიცხვის გამოხატვა ზმნაში საზოგადოდ მკიდროდ არის დაკავშირებული პირის კატეგორიასთან: მხოლოდ პირი შეიძლება იყოს ამა თუ იმ რიცხვის მქონე². ამიტომ, რომ მრავლობითი რიცხვისა, პირის ნიშნებისა და საერთოდ პირიანობის საკითხის ერთმანეთისაგან დაშორება ვერ ხერხდება. „ზმნის პირიან ფორმებს ორ-ორი რიცხვი აქვთ: მხოლობითი და მრავლობითი. მხოლობითია ფორმა, რომელიც გვიჩვენებს ერთის მოქმედებას, ერთზე მოქმედებას ან ერთის მიმართ ჩადენილ მოქმედებას; მრავლობითია ფორმა, რომელიც მასვე გვიჩვენებს მრავალზე“³.

პირველი და მეორე პირის ფორმებში ზმნას მოუდის გარკვეული ნიშანი მრ. რიცხვისა. ეს ნიშანი თ-ანია.

მაგალითად: ვ-თამაშობ	ვ-თამაშობ-თ
თამაშობ	თამაშობ-თ
ვ-აქეთებ	ვ-აქეთებ-თ
აქეთებ	აქეთებ-თ და სხვ.

ამგვარად, პირველ და მეორე სუბიექტურ პირში ზმნას ორ-ორი ფორმა მოეპოვება. ეს ფორმები ერთმანეთისაგან მხოლოდ თ-სუფიქსით განსხვავდებიან: უსუფიქსო ფორმა მხოლობითი რიცხვისაა, ხოლო თ-სუფიქსიანი მრავლობითისა⁴.

სულ სხვა ვითარებაა მესამე პირში. მესამე სუბიექტური პირის მრავლობითი რიცხვის ფორმებში ზმნა ხუთ სხვადასხვა ნიშანს იყენებს, არსებითად განსხვავებულს ერთმანეთისაგან; ეს ნიშნებია: ენ, ან, ნ-ენ, ნ, ეხ. ამგვარად, მესამე პირშიც ზმნას ორ-ორი ფორმა

¹ ა. შ ა ნ ი ძ ე, ქართული გრამატიკის საფუძვლები, 1953, გვ. 178.

² იქვე, გვ. 169.

³ იქვე.

⁴ ეგვევ თ გვხდება მესამე სერიის მწკრივებში, ძირითადად მეორე და მესამე პირის მრავლობითი რიცხვის ფორმებში.

მოეპოვება, ერთი მხოლოდითისათვის (წერს, წერა, აქო), მეორე კი მრავლობითისათვის (წერენ, წერდნენ, წერეს, წერონ, ჩივიან).

ფორმათა ასეთი მრავალფეროვნება ერთგვარი სირთულისა და სიძნელის შემცველია სწავლების თვალსაზრისით. ამას კიდევ უფრო ართულებს ის, რომ სუბიექტური მესამე პირისა და რიცხვის ნიშანი ერთადაა წარმოდგენილი ამ სუფიქსებში: ენ, ან, ეს, ნენ, ნ.

ამასთანავე არ არსებობს ისეთი ზუსტი საკლასიფიკაციო ნიშანი, რომლის მიხედვითაც შეიძლებოდეს ამ ნიშანთა ზუსტი დაჯგუფება. ნათ უფრო ქირს ეს სწავლების ამ საფეხურზე, რამდენადაც მოსწავლეთათვის ჯერ კიდევ უცნობია მთელი რიგი კატეგორიები, რომელთა მიხედვითაც ჯდება ამ ნიშანთა განაწილება.

რამდენადაც ცნობილია, სუბიექტური მესამე პირის ნიშნად მრავლობით რიცხვში „ან სუფიქსი გვხვდება ყოველთვის, როცა ზმნის ფუძე ი-თ თავდება“ (ყვირიან, ჩივიან, იწერებიან და ა. შ). ეგევე ნიშანი (ან) მოულის ზოგიერთ სხვა (საშუალო გვარის) ზმნასაც: აღსანიშნავია, რომ ასეთ ზმნებში სუბიექტის ნიშნის ან-ის წინ ჩნდება ან, მაგალითად. წევს—წევან-ან, ჰგავს—ჰგვან-ან, ღვას ღვან-ან, და სხვ.

ენ მოულის ძირითადად სხვა თემის ნიშნიან (ებ, ობ, ამ, აე) ზმნებს აწმყოსა და მყოფადში, მაგალითად: წერენ, ამეწებენ, გააყეთებენ, აშორებენ — დააშორებენ, ამხადებენ — დაამხადებენ და სხვ.

ნენ მოულის უმთავრესად ზმნებს, რომელთაც ფუძე დ-ზე უთავდებათ ან რომელთაც მაწარმოებლად დ ან ოდ მოულისთ. იგი გვხვდება უწყვეტელსა, აწმყოს კავშირებითსა, ხოლმეობითსა და მყოფადის კავშირებითში (წერდნენ, დაწერდნენ, ეწერებოდნენ, ჩაიწერებოდნენ), აგრეთვე წყვეტილში გარდაუვალი ზმნებისა (წავიდნენ, იყვნენ, ჩაეწერნენ, გაიყვნენ და ა. შ.).

ეს გვაქვს თანამედროვე სალიტერატურო ქართულში გარდა-მაგალი ზმნის წყვეტილის ფორმებში (დაწერეს, გააყეთეს, გაიყვეს და ა. შ.). ვანობთ „თანამედროვეს“, რადგანაც ძველ ქართულში იგი უწყვეტელშიც მოუდიოდა ზმნებს როგორც გარდამავალს, ისე გარდაუვალს. ეგევე ეს მოულის წყვეტილის მესამე პირის მრავლობითში იმ საშუალო გვარის ზმნება, რომლებიც დანაკლის ფორმებს მოქმედებითი გვარის მიხედვით ივსებენ.

6 გვხვდება მეორე კავშირებითში: გააკეთონ, დაწერონ, გაყონ და ა. შ.

ცხადია, სუბიექტური პირთა მრავლობითი რიცხვის ნიშნების ამგვარი დაჯგუფება მოსწავლეთათვის მიუწვდომელია. მოსწავლეებმა ჯერ კიდევ არ იციან გარდამავლობა, ნწკრივები, გვარი, თემა და თემის ნიშნება და სხვა. ამ საფეხურზე მოსწავლეებს შეიძლება მხოლოდ მარტივად გაცანთ ზოგიერთი ნიშნის ამა თუ იმ ფორმისადმი განკუთვნება, მაგალითად:

1. ან მოუღის **ი-ზე** დაბოლოებულ ზმნებს (ტირი, იცინი, იხატები და სხვ.).

2. **ნ** მოუღის **ო-ზე** და ზოგიერთ **ა-ზე** დაბოლოებულ ზმნებს (დახატონ-ნ, დააწყონ-ნ, მოკლან-ნ, თქვან და ა. შ.).

ენ მოუღის ზმნებს აწმეოსა და მომავალში.

ეს მოუღის ზოგიერთ ზმნას წარსულში კითხვაზე რა ქნეს დაწერეს, ააშენეს, დახატეს და ა. შ.

ცხადია, პირიანობისა, საერთოდ, და, კერძოდ, პირის ნიშნების სწავლება ამ საფეხურზე არ მიაღწევს. მისი შესწავლა-დაზუსტება გრძელდება ზმნის სწავლების მთელ მანძილზე. პირიანობასა და პირის ნიშნებზე განსაკუთრებით უნდა გამახვილდეს ყურადღება თემის ნიშნების, სერიებისა და მწკრივების სწავლებისას.

სუბიექტური პირის ნიშნების მრავლობით რიცხვში გაცნობამდის საკიოა მოსწავლეებს მოვაგონოთ, რაც ამ საკითხის შესახებ იციან მათ. დაწყებითი სკოლიდან კი მოსწავლემ უნდა იცოდეს, რომ: „ზმნა მრავლობით რიცხვშია, თუ ის მხოლოდ ერთი პირია მოქმედებას გამოხატავს, ზმნა მრავლობით რიცხვშია, თუ იგი ერთ პირზე მეტის მოქმედებას გამოხატავს“¹. იციან, რომ პირველი და მეორე პირის ფორმებში მრავლობითობის აღსანიშნავად ზმნას დაერთვის რიცხვის ნიშანი **თ**, ხოლო მესამე პირში - **ენ** და **-ან**.

ამდენად ეს საკითხი ახლად შესწავლას კი არ მოითხოვს, არამედ განმეორებას, დაზუსტებასა და გაღრმავება-შევისებას. ეს გაღრმავება-შევისება შემდეგში უნდა გამოიხატოს: მოსწავლეთათვის გასაგები უნდა გახდეს, რომ პირველი და მეორე სუბიექტური პირის მრავლობით რიცხვში პირის ნიშანი და რიცხვის ნიშანი ცალ-ცალკეა წარმოდგენილი: **ვ-წერ-თ**, **ს-წერ-თ**; **ვ-ყვირი-თ**, **ჰ-ყვირი-თ...**, მესამე

¹ ვ. რამიშვილი, ქართული ენა, გრამატიკა და მართლწერა, 1953, 25. 54.

პირში კი პირისა და რიცხვის ნიშანი ერთადაა ზმნაში წარმოდგენილი და ეს ნიშნები მრავალფეროვანია.

სწავლებისას ვიყენებთ შეპირისპირების ხერხს. შეპირისპირება მოხდება ფორმისა და შინაარსის მიხედვით: მხოლოდითი რიცხვის ფორმას დაუპირისპირდება მრავლობითი რიცხვის ფორმა. ნაცნობიდან უცნობისაკენ გადასვლის მოთხოვნილებისდა მიხედვით პირველად უნდა მიეცეს ისეთი ზმნები, რომელთაც მესამე პირის მრავლობითი რიცხვის ნიშნად მოუღდის ენ ან ან. შემდეგ კი სხვები (ნ, ნენ, ეს).

მხოლოდითისა და მრავლობითი რიცხვის ზმნათა შინაარსისა და ფორმის მიხედვით შეპირისპირებითა და გაანალიზებით გაიკვევა ის თავისებურებანი, რაც მესამე პირის მრავლობითის ფორმების წარმოებისას ახასიათებს ქართულ ზმნებს.

მრავლობით რიცხვში სუბიექტური პირის ნიშანთა შესწავლის შემდეგ ზემოთ მოყვანილი სქემა შეივსება, და საბოლოოდ ასეთ სახეს მიიღებს:

სუბიექტური პირთა ნიშნები

მხოლოდითი რიცხვი

მრავლობითი რიცხვი

I ვ —

ვ ————— თ

II ჰ, ს, 0 —

ჰ, ს, 0 ————— თ

III — ს, ა, ო

————— ენ, ან, ნენ, ნ, ეს

ცხრილთან ერთად ეფექტურია აგრეთვე სუბიექტური პირის ნიშნების შესწავლის შემდეგ, მუშაობის შეჯამების მიზნით, გაკეთდეს ტაბულა, რომელზედაც პირისა და რიცხვის ნიშნები სხვა ჟერით გამოიყოფა. ტაბულაზე ნიმუშები ისე უნდა იყოს შეჩეული, რომ სუბიექტური პირის ყველა ნიშანს წარმოგვიდგენდეს მხოლოდითისა და მრავლობითში.

მაგალითად:

ვ-კვეთ

ვ-კვეთ-თ

ჰ-კვეთ

ჰ-კვეთ-თ

კვეთ-ს

კვეთ-ენ

ვ-ჩივი

ვ-ჩივი-თ

ს-ჩივი

ს-ჩივი-თ

ჩივი-ს

ჩივი-ან

ვ-იბრძოდი	ვ-იბრძოდი-თ
იბრძოდი	იბრძოდი-თ
იბრძოდ-ა	იბრძოდ-ნენ

ვ-წერო	ვ-წერო-თ
ს-წერო	ს-წერო-თ
წერო-ს	წერო-ნ

ვ-აქე	ვ-აქე-თ
აქე	აქე თ
აქ-ო	აქ-ეს

ასეთი ტაბულა, გარდა იმისა, რომ ნათლად წარმოუდგენს მოსწავლეთ მხოლობითისა და მრავლობითის სხვაობას და ამისდა მიხედვით სუბიექტური პირის ნიშნებს, აადვილებს სწავლებას, იწვევს მოაწავლეთა აქტივობას და იძლევა დროისა და ენერგიის დიდ ეკონომიას. იგი მთელი რიგი წლების განმავლობაში გამოიყენება. მისი დამზადება კი სირთულეს არ შეიცავს (შეიძლება მოსწავლეთა ძალებითაც დამზადდეს).

მესამე სუბიექტური პირისა და რიცხვის ნიშნის გაცნობასთან დაკავშირებით ყურადღება უნდა მიექცეს იმას, რომ ზოგ ზმნაში მესამე პირის ნიშანი ან თავისი წარმოშობით არიან ზმნისაგან მომდინარეობს; მაგალითად: დანგრეულ-ან, დამალულ-ან, გამოცხადებულ-ან და სხვ.; მაგრამ ფუნქციით ან იგივე ან ნიშანია, რაც ტირიან, ჩივიან, ყვირიან, იწერებიან და სხვ. ამგვარ ზმნებში.

ორმაგი გამომხატვა პირის ნიშანთა

თანამედროვე სალიტერატურო ქართულში არის ზმნები, რომელნიც პირის აღსანიშნავად იშველიებენ დანხმარე, მეშველ ზმნას. ვამბობთ „თანამედროვე სალიტერატურო ქართულში“, რამდენადაც ძველ ქართულში მას მეშველზმნიანი წარმოება არ ახასიათებდა. მეშველ ზმნებად გამოიყენება: ვარ, ვიქავ, ვიყო.

მეშველზმნიანი ფორმების წარმოებისას უნდა განვასხვაოთ ორი შემთხვევა: პირველი, როდესაც მეშველი ზმნა მხოლოდ I და II პირში დაერთვის და მისი დართვის გამო პირველ და მეორე პირში ზმნას სუბიექტური პირის ორმაგი წარმოება ახასიათებს: ვ-დგა-ვარ, ს-დგა-ხარ; ვ-ზი-ვ-არ, ჰ-ზი-ხ-არ და ა. შ. და მეორე, როდესაც მეშველი ზმნა ყველა პირში დაერთვის.

ძველ ქართულში ეს ფორმები ჩვეულებრივ პირიანი ფორმები იყო; მაგალითად: ვ-ზი, ჰ-ზი, ზი-ს; ვ ჩან, ს-ჩან და ა. შ. ახალ ქართულში პირის ამ ნიშნებთან ერთად ზმნამ პირის საწარმოებლად დაირთო, დაიხმარა მეშველი ზმნა. მეშველ ზმნას (ვარ, ვიყავ, ვიყო) თავისი პირის ნიშნები აქვს (ვ-არ, ხ-არ, არი-ს), რის გამოც ზმნის ამ ფორმებში თავი მოიყარა ერთად ერთი და იმავე პირის ორმა სუბიექტურმა ნიშანმა: ვ-ზი-ვ-არ, ჰ-ზი-ხ-არ. სუბიექტური პირის ასეთი ორმაგი წარმოება ახასიათებს საშუალსა და ვნებითი გვარის ზოგიერთ ზმნას, განსაკუთრებით სტატიკურ ვნებითებს აწმყოს მწკრივში.

სწავლებისას პირველად უნდა მიეცეს ისეთი მეშველზმნიანი ფორმები, რომელთა ძირითადი ზმნა პირიანია, ე. ი. ვ-ზი-ვ-არ, ვ-დგა-ვ-არ და სხვა ამგვარი. ამ ზმნებში სუბიექტური პირის ნიშნების გაცნობისას ამოსავალი მესამე პირი უნდა იყოს, მესამე პირის ფორმებთან შედარება-შეპირისპირება პირველი და მეორე პირის ფორმებისა. გაირკვევა, რომ, თუ მესამე პირში ამ ზმნას ჩვეულებრივ ხ მოუდის პირის ნიშნად, მეორე და პირველ პირში ძირითად ზმნას (ვ-დგა) დართული აქვს მეშველი ზმნა, (ვ-არ, ხ-არ), რის გამო მიღებულია რთული ზმნები: ვ-დგა-ვ-არ, ს-დგა-ხ-არ. ამ ფორმათა გაანალიზებით ნათელი გახდება, რომ პირველსა და მეორე პირში ასეთ ზმნებს ორ-ორი სუბიექტური პირის ნიშანი აქვთ. ერთი ამათგანი აწარმოებს ძირითად ზმნას: ვ-დგა, ს-დგა, მეორე კი მეშველ ზმნას ვ-არ, ხ-არ. ამიტომაც ამ ტიპის ზმნებში პირის ორმაგ წარმოებასთან გვაქვს საქმე. ზმნა ვ-არ, ხ-არ ეხმარება, შველის ძირითად ზმნას ფორმათა ცელაში, პირთა წარმოებაში. ამ ზმნების დახმარებით მიღებულ ფორმებს მეშველზმნიანი ფორმები ეწოდება. მესამე პირში ეს ზმნები მეშველ ზმნას აღარ დაირთავენ. დგას, წევს, ზის და ა. შ. მესამე პირში ისევე იწარმოებიან, როგორც: ტირის, ცეკვავს, ჩივის და ა. შ.

ამ ზმნათა მრავლობითში გადაყვანით გაირკვევა, რომ მრავლობითის წარმოება არ განსხვავდება სხვა ზმნათა მრავლობითის წარმოებისაგან. პირველი და მეორე პირი დაირთავს მრავლობითის ნიშანს თ (ვ-დგა-ვ-არ-თ, ს-დგა-ხ-არ-თ), ხოლო მესამე პირი—ან-ს (დგან-ან). აქ ყურადღება უნდა გამახვილდეს ამ ზმნებში (დგას, წევს, ჰგავს) მრავლობით რიცხვში პირის ნიშნის ან-ის წინ ნ-ის (დგა-ნ-ან) ან ან-ის (წე-ან-ან) ჩართვაზე.

ამავე გზით გაეცნობა „ვშობილვარ“ ტიპის ზმნებში სუბიექტური პირის წარმოება, ოღონდ აქ ხაზი უნდა გაესვას იმას, რომ თუ დგას, ზის, წევს, ჰკიდია, გდია და სხვ. პირიანი ფორმებია, რომლებიც მეშველ ზმნებს მხოლოდ I და II პირში დაირთავენ, ვშობილვარ ტიპის ზმნებს მეშველი ზმნა ყველა პირში დაერთვის (ვ-შობილ-ვ-არ, ჰ-შობილ-ხ-არ, შობილ-არს), მაგრამ მესამე პირში მეშველი ზმნა არის წარმოდგენილია მხოლოდ ა-ს სახით. შობილა, ყოფილა, გაკეთებულა ფორმებში. ა მესამე სუბიექტური პირის ნიშანი კი არაა, არამედ არს მეშველი ზმნის ნაწილი, არს მეშველი ზმნის შეკვეცილი ფორმა.

ამ ზმნათა მრავლობითში გადაყვანით (ვ-შობილ-ვ-არ-თ, ჰ-შობილ-ხ-არ-თ, შობილ-ან) და გაანალიზებით გასაგები გახდება, რომ პირველ და მეორე სუბიექტურ პირში მრავლობითი რიცხვი ჩვეულებრივ ბოლოში მრავლობითის თ ნიშნის დართვით იწარმოება. მოსწავლეთა ყურადღება უნდა გამახვილდეს მესამე პირში ან ნიშანზე. აქ უნდა გაირკვეს, რომ ეს „ან“ მეშველი ზმნის არიან-ის შეკვეცილი ფორმაა ამ ზმნებში: შობილ(არი)ან — შობილან, ყოფილ(არი)ან — ყოფილან და სხვ., თუმცა ამჟამად ისიც მრავლობითი რიცხვის ნიშანია.

ამ ტიპის ზმნებში სუბიექტური პირის ნიშანთა გარკვევისას მასწავლებელმა მოსწავლეთა ყურადღება უნდა გაამახვილოს შემდეგზე:

1. ამ ზმნებს ვ- სუბიექტური პირის ნიშანი თავში (ვ-ყოფილვარ) არ ჰქონდა, მაგრამ შემდეგში პირიან ზმნათა (ვ-ზივარ, ვ-დგავარ) ანალოგიით გაუჩნდათ;

2. ამ ზმნებთან პირის ნიშნის გაჩენის შედეგად ზოგჯერ მეშველი ზმნა კარგავს პირის ნიშანს, რის გამოც ნაცვლად ფორმებისა ვშობილვიყავ, ვყოფილვიყავ და ა. შ. გვაქვს ვშობილიყავ, ვყოფილიყავ და სხვ. ამჟამად ეს ფორმებია მიღებული სალიტერატურო ქართულში და ასეც უნდა ვიხმაროთ.

სუბიექტური პირებისა და მათი ნიშნების შესწავლის შედეგად მოსწავლემ უნდა იცოდეს, რომ:

1. პირი სამია ქართულში: პირველი, მეორე და მესამე. მოსწავლეს უნდა შეეძლოს თითოეული მათგანის დახასიათება ორსავე რიცხვში.

2. სუბიექტური პირი მოქმედი პირია ან ისეთი, რომელსაც მოქმედება მიეწერება, ან რომელიც განიცდის მოქმედებას (ტირის, ინგრევა).

3. შეიძლება ზმნის ფორმებთან სათანადო პირის ნაცვალსა-
ზელთა¹ აღდგენა.

4. სუბიექტური პირველი და მეორე პირის ნიშნები ზმნას თავ-
ში მოუდის, ხოლო მესამე პირისა — ბოლოში და შესაძლოა ამ ნიშ-
ნების ზმნის ფუძისაგან გამოყოფა.

5. მესამე პირის მრავლობითი რიცხვის ნიშნები ან, ენ, ეს,
ნენ, ნ არა მარტო რიცხვის ნიშნებია, არამედ პირისა და რიცხვისა
ერთად.

6. ერთმანეთისაგან გაირჩევა ა მესამე სუბიექტური პირის ნი-
შანი (იყვირ-ა) და ა მეშველი ზმნის (არის) შეკვეცილი ფორმა (ჩა-
წერილ-ა); რაც შეეხება მრავლობით რიცხვში სუბიექტური მესამე
პირის ან ნიშანს (ჩივი-ან) და ან მეშველი ზმნის (არიან) შეკვეცილ
ფორმას (დახოცილ-ან), ისინი ერთი და იგივეა.

7. მოსწავლეს უნდა შეეძლოს ტექსტიდან აღებული თუ მას-
წავლებლის მიერ დასახელებული ზმნის დახასიათება სუბიექტური
პირის მიხედვით: რომელი პირია, რომელი რიცხვი, რა ნიშნითაა
წარმოდგენილი, როგორია ეს ნიშანი — თავსართია თუ ბოლოსარ-
თი და სხვ.

პირთა რაოდენობა ერთ ფორმაში

ზემოთაც აღინიშნა, რომ ქართული ზმნის ერთი მეტად ორიგი-
ნალური თავისებურება მისი მრავალპირიანობაა, ზმნის ერთ ფორ-
მაში რამდენიმე (ორის, სამის) პირის წარმოდგენაა. ქართული
ზმნა შეიძლება იყოს ერთპირიანი, ორპირიანი (და სამპირიანიც).
ერთპირიანია ქართულში ზმნა, თუ მის ამა თუ იმ ფორმაში აღნიშ-
ნულია მხოლოდ ერთი სახელი, პირი¹. მაგალითად, ზმნები: ეცხოვ-
რობ, დგახარ, წეება და სხვ. მხოლოდ ერთი სახელის, ერთი პირის
გაგებას იძლევიან (ეცხოვრობ მე, დგახარ შენ, წეება ის). ეს პირი
ზმნაში ჩვეულებრივ სათანადო ნიშნითაა აღნიშნული, ზოგჯერ პო-
ტენციალურად.

¹ ა. ჩიქოვაძე, რა თავისებურება ახასიათებს ქართული ენის აგებუ-
ლებას: ჟურნ. „ახალი სკოლისაკენ“, 1929, № 9—10, გვ. 47.

ორპირიანია ზმნა, რომელიც ორ პირს, ორ სახელს შეიწყობს: ვაშენებ, გაქებს, მხატავს და სხვ. ორპირიან ზმნაში შეიძლება ორივე პირი რეალურად, გარკვეული ნიშნებით იყოს წარმოდგენილი, ან ერთი რეალურად და ერთიც პოტენციალურად. შესაძლებელია ისიც, რომ არც ერთი პირის ნიშანი არ იყოს ზმნაში წარმოდგენილი. მ-ხატავ-ს ზმნაში ორივე პირია ასახული (მ-ობიექტური პირველი პირისა და ს-სუბიექტური მესამისა), ვ-აშენებ—ზმნაში მხოლოდ ერთი, სუბიექტური პირველი პირია ასახული ვ ნიშნით. ობიექტური მესამე პირი ზმნაში პოტენციალურადაა მოცემული: „აშენებ“ ზმნაში კი არც ერთი პირი — არც სუბიექტური მეორე და არც ობიექტური მესამე რეალურად არაა ასახული.

სამპირიანია ზმნა, რომელიც სამ სახელს შეიწყობს — ვსთხოვე, უშენებს, უხატავს და ა. შ. სამპირიან ზმნაში, ისე როგორც ორპირიანში, რეალურად შეიძლება წარმოდგენილი იყოს მხოლოდ ორი პირი, მესამე პირი ყოველთვის პოტენციალურადაა ზმნასთან დაკავშირებული.

სამპირიან ფორმებში „ორი ობიექტიდან ზმნაში რეალურად წარმოდგენილია ჩვეულებრივ მხოლოდ ერთი, მეორე კი — თითქმის მუდამ პოტენციალურად“¹.

შესაძლებელია ერთი პირი იყოს რეალურად ასახული ზმნაში, ხოლო ორი პოტენციალურად, ანდა არც ერთი არ იყოს რეალურად ასახული; მაგალითად: „ვსთხოვე“ (მე, მას, იგი) ზმნაში სუბიექტი მე ასახულია ნიშნით ვ, ირიბი ობიექტი მას თავსართით ს, ხოლო პირდაპირი ობიექტი იგი ზმნაში პოტენციალურადაა წარმოდგენილი; უშენებს (ის, მას, მას) ზმნაში, სამ პირთაგან მხოლოდ ერთის ნიშანია წარმოდგენილი — სუბიექტური მესამე პირისა ს; პირმიმართი ობიექტები კი ზმნაში პოტენციალურადაა ასახული. „უხატავ“ ზმნაში არც ერთი პირის ნიშანი არაა: სამივე პირი პოტენციალურადაა ასახული. ამგვარად, „სამპირიანი ზმნები მხოლოდ ოდენობრივ განსხვავდებიან ორპირიანისაგან“².

ამგვარად, ქართულ ზმნაში შეიძლება წარმოდგენილი იყოს ერთი, ორი და სამი პირი. ერთპირიან ზმნაში მხოლოდ სუბიექტური

¹ ა. ჩიქობავა, რა თავისებურება ახასიათებს ქართული ენის აგებულებას: ჟურნ. „ახალი სკოლისაკენ“, 1929, № 9—10, გვ. 55.

² ი. ქიქელიძე.

პირია; ორპირიან ზმნაში ერთი სუბიექტური პირია, მეორე კი ობიექტური (პირდაპირი ან ირიბი). ხატავს ის მას, ის სუბიექტური პირია, მას პირდაპირობიექტური; ეხატება მას იგი — აქაც ზმნაში ორი პირია წარმოდგენილი, ერთი სუბიექტური (იგი), მეორე ირიბობიექტური (მას); სამპირიან ზმნაში ერთი პირი სუბიექტურია, ორი ობიექტური ამათგან ერთი პირდაპირი ობიექტია, მეორე — ირიბი; დაუწერა მან მას იგი: მან სუბიექტია მესამე პირისა. მისი ნიშანია ზმნაში ბოლოსართი ა, მას და იგი ობიექტური პირებია, რომლებიც ზმნაში წარმოდგენილი არიან პოტენციალურად.

მაშასადამე, „სუბიექტური პირი საზოგადოდ ყოველგვარ ფორმაშია ნაგულისხმები, ობიექტური პირი კი მხოლოდ მაშინ, თუ ფორმაში ორი ან სამი პირია გამოყვანილი“¹.

ზმნაში წარმოდგენილ პირთა რაოდენობის გასარკვევად ერთმანეთს უნდა შევუპირისპიროთ ერთ, ორ და სამპირიანი ზმნები. პირველ ხანებში ზმნები უნდა მიეცეს მათთან შეწყობილ სახელებთან ერთად.

მაგალითად: სურათი იხატება

მხატვარი ხატავს სურათს

მხატვარი უხატავს სურათს სკოლას.

თითოეულ ზმნასთან დაკავშირებული სახელების გარკვევისა და ზმნის ფორმათა ერთმანეთთან პირიანობის წიხედვით შედარება-შეპირისპირებით გაირკვევა, თუ რამდენპირიანი შეიძლება იყოს ზმნა ქართულში.

სათანადოდ შერჩეულ ნიმუშებზე ვარჯიშობით და ზმნის პირიანობაში მოსწავლეთა შეგნებულად გარკვევის შემდეგ გაეცნობა პირიანობის გამორკვევის ხერხი — ნაცვალსახელების შეწყობა. ამ შემთხვევაში უმჯობესია ცალკეული პარადიგმების მიცემა და ნაცვალსახელების აღდგენა.

ზმნის ამა თუ იმ ფორმაში პირის რაოდენობის გასარკვევად იყენებენ ნაცვალსახელებს. ესენია: პირველი პირისა — მე, ჩვენ, მეორე პირისა — შენ, თქვენ და მესამე პირისა — ის (იგი), ისინი (იგინი), მან, მას, მათ; სულ ცხრა ნაცვალსახელია. ამ ნაცვალსახელთაგან რამდენსაც შეიწყობს ზმნის ფორმა (ერთს, ორს თუ სამს), იმდენპირიანი იქნება ზმნა; მაგალითად, იზრდება ერთ ნაცვალსახელს (ის) შეიწყობს, ანიტომაც ერთპირიანია; ეზრდება მას ის — ორი

¹ ა. შ ა ნ ი ძ ე, ქართული გრამატიკის საფუძვლები, 1953, გვ. 174.

ნაცვალსახელი შეიწყო და ამიტომაც ორპირიანია: უზრდისის
ნას მას — სამ ნაცვალსახელს იწყობს, ამიტომაც სამპირიანია.

ნაცვალსახელთა გამოყენებით ზმნის პირიანობის ამოცნობა
მეტად ეფექტური ხერხია, მაგრამ ამ ხერხის გამოყენება ზოგჯერ
მეტად მექანიკურ ხასიათს ღებულობს. იშვიათი როდია, რომ ფრაზა-
ში რეალურადაა წარმოდგენილი ზმნაში ასახული ყველა პირი და
მოსწავლე (ხშირად მასწავლებელიც) მათ გვერდს უვლის და
ზმნის პირი-ნობის ამოსაცნობად ისევ ნაცვალსახელებს მიმართავს.
მაგალითად, „ღამე გამოეთხოვა ქვეყანას“. გამოეთხოვა ზმნა
რომ ორპირიანია, ამის ამოსაცნობად მოსწავლე მას ნაცვალსახე-
ლებს უწყობს გამოეთხოვა ის მას და არა თვით ფრაზაში
მოცემულ სახელებს ღამეს და ქვეყანას. ნაცვალსახელთა ასეთი მექა-
ნიკური გამოყენებით აიხსნება, რომ მოსწავლეს სუბიექტურ პირად
მხოლოდ ნაცვალსახელი მიაჩნია. პირიანობის გამოსაცნობად ნაცვალ-
სახელთა გამოყენებამ რომ მექანიკური ხასიათი არ მიიღოს, საჭი-
როა ნაცვალსახელებთან ერთად სახელებიც (არსებრთი) იქნეს გა-
მოყენებული, ე. ი. ზმნა მიეცეს ფრაზებში, რომლებშიც ზმნასთან
დაკავშირებული სახელი თუ სახელები იქნება წარმოდგენილი; მაგა-
ლითად: „ჰაერში სითბო დატრიალდა“, „ტალღები ნელ-ნელა არწე-
ვენ ნაპირებზე ბალახებს“, „დიდი ხევნის შემდეგ ბიძამ ლადას კა-
კანათი გაუყვია“ და სხვ. ასეთ შემთხვევაში ზმნის პირის ამოცნობა
თვით ზმნასთან დაკავშირებული სახელებით უნდა მოხდეს და არა
მხოლოდ ნაცვალსახელებით. მოსწავლე უნდა მივაჩვიოთ ფრაზის
ანალიზს, ზმნასთან დაკავშირებული სახელების ამოცნობას და მათი
ნიშნების გარკვევას. ნაცვალსახელები მხოლოდ მაშინ უნდა შევეუწყო-
თ, როდესაც ზმნა ცალკე, ტექსტიდან გამოყოფით ეძლევა.

ზმნაში წარმოდგენილ პირთა გარჩევა

ზმნაში წარმოდგენილ პირთა გარჩევა პირველ რიგში უნდა მო-
ხდეს ორპირიანი გარდამავალი ზმნის ნიმუშზე. ასეთ ზმნაში კარგად
ჩანს, რომ სუბიექტური პირის მოქმედება უშუალოდ ეხება ობიექ-
ტურ პირს. შემდეგ სამპირიანი ზმნის ნიმუშებზე მოსწავლეთათვის
გასაგები გახდება, რომ ზმნაში ერთი პირი სუბიექტურია, მეორე
სამოქმედო, რომელსაც უშუალოდ ეხება სუბიექტის მოქმედება, ხო-
ლო მესამე უშუალო მოქმედების საგანი კი არ არის, არამედ
მოქმედება ხდება მისთვის, ე. ი. სუბიექტის უშუალო მოქმედების
საგანი განეკუთვნება — მას.

მხოლოდ ამათ შემდეგ ეცნობა პირები ორპირიან გარდაუვალ ზმნებში. ასეთ ზმნებში სუბიექტის ობიექტზე თუ ობიექტისათვის მოქმედება კი არაა ჩანს, არამედ სუბიექტის ობიექტისადმი განკუთვნილება; მაგალითად: ეწერება მას წერილი. წერილი სუბიექტია, ის არაა მოქმედი, მას მიეწერება მხოლოდ მოქმედება. ამასთანავე ამ ზმნაში სუბიექტი განეკუთვნება ობიექტს. ეს კი მოსწავლეთათვის შედარებით ძნელი მასაწვდომია.

ნაცნობიდან უცნობი კენ გადასვლის მოთხოვნილებისდა მიხედვით ორ და სამპირიან ზმნებში პირველ რიგში გამოიყოფა სუბიექტური პირი, მისი ნიშნები და დადასტურდება, რომ ორ და სამპირიან ზმნებში სუბიექტური პირი ღდა პირთა ნიშნები იგივეა, რაც ერთპირიან ზმნებში. მაშასადამე, ერთ, ორ და სამპირიან ზმნებში სუბიექტურ პირთა აღნიშვნა ერთნაირია.

ობიექტური პირის გაცნობა უნდა მოხდეს სუბიექტურთან შეპირისპირებით¹. მაგალითად: „მჩხავანა კატა თავგს ვერ დაიჭერს“. გაირკვევა, რომ ზმნა ორპირიანია, შეიწყობს ორ სახელს კატა -სა და თავგს. ამათგან კატა მოქმედია. სუბიექტია, მისი ნიშანია ზმნაში ბოლოსართი ს. მეორე სახელის თავგს შეპირისპირება კატასთან შინაარსის მიხედვით მოსწავლეთათვის გასაგებს გახდის, რომ „თავგი“ სამოქმედოა, სუბიექტის (კატის) მოქმედება უშუალოდ ეხება მას (კატა დაიჭერს თავგს). რამდენიმე გარდამავალი ზმნის ასეთი გაანალიზებით და მოსწავლეთა სუბიექტურ და ობიექტურ პირებში გარკვევის შემდეგ მასწავლებელი აძლევს განპარტებას: სამოქმედო პირს ობიექტური პირი ეწოდება. ორპირიან ზმნაში ერთი პირი სუბიექტურია, მოქმედია, მეორე პირი კი სამოქმედო, ობიექტური.

ამის შემდეგ საპირიანი ზმნის „ბიძამ ლადას კაკანათი გაუკეთა“ შინაარსობრივი ანალიზით გაირკვევა, რომ ის სამ სახელს შეიწყობს: ბიძამ, ლადას და კაკანათი. ამათგან ერთი მოქმედია (ბიძამ), სუბიექტია, წარმოდგენილია ზმნაში ნიშნით ა (გაუკეთა); მეორე პირი სამოქმედოა (კაკანათი), ობიექტური; მესამე კი (ლადას) ის პირია, რომელსაც მოქმედების საგანი (კაკანათი) განეკუთვნება: ბიძამ კაკანათი გაუკეთა ლადას, ლადასათვის გააკეთა. მასწავლებელი აკეთებს დასკვნას, რომ ეს პირიც ობიექტური პირია. სამპირიანი ზმნების ანალიზის საფუძველზე (უხატავს, უწერს, უგზავნის და სხვ.) გაკეთ-

¹ სუბიექტური პირები უკვე იცნა.

² უმჯობესია ნიმუშები პირველ ხანებში ფრაზებით მიეცეს.

დება დასკვნა, რომ სამპირიან ზმნაში ერთი პირი სუბიექტურია, ორი — ობიექტური; მაშასადამე, ზმნაში რამდენი პირიც უნდა იყოს, სუბიექტური პირი ერთია, ობიექტური კი შეიძლება იყოს ერთიც და ორიც.

შემდეგი საკითხი ობიექტურ პირთა (პირდაპირისა და ირიბის) გარჩევაა. ამ შემთხვევაშიც ამოსავალი ორპირიანი გარდამავალი ზმნა უნდა იყოს. ასეთი ზმნის ნიმუშებზე გაიკვევა, რომ ობიექტი, რომელსაც პირდაპირ, უშუალოდ ეხება სუბიექტის მოქმედება, პირდაპირი ობიექტია. „მკერავი ტანსაცმელს კერავს“ — ტანსაცმელი პირდაპირი ობიექტია, რადგანაც სუბიექტი (მკერავი) უშუალოდ მასზე მოქმედებს (კერავს ტანსაცმელს).

პირდაპირი ობიექტის ასეთ განსაზღვრას უნდა დავამატო მისი ფორმის მიხედვით დახასიათება (ის ბრუნვაცვალებადია). ცხადია, სწავლების ამ საფეხურზე ეს ზუსტი და ამომწურავი ვერ იქნება (ამომწურავად მისი მიწოდება მხოლოდ სერიებისა და მწყკრეების გაცნობის შემდეგ შეიძლება), მაგრამ ზოგადი წარმოდგენა აქაც შეიძლება მიეცეს. პირდაპირი ობიექტის ბრუნვაცვალებადობის მართლვად გაცნობა შეიძლება დროების (ახლანდელისა და წარსულის) და კითხვების (რას შვრება? რა ქნა?) მიხედვით¹; რას შვრება? — მკერავი ტანსაცმელს კერავს: დრო ახლანდელია, ობიექტი (ტანსაცმელს) მიცემითშია. რა ქნა? — მკერავმა ტანსაცმელი შეკერა: დრო წარსულია, ობიექტი (ტანსაცმელი) სახელობითშია; ჩანს, ობიექტმა ბრუნვა იცვალა, იგი ბრუნვაცვალებადია. ახლანდელ დროში იგი მიცემითშია, წარსულში — სახელობითში. ასეთი ობიექტი პირდაპირია.

მაშასადამე, პირდაპირია ობიექტი, რომელსაც უშუალოდ ეხება სუბიექტის მოქმედება და რომელიც ბრუნვაცვალებადია: ახლანდელ დროში (რას შვრება?) იგი მიცემით ბრუნვამია, წარსულში (რა ქნა?) — სახელობითში.

ირიბი ობიექტის გაცნობა უნდა მოხდეს ორპირიანი გარდამავალი ზმნის ნიმუშებზე. პირდაპირი ობიექტი უნდა შეუპირისპირდეს ირიბს შინაარსისა და ფორმის მიხედვით. საილუსტრაციოდ შეიძლება აღებულ იქნეს ასეთი მაგალითები: „დედა შვალს მალავს“ და „დედას შვილი ემალება“. პირველი ზმნის ანალიზით გაიკვევა, რომ შვილი პირდაპირი ობიექტია, რადგანაც დედის მოქმედება

¹ დროები და ეს კითხვები მისწავლეებმა იციან დაწყებითი სკოლიდან.

უშუალოდ მას ეხება და ამასთანავე იგი ბრუნვა(ცვალეზადია (მაღაეს შვილს, დამალა შვილი). მეორე ზნის ანალიზის საფუძველზე დადასტურდება, რომ „ემალება“ ზნაც ორპირიანია, მასაც ორი სახელი—დედას და შვილი ეწყობა. აქ მოქმედი, სუბიექტი შვილია (შვილი ემალება), დედა — ობიექტი. შვილის მოქმედება დედას უშუალოდ არ ეხება. დედა არ არის უშუალო მოქმედების საგანი. ობიექტი, რომელიც უშუალო მოქმედების საგანი არ არის—ირიბია. (მასწავლებლის დასკვნა). ასეთივე ირიბი ობიექტებია „მოსწავლეხნიშანი ეწერება“; ბავშვს სურათი ეხატება“, „დიასახლისს წყალი უდღუღდება“ და სხვა ამგვარი.

ისე, როგორც პირდაპირი ობიექტის, ირიბი ობიექტის ახლანდელსა და წარსულში და კითხვების მიხედვით რას შერება? რა კნა? ცვლით დადასტურდება, რომ იგი ბრუნვა(ცვალეზადია და დგას ყოველთვის მიცემითში (დედას შვილი ემალება, დედას შვილი დაემალა; მოწაფეს ნიშანი ეწერება, მოწაფეს ნიშანი დაეწერა).

საბოლოოდ, რიგი ნიმუშების ანალიზის საფუძველზე, მოსწავლეთათვის ნათელი გახდება, რომ ორპირიან ზნაში არის სუბიექტი და ერთ-ერთი ობიექტი: ან პირდაპირი, ან ირიბი.

ამის შემდეგ ეძლევა სამპირიანი ზნა. სამპირიანი ზნის ანალიზიც შინაარსისა და ფორმის მთლიანობაში უნდა ვაწარმოოთ. საილუსტრაციო ნიმუშში პირები სახელებით უნდა იყოს წარმოდგენილი, რომ უფრო ნათელი და მკაფიო გახდეს მოსწავლეთათვის პირდაპირი და ირიბი ობიექტის სხვაობანი შინაარსისა და ფორმის მიხედვით; მაგალითად, „მზემ ღანჯარას სხივი სტყორცნა“. სტყორცნა ზნის გაანალიზებით დადასტურდება, რომ იგი სამპირიანია. ამ პირთაგან მზემ სუბიექტური პირია, ღანჯარას და სხივი — ობიექტური პირებია. ამათგან ის, რომელიც უშუალო მოქმედების საგანია, რაც იტყორცნება — სხივი — პირდაპირი ობიექტია, ხოლო ღანჯარას — ირიბი ობიექტი. ზნის გადაყვანით წარსულიდან (რა კნა?) ახლანდელში (რას შერება?) და ამისდა მიხედვით ფრაზის გამართვით „მზე ღანჯარას სხივს სტყორცნის“ გაიკვევა, რომ სიტყვა სხივი ბრუნვას იცვლის, ღანჯარას კი ბრუნვა(ცვალეზადია¹.

¹ პირთა რაოდენობის მიხედვით არჩევენ ზნის აგებულებას.

აგებულებით ქართული ზნა შეიძლება იყოს აბსოლუტური და რელატიური. აბსოლუტურია (მიუმატავია) ზნა, რომელსაც მხოლოდ ერთი პირი, სუბიექტური პირი შეეწყობა; რელატიურია (მიმატებითია) ზნა, რომელიც ერთზე მეტ პირს გავყვას იძლევა. ერთპირიანი ზნა აბსოლუტურია, სუბიექტურია; ორ და სამპირიანი კი რელატიური, სუბიექტურ-ობიექტური. ზნის აგებულების ამგვარად სწავლება პროგრამით არ არის გათვალისწინებული.

ზმნის პირიანობისა და სუბიექტური და ობიექტური პირების საფუძვლიანი ცოდნისათვის აუცილებელია ვარჯიშობა. ვარჯიშობა სხვადასხვა სახისა შეიძლება ჩატარდეს:

1. ტექსტიდან ზმნის გამოყოფა მასთან დაკავშირებული პირე-პითურთ და მისი დახასიათება პირიანობის მიხედვით.

2. სავარჯიშოდ მიცემულ მაგალითებში სუბიექტური პირის ერთი ხაზით გახაზვა, პირდაპირობიექტურისა — ორით, ხოლო ირიბ-ობიექტური პირისა — ტეხილით.

3. ნასწავლელის დავალების მიხედვით მოსწავლეთა მიერ სა-თანადო (ერთ, ორ, სამპირიან) ზმნათა დასახელება. ნაცვალსახელე-ბის შეწყობით გარკვევა: რამდენი და რა და რა პირები შეეწყ-ობა მას.

4. ორ და სამპირიანი ზმნის ცვლა დროების, — ახლანდელისა (რას შვრება?) და წარსულის (რა ქნა?) — მიხედვით და გარკვევა პი-რებისა (პირდაპირი და ირიბი ობიექტებისა).

ამ თავის შესწავლის შედეგად მოსწავლეებმა უნდა იცოდ-ნენ, რომ:

1. ქართულში ზმნა შეიძლება იყოს ერთ, ორ და სამპირიანი.

2. ერთპირიან ზმნაში მხოლოდ სუბიექტური პირია; ორ და სამპირიან ზმნაში კი ერთი სუბიექტური პირია და ერთი ან ორი ობიექტური.

3. ობიექტურ პირთაგან ერთი პირდაპირია, მეორე ირიბი.

4. პირდაპირია ობიექტი, რომელსაც უშუალოდ ეხება სუბი-ექტის მოქმედება და რომელიც ბრუნვაცვალებადია ახლანდელი და წარსული დროს მიხედვით.

5. ირიბია ობიექტი, რომელსაც უშუალოდ არ ეხება სუბიექტის მოქმედება, და რომელიც ბრუნვაუცვლელია.

6. ორპირიან ზმნაში ობიექტი შეიძლება იყოს პირდაპირი ან ირიბი.

7. სამპირიან ზმნაში ერთი ობიექტი პირდაპირია, ერთი ირიბი.

ობიექტური პირის ნიშნები

ისე, როგორც სუბიექტურ პირებს, ობიექტურ პირებსაც თა-ვისი ნიშნები აქვს. ეს ნიშნები თავსართებია. პირველ და მეორე პირში ობიექტურ პირთა ნიშნები ერთი და იგივეა განურჩევლად

იმისა, ობიექტური პირი ირიბია თუ პირდაპირი. განსხვავება თავს იჩენს მხოლოდ მესამე პირში. მესამე პირში ნიშანი მხოლოდ ირიბ-ობიექტურ პირს აქვს, პირდაპირობიექტური პირი კი ზმნაში ნიშანს ვერ აჩენს. ამასთანავე მხოლოდობითა და მრავლობით რიცხვში თანამედროვე სალიტერატურო ქართულში განსხვავება ფორმის მიხედვით აღარაა; მაგალითად: წერს მას, წერს მათ; ხატავს მას. ხატავს მათ; აშენებს მას, აშენებს მათ და ა. შ.

პირველი ობიექტური პირის ნიშანი მხოლოდობით რიცხვში (განურჩევლად მიმართებისა არის მ, მრავლობითში კი — გვ (მწერა, გვწერს; მიდულს, გვიდულს; მაწუხებს, გვაწუხებს, და სხვ.).

ამგვარად, პირველი ობიექტური პირის ფორმები მხოლოდობითა და მრავლობითში თანამედროვე სალიტერატურო ქართულში¹ განსხვავებულია ერთმანეთისაგან.

მეორე ობიექტური პირის ნიშანი ორსავე რიცხვში არის გ. ეს ნიშანიც უცვლელია რიცხვისა და მიმართების მიხედვით (პირდაპირ ობიექტს ასახავს ის თუ ირიბს).

ობიექტის მრავლობითობის აღსანიშნავად ზმნის მეორე პირის ფორმას დაერთვის ბოლოსართი თ; მაგალითად: გწერს შენ, გწერთ თქვენ; გიდულს შენ, გიდულთ თქვენ; გეწერება შენ, გეწერებათ თქვენ და სხვ.

მეორე ობიექტური პირის მრავლობითის ასახვა ზმნაში თ ნიშნით მეორეული მოვლენაა (ძველად ის ან სულ არ აღინიშნებოდა, ან გამოიხატებოდა სხვაგვარად). ამჟამად ის თანდათან მკვიდრდება ენაში. აპიტომაც გვაქვს ასეთი ფორმები: მოკიტან — მოგიტანთ (მე თქვენ), გცემ — გცემთ (მე თქვენ) და ა. შ. მრავლობითის თ ნიშნის დართვისას სუბიექტურის მესამე პირის ნიშანი ს იკარგება და ნაცვლად ფორმებისა დაგმაღავსთ, მოგიყვანსთ გვაქვს: დაგმაღავთ, მოგიყვანთ და ა. შ.

მესამე ობიექტურ პირში ნიშანი მხოლოდ ირიბ ობიექტს აქვს. ეს ნიშანია ჰ, რომელიც მომდევნო ბგერებთან შეხამებით განიცდის სახეცვლას: ცხრა თანხმოვნის დ ტ თ, ძ წ ც, ჯ ჰ ჩ-ს წინ ს-ანად იქცევა, ხოლო ხმოვნებისა და აგრეთვე სპირანტი თანხმოვნების წინ

¹ ვამბაძე „თანამედროვე ქართულში“, რადგანაც ძველ ქართულში პირველი ობიექტური პირის ნიშანი ორსავე რიცხვში (მხოლოდობითა და მრავლობითში) მ იყო: „მომეც ჩუენ დღეს“, „შემიყუანებ ჩუენ“ და სხვ. იხმარებოდა გვ ნიშანიც.

მულ იკარგება (ჰგერის, ჰკითხავს, ჰპარავს; სცემს, სწუხს, სთხოვს; უწერს, ახსოვს და ა. შ.).

ამგვარად, მესამე ირიბობიექტური პირის ნიშნები იგივეა, რაც მეორე სუბიექტური პირისა.

რიცხვის წარმოების მიხედვით აქ სხვა მდგომარეობა გვაქვს, ვიდრე მეორე პირში. ფორმა ან არ განირჩევა მხოლოდობითისაგან, ან განირჩევა მრავლობითის ნიშნის — თ-ს დართვით: სწერს მას, მათ; ჰპარავს მას, მათ; ებრძვის მას, მათ. მაგრამ გვხვდება ასეც: აქვთ, ჰყოფნიან, მოჰყვდომიან და სხვ. ამ შემთხვევაშიც მესამე სუბიექტური პირის ნიშანი ს მრავლობითი ნიშნის თ-ს დართვის გამო დაკარგულია. უნდა გვეტყოს: ჰყოფნიან, უდღუღს, მაგრამ გვაქვს: ყოფნიან, უდღუღთ და სხვ.

ობიექტური პირის ნიშნის სწავლებისას დაცულ უნდა იქნეს ასეთი თანამიმდევრობა: ჯერ პირდაპირობიექტური პირის ნიშნების გაცნობა, შემდეგ — ირიბობიექტურისა. პირდაპირობიექტური პირის ნიშნები უნდა გავაცნოთ ორპირიანი გარდამავალი ზმნის ნიმუშზე. ორპირიანი გარდამავალი ზმნის მიხედვით ობიექტური პირის ნიშნების გაცნობისას:

ა) მოსწავლე ერთდროულად მხოლოდ ორი პირის ნიშანს ეცნობა: ობიექტური პირველი პირის ნიშანს მ-ს მხოლოდობითსა და გვ-ს მრავლობითში და ობიექტური მეორე პირის ნიშანს გ-ს მხოლოდობითსა და მრავლობითშიც.

ეს უფრო ადვილია და ნაკლები დაბრკოლების შემცველი; სირთულე ობიექტურ პირთა ნიშნების სწავლებისას მესამე ობიექტური პირის ნიშნების გაცნობაში მდგომარეობს.

ბ) პირდაპირი ობიექტი უფრო ადვილი გასაგებია და ამოსაცნობი მოსწავლეთათვის (სუბიექტის მოქმედება უშუალოდ მას ეხება) და მისი ნიშნებიც ადვილად მისაწვდომია.

გ) ორპირიანი გარდამავალი ზმნით ობიექტურ პირთა ნიშნების გაცნობის საფუძველზე მოსწავლეთათვის გასაგები ხდება, რომ მესამე პირდაპირ ობიექტური პირი ზმნაში რეალურად არაა წარმოდგენილი, ის ზმნაში ნიშანს ვერ აჩენს. ეს კი ადვილსა და მისაწვდომს ხდის მათთვის, რომ სამპირიანი ზმნის მესამე პირში წარმოდგენილი ნიშანი ირიბობიექტური პირის ამსახველია ზმნაში.

დ) ორპირიანი გარდამავალი ზმნის საფუძველზე ობიექტური პირის ნიშნების შესწავლა და მისი შეპირისპირება ორპირიან გარ-

დაუვალ ზმნასთან გასაგებს გახდის მოსწავლეთათვის, რომ პირველ და მეორე პირში პირდაპირ და ირიბობიექტურ პირებს ერთი და იგივე ნიშნები (მ, გ, გვ, ზ — თ) აქვს.

ამის შემდეგ გაეცნობა ირიბობიექტური პირის ნიშნები ორპირიანი გარდაუვალ ზმნის მაგალითზე. აქ მოსწავლეთათვის ახალი მხოლოდ მესამე ირიბობიექტური პირის ნიშანი იქნება. ბოლოს კი ობიექტური პირის ნიშნების გასაცნობად აღებულ უნდა იქნეს სამპირიანი ზმნა. სანპირიანი ზმნის ნიმუშზე ობიექტური პირის ნიშნების დაზუსტებისას ახალი მხოლოდ იმის გარკვევაა, რომ პირველი და მეორე პირის ნიშნები (მ, გ) ჩვეულებრივ ირიბი ობიექტის აღმნიშვნელია ზმნაში, მაგრამ შეიძლება პირდაპირსაც აღნიშნავდეს (მიმაბარა, მიგაბარა და სხვ.). ორი ობიექტიდან. ერთი ობიექტი ზმნაში არ აღინიშნება.

ამრიგად, ამ თანამიმდევრობაში (პირდაპირობიექტური პირის ნიშნები ორპირიანი გარდამავალი ზმნის ნიმუშზე, ირიბობიექტურისა — ორპირიანი გარდაუვალ ზმნის ნიმუშზე და შექდეგ ობიექტურ პირთა ნიშნები სამპირიან ზმნებში) დაცულია როგორც ადვილიდან და მარტივიდან ძნელისა და რთულისაკენ თანდათანობითი გადასვლა, ისე მეცნიერული სიზუსტე.

პირდაპირობიექტური პირის ნიშნების გასაცნობად ორპირიანი გარდამავალი ზმნის სუბიექტური წყობა უნდა შეუპირისპირდეს ამავე ზმნის ობიექტურ წყობას; მაგალითად:

მე ვ-ხატავ მას	ის მ-ხატავ-ს მე
შენ ჰ-ხატავ მას	ის გ-ხატავ-ს შენ
ის ხატავ-ს მას	ის ხატავ-ს მას

პირველ რიგში ყურადღება გამახვილდება სუბიექტური წყობის ზმნაზე. გაირკვევა მისი პირიანობა და სუბიექტური პირის ნიშნები: პირველ პირში თავსართი ვ, მეორე პირში თავსართი მ, ხოლო მესამე პირში ბოლოსართი ს. შემდეგ გაანალიზდება მ-ხატავ-ს ზმნა: დადასტურდება, რომ ეს ზმნაც ორპირიანია. ამ ზმნაში სუბიექტია (მოქმედი) ის, მისი ნიშანია ბოლოსართი ს, ხოლო მე, შენ, მას ამ ზმნაში ობიექტური პირებია. ვ-ხატავ ფორმასთან მ-ხატავს ფორმის დაპირისპირებით გაირკვევა, რომ პირველში მე სუბიექტია და ზმნაში წარმოდგენილია ვ ნიშნით, იგივე მე მ-ხატავს ზმნაში პირდაპირობიექტური პირია და ზმნაში აღნიშნულია მ თავსართით. ეს ნიშანი ისრით შეუერთდება პირველი პირის ნაცვალ-

სახელს (ის მ-ხატავს-ს მე) და გაკეთდება დასკვნა, რომ პირველი პირდაპირობიექტური პირის ნიშანი ზმნაში არის მ.

ამავე გზით გაეცნობა მეორე ობიექტური პირის ნიშანი¹ გ (ეს ნიშანიც ისრით შეუერთდება მეორე პირის ნაცვალსახელს შენ).

მესამე ობიექტური პირის ნიშნის გაცნობისას მესამე პირის ფორმა შეუპირისპირდება პირველ და მეორე პირის ფორმებს და დადასტურდება, რომ ზმნის ამ ფორმებს შორის განსხვავება მხოლოდ ობიექტურ პირებსა და მათ ნიშნებშია (სუბიექტად ყველგან ის არის წარმოდგენილი). პირველი ობიექტური პირის ნიშნად ზმნაში მ არის (მ ხატავს), მეორე პირის ნიშნად — გ (გ-ხატავს), მესამე პირში კი ზმნაში ობიექტის ნიშანი არ არის. იგი ზმნაში პოტენციალურადაა წარმოდგენილი: ხატავს ფორმას ობიექტად არ შეეწყობა არც ერთი სხვა პირი, გარდა მესამე პირისა: არ ითქმის ხატავს-ს ის მე ან შენ, არამედ მხოლოდ ხატავს ის მას.

აქედან დასკვნა: მესამე პირდაპირობიექტური პირი ზმნაში ნი-შანს ეგრე აჩენს.

პირდაპირობიექტურ პირთა ნიშნების მხოლოდობით რიცხვში გაცნობის შემდეგ გაეცნობა პირთა ნიშნები მრავლობითში. ხდება ეს მხოლოდობით რიცხვის ფორმების მრავლობითთან დაპირისპირებით. გაირკვევა, რომ პირველ პირში პირდაპირობიექტური პირის ნიშანი მრავლობით რიცხვში არის გვ. რადგანაც „მხოლოდობითსა და მრავლობითს თავ-თავის ნიშანი აქვს (მ -მხოლოდობითში, გვ -მრავლობითში, მ. თ.), ამიტომ მრავლობითში საჭირო აღარ არის კიდევ პლურალობის (მრავლობითობის. მ. თ.) რაიმე ნიშანი“¹. გვ ერთსა და იმავე დროს პირის ნიშანიცაა და რიცხვისაც, მსგავსად სუბიექტური პირის ნიშნებისა (ენ, ეს, ან, ნ-ენ, ნ.).

მეორე ობიექტური პირის ნიშანი მრავლობითში ჯცვლელია, იგივე გ თავსართია, მაგრამ ობიექტური პირის მრავლობითობის აღსანიშნავად ზმნას დაერთვის ბოლოსართი თ. მაშინ მეორე პირისა და რიცხვის ნიშანი იქნება გ — თ (გხატავთ, გიკერთ და ა. შ.). ასეთ შემთხვევაში მრავლობითს საკუთარი ფორმა გააჩნია. მრავლობითის ფორმა მაშინ გაირჩევა უფრო მეტად, როდესაც ხმოვნით დამთავრებული ზმნები გვაქვს. მაგალითად: გინდა — გინდათ, ეხატება — ეხატებათ, უშენდება — უშენდებათ და სხვ., მაგრამ, თუ ფორმას ზოლოში თანხმოვანი აქვს, მაშინ ზედ კიდევ თ-ს დართვა შეიძლება აღარ მოხდეს და ობიექტური პირის მხოლოდობით-მრავლობითობა აღარ იქნეს გა-

¹ ა. შანიძე, ქართული გრამატიკის საფუძვლები, 1953, გვ. 185.

ჩვეულებრივ: სწერს (მას, მათ), გწერს (შენ, თქვენ)¹ და ა. შ. თუმცა თანამედროვე სალიტერატურო ქართულში თანდათან ფეხს იკიდებს და მტკიცდება ობიექტური მეორე პირის მრავლობითობის ასახვა ზმნაში, განურჩევლად იმისა — ხმოვნით მთავრდება ის თუ თანხმოვნით. ამიტომაც გვაქვს ასეთი ფორმები: გწერო (მე თქვენი), გხატავო (თქვენი), გიყვარო, გეტრფით და ა. შ. სათანადო ნიშნულების ანალიზითა და მხოლოდობითისა და მრავლობითის ფორმებზე დაკვირვებით მოსწავლეთათვის გასაგები გახდება, რომ მრავლობითის ნიშნის დართვისას სუბიექტური მესამე პირის ნიშანი ს (ბოლოსართი) იკარგება და ნაცვლად ფორმისა გეტყვიან გვაქვს გეტყვიან და მისთ.

მესამე პირდაპირობიექტურ პირს ნიშანი არც მრავლობითში აქვს. ამიტომაც მხოლოდობითისა და მრავლობითის ფორმა ამ პირში ერთნაირია: წერს მას, წერს მათ; ხატავს მას, ხატავს მათ და სხვ.

ორპირიანი გარდამავალი ზმნის მიხედვით ობიექტურ პირთა ნიშნების შესწავლის საფუძველზე მოსწავლემ უნდა იცოდეს:

1. პირდაპირობიექტურ პირთაგან ნიშანი რეალურად აქვს მხოლოდ პირველსა და მეორე პირს. მესამე პირში პირდაპირობიექტური პირის ნიშანი ჩვეულებრივ პოტენციალურადაა წარმოდგენილი მხოლოდობითსა და მრავლობითში.

2. ობიექტური პირველი პირის ნიშანია მხოლოდობითში მ, მრავლობითში გვ. გვ ნიშანი აღნიშნავს პირსაც და რიცხვსაც. მრავლობითში პირველ პირს სხვა ნიშანი სიმრავლის აღსანიშნავად აღარ დაერთვის.

3. მეორე პირში ობიექტის ნიშანია გ, რომელიც უცვლელია რიცხვის მიხედვით (გწერს, გწერო). მრავლობითი რიცხვის აღსანიშნავად ზმნის მეორე პირის ფორმებს დაერთვის თ ნიშანი, (გწერს შენ, გწერო თქვენ).

4. ობიექტური პირველი და მეორე პირის ნიშნები ჩვეულებრივ თავსართებია.

პირდაპირობიექტურ პირთა ნიშნების შესწავლის შემდეგ ეცნობა ირიბობიექტური პირის ნიშნები. ირიბობიექტურ პირთა გაცნობა უნდა მოხდეს ორპირიანი გარდაუვალი² ზმნის ორპირიან გარდაუვალ ზმნასთან დაპირისპირებით.

¹ ა. შანიძე, ქართული გრამატიკის საფუძველები, 1953. გვ. 184.

² ცნებები „გარდამავალი“, „გარდაუვალი“ მოსწავლეთ არ ეძლევა.

საილუსტრაციოდ უნდა შეირჩეს ისეთი ნიმუშები, რომლებშიც ყველა ობიექტური პირის ნიშანი იქნება წარმოდგენილი და მიეცეს ისეთი თანდათანობით, რომ მოსწავლეთათვის გასაგები გახდეს მესამე ობიექტური პირის ნიშანთა ფონეტიკური ცვლილებები (ჰ, ს, 0). მაშასადამე, პირველად ირიბობიექტური პირის ნიშანი გაეცნობა ისეთი ორპირიანი გარდაუვალი ზმნის მაგალითზე, რომელსაც მესამე პირის ობიექტის ნიშნად ექნება ჰ. ასეთ ნიმუშებად გამოდგება: ჰყოფნის, ჰყვება, ჰხვდება, ჰშორდება და სხვ.

ნიმუში მიეცემა მხოლოდითი რიცხვის ყველა პირში გარდამავალ ორპირიან ზმნასთან შეპირისპირებით, მაგალითად:

მ-მაღაფ-ს	მ-ხვდება
გ-მაღაფ-ს	გ-ვხვდება
მაღაფ-ს	ჰ ხვდება

ნაცნობიდან უცნობისაკენ გადასვლის მოთხოვნილების დაცვით პირველ რიგში გაირკვევა მაღაფს ზმნის პირიანობა და პირის ნიშნები (ორპირიანია, სუბიექტური პირია ის, ობიექტური — მას. მას პირდაპირი ობიექტია. სუბიექტური მესამე პირის ნიშანია ზნაში ს ბოლოსართი. პირდაპირობიექტური პირველი პირის ნიშანია ზმნაში მ, მეორისა — გ, ხოლო მესამე პირს ზმნაში ნიშანი არა აქვს, იგი ნიშანს ვერ აჩენს).

ასევე გაანალიზდება მეორე ზმნაც. პირველ რიგში გაირკვევა, რომ ეს ზმნაც ორპირიანია; ის ორ ნაცვალსახელს შეიწყობს: ის სუბიექტს და მას ობიექტს. მას ირიბი ობიექტია, რადგანაც სუბიექტის მოქმედება უშუალოდ მას არ ეხება. ამასთანავე ახლანდელისა და წარსულის მიხედვით იგი ბრუნვაუცვლელია (ჰხვდება ის მას, შეჰხვდა ის მას). ამის შემდეგ ყურადღება გამახვილდება პირის ნიშნებზე. პირველ რიგში გაირკვევა სუბიექტური პირის ნიშანი. სუბიექტური მესამე პირია ის და მისი ნიშანია ზმნაში ყველგან ს. გაირკვევა ობიექტური პირველი და მეორე პირის ნიშნები ამ ზმნაში (მ და გ) და გაკეთდება დასკვნა: მაშასადამე, პირველ და მეორე პირში პირდაპირსა და ირიბ ობიექტს ერთნაირი ნიშნები აქვს (მ, გ) მესამე პირში მაღაფს ზმნასთან დაპირისპირებით გაირკვევა, რომ ჰ-ხვდება ზმნაში მესამე ირიბობიექტურ პირს აქვს ნიშანი. აქედან დასკვნა: ირიბი ობიექტი მესამე პირისა ზმნაში ნიშანს აჩენს, ეს ნიშანია ჰ.

ამის შემდეგ ეძლევა ისეთი ნიმუში, რომელშიც შესაძლებელია ირიბ-ობიექტური პირის ნიშნად ზმნაში წარმოდგენილი იქნება ს (შაეს სახეცვლილება ცხრა თანხმონის დ ტ თ, ძ წ ც, ჯ ჰ ჩ წინ). მაგალითებად გამოდგება: სკირდება, სწვდება, სწყინს, სჯერა და სხვ.

პირებში სწვდება ზმნის ცვლით გაირკვევა, რომ პირველ და მეორე პირში ობიექტური პირის ნიშანი იგივეა (მ, გ), ხოლო მესამე პირში ჰაეს ნაცვლად სანია. აქ სუბიექტური მეორე პირის ნიშნებთან დაკავშირებით მოსწავლეები მოიგონებენ, თუ რატომაა ხანი და როდისაა ის.

მესამე ირიბობიექტური პირის ნიშნის გაცნობის შემდეგი საფეხური ეს ჰაეს დაკარგვის შემთხვევაა (ეწერება, ეგზავნება, უღუღდება, უშენდება და სხვ.). აქაც, მეორე სუბიექტური პირის ნიშნების მოგონების საფუძველზე, მოსწავლეთათვის აღვილი მისაწვდომი იქნება, რომ ჰ დაკარგულია. უნდა ყოფილიყო ჰეწერება, ჰეგზავნება, ჰუღუღდება და ა. შ., მაგრამ ხმოვნის წინ პირის ნიშანი ჰ დაკარგულია და გვაქვს: ეწერება, ეგზავნება და ა. შ.

ჰ-ს დაკარგვის შემთხვევებზე განსაკუთრებული ყურადღების გამახვილება და ვარჯიშობაა საჭირო, რომ მოსწავლეებმა ასეთი ფორმები არ აურიონ პირდაპირი ობიექტის უნიშნობასთან. ამიტომაც საჭიროა ორპირიანი გარდამავალი და გარდაუვალი ზმნების მიცემა პარალელურად (მალავს, ემალება; ხატავს, ეხატება; წერს, ეწერება და ა. შ.); გაირკვევა, რომელში უნდა იყოს ობიექტური პირის ნიშანი და დაკარგულია, რატომ? რომელში არ უნდა ყოფილიყო და რატომ.

ასეთი ვარჯიშობით მოსწავლეთათვის ნათელი უნდა გახდეს, რომ ირიბი ობიექტი მესამე პირისა ზმნაში ნიშანს ყოველთვის აჩენს, მაგრამ ეს ნიშანი ფონეტიკური ცვლილებების გამო დაკარგულია, ხოლო მესამე პირდაპირობიექტური პირი ზმნაში ნიშანს ვერ აჩენს. ამიტომაც მალავს ზმნაში ობიექტი უნიშნოა, ემალება ზმნაში ობიექტის ნიშანი დაკარგულია.

სუბიექტური მეორე პირის ნიშნებთან შედარება მესამე ობიექტური პირის ნიშნებისა მოსწავლეთათვის ცხადჰყოფს, რომ სუბიექტური მეორე პირისა და ობიექტური მესამე პირის ნიშნები ერთნაირია (ჰ, ს, 0).

მრავლობით რიცხვში ირიბობიექტური პირის ნიშნების გაცნობით მოსწავლეთათვის გასაგები უნდა გახდეს, რომ: 1. პირველ ირიბობიექტურ პირს მხოლოდობითა და მრავლობითში თავ-თავისი

ნიშანი აქვს. მრავლობითში მისი ნიშანია გვ. ეს ნიშანი გამოხატავს პირსაც და რიცხვსაც სხვა რაიმე ნიშანი მრავლობითობის აღსანიშნავად ზმნას ამ პირში არ დაერთვის.

2. მეორე ირიბობიექტური პირის ნიშანი (გ) უცვლელია, ოღონდ ობიექტის სიმრავლის აღსანიშნავად ზმნას დაერთვის ბოლოსართი თ (თუ ზმნაში სუბიექტის სიმრავლე არაა აღნიშნული), რის გამოც მეორე პირში გვექნება გ — თ ნიშანი (გ — ობიექტისა და თ — მრავლობითისა).

ამგვარად, მრავლობითი რიცხვის პირველ და მეორე პირში ირიბობიექტურსა და პირდაპირობიექტურ პირებს ერთი და იგივე ნიშნები აქვს (გვ და გ — თ).

3. მესამე ირიბობიექტურ პირში პირის ნიშანი უცვლელია. რიცხვი შეიძლება აღინიშნოს ზმნაში თ ნიშნით და შეიძლება არა; მაგალითად: ითქმის: ჰყოფნის მას და ჰყოფნით მათ; აქვს მას და აქვთ მათ, მაგრამ ეძლევა მას და ეძლევა მათ, ეალერსება მას და ეალერსება მათ და ა. შ.,

4. ჩვეულებრივ მრავლობითის ფორმა აქვს ორპირიან ირიბობიექტიან ზინებს.

5. მრავლობითი რიცხვის თ ნიშნის დართვისას სუბიექტური მესამე პირის ნიშანი ს იკარგება; მაგალითად: უნდა გვექონოდა ჰყოფნისთ, მაგრამ გვაქვს ჰყოფნით და ა. შ.

მესამე ირიბობიექტური პირის შესწავლასთან დაკავშირებით შეიძლება მოსწავლეებს გავაცნოთ, რომ უძველესი ნიშანი მესამე პირის ირიბი ობიექტისა, ისე როგორც სუბიექტური მეორე პირისა, იყო ზ, რის გამოც გვექონდა ასეთი ფორმები: ზეზატება, ზუკვდება, ზეძალება და სხვ. თანამედროვე ქართულში ეს ფორმები აღარ გვხვდება¹.

ორპირიანი ზმნის ნიმუშებზე ობიექტური პირის ნიშნების შესწავლის შემდეგ ეძლევა სამპირიანი ზმნები. მაგალითად: ჰპარავს, სთხოვს, უშენებს და სხვ. ეს ზმნები სამპირიანებია, შეიწყობენ სამ ნაცვალსახელს: ის, მას, მას (რალაცას). ამათგან ის სუბიექტია; მას, მას — ობიექტები. ერთი მას ირიბი ობიექტია, მეორე მას — პირდაპირი. ზმნის (მთხოვს, გთხოვს, სთხოვს) გაანალიზებით გაირ-

¹ მხედველობაში არ ეღებულობთ „ხერთვის-ს“, რამდენადაც მას ძველი მნიშვნელობა (ზმნური გავება) აქვამად შერჩენილი არა აქვს.

კვლევა, რომ ობიექტური პირის ნიშნების მიხედვით ორპირიან და სამპირიან ზმნაში ცვლილებას ადგილი არა აქვს.

სამპირიანი ზმნის მიხედვით ობიექტური პირის ნიშნების შესწავლისას უნდა გაირკვეს მხოლოდ პირველ და მეორე პირში წარმოდგენილი ნიშნები: მ, გვ და გ, გ-თ, რომ უმეტესად ირიბობიექტური პირის ნიშნებია, ზოგჯერ კი შეიძლება პირდაპირისაც იყოს. ამის დადასტურება შეიძლება ამგვარად: ავიღებთ სამპირიან ზმნას, რომელშიც ობიექტი (ირიბი) იქნება პირველ პირში, მაგალითად: მიკეთებს, მწერს, მიხატავს და სხვ. ან სახელების შეწყობით მივიღებთ: „ის მე საქმეს მიკეთებს“, ან „ის მე სურათს მიხატავს“. პირველ რიგში გაირკვევა, რომ ამ პირთაგან „მე“ ირიბობიექტური პირია, ხოლო საქმეს (სურათს) პირდაპირობიექტური. პირდაპირი ობიექტები მესამე პირშია და, ცხადია, მათ ზმნაში ნიშანი არა აქვთ, ამდენად მ ირიბობიექტური პირის ნიშანია. მაგრამ ზმნაში „მიმაწერა“ (მან მე ნაწილს) მ პირდაპირობიექტური პირის ნიშანია. ასეთივეა: მიმბარა, მიმცა და სხვა.

ამგვარად, ორი ობიექტური პირიდან სამპირიან ზმნაში რეალურად მხოლოდ ერთი ობიექტური პირი აისახება.

სამპირიან ზმნაში ობიექტური პირის ნიშნების გაცნობასთან დაკავშირებით საჭიროა მოსწავლეთათვის გასაგები გაეხადოთ, რომ ზმნაში რეალურად მხოლოდ ორი პირი აღინიშნება: სუბიექტი და ერთი ობიექტი, მეორე ობიექტი კი უნიშნოდ (პოტენციალურად): სწერს ის მას წას; ს-თხოვ-ს ის მას მას და სხვ. მაგრამ შეიძლება ზმნაში სამი პირიდან მხოლოდ ერთი — სუბიექტი აღინიშნოს; ამას განსაკუთრებით მაშინ აქვს ადგილი, როდესაც მესამე პირის ფორმაა და ზმნა ხმოვნით იწყება; მაგალითად: უსმენს (ის მას მას), უშენებს (ის მას მას), უწერს (ის მას მას) და ა. შ. ამ ზმნებში რეალურად წარმოდგენილია მხოლოდ სუბიექტური პირი, ირიბობიექტური პირის ნიშანი მ დაკარგულია ხმოვნის წინ.

შეაფასებელია ისიც, რომ ზმნაში არც ერთი პირის ნიშანი არ იყოს წარმოდგენილი. ამას მაშინ აქვს ადგილი, როდესაც ზმნა მეორე სუბიექტური პირის ფორმაა. მაგალითად, უსმენ (შენ მას მას), აშენებინებ, უწერ და სხვ. ამ ზმნებში დაკარგულია სუბიექტური მეორე და ობიექტური (ირიბის) მესამე პირის ნიშნები. გამოწვეულია ეს იმით, რომ სუბიექტური მეორე პირისა და მესამე ირიბობიექტური პირის ნიშნები ერთნაირია მ, ს, თ. აქ როგორც ობიექტური მესამის, ისე სუბიექტური მეორე პირის ნიშანი უნდა ყოფილიყო მ,

მაგრამ იგი ხმოვნის წინ დაკარგულია, რის გამოც ზმნაში პირის ნიშნები რეალურად არაა წარმოდგენილი.

ასეთი ზმნების ანალიზისას იმასაც უნდა მიექცეს ყურადღება, რომ მოსწავლეებმა არ აურიონ ერთმანეთში პირის ნიშნის დაკარგვა და პირდაპირობიექტური პირის უნიშნობა. მოსწავლე ზმნის ანალიზისას უნდა არჩევდეს ერთმანეთისაგან ამ ორ, სრულიად სხვადასხვაგვარ მოვლენას, თითოეული მათგანისათვის ხმარობდეს შესატყვის გამოთქმას „დაკარგულია“, „არა აქვს ნიშანი“ და შეეძლოს თითოეულ შემთხვევაში მისი დახასიათება-დამტკიცება. გამოთქმის სიზუსტეს მოსწავლეები უნდა თავიდანვე მივაჩვიოთ. მას უდიდესი მნიშვნელობა აქვს მეტყველების ჩამოყალიბებისა და აზროვნების სიზუსტისათვის. მაგალითად, უყვება (ის მას მას) ზმნის პირიანობის მიხედვით დახასიათებისას უნდა ითქვას: ირიბობიექტური პირის ნიშანი 3 დაკარგულია, ხოლო მალავს ზმნის ანალიზისას — მესაქე პირდაპირობიექტურ პირს ნიშანი არა აქვს, იგი ზმნაში ნიშანს გერ აჩენს.

ობიექტურ ნიშნებზე უნდა გაკეთდეს ტაბულა, ცალკე პირდაპირობიექტური პირისათვის და ცალკე ირიბობიექტური პირისათვის¹.

პირდაპირობიექტური პირის ნიშნები:

მხოლოდობითი რიცხვი		მრავლობითი რიცხვი	
პირი I	მ —	I	გვ —
II	გ —	II	გ — თ
III	—	III	—

ირიბობიექტური პირის ნიშნები:

მხოლოდობითი რიცხვი		მრავლობითი რიცხვი	
პირი I	მ —	I	გვ —
II	გ —	II	გ — თ
III	მ, ს, 0 —	III	მ, ს, 0 — (თ)

ცოდნის გასამტკიცებლად საჭიროა ვარჯიშობა. იგი სხვადასხვა სახით შეიძლება ჩატარდეს:

1. ტექსტში მოცემულ ზმნათა ანალიზი, გარკვევა რამდენპირიანია ზმნა, რა და რა პირებია, როგორაა (რეალურად თუ

¹ პირველი ტაბულა ორპირიანი გარდამავალი ზმნისთვისაა, მეორე კი ორპირიანი გარდაუვალი და სამპირიანი ზმნისათვის.

პოტენციალურად) წარმოდგენილი ზმნაში ეს პირები და რა ნიშნით.

2. ზმნის ცვლა პირებში და გარკვევა პირის ნიშანთა ცვლილებისა.

3. მასწავლებლის მიერ დასახელება ზმნის ფორმისა და გარკვევა მასში წარმოდგენილ პირთა და მათი ნიშნებისა.

4. მასწავლებლის დავალების მიხედვით მოსწავლეთა მიერ დასახელება (ერთ, ორ და სამპირიანი) ზმნებისა და მათი ანალიზი.

5. სუბიექტური წყობის ზმნების გადაყვანა ობიექტურ წყობაში და გარკვევა ზმნაში მომხდარი ცვლილებისა.

ობიექტური პირებისა და მათი ნიშნების შესწავლის შედეგად მოსწავლემ უნდა იცოდეს, რომ:

1. ობიექტური პირი მოეპოვება ორ და სამპირიან ზმნებს. ორპირიან ზმნაში ერთი სუბიექტური პირია, მეორე — ობიექტური. სამპირიანში — ერთი სუბიექტურია და ორი ობიექტური.

2. ობიექტური პირი ორგვარია ქართულში: პირდაპირობიექტური და ირიბობიექტური.

3. პირდაპირობიექტური პირია, რომელსაც უშუალოდ, პირდაპირ ეხება სუბიექტური პირის მოქმედება, რომელიც სუბიექტის მოქმედების საგანია. ირიბობიექტურია პირი, რომელიც უშუალო მოქმედების საგანი კი არაა, არამედ რომლისთვისაც მოქმედებენ, რომელსაც განეკუთვნება მოქმედების საგანი, ან რომელსაც არაპირდაპირ (რაიმე სახით) ეხება სუბიექტის მოქმედება (ხვდება, ემალება, უკვდება და სხვ.).

4. პირდაპირობიექტური პირებიდან ზმნაში ნიშანს აჩენს მხოლოდ პირველი და მეორე პირი. მესამე პირდაპირობიექტური პირი ზმნაში ნიშანს ვერ აჩენს. ირიბობიექტურ პირს სამივე პირში აქვს ნიშნები.

5. როგორც პირდაპირობიექტური, ისე ირიბობიექტური პირველი პირის ნიშანია მხოლოდით რიცხვში მ, მრავლობითში გგ, მეორე პირისა მხოლოდით რიცხვში გ, მრავლობით რიცხვში გ — თ, ხოლო მესამე ირიბობიექტური პირის ნიშანი მხოლოდითსა და მრავლობითში არის ჰ, ს, თ.

6. ორპირიან ზმნაში რეალურად (ნიშნებით) ორივე პირი (სუბიექტურიცა და ობიექტურიც) შეიძლება აღინიშნოს (ჰქვეთს), ან ერთი (ეხატება), მაგრამ შესაძლებელია ზმნაში არც ერთი პირის ნიშანი არ იყოს წარმოდგენილი (იწერები, ემალები და სხვ.).

7. სამპირიან ზმნაში რეალურად სამივე პირი კი არ აღინიშნება, ჩვეულებრივ. არამედ მხოლოდ ორი - სუბიექტი და ერთი ობიექტი ამ ორი პირობიდანაც შეიძლება ზმნაში ნიშნით წარმოდგენილი იყოს მხოლოდ ერთი — სუბიექტური პირი, მაგრამ შესაძლებელია ისიც, რომ ზმნაში არც ერთი პირის ნიშანი არ იყოს წარმოდგენილი; მაგალითად: გ-ხატავ-ს, უხატავ ს, მაგრამ უხატავ.

8. მოსწავლე უნდა არჩევდეს ერთმანეთისაგან პირის ნიშნის დაკარგვას და ნიშნის უქონლობას. მაგალითად: უხატავს ზმნაში მესამე ირიბობიექტური პირის ნიშანი ჰ დაკარგულია ხმოვნის წინ, ხოლო ხატავს ზმნაში მესამე პირდაპირობიექტური პირი ზმნაში ნიშანს ვერ აჩენს.

პირი და პირის ნიშნების შესწავლასთან დაკავშირებით მოსწავლეთათვის გასაგები უნდა გახდეს, რომ ქართულში ზმნა იცვლება როგორც სუბიექტური, ისე ობიექტური პირების მიხედვით. ამისათვის საკმარისი იქნება ერთი და იმავე ზმნის ცვლა პირებში ორივე წყობით — სუბიექტურითა და ობიექტურით.

გ-ხატავ	მ-ხატავ-ს
ხატავ	გ-ხატავ-ს
ხატავ-ს	ხატავ-ს
ვ-ხატავ-თ	გვ-ხატავ-ს
ხატავ-თ	გ-ხატავ-თ
ხატავ-ენ	ხატავ-ს

ამ ზმნათა პირის ნიშნების მიხედვით გაანალიზებით გაირკვევა რომ გ-ხატავ (პირველ წყებაში) ზმნა იცვლება სუბიექტური პირების მიხედვით (მე, შენ, ის), ობიექტური პირი (მას) უცვლელია; ხოლო მ-ხატავ ს (II წყებაში) ზმნა იცვლება ობიექტური პირების მიხედვით (მე, შენ, მას), სუბიექტური პირი (ის) კი უცვლელია.

დასკვნა: ზმნის სუბიექტური პირების მიხედვით ცვლა გვაქვს სუბიექტურ წყობას: ამდენად გ-ხატავ ზმნა სუბიექტური წყობისაა. პირიქით, თუ ზმნა ობიექტური პირების მიხედვით იცვლება, ობიექტური წყობისაა: მაშასადამე, მხატავს — ობიექტური წყობის ზმნაა.

იპოვება გასარკვევად, თუ რომელი წყობისაა ზმნა, საკმარისია პირის ნიშნებზე დაკვირვება. თუ ზმნას თავში სუბიექტური პირის ნიშნები ერთვის, სუბიექტური წყობისაა, თუ ობიექტური ნიშნები, — ობიექტური წყობისა.

ცოცხლის გასამტკიცებლად აუცილებელია ვარჯიშობა და ერთი და იმავე ზმნის ორივე წყობის მიხედვით ცვლა პირებში (ცნერ —

ზწერს. ვუკეთებ—მიკეთებს, ვემალება—მემალება და სხვ.). ასეთი ვარჯიშობა არა მხოლოდ გააჩვევს მოსწავლეებს სუბიექტური და ობიექტური წყობის რაობაში, არამედ გასაგებს გახდის მათთვის, რომ ქართულში ორპირიან და სამპირიან ზნათა დიდ უმეტეს ნაწილს მოეპოვება ორივე წყობა: სუბიექტურიცა და ობიექტურიც.

ერთპირიან ზმნებზე ასეთივე ვარჯიშობის საფუძველზე მოსწავლეთათვის ნათელი გახდება, რომ ერთპირიანი ზმნები მხოლოდ სუბიექტური პირების მიხედვით იცვლება, მათ მხოლოდ ერთი — სუბიექტური — წყობა მოეპოვებათ. მაგ.: ვიხატები, იხატები, იხატება, მაგრამ არ შეიძლება ითქვას: მიხატები, გიხატები და ა. შ. ასეთ ზმნებს ერთ წყობიანი ზმნები ეწოდება. ამგვარად, ერთპირიანი ზმნები ერთწყობიანია (სუბიექტური წყობისა).

მაგრამ ქართულში მოიპოვება ერთწყობიანი ორპირიანი ზმნებიც. ასეთი ზმნები უმეტესად ობიექტური წყობითაა წარმოდგენილი, იშვიათად — სუბიექტურით. მხოლოდ სუბიექტური წყობისაა ვიცო ზმნა (ვიცი მე ის). არ ითქმის მიცი, გიცი და სხვ. მას ობიექტური წყობა არა აქვს. ამიტომაც ის ერთწყობიანია.

ასეთივე ერთწყობიანია, მაგრამ ობიექტური წყობისა: მძინავს, მღვძინავს, მცოცავ, მშობა, მწყურია, მაცეცხვს, მაჟრღოლებს და სხვ. (ძირითადად გრძნობის გამომხატველი ზმნები). არ შეიძლება ითქვას: ვძინავ, ვღვძინავ და სხვ., ე. ი. მათ არა აქვთ სუბიექტური წყობა.

პირთა დაჯგუფება

პირთა დაჯგუფების შესახებ მოსწავლეებს მხოლოდ ზოგადი, საერთო წარმოდგენა უნდა მიეცეს. მათთვის გასაგები უნდა გახდეს, რომ ქართულში ზმნა იცვლება როგორც სუბიექტური, ისე ობიექტური პირების მიხედვით, რის გამოც ქართულში პირთა ფორმები მრავალფეროვნადაა წარმოდგენილი, რაც ქართული ენის განვითარებულობაზე, მის ფორმათა სიმდიდრესა და მოქნილობაზე მიგვითითებს.

სწავლებისას ამოსავალი ერთპირიანი ზმნა უნდა იყოს. ამ ზმნის პირებსა და რიცხვში ცვლით გაიჩვენება, რომ ერთპირიანი ზმნა ქართულში იცვლება მხოლოდ სუბიექტური პირების მიხედვით და გვაძლევს სულ 6 ფორმას: სამს მხოლოდობით რიცხვში და სამს მრავლობითში. ანის შემდეგ ეძლევა ორპირიანი ზმნა. ამ ზმნის სუბიექტურ და ობიექტურ პირთა მიხედვით ცვლით მოსწავლეთათვის

ნათელი უნდა გახდეს, რომ ქართულში პირთა დაჯგუფების მიხედვით 18 სხვადასხვა ფორმაა შესაძლებელი. მაგალითად, ვხატავ ზმნის სუბიექტური პირების მიხედვით ცვლით, ვლებულობთ ექვს ფორმას: სამს მხოლობითში და სამს მრავლობითში.

მხოლობითი	მრავლობითი
ვ-ხატავ (მას)	ვ-ხატავ-თ (მას, მათ)
ხატავ	ხატავ-თ
ხატავ-ს	ხატავ-ენ

ამგვარად, სუბიექტური პირების მიხედვით ცვლისას ორპირიანი ზმნები იმდენსავე ფორმას გვიჩვენებს, რამდენსაც ერთპირიანი.

შემდეგ ეგვევ ზმნა იცვლება ობიექტური პირების მიხედვით. ზმნის ობიექტური პირების მიხედვით ცვლისას აუცილებელია ზმნის ფორმას შეეწყოს სათანადო პირის ნაცვალსახელიც. პირის ნაცვალსახელთა შეწყობა მოსწავლეთათვის გასაგებს გახდის პირთა შესაძლებელი და შეუძლებელი დაჯგუფების შემთხვევებს.

მე — მე	მე ვ-ხატავ შენ	მე — ჩვენ
შენ მხატავ მე	შენ — შენ	შენ გვხატავ ჩვენ
ის მხატავს მე	ის ვხატავს შენ	ის გვხატავს ჩვენ
ჩვენ — მე	ჩვენ ვხატავთ შენ (თქვენ)	ჩვენ — ჩვენ
თქვენ მხატავთ მე	თქვენ — შენ	თქვენ გვხატავთ ჩვენ
ისინი მხატავენ მე	ისინი ვხატავენ შენ	ისინი გვხატავენ ჩვენ
	(ან თქვენ)	

ასეთი დაჯგუფებით მოსწავლეთათვის ნათელი გახდება არა მარტო ის, რომ ორპირიანი ზმნები პირთა დაჯგუფების ამდენ (18) ფორმას ევაძლებს, არამედ ისიც, თუ რომელ პირს პირთა დაჯგუფების რამდენი ფორმა აქვს. გაირკვევა, რომ: ორპირიანი ზმნები პირთა დაჯგუფების 18 ფორმას ევაძლებს.

სამპირიან ზმნებში პირთა ფორმები იმდენივეა, რამდენიც ორპირიანში. სამპირიან ზმნებში პირდაპირობიექტური პირი ჩვეულებრივ მესამე პირია. იგი უცვლელია და ამის გამო არც იწვევს რაიმე ცვლილებას პირთა ფორმებში.

პირთა დაჯგუფების შესწავლის საფუძველზე მოსწავლემ უნდა იცოდეს: 1. ქართულში გვაქვს პირთა დაჯგუფების 6 ან 18 ფორმა.

2. პირთა ფორმების ასეთი სიმრავლე გამოწვეულია ორ და სამპირიანი ზმნების არსებობით ქართულში.

3. ერთპირიან ზმნებში ყოველ პირს თითო ფორმა მოეპოვება: სამი მხოლოდობითი და სამი მრავლობითი. მაშასადამე, ერთპირიან ზმნაში სულ ექვსი ფორმაა და ყველა ფორმა სუბიექტურია.

4. ორ და სამპირიან ზმნაში პირთა დაჯგუფების 1მ — 1მ ფორმაა.

5. შეუძლებელია დაჯგუფება პირველი პირისა პირველთან, მეორე პირისა მეორესთან.

მართლწერის საკითხები ზმნის პირიანობის სწავლებასთან დაკავშირებით

ზმნის პირიანობისა, საერთოდ, და, კერძოდ, პირის ნიშანთა სწავლებასთან დაკავშირებით არა ერთი მართლწერის საკითხი დაისმის. მართალია, ამ საკითხებს ჩვენ აქ ერთად ვიხილავთ, მაგრამ სწავლებისას ყოველი მართლწერის საკითხი უნდა დაუკავშირდეს სათანადო პირის სწავლებას. მაგალითად, სუბიექტური პირისა და მათი ნიშნების სწავლებისას უნდა იქნეს განხილული ამ პირთან დაკავშირებული მართლწერის საკითხები, ობიექტური პირის მართლწერის საკითხები უნდა მიეცეს ობიექტური პირისა და მათი ნიშნების სწავლებისას.

სუბიექტურ პირთა და მათი ნიშნების შესწავლასთან დაკავშირებით საჭიროა შემდეგ მართლწერის საკითხებზე გამახვილდეს ყურადღება:

1. პირველი სუბიექტური პირის ნიშანი ვ იწერება უ-ნით, თ-ნით და გ-ნით დაწყებულ ზმნებში. მაგალითად: ვუწერ, ვუხატავ, ვვარჯიშობ, ვვარდები ვოცნებობ, დავობლდი და სხვ., გამონაკლისს შეადგენს მხოლოდ მოვალ ზმნა, რომელშიც ერთი ვ იწერება, თუმცა ფუძე ზმნისა არის ვ ალ.

2. მრავლობითი რიცხვის მესამე პირში უნდა ეწეროთ -ენ და არა -ენ, როდესაც ზმნა სამპირიანია ან ორპირიანია, მაგრამ პირდაპირობიექტიანია და დგას წარსულში (წყვეტილში) (რა კნეს?); მაგალითად: აუშენეს, დაბიწერეს, გაგიკეთეს, ან გაზარდეს, შეკერეს, დაბარეს და ა. შ. და არა დამიწერენ, გამიკეთენ, შეკერენ, და ა. შ.

3. ავ, ამ სუფიქსიანი ზმნები მესამე პირის მრავლობითი რიცხვის -ენ ნიშნის დართვისას კარგავენ ფუძისეულ ხმოვანს ზოგიერთ

ღიაღვრეში (მაღავს — მაღვენ, ხატავს — ხატვენ), მაგრამ ლიტერატურულ ენაში შეუკუმშველად უნდა ვიხმაროთ (მაღავენ, ხატავენ და ა. შ.).

4. ვიყავ მეშველზნნიან ფორმებში სუბიექტური პირველი პირის ნიშანი ვ ზნას დაერთვის და არა მეშველ ზმნას. ამიტომაც უნდა ვთქვათ და ვწეროთ: ვყოფილიყავ, ვწოლილიყავ მოვმკვდარიყავ, და სხვ. და არა, ვყოფილვიყავ, ვწოლილვიყავ მოვმკვდარივიყავ, და სხვ.

ობიექტური პირის ნიშნებთან დაკავშირებით შემდეგ მართლწერის საკითხებზე უნდა გამახვილდეს ყურადღება:

5. ორი მ (მმ) იწერება ზმნებში, როცა ფუძე მ-ანით იწყება და ობიექტად პირველი პირი მოუღის: მმაღავს, მმურავს, — აქ ერთი მ პირველი ობიექტური პირის ნიშანია, მეორე მ კი ფუძისეული.

6. ორი გვ (გვგვ) იწერება ზმნებში, როცა ფუძე გვ ბგერათა კომპლექსით იწყება და ობიექტად აქვთ პირველი პირი მრავლობით რიცხვში; მაგალითად: გვგვრის.

7. თუ ზმნის ფუძე გ-ანით იწყება, მეორე ობიექტურ პირში ორი გ (გგ) იწერება: გგზავნის, გგრეხს, გგონია. აქ ერთი გ (პირველი) ობიექტური მეორე პირის ნიშანია, მეორე კი ფუძისეული.

8. მეორე ობიექტური პირის მრავლობით რიცხვში თ ნიშნის დართვისას სუბიექტური მესამე პირის ნიშანი ს იკარგება. ამიტომ უნდა ვთქვათ და ვწეროთ: გმაღავთ, გიკეთებთ და არა: გმაღავსთ, გიკეთებსთ და ა. შ.

9. ერთპირიან ზმნებს III პირში თავსართი არ დაერთვის. სდგას, სჩანს და სხვ. უმართებულო ფორმებია. ერთპირიან ზმნებში მხოლოდ სუბიექტური პირია. ამ პირის (სუბიექტის) ნიშანი ზმნებში ს ბოლოსართია; თავში დართული ს უფუნქციოა. ის საპირო არაა. ანიტომაც უნდა ვთქვათ და ვწეროთ: დგას, ზის, ჩანს, წევს, ტირის, ჩივის და ა. შ. და არა: სდგას, ჰზის, სჩანს, სტირის, სჩივის და სხვ.

10. ორპირიანი პირდაპირობიექტიანი ზმნის მესამე პირში ობიექტური პირის ნიშანი ჰ, ს საპირო არაა. ამიტომაც უნდა ვთქვათ და ვწეროთ: ხატავს, ბარავს, ხნავს, წერს, ყოფს და ა. შ. და არა ჰხატავს, ჰბარავს, ჰხნავს, სწერს (ის ლექსებს), ჰყოფს და სხვ.

11. ირიბობიექტური მესამე პირის ნიშანი ჰ, ს ხმოვნებისა და სპირანტი თანხმოვნების წინ იკარგება, დანარჩენი თანხმოვნების წინ კი რჩება. ამიტომაც გვაქვს: სთხოვს, სწერს, სცემს, ჰკვეთს და სხვ.

მიზნობრივად შერჩეულ ნიმუშებზე ვარჯიშობის შედეგად მოსწავლე არა მხოლოდ უნდა ასახელებდეს პირიანობის შესწავლასთან დაკავშირებული მართლწერის ამა თუ იმ წესს და შეეძლოს მისი ახსნა, არამედ უნდა ჰქონდეს ჩვევა ამ წესების მართებულად გამოყენებისა საკუთარ მეტყველებაში (ზეპირსა და წერითში).

ზ მ ნ ი ს წ ი ნ ი

ზმნისწინის რაობა. მისი სწავლების მნიშვნელობა

ზმნისწინი არაა ზმნის კატეგორია, იგი ზმნის შემადგენელი ნაწილია. ზმნისწინი არის ერთი ან ორი მარცვლი, რომელიც დაერთვის ზმნას თავში პირისა და სხვა კატეგორიათა (ქცევის, გვარის) ნიშნების (წარმომქნელი ელემენტის) წინ. იმ შემთხვევაში, თუ ასეთი ნიშნები ზმნას არ გააჩნია, ზმნისწინი უშუალოდ ზმნის ფუძეს დაერთვის თავში.

ზმნისწინი საკმაოდ მტკიცეა. შეერთებული ზმნასთან. მისი ზმნისგან გამოცალკევება და მასა და ზმნის ფუძეს შორის სხვა სიტყვის ან ნაწილაკის ჩართვა შეუძლებელია¹.

ქართული საკმაოდ მდიდარია ზმნისწინებით. ზმნისწინი დაერთვის როგორც ზმნის პირიან ფორმას, ისე სახელზმნასაც. დიდი უმეტესობა ქართული ზმნებისა ზმნისწინებით იხმარება, მაგრამ არის რიგი ზმნებისა, რომლებიც უზმნისწინონი არიან მუდამ; მაგალითად: არის, იცის, უწყის, უყვარს, სძინავს, ზის, ჰშია, სწყურია, ცოცხლობს, დკას, სწყინს და სხვ.

ზმნისწინი არაა მხოლოდ ქართული ზმნის კუთვნილება, იგი სხვა ენათა ზმნებსაც ახასიათებს; მაგალითად, რუსულში ზმნისწინთა განოყენებას საკმაოდ ფართო ადგილი აქვს დათმობილი. მაგრამ ქართული ზმნისწინი თავისებურების შემცველია. ქართულ ზმნისწინებს შეუძლია აღნიშნოს არა მხოლოდ მიმართულება საერთოდ, როგორც ეს რუსული ზმნისწინებისთვისაა დამახასიათებელი, არამედ მიმართულება პირველი თუ მეასამე პირისაკენ, ე. ი. იქითა და აქეთა მიმართულება. აის, რაც ქართულში რთული ზმნისწინებით

¹ ძველ ქართულში ზმნისწინსა და ზმნას შორის შეიძლებოდა ნაწილაკის ან ნაცვალსახელის ჩართვა.

გამოიხატება, რუსულში ვერც ერთი ზმნისწინით ვერ გადმოიქცემა¹.

ქართულში ზმნისწინს მრავალფეროვანი ფუნქცია აქვს დაკისრებული. იგი გამოხატავს მოქმედების მიმართულებას (გეზსა და ორიენტაციას), გვიჩვენებს მოქმედების დასრულებულობას, აწარმოებს აწმყოსაგან მომავალს და ზოგჯერ წარმოქმნის განსხვავებული მნიშვნელობის ან სრულიად ახალი მნიშვნელობის ზმნებს.

ამ მრავალგვარი ფუნქციიდან ყველაზე არსებითი, დამახასიათებელი და თან ყველაზე უძველესი ფუნქცია ზმნისწინისა მიმართულების აღნიშვნაა. შედარებით უფრო ახალია ასპექტის წარმოება.

ზმნისწინის ამ მრავალგვარი ფუნქციიდან გამომდინარეობს მისი შესწავლის მნიშვნელობაც. ზმნისწინის ცოდნა არკვევს მოსწავლეს ზმნით გამოხატული მოქმედების მიმართულებაში, აცნობს მას ქართულ ზმნისწინთა უაღრესად მნიშვნელოვან თავისებურებას — გვიჩვენოს მიმართულება პირველი თუ მესამე პირისაკენ და მოძრაობის პუნქტებს შორის დამოკიდებულება (ავიდა — ამოვიდა, ჩავიდა — ჩამოვიდა, გადავიდა — გადმოვიდა და ა. შ.),

ზმნისწინის ცოდნა ამზადებს ნიადაგს მთელი რიგი ახალი საკითხების, ახალი კატეგორიების შესწავლა-გაკვებისათვის და უფრო გასაგებს ხდის ზმნის რაობას. იგი ზმნის ერთი არსებითი ნიშანთაგანია. „ზმნისწინი თუ მოეპოვება სიტყვას, იგი ზმნაა“², ან ზმნისაგან ნაწარმოები სახელი.

ზმნისწინთა შეგნებული და საფუძვლიანი ცოდნა მოსწავლეთა მეტყველების განვითარების საუკეთესო საშუალებაა. ზმნისწინი ძირითადი ლექსიკური ფონდისაგან ლექსიკური შემადგენლობის მიღების ერთ-ერთი საშუალებათაგანია³. ზმნისწინები, როგორც აღინიშნა, მთლიანად ან ნაწილობრივ (რამდენადმე) უცვლიან მნიშვნელობას ზმნას; მაგალითად, კ რის ზმნაზე ზმნისწინების დართვას თავისებური ელფერი, სხვაგვარი გაგება შეაქვს ზმნის ძირითად ლექსიკურ მნიშვნელობაში (კ რის — მოკრის, გაკრის, გადაკრის, შეკრის, მიაკრის, დაკრის და ა. შ.); ზოგიერთ ზმნას კი ზმნისწინის დართვა არსებითად

¹ ა. შ ა რ ტ ი რ თ ს ო ვ ი, ზმნისწინების შედგენილობა და მათი პირველადი ფუნქციები ძველ ქართულში: იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერება, ტ. 5, 1953, გვ. 77.

² ა. შ ა ნ ი ძ ე, ქართული გრამატიკის საფუძვლები, 1953, გვ. 246.

³ ვ. თ ო ფ უ რ ი ა, ა. სტალინის მოძღვრება ენის ლექსიკური შემადგენლობის შესახებ: სამეცნიერო სესია, მიძღვნილი საბჭოთა საქართველოს 30 წლისთავისადმი. 1—5 მარტი, 1951, თეზისები, გვ. 117.

რეცელის შინაარსს, სულ სხვა გაგების, სხვა შინაარსის სიტყვას წარმოკმნის; მაგალითად, იგებს ზმნაზე ზმნისწინების დართვა ახალ ლექსიკურ ერთეულებს გვაძლევს: გა-იგებს, მო-იგებს, და-იგებს, ა-იგებს, ჩა-იგებს და სხვ.

ზმნისწინების შესწავლას უკავშირდება რიგი მართლწერისა და მართლბეჭდვების საკითხები, როგორიცაა: ზმნისწინის ხმოვნის შეუცვლელობა, გადატანის წესი, ზმნისწინების ჩამოშორებასთან დაკავშირებული წესი და სხვ.

აქედან ცხადია, თუ რაოდენ დიდია ზმნისწინთა შესწავლის მნიშვნელობა. იგი არა მარტო აწვდის მოსწავლეებს თეორიულ ცოდნას, არამედ უმუშავებს მათ პრაქტიკულ ჩვევას, ამდიდრებს მათ ლექსიკას და ამზადებს ნიადაგს მთელი რიგი ახალი კატეგორიების შესწავლა-გაგებისათვის.

ზმნისწინთა სწავლება

ზმნისწინის შესახებ ზოგიერთი ელემენტარული ცნობა მოსწავლეს ჯერ კიდევ დაწყებით სკოლაში ეძლევა. მეექვსე კლასში მისი სწავლება ამ ცოდნის გამეორებას, მის სისტემაში მოყვანას უნდა დაემყაროს.

ზმნისწინთა მრავალგვარი ფუნქციიდან პირველ რიგში მისი ძირითადი ფუნქცია — მიმართულების აღნიშვნა უნდა გავაცნოთ, შემდეგ კი ზმნისწინი როგორც ახალ სიტყვათა წარმომქმნელი ანუ მნიშვნელობის მცვლეელი შევასწავლოთ. მისი სხვა ფუნქციები (ასპექტის, დროის, მწკრივთა წარმოება) გავცნობა თვით ამ კატეგორიათა სწავლებასთან დაკავშირებით.

მიმართულების აღნიშვნა პირვანდელი მნიშვნელობაა ზმნისწინისა. იგი ამჟამადაც უმნიშვნელოვანესი ფუნქციაა მოძრაობის აღმნიშვნელ ზმნებში. მიმართულების აღნიშვნის თვალსაზრისით ქართული ზმნისწინები ორ ჯგუფად იყოფა:

1. მი და მო ზმნისწინები გვიჩვენებენ სივრცეში მოძრაობას, მიმართულს პირველი და მესამე პირისაკენ (მივიდა — მოძრაობაა სივრცეში, მიმართული მესამე პირისაკენ, მოვიდა — ასეთივე მოძრაობაა, მიმართული პირველი პირისაკენ).

2. ყველა დანარჩენი ზმნისწინი (ა—ამო, ჩა—ჩამო, შე—შემო, გა—გამო და ა. შ.) გვიჩვენებს არამხოლოდ მოძრაობას, მიმართულს ამა თუ იმ პირისაკენ, არამედ იმასაც, თუ საიდან საით მიიმართება

ეს მოძრაობა; მაგალითად; ა — ჩა, ამო — ჩამო; გა — შე, გამო — შემო და ა. შ ზნისწინები გვიჩვენებენ როგორც სივრცეში მოძრაობას, მიმართულს იქით თუ აქეთ, ისე ორ პუნქტს შორის ურთიერთობასაც. ა აღნიშნავს სივრცეში მოძრაობას, მიმართულს იქით და ზევით, ამო კი სივრცეში მოძრაობას მიმართულს აქეთკენ (მოუბარი პირისაკენ) და ზევით: ჩა — მოძრაობას ზევიდან ქვევით სიღრმეში და იქითკენ (მოუბარი პირისაგან დაშორებით), ჩამო — კი მოძრაობას ზევიდან ქვევით, სიღრმეში და მოუბარი პირისაკენ — აქეთკენ.

ამგვარად, ეს ზნისწინები ერთდროულად ორგვარ ვითარებას წარმოგვიდგენენ: მოძრაობას სივრცეში, მიმართულს იქითკენ თუ აქეთკენ (პირველი და მესამე პირისაკენ) და 2. ურთიერთობას მოძრაობის პუნქტებს შორის, ე. ი. იმას, თუ საიდან იწყება და საით მიიმართება ეს მოძრაობა.

ორმაგი ვითარების გამოსახატავად ქართული ზნისწინები წყვილ-წყვილად ჯგუფდებიან: ა — ამო, ჩა — ჩამო, გა — გამო, შე — შემო, წა — წამო, გადა — გადმო. აქეთკენ (პირველი პირისაკენ) მოძრაობის გადმოსაცემად ზნისწინებს ერთვის მო (ამოვიდა, ჩამოვიდა და ა. შ.).

და ერთადერთი ზნისწინია, რომელიც პირველი პირისაკენ მოძრაობას ვერ გამოხატავს. ა-სთან შედარებით ის გვიჩვენებს მოძრაობას სივრცეში ორ პუნქტს შორის და ამ პუნქტებს შორის მიმართებას (ა-სთან მიმართებით და გვიჩვენებს მოძრაობას ზევიდან ქვევით ზედაპირზე, განუჩვენებლად პირისა). და ზნისწინს არ ღკავ-შირდება მო ზნისწინი, რის გამოც მას არ შესწევს უნარი გამოხატოს მოძრაობა პირველი პირისაკენ: არ შეიძლება ითქვას დამოვიდა, დამოფრინდა და სხვ.¹

სულ ქართულში 15 ზნისწინია. ამა თუ იმ პირისაკენ მიმართულების აღნიშვნის მიხედვით ეს ზნისწინები შედგენილობით ორგვარია: მარტივი და რთული. მარტივია იქითა მიმართულების ზნისწინები, რთულია აქეთა მიმართულებისა. გამონაკლისს შეადგენს მხოლოდ მო, რომელიც მარტივია და აქეთა მიმართულებას აღნიშნავს (მაახლობელ ორიენტაციას: მოვიდა, მოიტანა მოიყვანა და ა. შ.).

ზნისწინთა სწავლება ძირითადად შეპირისპირებას უნდა დაემყაროს. იქითა და აქეთა მიმართულების ზნისწინთა მქონე

¹ დამო რთული ზნისწინი შემონახულია სიტყვაში დამოკიდებულება...

ზმნები შეუპირისპირდება უზმნისწინოს; მაგალითად: ფრინავს — მოფრინავს. მიფრინავს; დის — მიდის, მოდის და სხვ.

ზმნისწინიანი ფორმების უზმნისწინოსთან შედარება-შეპირისპირებითა და მათი შინაარსისა და ფორმის მიხედვით გაანალიზებით გაირკვევა მათ შორის სხვაობა: ფრინავს საერთოდ, გარკვეულ მიმართულებაზე მიუთითებლად, მიფრინავს — იქით, მოფრინავს — აქეთ, სადაც მოუბარი პირია. განსხვავებულ მიმართულებას ამ ზმნებს აძლევს თავსართები მი და მო. მი იქითა მიმართულებაზე მიუთითებს, მო — აქეთაზე. მიეცემა დასკვნა: „ზმნის წინ (თავში) დართულ ნაწილაკს, რომელიც მიმართულებას აღნიშნავს, ზმნისწინი ეწოდება“. გაირკვევა ტერმინის ზმნის წინის შედგენილობაც ზმნისწინი — ზმნის თავში დართული ნაწილაკი.

ასეთივე შეპირისპირებით გავაცნობთ სხვა ზმნისწინებსაც და მათ ფუნქციასაც (მიმართულებას ზევით, ქვევით, გარეთ, შიგნით და სხვ.)

ზმნის სხვადასხვა ფორმაზე ზმნისწინთა დართვით მოსწავლეთათვის ნათელი უნდა გავხადოთ, რომ ზმნისწინი ზმნას დაერთვის პირისა და სხვა ნიშნების წინ. იგი ზმნას სულ თავში მოუდის.

ზმნისწინთა ფუნქციის გაცნობასთან დაკავშირებით ყურადღება გამახვილდება ზმნისწინთა შედგენილობაზედაც და გაირკვევა მათი ორგვარი სახე (მარტივი და რთული).

მო ზმნისწინი თანამედროვე ქართულში ყველა მარტივ ზმნისწინს შეიძლება დაუკავშირდეს (ა-მო, გა-მო, შე-მო, გად-მო, წა-მო...), გარდა მი და და ზმნისწინებისა. მიმო რთული ზმნისწინი შენარჩუნებული გვაქვს რაპდენიმე სიტყვაში: მიმოქცევა (სისხლისა), მიმოსვლა, მიმოწერა, მიმოხილვა და სხვ. ამ სიტყვებში მო-ს იგივე მნიშვნელობა როდი აქვს, რაც სხვა რთულ ზმნისწინებში (მიმართულება განსაზღვრული პუნქტისა და პირველი პირისაკენ), არამედ მიგვითითებს მხოლოდ იქით-აქეთ მოძრაობაზე ან სრულიად დაცლილია ამ მნიშვნელობისაგან (მიმოხილვა). /

ზმნისწინთა ამ ძირითადი ფუნქციის შემდეგ გავცნობა ზმნისწინი როგორც წარმოქმნის საშუალება. ზმნისწინთა ამ ფუნქციის გასაგებად მოსწავლეებს მიეცემათ ზნა და დაევალებათ დაურთონ სხვადასხვა ზმნისწინი და დაუკვირდნენ: რა ცვლილება განიცადა ზმნის შინაარსში; მაგალითად: კრის ზმნაზე სხვადასხვა ზმნისწინის დართვას სხვადასხვა გაგება შეაქვს ზმნის შინაარსში: წაკრის, გაკრის, დაკრის და ა. შ. წაკრის ნიშნავს მცირე ნაწილის მოკრას, გაკრის — შუაზე, დაკრის — ნაწილ-ნაწილ და ა. შ..

იგებს იღებს, ხვდება და სხვა ზმნებზე ზმნისწინების დართვით მოსწავლეთათვის ნათელი გახდება ზმნისწინთა ახალი ფუნქცია — სიტყვის მნიშვნელობის ცვლა (იღებს — აიღებს, გაიღებს, წაიღებს, გადაიღებს; ხვდება — შეხვდება, მოხვდება, მიხვდება და ა. შ.).

ზმნისწინთა ამ მნიშვნელობის შესწავლას განააქუთრებული ყუ. რადლება უნდა მიეძეს. მას არა მარტო შემეცნებითი მნიშვნელობა აქვს, არამედ პრაქტიკულიც. იგი ავითარებს და ამდიდრებს მოსწავლეთა ლექსიკას და უმუშავებს მათ ჩვევასა და უნარს ახალ-ახალი მნიშვნელობის თუ ნიუანსის მქონე სიტყვების ძიებისა და წარმოქმნისა. ზმნისწინთა ამ ფუნქციის შესწავლისას საკიროა სხვა-დასხვა სახის ვარჯიშობის ჩატარება, როგორიცაა:

1. სხვადასხვა მნიშვნელობის ზმნის ფორმებისაგან ზმნისწინთა გამოყოფა და გარკვევა, რა განიცადა შინაარსმა ზმნისწინის ჩამოშორებით ან მისი შეცვლით;

2. ისეთ ზმნათა დასახელება, რომელნიც ზმნისწინთა დართვით შინაარსს იცვლიან.

3. ტექსტიდან ზმნისწინიანი ფორმების გამოყოფა და გარკვევა, რა როლს ასრულებს ზმნისწინი.

ზმნისწინთა ფუნქციისა და შედგენილობის შესწავლის შემდეგ მოსწავლეებს მოკლე ისტორიული ექსკურსით უნდა გავაცნოთ, რომ:

1. ძველად ზმნისწინების სახე (შედგენილობა) განსხვავებული იყო (წა—წარ, გა—გან, ა—ალ, ჩა—შთა, გადა—გარდა).

2. ძვ. ზმნისწინთა სახეცვლილება გამოწვეულია ფონეტიკური მოვლენებით: ბგერათდაკარგვით (წარ—წა, გან—გა, ალ—ა და ა. შ.) ან ბგერათშერწყმით (ჩა მიღებულია შთა-საგან შთ ბგერათა შერწყმით: შთა-გონება — ჩაგონება).

3. ძველი ზმნისწინები შენახულია ზოგიერთ სიტყვაში (განვითარება, წარმოდგენა, აღდგენა, გარდატეხა).

4. ზოგიერთ სიტყვაში ძველი ზმნისწინი განსხვავებულ ლექსიკურ მნიშვნელობას აძლევს სიტყვას; მაგალითად: წარსული (დრო) და წასული (კაცი), აღდგომა (რელიგიური დღესასწაული) და აღგომა ლოგინიდან და ა. შ.¹

5. ეს ძველი ზმნისწინი უზმნისწინო ფორმას მთლიანად უნდა ჩამოშორდეს. უნდა ვთქვათ და ვწეროთ: ზრდის, ავითარებს, კურნავს და სხვ. და არა: ღზრდის, ანვითარებს, ანხორციელებს და სხვ.

¹ ა. შანიძე, ქართული გრამატიკის საფუძვლები, 1953, გვ. 225.

1/ ზმნისწინთა შესწავლისას საგანგებო ყურადღება უნდა მიექცეს სხვა მართლწერის საკითხებსაც. სხვადასხვა დიალექტურ ფორმაზე დაკვირვებით და ამ ფორმების ლიტერატურულ ფორმებთან შედარებით მოსწავლეთათვის ნათელი უნდა გავხადოთ, რომ: 1. არ შეიძლება ზმნისწინის ხმოვნის შეცვლა (მო-იყვანა და არა მეიყვანა, მოიტანა და არა მეიტანა და სხვ.); 2. გადატანისას დაუშვებელია ზმნისწინთან ფუძის თანხმოვნის დატოვება (გა-გრძელდა და არა გაგ-რძელდა ან გაგრ-ძელდა და ა. შ.).

მართლწერის ამ საკითხების მტკიცედ ასათვისებლად სხვადასხვა სახის ვარჯიშობასთან ერთად უნდა ჩატარდეს წერითი სამუშაო: კარნახი ზმნისწინების შემცველი ორთოგრაფიებისა; შინაარსის გადმოცემა ან ცალკეული მაგალითების მიცემა დავალებით: დაანაწევრონ სიტყვები გადატანის წესების მიხედვით. ასეთი სახის სავარჯიშოში ზმნისწინიან ფორმებთან ერთად შეიირჩევა ისეთი უზმნისწინო სიტყვები, რომელთა შიგნით თანხმოვნები იქნება დაჯგუფებული.

ასეთ საპირისპირო ნიმუშებზე მუშაობა უფრო შეგნებულს გახდის მოსწავლეთათვის ზმნისწინიანი ფორმების გადატანის წესებს.

ასპექტი (სახე)

ქართულ ზმნას შეუძლია გვიჩვენოს მოქმედების დამთავრება, დასრულებულობა, ან მისი დაუმთავრებლობა, დაუსრულებლობა. ამდენად ზმნას აქვს ასპექტი (სახე).

„ასპექტი არის ზმნის ფორმა, რომელიც ზმნის მიერ აღნიშნულ მოქმედებას წარმოადგენს ან ისე, რომ მას ბოლო უჩანს, ან ისე, რომ მას ბოლო არ უჩანს. პირველ შემთხვევაში გვაქვს დასრულებული მოქმედება, მეორეში—დაუსრულებელი“¹. ამისდა მიხედვით ასპექტი ორივე: სრული და უსრული. სრული ასპექტისაა ზნა, რომელიც დამთავრებულ, დაბოლოებულ მოქმედებაზე მიგვითითებს; უსრულია ზმნის ფორმა, რომლის მოქმედება არაა დამთავრებული, რომლის მოქმედება გრძელდება.

ასპექტის შესწავლას აქვს როგორც შემეცნებითი, ისე პრაქტიკული მნიშვნელობა. ასპექტის შესწავლის საფუძველზე მოსწავლეთათვის გასაგები ხდება, რომ ქართულ ზმნას შეუძლია გვიჩვენოს

¹ ა. შ ა ნ ი ძ ე, ქართული გრამატიკის საფუძვლები, 1953, გვ. 269.

არა მარტო მოქმედების მიმდინარეობა დროში, არამედ ისიც, თუ როგორია ურთიერთობა მოქმედების პროცესისა მოქმედების დროსთან: განსაზღვრულია ის დროის მიხედვით, დამთავრებულია მოქმედების პროცესი, თუ მოქმედების პროცესი გრძელდება, იგი არაა განსაზღვრული დროის მიხედვით, მოქმედება დაუმთავრებელია; რომელ დროში როგორია ზმნის სახე (ახლანდელში—უსრული, მომავალში - სრული, წარსულში შეიძლება უსრულიც იყოს და სრულიც).

ასპექტის შესწავლის საფუძველზე მოსწავლეთათვის გასაგები ხდება, თუ რა განასხვავებს ქართულში სრულსა და უსრულ ასპექტს, როგორ იწარმოება სრული ასპექტი; აწავლის მათ ზმნის ერთი სახიდან მეორის წარმოებას, ე. ი. გასაგებს ხდის მათთვის სიტყვაწარმოების ერთ-ერთ სახეობას: უმუშავებს მათ ასპექტის სათანადო ფორმის მართებულად გამოყენების ჩვევას მეტყველებაში ავითარებს მოსწავლეთა ენობრივ ალლოს და ხელს უწყობს აზრის ზუსტად და მკაფიოდ გამოთქმას.

სწავლების თვალსაზრისით ასპექტი არაა რთული კატეგორია. პირველი საკითხი ასპექტის სწავლებისას მისი რაობის გაცნობაა. რაობის გასაცნობად ზმნის ახლანდელი დროის ფორმა უნდა შეუპირისპირდეს წარსულისას. შესაპირისპირებლად ალებულ უნდა იქნეს ისეთი ნიმუშები, რომლებშიც კარგად ჩანს ასპექტის რაობა,

მაგალითად:

გათავდა ომი... კიდეც დაღამდა,
ბნელმა მოჰფინა ის არე-მარე;
შესწყდა კიეინა და იმის ნაცვლად
კენესა მოისმის აქა-იქ მწარე.

ზოგი წყალს ჰნატრობს სიკვდილის წინეთ,
ზოგი შევლას და შემწეობასა,
ზოგი ბედს ჰყუდრის და ტანჯვით ამბობს,
რომ სიკვდილი სჯობს იმის ყოფასა. (ა. წერ.)

ზმნების გამოყოფითა და მათ შინაარსზე დაკვირვებით გაირკვევა, რომ ზმნები: გათავდა, დაღამდა, მოჰფინა, შესწყდა ისეთ მოქმედებებზე მიგვითითებს, რომლებიც მოხდა წარსულში უკვე დამთავრდა, შეწყდა. ამ ზმნებთან მომდევნო ზმნების მოქმედების დამთავრება-დაუმთავრებლობის მიხედვით შედარება-შეპირისპირება მოსწავლეთათვის გასაგებს გახდის, რომ „მოისმის, ჰნატრობს, ჰყუდრის, ამბობს, სჯობს.“ ზმნებში მოქმედება დასრულებული არაა.

იგი ისევ გრძელდება. აქ ეძლევა ასპექტის (სახის) განსაზღვრება და ეცნობა ტერმინები: „სრული ასპექტი“, „უსრული ასპექტი“.

იმისათვის, რომ მოსწავლეები საფუძვლიანად გაერკვნენ ასპექტის რაობაში (მის შინაარსში), საჭიროა ვარჯიშობა და სათანადო ნიმუშების დასახელება როგორც მასწავლებლის, ისე მოსწავლეთა მიერ, უსრული ასპექტის ზმნის გადაყვანა სრულში, ტექსტში მოცემული ზმნების ანალიზი და სხვა. ვარჯიშობა ძირითადად ახლანდელისა და წარსულის ფორმებზე უნდა მოხდეს. მყოფადის ფორმები ამ შემთხვევაში უგულვებელყოფილ უნდა იქნეს. ასპექტის შესწავლისას ძირითადი სირთულე მომავლის ზმნების სრული ასპექტის ფორმებად მიჩნევა. მოსწავლისათვის ძნელი მისაწვდომია, თუ როგორ შეიძლება დასრულებულ მოქმედებად იქნეს მიჩნეული ისეთი ფორმები, რომლებიც მომავალში უნდა შესრულდეს. ამ შემთხვევაში საგანგებო მუშაობა, განსაკუთრებული ხერხია საჭირო, რომ მოსწავლეთათვის მომავლის ფორმები სრული ასპექტის ზმნებად იქნეს გააზრებული. ასპექტის რაობის შესწავლისას მთავარია მოსწავლეთათვის გასაგები გაეხადოთ, რომ სრული ასპექტის ზმნები უმთავრესად მოქმედების შედეგს აღნიშნავენ (დაწერა, ააშენა და სხვ.) და არა ხანგრძლიობას, ხოლო უსრულო სახის ზმნები მოქმედების მიჰდინარეობას (წერს, აშენებს და სხვ.)¹.

ასპექტის წარმოების, გრამატიკული ნიშნების შესწავლაც უმთავრესად შეპირისპირებას ემყარება. შესაპირისპირებლად აღებულ უნდა იქნეს ერთი და იმავე ზმნების ფორმები აწმყოსა და წყვეტილში, მაგალითად:

როგორც ისარი, იმ ხეობიდან
გამოხტა ცხენი ამ დროს უეცრად...
ხტის და კიხვინებს, ძუა-ფაფარს შლის,
გარბის, გამორბის მარტოკა მინდვრად...

ამ ტექსტიდან გამოიყოფა ზმნები **ხტის**, **გამოხტა** და **გაირკვევა**, რომ შინაარსის მიხედვით პირველი ზმნა (**ხტის**) უსრული ასპექტისაა, ხოლო მეორე (**გამოხტა**)—სრულისა ფორმის მიხედვით მათი გაანალიზება მოსწავლეთათვის გასაგებს გახდის, რომ **გამოხტა** განსხვავდება **ხტის** ზმნის ფორმისაგან ზმნისწინით გამო. აქ მასწავლე-

¹ П. Иванов, Изучение видов глагола в V классе: журн. „Русский язык в школе“, 1952, № 1.

ბელი აძლევს დასკვნას, რომ თანამედროვე ქართულში ასპექტის ძირითადი მაწარმოებელია ზმნისწინი. ზმნისწინიანი ფორმები სრული ასპექტისაა, უზმნისწინო კი უსრულისა. ანალოგიურ ნიმუშებზე მოსწავლეთა ვარჯიშობა და განსაზღვრების „ზმნისწინიანი ფორმები სრული ასპექტისაა, უზმნისწინო კი უსრულისა“ — მოსწავლეთა მიერ მტკიცედ ათვისების შემდეგ მიეცემა მომავლის ფორმები აწმყოსთან დაპირისპირებით. მიცემული დებულების საფუძველზე მოსწავლე ადვილად მისწვდება, რომ თუმცა ლექსიკური მნიშვნელობით მომავლის ფორმები არ მიგვითითებენ მოქმედების შედეგზე, დასრულებულ მოქმედებაზე, მაგრამ გრამატიკული მნიშვნელობით ეს ფორმებიც სრული ასპექტისაა. ამგვარად, სრულსა და უსრულ ასპექტს ერთმანეთისაგან ზმნისწინი განასხვავებს.

ზმნისწინი არაა ასპექტის წარმოების ერთადერთი საშუალება ქართულში. სრული ასპექტის წარმოება შეიძლება უზმნისწინოდაც. ასეთ შემთხვევაში ასპექტის წარმოება უმთავრესად ფუძეთა მონაცვლეობას ეყარება, მაგალითად: ამბობს — თქვა, ეუბნება — უთხრა და სხვ. მაგრამ არის რიგი ზნებისა, რომლებიც არც ზმნისწინს დაირთავენ და არც ფუძემონაცვლეობით აწარმოებენ ასპექტს; მაგალითად: ბრძანებს — ბრძანა, ჰკითხავს — ჰკითხა, სცემს — სცემა, უბოძებს — უბოძა, უბიძგებს — უბიძგა, ჰკრავს — ჰკრა (ხელი) და ა. შ.

მაშასადამე, გვაქვს რიგი ზმნებისა, რომლებიც უზმნისწინოდაც გვიჩვენებენ სრულ ასპექტს. ბრძანა, უთხრა, თქვა, ჰკითხა, სთხოვა, და სხვა უზმნისწინო სრული ასპექტის ზმნები, როგორც აღნიშნავენ, ძველი ქართულის გადმონაშთია თანამედროვე ქართულში (ა. შანიძე).

ასპექტის წარმოება ზმნისწინით შედარებით ახალი მოვლენაა. ძველი ვითარება ზოგ შემთხვევაში თანამედროვე ქართულშიც იჩენს თავს; მაგალითად: ძველის გადმონაშთად შეიძლება გავიგოთ თანამედროვე ქართულში ისეთი ზმნები, რომელთაც ზმნისწინები დაერთვის, მაგრამ ეს ზმნისწინები ზმნაში მიმართულებას აღნიშნავენ და არა ასპექტს; მაგალითად: მიფრინავს, მოფრინავს და სხვ. ისევე არ გვაძლევს ასპექტზე წარმოდგენას, როგორც ფრინავს. ფრინავს ზოგადად გამოხატავს მოქმედებას, მიფრინავს — ფრინავს იქით, მოფრინავს ფრინავს აქეთ და ა. შ. ამრიგად, ამ ზმნაში ზმნისწინების ფუნქცია მხოლოდ მიმართულების აღნიშვნაა (როგორც ეს ძველ ქართულში იყო) და არა ასპექტის წარმოება. ეს ზმნა უასპექ-

ტოა. უასპექტოა ყველა მოძრაობის აღმნიშვნელი ზმნა, რომლებშიც ზმნისწინი მიმართულებას გვიჩვენებს და არა ასპექტს.

უასპექტოა აგრეთვე რიგი ზმნებისა, რომლებიც ზმნისწინს არ დაირთავენ, როგორიცაა: ზის, ბავშვობს, ცხარობს, უყვარს, სწერია, ჰყრია და სხვა გარდაუვალი ზმნები. ამ რიგის ზმნებს განეკუთვნება უმთავრესად სტატიკური ვნებითები.

ამ სახის ზმნებზე ყურადღების შეჩერება და მათი გაცნობა მოხდება თვით ასპექტის რაობის, მისი წარმოების საფუძვლიანად შესწავლის შემდეგ.

ასპექტის შესწავლასთან დაკავშირებით მოსწავლეთ უნდა გავაცნოთ ის, თუ როგორაა განაწილებული ასპექტი დროებისა¹ მიხედვით.

სათანადო ნიმუშების მიცემისა და მათი გაანალიზების საფუძველზე გაკეთდება დასკვნა, რომ ახლანდელი დროის ზმნები უსრული ასპექტისაა (წერს, კითხულობს, სწავლობს და სხვ.), მოძავლისა — ძირითადად სრულისა (დაწერს, წაიკითხავს, დაიწავლის და ა. შ.), ხოლო წარსული დროის ზმნები შეიძლება იყოს როგორც სრული, ისე უსრული (წერდა, წერა — დაწერა, დაუწერია; კითხულობდა, იკითხა — წაიკითხა, წაუკითხავს და სხვ.), მაგრამ დროის მიხედვით ასპექტის ასეთი განაწილება თანამედროვე ქართულისათვისაა დამახასიათებელი; ძველ ქართულში ვითარება, როგორც ზემოთ აღინიშნა, სხვაგვარი იყო.

ასპექტის ამგვარად შესწავლის შემდეგ საჭიროა ყურადღება გავამახვილოთ სრული და უსრული ასპექტის ზმნების სხვადასხვა მნიშვნელობაზე. სრული ასპექტის ზმნა აღნიშნავს: 1. მოქმედების დამთავრებას, დასრულებას; მაგალითად: დაწერა, გააკეთა, დაბარა, დაჯდა და ა. შ. 2. აუცილებლად შესასრულებელ მოქმედებას; მაგალითად: დაწერს, წაიკითხავს, დაბარავს და სხვ.

უსრული ასპექტის ზმნებიც ორგვარი მნიშვნელობისა შეიძლება იყოს. ზმნები, რომელნიც გვიჩვენებენ მოქმედების გაგრძელებას; ერთი დაუშვავრებლობას: წერს, ბარავს, კითხულობს და ა. შ. და მეორე, ზმნები, რომელნიც მოქმედების დაუშვავრებლობასთან ერთად განმეორებულ მოქმედებასაც აღნიშნავენ: წერდა, აშენებდა, ბარავდა და ა. შ.

¹ ასპექტის სერიებისა და ნწყვილების მიხედვით განაწილება გაგნობა ამ კატეგორიათა შესწავლასთან დაკავშირებით.

ასპექტის შესწავლასთან დაკავშირებით აუცილებელია მოსწავლეთათვის გასაგები გაეხადოთ, რომ ასპექტი სიტყვაწარმოების ერთ-ერთი სახეობაა. არაიშვიათად სრული ასპექტის წარმოებისას იცვლება ზმნის ლექსიკური მნიშვნელობაც. ასეთ შემთხვევაში ეს ზმნები უნდა განვიხილოთ არა როგორც ერთისა და იმავე ზმნის ორი ასპექტი (სრული და უსრული), არამედ როგორც სხვადასხვა მნიშვნელობის ზმნაც; მაგალითად: იგებს (ამბავს, მონათხრობს, გაკვეთილს და ა. შ.) უსრული ასპექტის ზმნაა, მაგრამ ამ ზმნაზე და ზმნისწინის დართვით ვლბულობთ არა მხოლოდ სრული ასპექტის ზმნას, არამედ სულ სხვა მნიშვნელობის ზმნას; და იგებს (ქეშაგებს). ამდენად, ეს ზმნები ლექსიკურად ერთი და იგივე კი არ არის, არამედ განსხვავებულია. ასეთივე განსხვავებული ლექსიკური მნიშვნელობისაა რიგი სრული ასპექტის მქონე ზმნები. მაგალითად: წერს და დაწერს ლექსიკური მნიშვნელობით ერთგვარია (ორივე შემთხვევაში ზოგადად წერასთან გვაქვს საქმე). მაგრამ წერს - ჩაწერს, გადაწერს, მისწერს, გაწერს და სხვ. სხვადასხვა ლექსიკური მნიშვნელობის ზმნებია (მისწერს — სხვას, ჩასწერს — წიგნში, სიაში და ა. შ.). მაშასადამე, სრული ასპექტის წარმოებასთან ერთად იცვლება შინაარსიც.

ამგვარად, ასპექტის შეგნებულად ცოდნას დიდი მნიშვნელობა აქვს მოსწავლეთა მიერ ზმნის გრამატიკული და ლექსიკური მნიშვნელობის გასაგებად, მათი ერთმანეთისაგან გასამიჯნავად და მოსწავლეთა ლექსიკური მარაგის გასამდიდრებლად.

ასპექტის შეგნებულად და საფუძვლიანად ცოდნისათვის შეიძლება ჩატარდეს სხვადასხვა სახის ვარჯიშობა.

1. გარკვევა, თუ რა მნიშვნელობას აძლევს ცალკეულ ზმნებზე ზმნისწინის დართვა: აწარმოებს ასპექტს, უცვლის ზმნას მნიშვნელობას ასპექტის წარმოებასთან ერთად, თუ ზმნისწინის დართვა მხოლოდ წმარტულებას აღნიშნავს.

2. მასწავლებლის მიერ მიცემული (ან წიგნში მითითებული) ტექსტიდან ზმნების ამოწერა და მათი გაანალიზება ასპექტის მიხედვით.

3. მასწავლებლის დავალების მიხედვით დასახილება წინადადებათა, რომლებშიც იქნება ამა თუ იმ ასპექტის ზმნა.

ასპექტის შესწავლის საფუძველზე მოსწავლეთათვის ნათელი უნდა გახდეს, რომ ქართული ზმნის უმეტესი ნაწილი ასპექტის მქონეა და აწარმოებს ორივე ასპექტს (სრულსა და უსრულს), მაგრამ არის ქართულში რიგი ზმნებისა, რომლებიც უასპექტოა.

თანამედროვე ქართულში ასპექტის ძირითადი მაწარმოებელი ზმნისწინია, მაგრამ ზოგიერთი ზმნა ასპექტს უზმნისწინოდ:ც ან ფუძის მონაცვალობით აწარმოებს.

დ რ მ

„გრამატიკაში დრო ეწოდება ისეთ ფორმას ზმნისას, რომელიც გვიჩვენებს მოქმედების მომენტის შეფარდებას უბნობის (ანუ ლაპარაკის) მომენტთან. ამ შეფარდების მიხედვით ირკვევა, რომ ზმნით გამოხატული მოქმედება ხდება ან უბნობის მომენტში, ან სხვა დროს“¹, ე. ი. უსწრებს უბნობის მომენტს, ხდება უბნობის მომენტის შემდეგ. ამისდა მიხედვით დრო სამია გრამატიკაში:

1. თუ მოქმედებისა და ლაპარაკის მომენტი ერთდროულია, თანხედენილია, დრო ახლანდელია;

2. თუ მოქმედება უსწრებს უბნობის (ლაპარაკის) მომენტს, დრო წარსულია, ხოლო

3. თუ მოქმედება ლაპარაკის (უბნობის) მომენტის შემდეგ უნდა მოხდეს, დრო მომავალია.

დრო სწავლების თვალსაზრისით მარტივი კატეგორიაა ზმნისა. დროს ბავშვები პრაქტიკულად სკოლის პერიოდამდეც იცნობენ: ისინი თავისუფლად არჩევენ ერთმანეთისაგან ახლანდელსა და წარსულს, ახლანდელსა და მომავალს, მართებულად იყენებენ მათ მეტყველებაში.

დროის შესახებ მათ ზოგიერთი თეორიული საფუძველიც აქვთ. დაწყებითი სკოლიდან მათთვის ნაცნობია, რომ დრო სამია ქართულში: ახლანდელი, წარსული და მომავალი; იციან თითოეული მათგანის დახასიათება და სათანადო კითხვის დასმაც².

ამიტომ მეექვსე კლასში დროის თავიდანვე სწავლება კი არაა საჭირო, არამედ მისი მოგონება, განმეორება და გაღრმავება.

პირველი საკითხი, რაც დროის სწავლებასთან დაკავშირებით დაისმის მეექვსე კლასში, ეს არის გრამატიკული დროის ზოგადი დროისაგან გამიჯვნა. ამისათვის საჭაროა მიეცეს ისეთი ნიმუში, რომელშიც სხვადასხვა დროის ზმნებთან ერთად წარმოდგენილი იქნება

¹ ა. შანიძე, ქართული გრამატიკის საფუძვლები, 1953, გვ. 202.

² ვ. რამიშვილი, ქართული ენა, გრამატიკა და მართლწერა, 1953, გვ. 30.

დროის აღმნიშვნელი სიტყვები, ე. ი. ისეთი სიტყვები, რომელთა ლექსიკური მნიშვნელობა დროს გამოხატავს (წელს, თვეს, დღეს, საათსა და ა. შ.).

მაგალითად: მაშინ თორმეტი წლისა ვიყავი,
როცა ბატონმა სახლს მომაშორა.
წამსვე ძროხაში მე მიყრეს თავი,
ჩემს სახლ-კარიდან გამაგდეს შორა.

.

ჩემს ყოფას მალე შევეჩვიე მე,
კიდეც ვლხინობდი, კიდეც ვმღეროდი;
ჩემს სახლ-კარზედა არც დღე, არც ღამე
ალარ ვფიქრობდი, არ ვლონდებოდი.

(ი. ჭავჭავაძე.)

ტექსტი ნაცნობია მოსწავლეთათვის. ამ ტექსტიდან ზმნებისა და დროის აღმნიშვნელი სიტყვების ამოწერა და დროის მიზედვით დახასიათება მათ არ გაუჭირდებათ.

დროის აღმნიშვნელი სიტყვები ზ მ ნ ე ბ ი

მაშინ

ვიყავი

წამსვე

მომაშორა

გამაგდეს

ლექსიკური ანალიზისა და კითხვების მიყენებით გაირკვევა, რომ მაშინ, წამსვე დროის აღმნიშვნელი სიტყვებია, მიუთითებენ დროზე და მიუგებენ კითხვაზე როდის?

ასევე გაირკვევა ზმნების ლექსიკური და გრამატიკული მნიშვნელობა. მაგალითად: მომაშორეს ზმნა ლექსიკური მნიშვნელობით მოქმედების აღმნიშვნელია, დროის მიხედვით — წარსული დროისაა, რადგანაც ამ ზმნით აღნიშნული მოქმედება უზნობამდის (ლაპარაკამდის) მოწმდება. დროის აღმნიშვნელი სიტყვებისა (მაშინ, წამსვე) და ზმნების (მომაშორეს, გამაგდეს) დროის აღნიშვნის მიხედვით შედარება-შეპირისპირებით მოსწავლეთათვის გასაგები გახდება, რომ მაშინ, წამსვე არ არის დრო გრამატიკული გაგებით, დრო აქ გადმოცემულია სიტყვის მნიშვნელობით, მთელი სიტყვით. გრამატიკული დრო მოცემულია მხოლოდ ზმნებში, რომლებიც ლექსიკური მნიშვნელობით მოქმედებას ან მდგომარეობას გამოხატავენ, მაგრამ შეიცავენ დროის გაგებასაც. ასევე გაანალიზდება შემდეგი დროის

აღმნიშვნელი სიტყვები: მალე, დღე, ღამე და ზმნები: შევეჩვიე, ვლხინობდი, ვფიქრობდი, ვლონდებოდი და ა. შ. და გაკეთდება დასკვნა, რომ გრამატიკული დრო და დრო ლექსიკური მნიშვნელობით ერთი და იგივე არაა.

გრამატიკული დრო ზმნის მორფოლოგიური კატეგორიაა; დრო ზოგადად კი არაა მორფოლოგიური კატეგორია, დროს ზოგადად ცალკეული სიტყვა გადმოგვცემს, ცალკეული სიტყვის ლექსიკური მნიშვნელობა მიუთითებს.

„დრო მორფოლოგიური (აფიქსით გამოხატული) და დრო არამორფოლოგიური“ (ლექსიკური საშუალებით გადმოცემული) ისე უნდა განვასხვაოთ ერთმანეთისაგან, როგორც მრავლობითი რიცხვი, რიცხვითი სახელით აღნიშნული („ასი კაცი“) და მრავლობითი რიცხვი, მორფოლოგიური ნიშნით წარმოდგენილი“¹.

ქართულში მორფოლოგიური ნიშნების მიხედვით უფრო გამოკვეთილი მომავალი დრო ჩანს. ჩვეულებრივ მომავალი იწარმოება აწმყოსაგან ზმნისწინის დართვით: ვწერ — დავეწერ, ვბარავ — დავებარავ, ვქრები — გავქრები და ა. შ. ვამბობთ „ჩვეულებრივ“, რადგანაც მთელრიგ შემთხვევებში მომავალი უზმნისწინოდაც იწარმოება; მაგალითად: ტრიალებს — იტრიალებს, ცხოვრობს — იცხოვრებს. ტირის — იტირებს და ა. შ. ასეთი წარმოება უმთავრესად საშუალო გვარის ზმნებს ახასიათებს.

მომავლის წარმოების გასაცნობად შეიძლება მივზაროთ ზმნის აწმყოდან მომავალში გადაყვანას, ფორმათა შედარება-შეპირისპირების საფუძველზე ზმნისწინის გამოყოფასა და მისი დამატებითი ფუნქციის განსაზღვრას, რომ ზმნისწინი აწარმოებს აწმყოსაგან მომავალს.

რაც შეეხება წარსულს, მისი წარმოება ისე გამოკვეთილი ვერ ჩანს, როგორც მომავლისა².

წარსულთან დაკავშირებით მოსწავლეთათვის გასაგები უნდა გახდეს, რომ წარსული ქართულში ზმნის სხვადასხვა ფორმით გადმოიცემა; მაგალითად: აკეთებდა, გააკეთა, გაუკეთებია, გაეკეთებინა. დროის მიხედვით ყველა ეს ზმნა წარსულია. ა კ ე თ ე ბ დ ა გ ვ ი ჩ ვ ე ნ ე ბ ს ,

¹ ა. ჩიქობავა, ენათმეცნიერების შესავალი, 1952, გვ. 275.

² ა. ჩიქობავა წარსული დროის აღმნიშვნელ სუფიქსად მიიჩნევს დ, ე, ი-ს და ინ-ს. „როგორც ზმნაში, ისე ნაზმნარ სახელებში (მიმღებებში) დრო ა დ ი კ ს ე ბ ი თ ა ა გამოხატული (აკეთებ-დ-ა... აკეთა — აკეთ-ე-ა... უ-კეთებ-ი-ა... ე-კეთებ-ინ-ა“ (ა. ჩიქობავა, ენათმეცნიერების შესავალი, 1952, გვ. 375).

რომ მოქმედება თქმამდის (უბნობამდის) ხდებოდა, ასევეა გაუკეთებია, გააკეთა და ა. შ. ყველა მათგანში მოცემულია, რომ მოქმედების პროცესი უსწრებდა უბნობის პროცესს¹. გაკეთდება დასკვნა, რომ წარსული დროის გადმოსაცემად ქართულ ზმნას სხვადასხვა ფორმა მოეპოვება: ხატავდა, დაბატა, დაუხატავს, დაეხატა.

დროის ამ საკითხების განხილვის შემდეგ რიგი მაგალითების დასახელებითა და მათი სხვადასხვა დროში გადაყვანით მოსწავლეთათვის გასაგები უნდა გაეხადოთ, რომ დრო ძირითადი დამახასიათებელია ზმნისა, იგი ზმნის თითქმის ყველა ფორმას გააჩნია².

არის მხოლოდ რამდენიმე ზმნა, რომელნიც მოკლებული არიან დროის გაგებას. დროის გაგება არა აქვთ უქთაფრესად ისეთ ზმნებს, რომლებიც ხელობას, რაიმე მუდმივ თვისებას აღნიშნავენ; მაგალითად: ფრინავს, როდესაც იგი აღნიშნავს საზოგადოდ ჩიტის (საერთოდ, ფრინველის) დამახასიათებელ თვისებას. ასეთივეა ერთვის (რიონი შავ ზღვას ერთვის), ცურავს, კნავის, კიხვინებს, ყეფს და რიგი სხვა ზმნებისა, როდესაც ისინი ზოგადად აღნიშნავენ ამ თვისებათ; მაგრამ ეგვევ ზმნები სხვა შემთხვევაში გარკვევით იძლევიან, დროულობის გაგებას. თუ ვხედავ, რომ ჩიტი ბუდის ირგვლივ ფრინავს და ვამბობ, ჩიტი ფრინავს ბუდის გარშემო, ის ახლანდელი დროის გაგებას შეიცავს. ასევე, თუ ვხედავ, რომ შოთა ზღვაზე ცურავს და ვამბობ — შოთა ცურავს, ცხადია, მას დროის გაგება აქვს, ის ახლანდელი დროის ფორმაა.

რიგი ზმნების ამ თავისებურებათა გასაცნობად საჭიროა ამ თვისების მქონე ზმნის შეპირისპირება დროის გაგების შემცველ ამავე ზმნის ფორმასთან; მაგალითად:

თევზი წყალში ცურავს.

შეხე, შეხე, თევზი როგორ ცურავს.

ამ ზმნების ფრაზის მიხედვით შინაარსობრივი გაანალიზებით მოსწავლეთათვის გასაგები გახდება, რომ პირველ ფრაზაში ცურავს თევზის საერთო თვისებას აღნიშნავს. ამდენად ის დროის

¹ აქ რა იწვევს ფორმათა ამ სხვადასხვაობას, ეს მოსწავლეთათვის მწკრივთა შესწავლისას გახდება გასაგები. აქ მხოლოდ წარსულის ამ ფორმებზე იძლევა წარმოდგენა. რადგანაც ამ ფორმების გარეშე გაძნელებულია კილოს შეგნებულა სწავლება.

² დრო რომ მიწლეობასაც მოეპოვება, ამ საფეხურზე ვერ გავაცნობთ, რადგანაც მიწლეობა ჯერ არ აქვთ შესწავლილი. იგი მიწლეობასთან დაკავშირებით მიეცემა.

გაგებას არ შეიცავს. მეორე ფრაზაში იგივე ზმნა ცურავს მიგვითითებს იმაზე, რომ თევზი ახლა, საუბრის მომენტში ცურავს, ამდენად მას დროის გაგება აქვს. იგი ახლანდელი დროისაა. მას შეიძლება სხვა დროის ფორმებიც ექნეს: იცურებს (ხვალ დილით ენახავთ, როგორ იცურებს), იცურა (გუშინ თინამ ბევრი იცურა).

ასეთი ნიმუშების მოყვანითა და მათი გაანალიზებით მოსწავლეები ადვილად მისწვდებიან ზოგიერთი ქართული ზმნის ამ თავისებურებას.

უკანასკნელი საკითხი, რომელიც დროის სწავლებასთან დაკავშირებით მოსწავლეთათვის გასაგები უნდა გაეხადოთ — ეს პოლისემიური ანუ ისეთი ფორმების გაცნობაა, რომელთაც ხან ერთი დროის, ხან მეორის გაგება აქვთ. პოლისემიური ფორმები ძირითადად ახლანდელისა და მომავლის გაგებას იძლევიან.

„ქართულში წარსულის ფორმები მკაფიოდ გარჩეულია სხვა დროთა ფორმებისაგან, მაგრამ ახლანდელს და მომავალს შორის მტკიცე ფორმოვლივი ზღვარი არ არის დადებული — ერთმა და იმავე ფორმამ შეიძლება ახლანდელის გაგებაც მოგვეცეს და მომავლისაც“¹. ასეთი პოლისემიური ფორმებია: ჰამს, ასწავლის, ბრძანებს, განაგრძობს, უყურებს, იძინებს, შეადგენს, არჩენს და სხვ.²

ამ ზმნათა პოლისემიურობის გასაცნობად საჭიროა ისინი წინადადებებში იქნეს აღებული აწმყოსა და მომავლის გაგებით. მაგალითად: „ეს მასწავლებელი მეხუთე კლასს ასწავლის; მიუყვანეთ მასწავლებელს და ასწავლის“.

ორივე ფრაზიდან გამოიყოფა ზმნა **ასწავლიხ**. წინადადებათა შინაარსობრივი გაანალიზების შედეგად გაირკვევა, რომ პირველ წინადადებაში ზმნა „ასწავლის“ ახლანდელი დროის ფორმაა, ხოლო მეორეში — მომავლისა.

გაკეთდება დასკვნა: ქართულში არის რიგი ზმნებისა, რომელნიც აწმყოსა და მომავალში ფორმოვრივ არ განსხვავდებიან; ასეთებია: ჰამს, ათამაშებს და ა. შ.

დროის შესწავლისას მუშაობა უნდა დამთავრდეს ვარჯიშობით. ვარჯიშობა სხვადასხვა სახისა შეიძლება ჩატარდეს:

¹ ა. შანიძე, ქართული გრამატიკის საფუძვლები, 1953, გვ. 208.

² იქვე.

1. მხატვრული ტექსტის (პროზა, პოეზია) ანალიზი, მასში მოცემული ზმნების დახასიათება დროის მიხედვით და გარკვევა: რო-
პელი დროა ტექსტში უფრო მეტად გამოყენებული და რატომ.

2. ტექსტში მოცემული ზმნის დროებში შეცვლა—ახლანდელისა
მომავლით ან წარსულით და პირიქით.

3. სურათის აღწერა და, მასწავლებლის დავალების თანახმად,
ამა თუ იმ დროის ფორმების გამოყენება.

4. ტექსტის შედგენა ზმნების წარსულ ან ახლანდელ დროში
გამოყენებით.

5. სხვადასხვა დროის ფორმების შემცველ ტექსტთა შედარება
და გარკვევა: რომელი დროის ფორმები მეტ ემოციურს ხდის
ტექსტს, როდის რომელ დროს ვიყენებთ და რატომ?

კ ი ლ ი

დროის კატეგორიას მჭიდროდ უკავშირდება კილო.

„კილო არის ფორმა ზმნისა, რომელიც გვიჩვენებს, რომ მოუბ-
რის მიერ დასახელებული მოქმედება უნდა იქნეს გაგებული ან რო-
გორც უეჭველი ფაქტი, ან როგორც შესაძლებელ-სავარაუდებელი,
ან კიდევ როგორც შესასრულებელი“¹.

კილო სამია ქართულში: თხრობითი, კავშირებითი და ბრძანე-
ბითი.

თხრობითი კილო გვიჩვენებს, რომ ზმნით აღნიშნული მოქმე-
დება ნამდვილად ხდება ახლა, ნამდვილად ხდებოდა, მოხდა ან მო-
მხდარა წარსულში, ნამდვილად მოხდება მომავალში.

თხრობითი კილო ყველა დროის ზმნას გააჩნია. ამდენად თხრობითი
კილოს ზმნა შეიძლება იყოს ახლანდელის, წარსულისა და მომავალი
დროისა (ვწერ, ვწერდი, დავწერე, დავწერ). მეტყველებაში თხრო-
ბითი კილო ყველაზე უფრო ხშირადაა გამოყენებული.

კავშირებითი კილო, რომელიც ზმნით გამოხატულ მოქმედებას
წარმოგვიდგენს ისე, როგორც შესაძლებელს, სავარაუდოს. ამ კილოს
ფორმებიც ყველა დროისა შეიძლება იყოს (ვიცვამდე, ჩავიცვამდე,
ჩავიცვა, ჩამეცვას).

კავშირებითისა და თხრობითი კილოს განსხვავებას დრო ან
ზმნის სხვა რომელიმე კატეგორია კი არ წარმოშობს, არამედ ში-

¹ ა. შ ა ნ ი ძ ე, ქართული გრამატიკის საფუძვლები, 1953, გვ. 208.

ნაარსობრივი მხარე: მოქმედება ფაქტია, უეჭველია, თუ შესაძლებელი, დასაშვებია.

ბრძანებითაა კილო, რომელიც ზმნით აღნიშნულ მოქმედებას წარმოგვიდგენს როგორც შესასრულებელს. ბრძანებითი კილოს ფორმაში მოუბრის სურვილი, ბრძანება, თხოვნა, ხვეწნა-მუდარა უნდა შესრულდეს¹.

ამგვარად, „კილოს კატეგორია ისეთი გრამატიკული კატეგორიაა ზმნის სისტემაში, რომელიც განსაზღვრავს მოქმედების მოღალობას, ე. ი. აღნიშნავს მოქმედების სინამდვილისადმი მიმართებას, რომელიც მყარდება მოლაპარაკე პირის მიერ“².

კილო სწავლების თვალსაზრისით თითქოს სირთულეს არ უნდა შეიცავდეს, განსაკუთრებით დროის საფუძვლიანად და შეგნებულად შესწავლის შემდეგ, მაგრამ, როგორც პრაქტიკით დასტურდება, კილოს კატეგორიაში გარკვევა მოსწავლეს ყოველთვის უჭირს. შედარებით ადვილად ახერხებს მოსწავლე ბრძანებითი კილოს სხვა კილოსაგან გარჩევას. ეს გასაგებიცაა. ბრძანებითი კილო შედარებით უფრო გამოკვეთილია როგორც შინაარსობრივად, ისე ინტონაციითაც. იგი ჩვეულებრივ ბრძანებას, თხოვნას, ხვეწნა-მუდარას შეიცავს.

განსაკუთრებულ სირთულეს მოსწავლეთათვის კავშირებითი კილო წარმოადგენს. მას ხშირად ურევნენ თხრობითს კილოში.

კილოს რაობის სწავლებისას სხვადასხვა კილოს ზმნათა შინაარსობრივი გაანალიზებით უნდა გაირკვეს, თუ როგორ მოქმედებას გადმოგვცენ ზმნა: ფაქტია ის მოუბრის თვალსაზრისით, შესაძლებელი (სასურველი) თუ სავალდებულო შესასრულებლად და დაზუსტდეს ცნებები: ფაქტია, შესაძლებელი, სავალდებულო; მაგალითად: ის ზღაპრები მე გულს მიღონებდნენ

და აქამდისა დამრჩნენ ხსოვნაში... (ი. ჯავჭ.).

ზმნების - „დამრჩნენ“, „მიღონებდნენ“ შინაარსობრივი გარჩევის საფუძველზე გაირკვევა, რომ ამ ზმნებში გადმოცემული მოქმედება სინამდვილეა, ფაქტია, რომ ამ მოქმედებათ (გულის შეღონებას, მათ მეხსიერებაში დარჩენას) ნამდვილად ჰქონდა ადგილი.

¹ ა. შანიძე, ქართული გრამატიკის საფუძვლები, 1953. გვ. 209.

² В. Виноградов, Русские язык, 1917, გვ. 531.

ასევე გაირკვევა ზმნები ტექსტიდან „მე ჩონგური მისთვის მი-
და, რომ სიმართლეს მსახურებდეს, განამტკიცოს აზრი წმინდა,
გულს სიწმინდით ახურებდეს“ (ა. წერ.).

ზმნების — „მსახურებდეს“, „განამტკიცოს“, „ახურებდეს“ გამო-
ყოფითა და ტექსტის მიხედვით მათი გაანალიზებით გაირკვე-
ვა, რომ ამ ზმნებით გადმოცემული მოქმედება ფაქტი კი არ
არის, არამედ სასურველი, შესაძლებელი (სასურველია ჩონგური
სიმართლეს მსახურებდეს, აზრს ამტკიცებდეს და გულს ახურებდეს).
ამავე ზმნების თხრობით კილოს ფორმებად გადაკეთებით (ჩონგური
სიმართლეს ემსახურება, აზრი განამტკიცა და გული გაახურა) და
ურთიერთისადმი დაპირისპირებით მოსწავლეთათვის ნათელი გახ-
დება ფაქტისა და შესაძლებელი, სასურველი მოქმედების სხვაობა.

ამავე წესით გაეცნობა ბრძანებითი კილოს ფორმებიც:

„შენებრ ქალარა ათასი კაცი

ამოირჩიე, შეკრიბე ჯარი,

მათ წინ წაუძელ და საიდუმლოდ

მიდი, აილე მტრების საფარი! (ა. წერ.).

„ამოირჩიე“, „შეკრიბე“, „წაუძელ“, „მიდი“, „აილე“ ზმნათა
შირაარსობრივი დახასიათებით ცხადი გახდება, რომ ამ ზმნებით
გადმოცემული მოქმედება სავალდებულოა შესასრულებლად; მის
შესრულებას მოუბარი სხვას ავალბს. ამავე ზმნების გადაკეთება
ჯერ ისეთ მოქმედებად, რომელიც სინამდვილეა, ფაქტია (ამოარჩია,
შეკრიბა, წაუძლეა, მივიდა და აილა), ხოლო შემდეგ ისეთ მოქმე-
დებად, რომელიც შესაძლებელი, სასურველი იქნება (ამოარჩიოს,
შეკრიბოს, წაუძლევს, მივიდეს, აილოს), უფრო ნათელს გახდის მო-
სწავლეთათვის კილოს დაობას. მხოლოდ ასეთი წინასწარი ვარჯი-
შობის შემდეგ, როდესაც მოსწავლე შეგნებულად გაარჩევს ერთმა-
ნეთისაგან ფაქტს, შესაძლებელსა და შესასრულებელ მოქმედებას,
მიეცემა კილოს განსაზღვრება: ზმნის ფორმას, რომელიც გვიჩვენებს,
თუ როგორია დამოკიდებულება მოუბრისა ზმნით გამოხატული

¹ კილო ქართულში სხვა გაგებით, სხვა მნიშვნელობითაც — კუთხური მე-
ტყველების, დიალექტის გაგებითაც — იხმარება. მასწავლებელმა კილოს სწავლება-
სას ამ საკითხსაც უნდა მიაქციოს ყურადღება და განუმარტოს მოსწავლეთ ამ
ერთი და მთავრე სიტყვით აღნიშნულ ტერმინთა ლექსიკური სხვაობა. კილო კუთ-
ხური მეტყველების მნიშვნელობით მოსწავლეთათვის ნაცნობია მეხუთე კლასიდან.
„ერთიანი ხალიტერატური ენა და ადგილობრივი კილოები“ (იხ. ქართული ენის
გრამატიკა, ნ. 1, 1964, გვ. 5).

მოქმედებისადმი — მიაჩნია ის ფაქტად, შესაძლებლად (სასურველად) თუ სავალდებულო შესასრულებლად, ეწოდება კილო.

მოქმედებისადმი მოუბრის დამოკიდებულების მიხედვით კილო სხვადასხვანაირია.

თუ მოქმედება ფაქტია, ხამდვილია, ზმნის კილო თხრობითია; თუ მოქმედება არაა ფაქტი, არამედ შესაძლებელი, სასურველი, მაშინ კილო კავშირებითია, ხოლო თუ ზმნის ფორმა მიგვითითებს ისეთ მოქმედებაზე, რომლის შესრულება სავალდებულოა სუბიექტისათვის, მაშინ კილო ბრძანებითია.

სათანადო ნიმუშებზე ვარჯიშობით ეს ცოდნა უნდა განმტკიცებულ იქნეს. ვარჯიშობა სხვადასხვაგვარად შეიძლება ჩატარდეს: საჭიროა წიგნში მასწავლებლის მიერ შერჩეული ადგილებიდან ზმნების ამოწერა და კილოს მიხედვით გარკვევა; მიცემული ზმნების სხვადასხვა კილოს ფორმით წარმოდგენა; დავალების მიხედვით ამა თუ იმ კილოზე ნიმუშების დასახელება და ა. შ.

კილოს კატეგორიის შესწავლა თხრობითი კილოს შესწავლით უნდა დაეწყოთ. თხრობითი კილოს შესწავლისას მთავარია გაირკვეს, თუ როგორი ფორმები განეკუთვნებიან ამ კილოს. გაიგება ეს კითხვების საშუალებით: რას შვრება? რას შვრებოდა? რა ქნა? რა უქნია? რა ექნა? რას იზამს?¹.

თხრობითი კილოს სწავლებისას განსაკუთრებული ყურადღება უნდა მიექცეს მომავლის ფორმებს. მოსწავლე ძნელად სწვდება მომავალში შესასრულებელ მოქმედებას როგორც ფაქტს. აქ საჭიროა მომავლის ფორმის შეპირისპირება მომავლის კავშირებითის ფორმასთან:

თინა დავალებას დაწერს:

კარგი იქნება, რომ თინა დავალებას დაწერდეს.

ამ ზმნათა შინაარსობრივი შეპირისპირებით გაირკვევა: დაწერს ფორმაში კატეგორიულადაა მოცემული, რომ მოქმედება უსათუოდ შესრულდება, ხოლო დაწერდეს ფორმა კი სასურველ, შესაძლებელ მოქმედებას გვიჩვენებს. ამიტომაც დაწერს ფორმა, თუმცა მასში მოცემული მოქმედება არაა ფაქტი, მაგრამ, რადგანაც უსათუოდ შესრულდება, ამიტომაც ფაქტადაა მიჩნეული და, მაშასადამე, თხრობითი კილოსია. სხვა ამგვარი ზმნების შეპირისპირებით

¹ მწკრივების შესწავლისას მოსწავლეთ უნდა განემატოს, თუ რომელ მწკრივი განეკუთვნება ამა თუ იმ კილოს.

(გააკეთებს — გააკეთოს, ისწავლის — ისწავლიდეს და ა. შ.) მოსწავლეთათვის ნათელი გახდება, თუ რატომმა მომავლის ფორმით (რას იზამს?) გამოხატული ზმნის მოქმედება ფაქტად მიჩნეული და რატომ განეკუთვნება ის თხრობით კილოს.

თხრობითი კილოს სხვადასხვა ფორმის ზმნათა დროის მიხედვით გაანალიზებით მოსწავლეები გაიგებენ, რომ თხრობითი კილოს ზმნები ყველა დროისა შეიძლება იყოს: ახლანდელისა: აკეთებს, წერს; წარსულისა: წერდა, დაწერდა, დაწერა, დაუწერია, დაეწერა; მომავლისა: დაწერს, გააკეთებს, იტყვის და ა. შ.

თხრობითთან შეპირისპირებით გაირკვევა კავშირებითი. თხრობითისაგან განსხვავებით, ის ისეთ მოქმედებაზე მიგვითითებს, რომელიც შეიძლება ხდებოდეს, მოხდეს, მომხდარიყოს; მისი კითხვებია: რას შერებოდეს? რას იზამდეს? რა ქნას? რა ექნას?

კავშირებითი კილოს ამოსაცნობად შეიძლება მოსწავლეს ასეთი რამეც გავაცნოთ: თუ ზმნის ფორმა შეიწყობს ერთ-ერთ ამ სიტყვათაგანს: ნეტავი, ოღონდაც, უნდა, რომ, შესაძლებელია, დაე... მაშინ ის კავშირებითი კილოს ფორმაა; მაგალითად:

დაე, რისხვით ცამ იქექოს,
ელვამ გაჰკრას არემარეს,
ცა განრისხდეს, დაბლა ბარზე
უგზავნიდეს ნიაღვარებს. (ი. ევლ.)

აქ ზმნებს — „იქექოს“, „გაჰკრას“, „განრისხდეს“, „უგზავნიდეს“ — შეიძლება შევუწყოთ თითოეული ამ სიტყვათაგანი (რომ იქექოს, შესაძლებელია გაჰკრას, ნეტა უგზავნიდეს, უნდა განრისხდეს და ა. შ.).

მაშასადამე, ზმნის ეს ფორმები კავშირებითი კილოს ფორმებია.

დროის მიხედვით სხვადასხვა ზმნათა გარჩევით (წერდეს, დაწერდეს, დაწეროს, დაეწეროს) გასაგები გახდება, რომ ამ კილოსაც ყველა დროის ფორმა გააჩნია: წერდეს — ახლანდელია, ზოგჯერ მომავლის გაგებაც აქვს; დაწერდეს, დაწეროს — მომავალია, ხოლო ეწეროს — წარსულია.

დროის მიხედვით თხრობითი და კავშირებითი კილოს ზმნების დასახელება-გაანალიზებითა და ურთიერთთან შედარებით მოსწავლეთათვის ნათელი უნდა გავხადოთ, ამ კილოთა შორის განსხვავება.

ბრძანებითი კილო, ზემოთაც აღინიშნა, კილოთა შორის ყველაზე გამოკვეთილია. ამდენად მისი ამოცნობა მოსწავლეს არ უჭირს და სწავლების თვალსაზრისითაც არ შეიცავს რაიმე სიძნელეს. ამ კილოს ძირითადი დამახასიათებელია მოუბრის სურვილის შესრულება. მაგრამ „ყოველდღიურ ცხოვრებაში ეს სურვილი შეიძლება გამოხატულ იქნეს არა მარტო ბრძანების სახით, არამედ თხოვნის, ხვეწნა-მუდარის და წაქეზებისა“¹, დატუქსვისა და სხვა სახითაც. ამიტომ ბრძანებითი კილოს ფორმები შინაარსის მიხედვით მრავალგვარია.

ბრძანებითის ამ სხვადასხვა შინაარსის გაცნობა მოხდება სხვადასხვა შინაარსის ზმნათა გაანალიზებით.

ბრძანებითი კილოს შესწავლისას მოსწავლეთათვის გასაგები უნდა გახდეს, რომ ბრძანება (თხოვნა, ვედრება, მუდარა და ა. შ.) ყოველთვის სუბიექტური პირისადმი მიმართული. სუბიექტური პირისადმი მიმართვის თვალსაზრისით განარჩევენ ბრძანებას პირველი, მეორე და მესამე პირისადმი. მეორე და მესამე პირისადმი ბრძანება ყოველთვისაა შესაძლებელი; პირველი პირისადმი ბრძანება კი მხოლოდ მაშინაა შესაძლებელი, როდესაც ეს პირველი პირი მრავლობით რიცხვშია, ე. ი. „მე“-სთან ერთად სხვებიც ივარაუდება. გამოწვეულია ეს შემდეგით: ბრძანებითში მოუბრის სურვილია შესასრულებელი. მოუბარი კი მხოლოდ პირველი პირი შეიძლება იყოს. ცხადია, პირველი პირი თავის თავს ვერ უბრძანებს. მაშასადამე, ბრძანებითი კილოს ფორმას მხოლობითი რიცხვის პირველი პირის ფორმა აკლია. ამის გასაგებად მოსწავლეს ეძლევა ზმნადავლებით: დასვას ის ბრძანებითი კილოში და შეუწყოს ყველა პირს (პირველს, მეორეს და მესამეს). მოსწავლისათვის ცხადი გახდება, რომ პირველ პირს არ შეიძლება ებრძანოს, მაშინ როდესაც სხვა პირებისადმი ბრძანება სირთულეს არ შეიცავს.

სათანადო დასკვნისა და შერჩეულ ნიმუშებზე სხვადასხვა სახის ვარჯიშობით მოსწავლეთა ცოდნა მტკიცე და შეგნებული უნდა გახდეს.

ორგვარი ბრძანებითის (წართქმითისა და უკუთქმითის) გაცნობაც ტექსტის ანალიზის საფუძველზე მოხდება; მაგალითად:

ნუ იქ მაგასა, შენ გენაცვალე,

ნუ მიზამ მაგას, დამითმე შვილი (ი. ჭავჭავაძე).

¹ ა. შ ა ნ ი ძ ე. ქართული გრამატიკის საფუძვლები, 1953, გვ. 209.

„ნუ იქ“, „ნუ მიზამ“, „დამითმე“ ზმნების გარჩევით, გაირკვევა, რომ ზმნაში „დამითმე“ თხოვნა, ძუდარაა გადმოცემული, ხოლო ზმნებში „ნუ იქ“, „ნუ მიზამ“, რომლებიც ისევე ბრძანებითი კილო-სია, მოქმედების აკრძალვაა გადმოცემული, იგი მიუთითებს იმაზე, რომ მოქმედება არ შესრულდეს. პირველში, მაშასადამე, დადებითი მოქმედებაა, მეორე და მესამეში — აკრძალვითი. ამისდა მიხედვით ბრძანებითი ორგვარია: წართქმითი (დადებითი) და აკრძალვითი (ტერმინები იწერება დაფაზე). მაგალითების დასახელებითა და გაანალიზებით გაირკვევა, რომ აკრძალვითი ბრძანებითის გამო-სახატავად გამოიყენება ნაწილაკები არ და ნუ (არ გააკეთო, არ წახვიდე; ხუ გააკეთებ, ნუ წახვალ).

ამ ნაწილაკთა ჩამოშორებითა და ზმნის კილოს მიხედვით დახა-სიათებით ცხადი გახდება, რომ ნუ ნაწილაკიანი აკრძალვითი ბრძა-ნებითი იყენებს თხრობითი კილოს ფორმას (ნუ დაწერ, ნუ გააკე-თებ და ა. შ.), ხოლო არ ნაწილაკიანი კავშირებითისას (არ და-წერო, არ გააკეთო და ა. შ.).

ბრძანებითი კილოს შესწავლასთან დაკავშირებით მოსწავლეთ წარმოდგენა უნდა მიეცეთ იმის შესახებ, რომ ბრძანებითი კილო ძირითადად მომავალი დროისაა. ეს გასაგებიცაა, რადგანაც ბრძა-ნება მოქმედების შესრულების შესახებ მხოლოდ მომავალს განე-კუთვნება. წარსულში შესრულებული მოქმედების შესრულებაზე ბრძანება არ შეიძლება.

წარსულის ფორმა იშვიათად გვხვდება ნუ ნაწილაკიან აკრძალ-ვით ბრძანებითთან. ნუ ნაწილაკიან აკრძალვითთან გვხვდება აგრე-თვე ახლანდელი დროის ფორმები. ამგვარად, ბრძანებითი კილოსა-თვის შინაარსობრივად ძირითადი მომავალი დროა, ახლანდელი და წარსული მხოლოდ ნუ ნაწილაკიან აკრძალვითთან გვხვდება.

არ ნაწილაკიან აკრძალვით ბრძანებითთან დაკავშირებით აუცი-ლებელია მოსწავლეთა ყურადღება მივაქციოთ იმას, რომ არ ნაწი-ლაკიანი ფორმა ყოველთვის ბრძანებითი როდია; მაგალითად: არ გააკეთა, არ გააკეთო. ამ ზმნათა შინაარსისა და ფორმის მიხედვით შეპირისპირებით უნდა გაირკვეს, რომ არ გააკეთა თხრობითი კი-ლოს ფორმაა; იგი ისეთ მოქმედებაზე მიგვითითებს, რომელიც ფაქ-ტია, ხოლო არ გააკეთო შესასრულებელი მოქმედების აკრძალვაზე მიუთითებს. რიგი ასეთი ნიმუშების დასახელებით მოსწავლეები სა-ფუძვლიანად უნდა გაერკვნენ ამ საკითხში.

მართალია, პროგრამა და გრამატიკის სასკოლო სახელმძღვანელო არ ითვალისწინებენ პირობითი კილოს შესწავლას, მაგრამ ამ კილოს შესახებ ზოგიერთი ცნობა მოსწავლეთ უთუოდ უნდა მიეცეთ. სკოლის ცხოვრებაში ამ კილოს გამოყენებას საკმაოდ ხშირად ვხვდებით. „წიგნი რომ მქონოდა, დავწერდი“; „რომ მცოდნოდა, გეტყოდი“; „დრო რომ მქონოდა, კინოში წავიდოდი“ და ა. შ. ამ რიგის ნიმუშთა მოყვანითა და მათში მოცემული ზმნების გაანალიზებით უნდა გაიკვეს, რომ დავწერდი ზმნით გამოხატული მოქმედების შესასრულებლად აუცილებელ პირობას წიგნის ქონება წარმოადგენდა. ამიტომაც მქონოდა ზმნა ერთგვარი პირობაა დავწერდი ზმნის მოქმედების შესასრულებლად. ანალოგიური ნიმუშების დასახელებითა და მათი გარჩევის შემდეგ მიეცემა დასკვნა: „ზანის ფორმას, რომელიც ერთგვარ პირობას წარმოადგენს სხვა მოქმედების შესასრულებლად, პირობითი კილო ეწოდება. პირობითი კილოს ფორმა დროის მიხედვით წარსულია“.

კილოს შეგნებულად და საფუძვლიანად დაუფლებისათვის აუცილებელია სხვადასხვა სახის ვარჯიშობა:

1. შერჩეული ტექსტიდან სხვადასხვა კილოს ზმნების ამოწერა და მათი დახასიათება კილოსა და დროის მიხედვით და სათანადო კითხვის დასმა.

2. მასწავლებლის დავალების მიხედვით ამა თუ იმ კილოს ზმნის დასახელება და მისი დახასიათება.

3. ამა თუ იმ ზმნის ფორმის ერთი კილოდან მეორეში გადაყვანა. ყველა ეს სავარჯიშო შეიძლება გამოყენებულ იქნეს წერით საშუალოდ.

კილოს შესწავლის შედეგად მოსწავლეს უნდა შეეძლოს: კილოს, როგორც ზმნის კატეგორიის, საერთო დახასიათება, ისე ცალკეულ კილოთა დახასიათება მნიშვნელობისა და დროის მიხედვით. იგი თავისუფლად უნდა ახერხებდეს ზმნის ამა თუ იმ კილოს დასახელებას, მის ამოცნობას ტექსტში და ერთი კილოს მეორეში გადაყვანასა და ამისდა მიხედვით ტექსტის გამართვას. კილოს შესახებ დასრულებული ცოდნა მოსწავლეებს მწკრივთა შესწავლისას უნდა მიეცეთ. მწკრივთა შესწავლასთან დაკავშირებით მოსწავლეთათვის გასაგები უნდა გავხადოთ, რომ თხრობითსა და კავშირებით კილოებს საკუთარი მწკრივები მოეპოვება, ხოლო ბრძანებითი და პირობითი ნასესხებ ფორმებს იყენებს. სათანადო ნიმუშების მოყვანითა და მათი გაანალიზებით გაიკვევა, თუ რომელი კილო რომელ ფორმებს

იყენებს, რომ ბრძანებითი კილო სესხულობს ფორმებს როგორც კავშირებითი, ისე თხრობითი კილოსაგან, ხოლო პირობითი — თხრობითისაგან.

ბრძანებითი კილოს ამა თუ იმ ფორმის შეპირისპირება იმ კილოს ფორმასთან, რომლისაგანაც ეს ფორმაა ნასესხები, მოსწავლეთათვის გასაგებს გახდის, რომ პირველი პირისათვის ბრძანებითი იყენებს კავშირებითის ფორმას:

დავალება დავწეროთ!

დავალება შეიძლება ხვალ დავწეროთ.

ასეთივე დაპირისპირებით გაირკვევა, რომ მეორე პირისათვის წართქმითი ბრძანებითი სესხულობს თხრობითი კილოს ფორმას (წყვეტილის მწკრივს: დაწერე, გააკეთე), ხოლო აკრძალვით ბრძანებითს. ზემოთაც აღინიშნა: გამოყენებული აქვს თხრობითისა და კავშირებითის ფორმები: თხრობითი, როდესაც ნუ ნაწილაკიანი აკრძალვითი ბრძანებითია (მყოფადის ან აწმყოს მწკრივი: ნუ დაწერ! ნუ წერ!), ხოლო კავშირებითი, როდესაც არ ნაწილაკიანი აკრძალვითი ბრძანებითია (მეორე კავშირებითი: არ დაწერო! არ გააკეთო!).

მეორე პირის ბრძანებითის შესწავლასთან დაკავშირებით მოკლე ისტორიული ექსკურსიით მოსწავლეთათვის გასაგები უნდა გავხადოთ, რომ თანამედროვე ქართულში ბრძანებითისა და თხრობითი კილოს ფორმებს შორის ფორმოზღოვი განსხვავება არაა. დაწერე თხრობითი კილოც შეიძლება იყოს და ბრძანებითიც. განსხვავებას ამ კილოთა შორის მოუბრის თვალსაზრისი (თუ როგორ მიაჩნია მას მოქმედება) და ინტონაცია ქმნის. ძველ ქართულში კი ბრძანებითისა და თხრობითის ფორმებს შორის განსხვავება იყო. თხრობითი კილოს ფორმები მეორე პირის ნიშანს დაირთავდნენ თავში, ბრძანებითისა კი უნიშნო იყო. მაგალითად: დაჰხატე — თხრობითი კილოსი იყო, დახატე! — ბრძანებითისა. ძველი ვითარების ნაშთს თანამედროვე ქართულში ვეღვმნა წარმოადგენს. მოხვედი — თხრობითი კილოს ფორმაა, მოდი! — ბრძანებითისა.

დაბოლოს მხატვრულ ტექსტზე მუშაობით მოსწავლეთათვის გასაგები უნდა გახდეს მეტყველებაში ამა თუ იმ კილოს გამოყენების ხვედრითი წონა: რომელი კილო როდის გამოიყენება, რა სახის ტექსტში და რა ნიუანსი, რა გავება შეაქვს მასში.

სერიები და მწკრივები

მწკრივი ქართული ზმნის ურთულესი კატეგორიაა. ცნობილია, რომ ზმნის ამა თუ იმ კატეგორიისათვის ერთი მოვლენის აღნიშვნაა დამახასიათებელი. ყოველი კატეგორია ძირითადად ერთ ელემენტს შეიცავს; მაგალითად: პირობისათვის ძირითადია პირის აღნიშვნა, რიცხვისათვის — რიცხვისა, გვარისათვის — გვარისა, ქცევისათვის — ქცევისა და ა. შ. ასე როდია მწკრივი. მწკრივში ერთდროულად რამდენიმე კატეგორიაა წარმოდგენილი. ყოველი მწკრივის აუცილებელი შემადგენელია დრო, კილო, პირი და რიცხვი. ამასთანავე ზოგიერთი მათგანი სხვა კატეგორიებსაც შეიცავს: ჯერობას, აქტს, თანამდევრობას და სხვ.

თავისებურ გავლენას ახდენს მწკრივის ფორმაზე აგრეთვე გარდამავლობა, გვარი და სხვა.

ამდენად მწკრივი არ შეიძლება ისეთივე კატეგორიად იქნეს მიჩნეული, როგორიც ზმნის სხვა კატეგორიებია. ის სხვა კატეგორიებთან შედარებით უაღრესად რთულია.

„სხვა კატეგორიები მარტივია, დაუშლელი, მწკრივი კი რთულია და შეიცავს რამდენიმე კატეგორიას, ელემენტებად წოდებულს“¹.

მართალია, ზმნის ფორმაში ესა თუ ის კატეგორია ცალკე, დამოუკიდებელი არასოდეს არ გვხვდება. ზმნის ყოველ ფორმაში ოთხი კატეგორია მაინცაა წარმოდგენილი. ეს კატეგორიებია: პირი, რიცხვი, დრო და კილო. მაგალითად, იწვის ზმნის ფორმაში შემდეგი კატეგორიები იყრის ერთად თავს: პირი (ზმნა ერთპირიანია), რიცხვი (მხოლოდითი რიცხვის ფორმა), დრო (ახლანდელია), კილო (თხრობითია). ამას შეიძლება დაემატოს გვარი (ვნებითი), ქცევა (საარვისო) და ა. შ. მაგრამ ზმნის ამა თუ იმ ფორმაში წარმოდგენილი ყოველი კატეგორია ერთი ელემენტის შემცველია, ერთი რომელიმე მოვლენის ამსახველი და არა რამდენიმესი ერთდროულად; მაშინ, როდესაც მწკრივის დასახასიათებლად აუცილებელია რიგი კატეგორიის მოშეკლიება. იწვის ზმნა ამავე დროს მწკრივის კატეგორიაა. ზოგი აწმყოს მწკრივის ფორმაა. იმისათვის, რომ იგი აწმყოს მწკრივს განუუკუთვნოთ, აუცილებელია მისი დროის, კილოს მიხედვით დახასიათება და კითხვის (რას შერება?) დასმაც.

¹ ა. შ ა ნ ი ძ ე, ქართული გრამატიკის საფუძვლები, 1953, გვ. 221.

ამასთანავე, ამა თუ იმ მწკრივისათვის ძირითადი დამახასიათებელი, არსებითი ყოველთვის ერთი და იგივე კატეგორია (დრო, კილო) როდია. ზოგისათვის ძირითადია დრო, ზოგისათვის — კილო და ზოგისათვის — სხვა რამ (აქტი, თანამდევრობა, ჯერობა და ა. შ.). ამის გამო ხშირად ერთისა და იმავე დროისა და კილოს ფორმები მწკრივის მიხედვით ერთმანეთისაგან განსხვავებულია; მაგალითად: „აშენებდა, ააშენებდა, ააშენა, აუშენებია“ ფორმები მათში შექცეული კატეგორიების (ელემენტების) მიხედვით ერთგვარებია: ყველა მესამე პირის ფორმა, მხოლოდითი რიცხვის, წარსული დროის, თხრობითი კილოსი, სხვა კატეგორიებიც მათ ერთნაირი აქვთ: ყველა ორპირიანია, გარდამავალი, მოქმედებითი გვარისა, საარვისო ქცევისა, უშუალო კონტაქტისა და სხვ. მიუხედავად ამისა, მწკრივის მიხედვით ისინი განსხვავებულია: აშენებდა — უწყვეტლის მწკრივისაა, ააშენებდა — ხოლმეობითისა, ააშენა — წყვეტილისა: აუშენებია — I თურქობითისა. მწკრივების მიხედვით მათ სხვადასხვაობას განაპირობებს ფორმათა სხვადასხვაობა: აშენებდა — ერთი ფორმა, ააშენებდა განსხვავებულია ყველა დანარჩენისაგან (აშენებდა, ააშენა, აუშენებია) ფორმის მიხედვით; ასევე განსხვავებულია ააშენა, აუშენებია და სხვ.

ფორმათა ეს „სხვადასხვაობა იმაზეა დამოკიდებული, თუ როგორია შედგენილობა მწკრივისა“¹. მიუხედავად მაღლი რიგი მსგავსი კატეგორიებისა, შედგენილობის მიხედვით ეს ფორმები მაინც განსხვავდებიან ერთმანეთისაგან: მაგალითად, ზმნის ფორმა აშენებდა ყველა დანარჩენებისაგან იმით განსხვავდება, რომ ისეთ მოქმედებაზე მიგვითითებს, რომელიც, მართალია, წარსულში ხდებოდა, მაგრამ არ დამთავრებულა, არ შეწყვეტილა (უწყვეტელი). ზმნის ფორმა ააშენებდა², სხვებისაგან განსხვავდება უკვე დასრულებული, მრავალჯერ განმეორებული მოქმედების გადმოცემით — მრავალჯნისობით. ააშენა — დასრულებულ, შეწყვეტილ მოქმედებაზე მიუთითებს (წყვეტილი); აუშენებია ფორმა სხვებისაგან აქტივით განსხვავდება (უხანავი აქტია).

ამდენად შედგენილობის მიხედვით ეს ფორმები განსხვავებულია

¹ ა. შ ა ნ ი ძ ე, ქართული გრამატიკის საფუძვლები, 1953, გვ. 220.

² ზოგჯერ „ააშენებდა“ ზმნა პირობითი კილოს გაგებას შეიცავს და არა მრავალჯნისობისა.

(თუმცა დრო და კილო მათ არ განასხვავებს). მათ ერთმანეთისაგან განასხვავებს მოქმედების პროცესი (შეწყვეტილი თუ შეუწყვეტელი). აქტი, მრავალგზისობა. სხვა შემთხვევაში მწკრივთა შორის განსხვავებას წარმოშობს დრო, კილო, თანამდევრობა. მაგალითად: წერს და წერდეს ურთიერთისაგან კილოს მიხედვით განსხვავდებიან; წერს და დაწერს — დროის მიხედვით; დაუწერია და დაეწერა თანამდევრობის მიხედვით და ა. შ.

ამგვარად, მწკრივთა შორის განსხვავება ფორმათა სხვადასხვაგვარად წარმოებაზე, ამ ფორმათა განსხვავებულობაზეა დამოკიდებული, ხოლო ფორმათა სხვადასხვაობას, მათ განსხვავებულობას მწკრივში შემავალი ესა თუ ის კატეგორია წარმოშობს, უმთავრესად დრო და კილო, ზოგჯერ — მრავალგზისობა, აქტი, თანამდევრობა და სხვა. ასეთი განსხვავებული ფორმები ქართულში თერთმეტია. მაშასადამე, ქართულ ზნას თერთმეტი მწკრივი მოეპოვება.

სწავლების თვალსაზრისით მწკრივი საკმაოდ რთული კატეგორიაა. ამ სირთულეს იწვევს როგორც მათი შედგენილობის მიხედვით განსხვავებულობა, ისე შემადგენელ ელემენტთა მრავალფეროვნება და ამა თუ იმ მწკრივის ძირითად, დამახასიათებელ ელემენტთა სხვადასხვაობა. სირთულეს ქმნის აგრეთვე მწკრივთა მაწარმოებელი ნიშნების სხვადასხვაობა და ისიც, რომ ზოგი მწკრივი იწარმოება გარკვეული ნიშნებით და ზოგისათვის ასეთი ნიშნები დამახასიათებელი არაა.

მწკრივთა სწავლებასთან დაკავშირებით უნდა გაიკვეს საკითხი: საიდან დავიწყეთ მწკრივთა სწავლება და რა თანამიმდევრობით განვიხილოთ ისინი.

ამჟამად მწკრივთა სწავლება ჩვენს სკოლებში უმთავრესად სახელმძღვანელოს მისდევს, სახელმძღვანელოში კი მწკრივები დედუქციურადაა წარმოდგენილი. მოცემულია ჯერ მწკრივთა საერთო დახასიათება, მათი სერიებად დაყოფა და შექდეგ განიხილება ამა თუ იმ სერიაში შემავალი ცალკეული მწკრივები.

ცხადია, წიგნში მასალის გადმოცემის მეთოდი და სწავლების მეთოდი ყოველთვის ერთნაირი არ შეიძლება იყოს.

მწკრივის რაობა

სერიებისა და მწკრივების სწავლებისას გზა ინდუქციური უნდა იყოს: ცალკეული მწკრივებიდან თანდათანობით უნდა გადავიდეთ წრეებსა და სერიებზე.

მწკრივების შესწავლამდის მოსწავლეთათვის გასაგები უნდა

გავხადოთ, თუ რას ნიშნავს ფორმათა წარმოება, როგორ მიიღება „პირიანი ფორმების 11 ჯგუფი“. ამისათვის შეიძლება მიეცეს ასეთი ნიმუში: „თინას დაევალა კედლის გაზეთისათვის სურათი დაეხატა. თინა უთუოდ დახატავდა, მაგრამ ავად გახდა და ვერ დახატა. მეორე დღეს მასწავლებელს უთხრა, რომ სურათი არ დაუხატავს“.

ტექსტიდან გამოიყოფა ერთნაირი ზმნები, ამოიწერება ცალკე ერთიმეორის ქვემოთ და ყოველი მათგანი დახასიათდება მასში შემავალი კატეგორიების (ელემენტების) პირის, რიცხვის, დროს, კილოს, ასპექტისა და სხვათა მიხედვით.

დაეხატა ორპირიანი, III პ. მხ. რ. დრო წარს. კილო თხრ. ასპექტი სრული

დახატავდა	"	"	"	"	"	"
დახატა	"	"	"	"	"	"
დაუხატავს	"	"	"	"	"	"

გაიკვევია, რომ მოცემულ კატეგორიათა მიხედვით ამ ზმნებს შორის განსხვავება არაა. შემდეგ მოხდება მათ ლექსიკურ მნიშვნელობაზე დაკვირვება. აღმოჩნდება, რომ ლექსიკურად, მნიშვნელობის მიხედვით ეს ზმნები ერთმანეთისაგან განსხვავდებიან. დაისძის კითხვა: რა იწვევს მათ სხვადასხვაობას მნიშვნელობის მიხედვით? დაიწყებენ ამ ზმნათა ფორმის მიხედვით შედარება-შეპირისპირებას, რაც ნათელს გახდის, რომ ეს ზმნები ფორმით განსხვავდებიან ერთმანეთისაგან; მაგალითად: დაეხატა — განსხვავებულია ყველა დანარჩენისაგან (დახატავდა, დახატა, დაუხატავს), ასევე დახატავდა განსხვავებულია სხვებისაგან (დაეხატა, დახატა, დაუხატავს) და ა. შ. აქ ოთხი განსხვავებული ფორმაა, თითოეულ ასეთ განსხვავებულ ფორმას მწკრივი ეწოდება (ტერმინი იწერება დაფაზე): დახატავდა — ერთი მწკრივია, დაეხატა — მეორე, დახატა — მესამე, დაუხატავს — მეოთხე. ქართულში ასეთი განსხვავებული ფორმა.¹ და, მაშასადამე, მწკრივი თერამეტია: ხატავს, ხატავდა, ხატავდეს, დახატავს, დახატავდა, დახატავდეს, დახატა, დახატოს, დაუხატავს, დაეხატა, დაეხატოს.

ამის მსგავსი რამდენიმე მაგალითის დასახელებით (დაეწერ — დაეწერო, ვბარავ — ვბარავდე და ა. შ.) და მათი შედარება-შეპი-

¹ თუ რით არის გამოწვეული ფორმათა ასეთი განსხვავებულობა, თუ რით განსხვავდება ერთი მწკრივი მეორისაგან, ეს ცალკეულ მწკრივთა შესწავლისას გაეცნობა.

რისპირებით მოსწავლეთათვის გასაგები უნდა გაეხადოთ, რომ განსხვავებული ფორმა განსხვავებულ მნიშვნელობას შეიცავს.

ამის შემდეგ მასწავლებელი ავალებს მოსწავლეებს ამა თუ იმ მწკრივის ზმნა ცვალონ პირისა და რიცხვის მიხედვით; მაგალითად:

ვწერ	დავწერ
წერ	დაწერ
წერს	დაწერს
ვწერთ	დავწერთ
წერთ	დაწერთ
წერენ	დაწერენ

პირველ წყებაში მწკრივად ჩამოწერილ ზმნებზე დაკვირვებით გაიკვეთა ცალკეულ ფორმათა განსხვავებულობა. მოსწავლეები ფორმათა ურთიერთშედარებით გაარკვევენ, რომ პირველ მწკრივში შემავალი ფორმები განსხვავდებიან ერთმანეთისაგან ან პირის, ან რიცხვის, ან პირისა და რიცხვის მიხედვით; მაგალითად: ვ-წერ, წერ და წერს ფორმები ერთმანეთისაგან მხოლოდ პირის მიხედვით განსხვავდებიან; ვწერ—ვწერთ მხოლოდ რიცხვის მიხედვით (ვწერ—პირველი პირის, მხოლოდითი რიცხვის ფორმაა, ვწერთ—ამავე პირის მრავლობითი რიცხვისა); წერ—წერენ ერთმანეთისაგან პირისა და რიცხვის მიხედვით განსხვავდებიან (წერ—მეორე პირის მხოლოდითი რიცხვის ფორმაა, ხოლო წერენ—მესამე პირის მრავლობითი რიცხვისა). ასეთივე სხვაობაა მეორე მწკრივის ზმნებს შორისაც (აქაც დაკვირვება და ფორმათა შედარება-შეპირისპირებაა საჭირო)... ამგვარად, თითოეულ მწკრივში შემავალი სხვა კატეგორიები დრო, კილო და ა. შ. უცვლელია. აქ მიეცემა მწკრივის განსაზღვრა: მწკრივი არის ზმნის ფორმათა გარკვეული წყება, რომელთაც ყველა კატეგორია ერთნაირი აქვთ, განსხვავდებიან ერთმანეთისაგან მხოლოდ პირისა და რიცხვის მიხედვით. ცალკეული „მწკრივები ერთმანეთს შორის სწორედ უცვალელები ნაწილების მიხედვით განსხვავდებიან“ (ა. შანიძე). ვწერ და დავწერე ზმნები ერთმანეთისაგან მხოლოდ დროის მიხედვით განსხვავდებიან: ვწერ ახლანდელი დროის ფორმაა, დავწერე—წარსულისა; ვწერ და ვწერდე განსხვავდებიან კილოს მიხედვით და ა. შ.

მწკრივები, მათი წარმოება

პირველ ხერხის მწკრივები. მწკრივებისა და სერიების შესწავლა, როგორც აღინიშნა, ინტუქციის გზით უნდა წარიმართოს — ცალკეული მწკრივების შესწავლა და შემდეგ მათი წრებად და სერიებად გაერთიანება. პირველ რიგში გაეცნობა აწმყოს წრის მწკრივები: აწმყო, უწყვეტელი და აწმყოს კავშირებითი. ამ მწკრივთა გასაცნობად საილუსტრაციოდ ისეთი ნიმუშები უნდა შევარჩიოთ, რომლებიც უწყვეტელსა და აწმყოს კავშირებითში (ასევე ხოლმეობითსა და მყოფადის კავშირებითში) ორივე მაწარმოებელს წარმოგვიდგენენ (დ-ი, ოდ-ი; დე, ოდე)¹. საილუსტრაციო მაგალითები შეიძლება ტაბულით მიეწოდოს (სამივე მწკრივი ერთ ტაბულაზე): ტაბულაზე მწკრივთა მაწარმოებლები უნდა გაოიქოს ფერადოთ (წითლით ან სხვა ფერით), გახაზვით ან განსხვავებული შრიფტით.

აწმყო (რას ვ-ზერები?)

უწყვეტელი (რას ვ-ზერებოდი)

აწმყოს კავშირებითი (რას ვ-ზერებოდე?)

ვ-ხატავ

ვ-ხატავ-დ-ი

ვ-ხატავ-დე

ხატავ

ხატავ-დ-ი

ხატავ-დე

ხატავ-ს

ხატავ-დ-ა

ხატავ-დე-ს

ვ-ხატავ-თ

ვ-ხატავ-დ-ი-თ

ვ-ხატავ-დე-თ

ხატავ-თ

ხატავ-დ-ი-თ

ხატავ-დე-თ

ხატავ-ენ

ხატავ-დ-ნენ

ხატავ-დ-ნენ

ვ-იზრდები

ვ-იზრდებ-ოდ-ი

ვ-იზრდებ-ოდე

იზრდები

იზრდებ-ოდ-ი

იზრდებ-ოდე

იზრდებ-ა

იზრდებ-ა

იზრდებ-ოდე-ს

ვ-იზრდები-თ

ვ-იზრდებ-ოდ-ი-თ

ვ-იზრდებ-ოდე-თ

იზრდები-თ

იზრდებ-ოდ-ი-თ

იზრდებ-ოდე-თ

იზრდები-ან

იზრდებ-ოდ-ნენ

იზრდებ-ოდ-ნენ

¹ უკანასკნელი გამოკვლევის მიხედვით დ და ოდ ფუძის სავსეობადაა მიჩნეული (იხ. ა. შანიძე, ქართული გრამატიკის საფუძვლები, 1953, გვ. 434—436) ჯა არა მწკრივის ნიშნად, მაგრამ საშუალო სკოლაში დ-ი, ოდ-ი, დე, ოდე-ს დაყოფა ფუძის სავსეობად (დ, ოდ) და მწკრივის მაწარმოებლად (ი, ე) კიდევ უფრო გაართულებდა ისედაც რთული კატეგორიის, მწკრივის, სწავლებას. ამიტომ საშუალო სკოლაში დ-ი, ოდ-ი, დე, ოდე მთლიანად მწკრივის მაწარმოებლებად უნდა გავაცნოთ, მით უფრო, რომ ჯერ კიდევ ნათელი არაა, თუ რა არის საერთო, რა დანიშნულება აქვს მას.

თითოეული მწკრივი პირველ რიგში დახასიათდება დროის, კილოს და კითხვის მიხედვით; მაგალითად: აწმყოს მწკრივის სწავლებისას გაირკვევა, რომ იგი დროის მიხედვით ახლანდელია, კილოს მიხედვით თხრობითი, მისი კითხვაა: რას შერება? ეწოდება ამ მწკრივს აწმყო. სახელი დროის მიხედვით აქვს მიღებული (აწმყო — ახლანდელი). მას მაწარმოებელი არა აქვს. ამ მწკრივს განეკუთვნებიან ისეთი ზმნები, როგორიცაა, მაგალითად: ჰამს, ერთვის, ფრინავს და სხვ. მწკრივის მიხედვით ეს ფორმები ყოველთვის აწმყოს მწკრივისაა, მაგრამ დროის გაგება ხან აქვთ, და ხან არა. ან მიგვითითებენ ხან ახლანდელ დროზე, ხან მომავალზე (მაგ. ბავშვი ზის და ჰამს — დრო ახლანდელია; მოუტანე საკმელი და ჰამს — დრო მომავალია. ან ვხედავ, ჩიტი ფრინავს — დრო ახლანდელია, მაგრამ ჩიტი ფრინავს (საერთოდ) — დროის გაგება არა აქვს). ამგვარად, ზოგიერთმა ზმნამ ამ მწკრივში „დროულობის“ გაგება შეიძლება სრულიად დაკარგოს და მარტო კილო დაგვრჩეს. ეს ხდება მაშინ, როდესაც მუდმივ ბუნებრივ მოვლენათა შესახებ ვლაპარაკობთ და ზოგ სხვა შემთხვევაში¹.

უწყვეტლის სწავლებისას მის შემადგენელ ელემენტთა დახასიათებასთან ერთად (დროის მიხედვით წარსულია, კილოს მიხედვით თხრობითი, მისი კითხვაა რას შერებოდა?) აუცილებელია გაირკვეს, რომ ამ მწკრივის ფორმები ისეთ მოქმედებაზე მიგვითითებენ, რომელიც წარსულში ხდებოდა, მაგრამ არ დასრულებულა, არ შეწყვეტილა. აქედანაა მისი სახელწოდებაც — უწყვეტელი. ამგვარად, ამ მწკრივის დამახასიათებელია სამი ელემენტი: დრო, კილო და მოქმედების დაუსრულებლობა, შეუწყვეტლობა (სხვა ამავე დროისა და კილოს შემცველ მწკრივთაგან იგი სწორედ მოქმედების პროცესის შეუწყვეტლობით გამოიყოფა: ვწერდი — ვწერე).

უწყვეტლის მაწარმოებელთა (ნიშანთა) გასაცნობად იგი უნდა შეუპირისპირდეს აწმყოს ფორმას. ასეთი შეპირისპირება მოსწავლეთათვის გასაგებს გახდის, რომ უწყვეტლის ფორმა იწარმოება აწმყოს მწკრივის ფორმისაგან დიან ოდ-ის² დართვით. ეს მაწარ-

¹ ა. შანიძე, ქართული გრაქტიკის საფუძვლები, 1953, გვ. 222.

² მაწარმოებელთა დიფერენცირება. თუ რომელ ზმნას რა მაწარმოებელი მოუღდის, მოხდება უღლებათაში. ამ საფუძვრზე მხოლოდ ზოგადი წარმოდგენა ეძლევა მაწარმოებლებზე.

მოებლები მწკრივის ფორმებს მოუდის ყველა პირში როგორც მხოლოდობით, ისე მრავლობით რიცხვში. პირველ და მეორე პირში უწყვეტლის მაწარმოებლებს (დ, ოდ) დაერთვის ი, იმიტომაც პირველ და მეორე პირში გვაქვს დი, ოდი¹. მესამე პირში კი სუბიექტური პირის ნიშნის ა, ნენ დართვის გამო გვაქვს: ხ ა ტ ა ვ - დ-ა, ხ ა ტ ა ვ - დ-ნ ე ნ; იზრდებ-ოდ-ა, იზრდებ-ოდ-ნ ე ნ და ა. შ.

აწმყოს კავშირებითის სწავლებასთან დაკავშირებით მისი (დროის, კილოს, კითხვის და სახელწოდების მიხედვით) საერთო დახასიათების შემდეგ უნდა აღინიშნოს, რომ ეს მწკრივი უწყვეტლის მწკრივისაგან იწარმოება და დაერთვის ე- ე მაწარმოებელი ყველა პირში უცვლელადაა წარმოდგენილი, ოღონდ მესამე პირის მხოლოდობით რიცხვში მას ემატება სუბიექტური პირის ნიშანს ხ (დეს, ოდეს), ხოლო მრავლობითში — ნენ, რის გამოც იკარგება მწკრივის ნიშანი ე: ამიტომ მესამე პირის მრავლობით რიცხვში აწმყოს კავშირებითი ფორმის მიხედვით სრულიად ემსგავსება უწყვეტელს. ამ მწკრივთა ერთმანეთისაგან გარჩევა შესაძლებელია კონტექსტით: „მოსწავლეები დავალებას წერდნენ“ და „მოაწაილეები დავალებას ყოველთვის უნდა წერდნენ“. პირველ ფრაზაში წ ე რ დ ნ ე ნ — უწყვეტლის მწკრივისაა, იგი გადმოგვცემს ისეთ მოქმედებას, რომელიც ნამდვილად ხდებოდა წარსულში, ხოლო მეორე ფრაზაში ეგვეე ფორმა წ ე რ დ ნ ე ნ — კავშირებითია, რადგანაც მიგვითითებს შესაძლებელ მოქმედებაზე, რომელიც სასურველია ხდებოდეს. კონტექსტთან ერთად ამ მწკრივთა ერთმანეთისაგან გარჩევა შეიძლება აგრეთვე მხოლოდობით ფორმაში გადაყვანით; მაგალითად, „მოსწავლე დავალებას წერდა“ და „მოსწავლე დავალებას უნდა წერდეს“. მხოლოდობითის ფორმები ერთმანეთისაგან განსხვავებულია: წ ე რ დ ა უწყვეტლის ფორმაა, ხოლო წ ე რ დ ე ს — აწმყოს კავშირებითი.

ცალკეულ მწკრივთა ამ სახით შესწავლის შემდეგ მოხდება მათი გაერთიანება და აწმყოს წრის გაცნობა. ამისათვის ცალკეულ მწკრივთა ერთმანეთთან შედარება-შეპირისპირების საფუძველზე გაიკვევა, რომ ძირითადია აწმყოს მწკრივის ფორმა, უწყვეტელი და აწმყოს კავშირებითი წარმოქმნილია. უწყვეტელი და აწმყოს კავ-

¹ ა. შანიძის ქართული ენის გრამატიკაში 1946, 1948 და 1949 წლების გამოცემებში უწყვეტლისა და აწმყოს კავშირებითის ნიშნად მიჩნეული იყო დი, ოდი, დე, ოდე. 1951 წლიდან მწკრივთა ნიშნები სახელმძღვანელოდან ამოღებულია.

შირებითი მთლიანად იყენებს აწმყოს მწკრივის ფუძეს. მასწავლებელი აცნობს მოსწავლეთ, რომ ეს მწკრივები (აწმყო, უწყვეტელი, აწმყოს კავშირებითი) გაერთიანებული არიან ერთ წრეში, რომელსაც აწმყოს წრე ეწოდება. აქვე მოსწავლეთათვის გასაგები უნდა გაეხადოთ. თუ რა საფუძველზე ხდება ამ მწკრივთა გაერთიანება. ცალკეულ მწკრივთა შემადგენელი ელემენტებისა და მწკრივთა წარმოების დახასიათებით გაიკვევა, რომ ამ მწკრივთა გაერთიანების საფუძველი არ შეიძლება იყოს არც დრო (დრო ყველაში სხვადასხვაა: აწმყოს მწკრივში — ახლანდელი, უწყვეტელში — წარსული, აწმყოს კავშირებითში — ახლანდელი ან მომავალი), არც კილო (თუ აწმყოსა და უწყვეტლის ფორმები თხრობითი კილოსია, აწმყოს კავშირებითის ფორმები კავშირებითისაა), არც მაწარმოებლები (მაწარმოებლები აწმყოს მწკრივს სულ არა აქვს, განსხვავებულია უწყვეტლისა და აწმყოს კავშირებითის მაწარმოებლები (დ, ოდ — უწყვეტელში, დე, ოდე — აწმყოს კავშირებითში).

საერთო აქვთ ამ მწკრივებს ის, რომ უწყვეტელი და აწმყოს კავშირებითი იყენებენ აწმყოს მწკრივის ფუძეს. ამ მწკრივთა გაერთიანების საფუძველიც ძირითადად წარმოებაა: აწმყოს მწკრივის ფუძეს ერთვის უწყვეტლისა და აწმყოს კავშირებითის მაწარმოებლები. რადგანაც ამ წრის მწკრივებისათვის ამოსავალი, საფუძველი აწმყოს მწკრივის ფუძეა, ამიტომაც ამ წრეს აწმყოს წრე ეწოდება. გარდა წარმოებისა, ამ მწკრივთა გაერთიანების საფუძველი ასპექტიცაა. სამივე მწკრივის ფორმები უსრული ასპექტისაა¹.

აწმყოს წრის მწკრივთა შესწავლასთან დაკავშირებით აუცილებელია მართლწერის საკითხებზედაც შეეჩერდეთ. ეხება ეს უწყვეტელსა და აწმყოს კავშირებითს. ამ მწკრივთა მესამე პირის მრავლობით რიცხვში იწერება დნენ (დ მწკრივის მაწარმოებელი და ნენ მესამე სუბიექტური პირის ნიშანი მრავლობით რიცხვში).

მყოფადის წრის მწკრივთა გაცნობა აწმყოს წრის მწკრივებთან შედარება-შეპირისპირებით მოხდება. მყოფადის წრის მწკრივთა შესწავლაც იმავე გზით წარიმართება, როგორითაც აწმყოს წრის მწკრივებისა. სასურველია საილუსტრაციოდ იგივე ნიმუშები იქნეს აღებული, ოღონდ ტაბულაზე (თუ დაფაზე) მწკრივთა მაწარმოებელთან ერთად ზმნისწინებიც უნდა გამოიყოს.

¹ გაერთიანების სხვა საფუძველები — რთული ფუძე, სინტაქსური საფუძველი — სერიალ გაერთიანებისას გაიკვევა.

ცალკეული მწკრივები დახასიათდება მათი შემადგენელი ელემენტების მიხედვით და განიმარტება მათი სახელწოდება (მყოფადი, მყოფადის კავშირებითი და ა. შ.). აღმოჩნდება, რომ მყოფადი და მყოფადის კავშირებითი ორ-ორ ელემენტს შეიცავს — დროსა და კილოს და სახელიც ამის მიხედვით აქვთ დარქმეული: მყოფადს დროის მიხედვით (მყოფადი — მომავალი), მყოფადის კავშირებითს — კილოს მიხედვით (მყოფადის კავშირებითი, რადგანაც კავშირებითი აწმყოშიც არის ¹).

მყოფადის წრის მწკრივთა შესწავლისას საგანგებო ყურადღება უნდა მიექცეს ხოლმეობითის მწკრივის. მყოფადის სხვა მწკრივებისაგან განსხვავებით ხოლმეობითი სამ ელემენტს შეიცავს (დრო წარსულია, კილო თბრობითი). ახალი ელემენტია ამ მწკრივში მრავალგზისობა (მრავალჯერ განმეორებული მოქმედება). სახელიც ამ მწკრივს მრავალგზისობის მიხედვით აქვს დარქმეული: განმეორებული მოქმედების გადმოსაცემად ქართულში ზმნის სათანადო ფორმას დაერთვის ნაწილაკი „ხოლმე“; მაგალითად: ვთამაშობდი ხოლმე, ვკითხოლობდი ხოლმე და ა. შ. ხოლმე ამ შემთხვევაში დაერთვის უწყვეტლის მწკრივის ² და გადმოგვცემს იმასვე, რასაც ხოლმეობითის მწკრივი: ვითამაშებდი, წავიკითხავდი და ა. შ. რადგანაც ხოლმეობითის მწკრივის ფორმებიცვლიან აღწერით ფორმებს (თამაშობდა ხოლმე, კითხოლობდა ხოლმე და სხვ.), ამიტომ დაერქვა მათ ხოლმეობითის მწკრივი; იკი ხოლმეს გაგებას შეიცავს. ხოლმეობითის მწკრივის ფორმებთან ხოლმეს დართვა უკვე საჭირო არაა, იგი თვით შეიცავს ამ გაგებას ³.

ხოლმეობითის მწკრივის შესწავლასთან დაკავშირებით აუცილებელია გაირკვეს, რომ ამავე მწკრივს განეკუთვნება ზოგჯერ ისეთი ფორმებიც, რომელთაც მრავალგზისობის გაგება არა აქვთ; მაგალითად, „რომ გაეფრთხილებინათ ბავშვები, ადრე ადგებოდნენ, ხელ-პირს დაიბანდნენ და ვარჯიშობას შეუდგებოდნენ“. ამ ფორმათა შეპირისპირებით მრავალჯერ განმეორებული მოქმედების გადმომცემ ამავე ზმნის ფორმებთან („საზაფხულო ბანაკებში ბავშვები დილით ადრე ადგებოდნენ, ხელ-პირს დაიბანდნენ და ვარ-

¹ ასეთი დაყოფა—აწმყოს კავშირებითი, მყოფადის კავშირებითი—შედარებითი გვიანდელია. ძველად ცნობილი იყო მხოლოდ კავშირებითი პირველი. კავშირებითის ორად გაყოფა გამოიწვია ასპექტის გამოხატვის სისტემის შეცვლამ (ა. შანიძე).

² მებრძვლეობაში გვხვდება: ითამაშებდა ხოლმე, დაწერდა ხოლმე და სხვ.

³ ზოგჯერ „ხოლმე“ აწმყოს მწკრივის ფორმებსაც დაერთვის: ეწერ ხოლმე, კითხოლობ ხოლმე და ა. შ.

ჯიშობას შეუდგებოდნენ“) მოსწავლეთათვის გასაგები გახდება, რომ მეორე შემთხვევაში ზმნის ფორმები — ადგებოდნენ, დაიბანდნენ და შეუდგებოდნენ — გადმოცემენ მრავალჯერ. განმეორებულ მოქმედებას; პირველ შემთხვევაში ზმნის იგივე ფორმები (რომ გაეფრთხილებინათ, ბავშვები ადრე ადგებოდნენ, ხელ პირს დაიბანდნენ და ვარჯიშობას შეუდგებოდნენ) ერთჯერად მოქმედებაზე, ისიც შესაძლებელ და არა ნამდვილად შესრულებულ მოქმედებაზე მიუთითებს. ამ ფორმებს, ამდენად, მრავალჯერ განმეორებული მოქმედების (მრავალგზისობის) გაგება არა აქვთ.

შინაარსობრივად ამ განსხვავებულ ფორმათა გარჩევა ძირითადად კილოზეა დამოკიდებული. ამ მწკრივში თხრობითი კილოს ფორმები ჩვეულებრივ მრავალგზისობას გამოხატავს, ხოლო თუ მოქმედება სათანადო პირობის შედეგად შესრულებდა, ე. ი. თხრობითი კილოს ნაცვლად მწკრივი შედეგობითს გადმოგვცემს, მაშინ ის ჯერობის შემცველი არაა, იგი ერთგზის მოქმედებას აღნიშნავს, მაგრამ ფორმით ის მაინც ხოლმეობითის მწკრივისაა.

ფორმის მიხედვით მყოფადის მწკრივთა შესწავლა ორმხრივ შედარება-შეპირისპირების საფუძველზე უნდა მოხდეს, შედარება-შეპირისპირება ჯერ მყოფადის მწკრივთან, შემდეგ კი აწმყოს წრის მწკრივებთან.

მყოფადის მწკრივთან შედარება-შეპირისპირებით გაირკვევა, რომ მყოფადის წრის მწკრივებში მყოფადი ძირეულია, ხოლმეობითი და მყოფადის კავშირებითი წარმოქმნილი; ხოლმეობითი წარმოქმნება მყოფადის მწკრივის ფუძეზე დ-ი, ოდ-ი სუფიქსების დართვით, ხოლო მყოფადის კავშირებითი ხოლმეობითისაგან ე სუფიქსის დართვით.

აწმყოს წრის მწკრივებთან მყოფადის წრის მწკრივთა შედარება-შეპირისპირება მოსწავლეთათვის გასაგებს გახდის, რომ: 1) მწკრივთა წარმოების მიხედვით მათ შორის განსხვავება არაა: მყოფადის მწკრივს, ისე როგორც აწმყოს მწკრივს, მაწარმოებელი არა აქვს; ხოლმეობითსა და მყოფადის კავშირებითს იგივე მაწარმოებლები აქვთ, რაც უწყვეტელსა და აწმყოს კავშირებითს (დ-ი, ოდ-ი—ხოლმეობითს, დე, ოდე — მყოფადის კავშირებითს). 2) მყოფადის წრის მწკრივები იწარმოება აწმყოს წრის მწკრივებისაგან ზმნისწინების დართვით.¹ აწმყოსაგან — მყოფადი (ვწერ — დავწერ), უწყვეტელისაგან — ხოლმეობითი, (ვწერდი — და-

¹ ივარაუდება ისეთი ზმნები, რომლებიც ზმნისწინს დაირთავენ. საერთოდ.

ცნერდი), აწმყოს კავშირებითისაგან — მყოფადის კავშირებითი (ცნერდე — დავწერდე).

ამგვარად: მყოფადის წრის მწკრივები სრული ასპექტისაა, აწმყოს წრისა კი უსრულის. ამიტომაც მყოფადის წრის მწკრივები არ შეიძლება ჰქონდეს „უსრულ-ასპექტიან ზმნებს“. ამ ზმნებს „არა აქვთ არც მყოფადი, არც სხვა მწკრივები ამ წრისა“¹, მყოფადის მწკრივებს ვერ აწარმოებენ ზმნები, რომლებიც ზმნისწინს არ დაირთავენ, ან დაირთავენ, მაგრამ ასპექტს ვერ აწარმოებენ; მაგალითად: ცხარობს, კაცობს, გდია, აფენია, ფრინავს — მიფრინავს, რბის — მირბის, გორავს და ა. შ.

აქვე გაეცნობა, თუ რა საფუძველზე ხდება მყოფადის წრის მწკრივთა ერთ წრეში გაერთიანება. ეს საფუძველიც წარმოებაა (ყველა მწკრივში მყოფადის ფუძეა გამოყენებული) და ასპექტი (მყოფადის წრის მწკრივები სრული ასპექტისაა).

მყოფადის წრის მწკრივების შესწავლასთან დაკავშირებით ყურადღება უნდა გამახვილდეს შემდეგზე:

1) ხოლმეობითისა და მომავლის კავშირებითის მესამე პირის მრავლობით რიცხვში იწერება დ ნ ე ნ (დ მწკრივის ნიშანია და ნ ე ნ სუბიექტური მესამე პირის ნიშანი მრავლობით რიცხვში);

2) ხოლმეობითისა და მყოფადის კავშირებითის მესამე პირის მრავლობით რიცხვში ფორმათა დაშთხვევას აქვს ადგილი და წ ე რ დ ნ ე ნ (ხოლმეობითი) და და წ ე რ დ ნ ე ნ (მომავლის კავშირებითი), ა შე ნ დ ე ბ ო დ ნ ე ნ და ა შე ნ დ ე ბ ო დ ნ ე ნ და სხვ. მათ გასარჩევად საჭიროა ტექსტის შინაარსობრივი ანალიზი და კილოს გარკვევა ან მხოლოდობით რიცხვში გადაყვანა; მაგალითად:

„ზაფხულში ამხანაგები დილით ადრე ადგებოდნენ, ისაუზმებდნენ და ქალაქკარეთ წავიდოდნენ“.

„კარგი იქნება, რომ ამხანაგები დილით ადრე ადგებოდნენ, ისაუზმებდნენ და ქალაქკარეთ წავიდოდნენ“.

ფორპით, გარეგნული ნიშნების მიხედვით, ორივე წინადადებაში ზმნები (ადგებოდნენ, ისაუზმებდნენ, წავიდოდნენ) ერთნაირია, მაგრამ შინაარსით — განსხვავებული.

¹ ა. შ. ან. ი. ძე, ქართული გრამატიკის საფუძვლები, 1953, გვ. 223.

სერიის მწკრივების ორ წრედ (აწმყოსა და მყოფადის) დაყოფა წარმოების გარდა ასპექტის სხვაობას ემყარება: აწმყოს წრის მწკრივთა ფორმები უსრული ასპექტისაა, მყოფადის წრის მწკრივთა ფორმები კი სრულისა.

ცოდნის განსამტკიცებლად საჭიროა სხვადასხვა სახის საფარჯიშოთა მიცემა.

1. სხვადასხვა გვარის ზმნათა (მოქმედიის, ვნებიის) ცვლა [სერიის მწკრივთა მიხედვით და გარკვევა მწკრივთა მაწარმოებლებისა.

2. მასწავლებლის დავალების მიხედვით მოსწავლეთა მიერ ამა თუ იმ მწკრივის ზმნის დასახელება და მისი დახასიათება, როგორც შემადგენელი ელემენტების, ისე წარმოების მიხედვით.

3. შერჩეული ტექსტიდან ზმნების გამოყოფა და მათი გაანალიზება მწკრივებისა, შემადგენელი ელემენტებისა და მაწარმოებლების მიხედვით.

4. ამა თუ იმ მწკრივის ზმნათა გადაყვანა სხვა მწკრივში და მათში მომხდარი ცვლილებების გარკვევა.

5. ტექსტში მოცემულ ამა თუ იმ მწკრივის ზმნათა გადაყვანა სხვა მწკრივში (აწმყოს მწკრივის ფორმისა — მყოფადში, უწყვეტლისა — ხოლმეობითში...) და ამისდა მიხედვით ტექსტის გაშართვა.

6. მასწავლებლის მიერ დასახელებული წინადადებიდან ან სათანადოდ შერჩეული ტექსტიდან უწყვეტლისა და აწმყოს კავშირებითის (აგრეთვე ხოლმეობითისა და მომავლის კავშირებითის) მრავლობითი რიცხვის მესამე პირის ფორმათა გამოყოფა და გარკვევა ტექსტის მიხედვით, რომელი მწკრივის ფორმაა და რატომ.

პირველი სერიის მწკრივების შესწავლის საფუძველზე მოსწავლემ უნდა იცოდეს, რომ:

1. მწკრივი არის ზმნის ფორმათა წყება, რომელსაც ეწევა ელემენტი (კატეგორია) ერთნაირი აქვს, განსხვავდებიან ერთანეთისაგან მხოლოდ პირისა და რიცხვის მიხედვით.

2. ცალკეულ მწკრივებს შორის განსხვავებას წარმოშობს მათში შემავალი ელემენტების სხვაობა (სხვაობა დროის, კილოს, მრავალგზისობისა და სხვათა მიხედვით).

3. I სერიაში შემავალი ცალკეული მწკრივი ხასიათდება მასში შემავალი ელემენტებისა (დროის, კილოს, კითხვებისა და სხვ.) და წარმოების მიხედვით.

4. უნდა იცოდეს, რომ:

ა) პირველ სერიაში მწკრივთა გაერთიანების საფუძველებია ზმნის ფუძე და სუბიექტ-ობიექტის ბრუნვები.

ბ) პირველი სერიის მწკრივთა აწმყოსა და მყოფადის წრეებად დაყოფა ხდება ასპექტის მიხედვით (აწმყოს წრის ფორმები უსრული ასპექტისაა, მყოფადისა — სრულისა).

5. გარდა ამისა, მოსწავლეს უნდა შეეძლოს ტექსტიდან ამა თუ იმ ზმნის გამოყოფა, მისი მწკრივის მიხედვით დახასიათება და სხვა მწკრივებში გადაყენა.

მეორე სერიის მწკრივები, მათი წარმოება. მეორე სერიაში სასკოლო გრამატიკის მიხედვით ორი მწკრივია: წყვეტილი და II კავშირებითი. წყვეტილის „მწკრივი ცენტრალურია წარსულდროიან მწკრივებს შორის. მასთან ხდება სხვადასხვა სახის შეპირისპირება თითქმის ყველა მწკრივისა, რომლებიც წარსულის ელემენტთან ერთად თხრობით კილოს შეიცავენ“¹.

წყვეტილი ძირითადად ორი ელემენტისაგან შედგება: დრო წარსულია, კილო თხრობითი. მისი კითხვაა: რა ქნა? სახელი ამ მწკრივს დარქმეული აქვს მოქმედების პროცესის მიხედვით. ამ მწკრივის ფორმები ისეთ მოქმედებაზე მიგვითითებენ, რომელიც წარსულში მოხდა, დამთავრდა, შეწყდა. თუ მას შევადარებთ მეორე წარსულდროიან მწკრივს — უწყვეტელს, აღმოჩნდება, რომ მათ შორის სხვაობას წარმოშობს არა დრო ან კილო, არამედ მოქმედების პროცესი (შეუწყვეტლობა თუ შეწყვეტა). აქედანვეა მათი სახელებიც: უწყვეტილი, წყვეტილი.

წყვეტილის მწკრივის ნიშნებია: ე და ი. „ყველაზე გავრცელებული და მასთან ძველი სუფიქსია -ე (ვაკეთე, ვაშენე, ვწერე, ვხატე, ვზარდე, ვნახე“²)...

ამავე მწკრივის მეორე ნიშანი ი „შედარებით ნაკლებ გავრცელებულია“. ი წყვეტილის მაწარმოებელი არაა, იგი მეორეული მოვლენაა. გვხვდება ის წყვეტილის ნიშნად უმთავრესად უნიშნო და დონიან ვნებითებში: გაეწითა, გაეთეთრა, შეეწუხა, გავთბი, გავშრი, აედექი და ა. შ. ეგევე ი მოულის წყვეტილში ამ თემისნიშნიან ზმნებს: ვაბამ — დავაბი, ვიცვამ — ჩავიცვი და სხვ.

არის რიგი ზმნებისა, რომლებიც წყვეტილში პარალელურ ფორმებს გვიჩვენებენ — ი ნიშნით და უნიშნოდ; მაგალითად: ეუთხარ —

1 ა. შ ა ნ ი ძ ე, ქართული გრამატიკის საფუძვლები, 1953, გვ. 225.

2 ა. ჩ ი ქ ბ ა ვ ა, ქართული ენის ზოგადი დახასიათება: ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი, ტ. I, 1950, გვ. 020.

ვუთხარი, გავხსენ — გავხსენი, დავხან — დავხანი, დავდე — დავდევი, შევკარ — შევეკარი და სხვა. ყველა ეს ზმნა წყვეტილში უნიშნო იყო ძველად, მაგრამ შემდეგ გაიჩინა ო იმ ზმნების ანალოგიით, რომელთაც წყვეტილში ო ნიშანი აქვთ. ასეთი ზმნები უმაწარმოებლოდაც გვხვდება.

II კავშირებითი ორ ელემენტს შეიცავს: დრო მომავალია, კილო — კავშირებითი. მისი კითხვაა: რა ქნას? სახელი კილოს მიხედვით აქვს მიღებული. მეორეა, რადგანაც II სერიაში გვხვდება.

ამ მწკრივის ამოსავალი წყვეტილია. იგი იწარმოება წყვეტილის ფუძისაგან **ო**, **ე** და **ა** მაწარმოებლებით. წარმოების მიხედვით წყვეტილსა და II კავშირებითს შორის ძირითადად ასეთი მიმართებაა: ზმნები, რომელთაც წყვეტილის მაწარმოებლად აქვთ **ე** (დავწერე, ავაშენე, შევეკედლე და სხვ.), II კავშირებითში უმთავრესად იწარმოებიან **ო**-თი (დავწერო, ავაშენო. შევეკედლო); ზმნები, რომლებიც წყვეტილში ო ნიშნიანია (დავბერდი, გავხბი, მოვკვდი), II კავშირებითში მიიღებენ **ე**-ს (დავბერდე, გავხბე, მოვკვდე და სხვ.). ამ წესს არ ემორჩილებიან **ამ**-იანი ზმნები. ამ ზმნებს, ისევე როგორც წყვეტილში გარდამავალ ო ნიშნიან ზმნებს, II კავშირებითში აქვთ ნიშანი მწკრივისა **ა** (შევსვა, ჩავიცვა, ვუთხრა, დავხნა, მოვკლა და **ა**. შ.), ხოლო **ე** ერთვის გარდაუვალ ზმნებს.

მეორე სერიის მწკრივთა სწავლებისას ამოსავალია წყვეტილი. მოსწავლეთათვის ეს ფორმა ნაცნობია, მაგრამ არა როგორც მწკრივი, არამედ როგორც დრო. იციან მისი კითხვა: რა ქნა? (დაწერა, დახატა...). ამიტომაც მწკრივის სწავლებისას საჭირო იქნება ამ ცოდნის განმეორება, მისი დაზუსტება.

წყვეტილისა და მეორე კავშირებითის მწკრივთა სწავლებისათვის საილუსტრაციო ნიმუშებად ისეთი ზმნები უნდა შეირჩეს, რომლებიც მწკრივთა ყველა ნიშანს წარმოგვიდგენს (დავხატე, გავთბი, დავხან(ი)—დავხატო, გავთბე, დავხნა¹. ცალკეული მწკრივი დახასიათდება შემადგენელი ელემენტებისა (დრო, კილო) და კითხვების მიხედვით. გაირკვევა საფუძველი სახელწოდებისა: წყვეტილი — მოქმედების პროცესის შემწყვეტის მიხედვით, კავშირებითი — კილოს მიხედვით. გამოიყოფა ამ მწკრივთა მაწარმოებლები: წყვეტილისა-

¹ მაგალითები ამ შემთხვევაშიც ტაბულის სახით უნდა მივაწოდოთ. ტაბულაზე მწკრივის ნიშნები განსხვავებული ფერით, განსხვავებული ასოებით ან ქვეშ ხაზგასმით უნდა გამოიყოს.

თვის—ე და o, II კავშირებითისათვის: o, ე, ა და გაირკვევა ამ ნიშანთა ურთიერთმიმართება (წყვეტილში— ე—კავშირებითში—o; წყვეტილში - o—კავშირებითში—ე; წყვეტილში—o ან o (ნართაული)—კავშირებითში — ა¹.

მეორე სერიის ცალკეულ მწკრივთა შესწავლის შემდეგ მოხდება მათი II სერიად გაერთიანება და გაირკვევა ამ გაერთიანების საფუძველი². გაერთიანების საფუძველი ამ შემთხვევაშიც ორგვარია: წარმოება და სუბიექტ-ობიექტის ბრუნვები. წყვეტილისა და II კავშირებითის მწკრივთა ფორმების შედარება-შეპირისპირებითა და მაწარმოებელი ნიშნების გამოყოფით მოსწავლეთათვის გასაგები გახდება, რომ წყვეტილისა და II კავშირებითის მწკრივთა II სერიაში გაერთიანების საფუძველია თემა.

მეორე სერიის (წყვეტილისა და II კავშირებითის) თემის პირველი სერიის მწკრივების ამავე ზმნის თემასთან შეპირისპირება მოსწავლეთათვის გასაგებს გახდის, რომ მეორე სერიის მწკრივებში ზმნის თემა მარტივია (უთემისნიშნოა), ხოლო პირველ სერიაში კი რთული (უთემისნიშნოა); მეორე სერიის მწკრივთა ფორმებთან პირდაპირობიექტიანი ზმნის სუბიექტი მოთხრობით ბრუნვაშია, პირდაპირი ობიექტი სახელობითში (ირიბი — ბრუნვაუცვლელია, რჩება მიცემითში).

გაკეთდება დასკვნა: ამ საფუძვლების მიხედვით ეს მწკრივები (წყვეტილი და II კავშირებითი) გაერთიანებული არიან ერთ ჯგუფში, სერიაში, რომელსაც მეორე სერია ეწოდება.

I და II სერიის მწკრივთა წარმოება და მათი სერიებად გაერთიანების საფუძვლის შესახებ ცოდნა რომ მტკიცე და შეგნებული იყოს, საჭიროა ვარჯიშობა: ცალკეულ მწკრივთა ზმნების დახასიათება, ამა თუ იმ ზმნის ცვლა I და II სერიის მწკრივთა მიხედვით, მასწავლებლის მიერ დასახელებული ზმნების გადაყვანა I და II სერიის ამა თუ იმ მწკრივში, ტექსტიდან ზმნების გამოყოფა და მათი მწკრივის მიხედვით დახასიათება, მეორე სერიის მწკრივთა თემის შედარება I სერიის თემასთან; დროისა და კილოს მიხედვით ერთნაირი ზმნების შედარება-შეპირისპირება და

¹ ნიშანთა დიფერენცირება გარდამავლობისა, გვარისა და სხვათა მიხედვით გაეცნობა ულლებაში.

² II სერიის მწკრივთა შესწავლასთან დაკავშირებით ეცნობა თემა და თემის ნიშნები (იხ. აქვე, გვ. 113) და ეძლევა მწკრივთა სერიებად დაყოფის საფუძვლები.

გარკვევა ზმნის ფორმათა განმასხვავებელი ელემენტებისა; მაგალითად: წყვეტილი, უწყვეტელი (ვბარავდი, დავბარე).

მეორე სერიისა და მასში შემავალი მწკრივების შესწავლის შედეგად მოსწავლემ უნდა იცოდეს:

1. მეორე სერიაში შედის ორი მწკრივი: წყვეტილი და II კავშირებითი.

2. წყვეტილის შემადგენელი ელემენტებია: დრო და კილო. გვიჩვენებს შეწყვეტილ მოქმედებას. მისი კითხვაა რა ქნა? წყვეტილის მაწარმოებლებია: ე და ი.

3. II კავშირებითი დროის მიხედვით მომავალია, კილოს მიხედვით კავშირებითი, მისი კითხვაა — რა ქნას? იწარმოება წყვეტილისაგან. მისი მაწარმოებლებია: ო, ე და ა.

4. მეორე სერიაში ამ მწკრივთა გაერთიანების საფუძვლებია: მორფოლოგიური — თემა (მარტივი) და სინტაქსური — პირდაპირობიექტიან ზმნებთან — სუბიექტი მოთხრობითშია, ობიექტი (პირდაპირი) სახელობითში.

მესამე სერიის მწკრივები. მესამე სერიის მწკრივთა სწავლება შედარებით მეტ სირთულესთანაა დაკავშირებული. გამოწვეულია ეს ამ სერიის მწკრივთა თავისებურებებითა და ფორმათა სხვადასხვაობით. თუ პირველი და მეორე სერიის მწკრივთა სერიებად გაერთიანების საფუძველი თემა და სუბიექტ-ობიექტის ბრუნვები იყო, ასე როდია მესამე სერიაში. ამ სერიის მწკრივთა გაერთიანების საფუძველი არც ფუძეა და არც წარმოება. „თურმეობითის წყებას ამოსავალი ფუძე არ აერთიანებს“¹.

ამ სერიაში მწკრივთა გაერთიანების საფუძველი მათი თავისებურებებია. „ამ წყების ნაკეთები ერთნაირია აგებულებით: ან ინვერსიული (გარდამავალ ზმნებში) ან აღწერითი (გარდაუვალ ერთპირიან დინამიურ ზანებში)“².

წარმოების მიხედვით მესამე სერიის მწკრივები განსხვავებულია. განსხვავებას ქმნის როგორც გარდამავლობა და გვარი, ისე პირიანობა და თემის ნიშანიც. გარდამავალი, მოქმედებითი გვარის ზმნები მესამე სერიის მწკრივებს ძირითადად სტატიკური ვნებითების კვალობაზე იკეთებენ. გარდაუვალი, ვნებითი გვარის ზმნებში მწკრივთა წარმოება განსხვავებულია იმისდა მიხედვით, თუ როგო-

¹ ა. ჩიკობავა, ქართული ენის ზოგადი დახასიათება: ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი, ტ. I, 1950, გვ. 063.

² იქვე.

რი ვნებითია—სტატკური თუ დინამიკური და რამდენპირიანი—
ერთ თუ ორპირიანი.

ამდენად, მესამე სერიის მწკრივთა წარმოების შესწავლა ძირი-
თადად უღლების კატეგორიას უნდა დაუკავშირდეს.

მესამე სერიის მწკრივთა სწავლებაც ინდუქციის გზით წარიმარ-
თება—ცალკეულ მწკრივთა შესწავლიდან მათი სერიებად გაერთიანე-
ბისაკენ. სწავლებისას ძირითადია ამ მწკრივთა შემადგენელი ელემ-
ენტების გაცნობა და მათი დახასიათება შინაარსის მიხედვით (რო-
გორ მოქმედებას გადმოგვცემს — ნახულს თუ უნახავს).

პირველი თურმეობითის სწავლებისას უნდა გაირკვეს, რომ იგი
სხვადასხვაგვარ მოქმედებას გამოხატავს:

1. პირველი თურმეობითი გადმოგვცემს ისეთ მოქმედებას, რო-
მელიც წარსულში მომხდარა, მაგრამ ჩვენ არ გვინახავს, არ და-
ვსწრებივართ, ვიგებთ მას მხოლოდ შედეგის ან სხვისი გადმოცე-
მის მიხედვით (დამიხატავს, ამიშენებია, გაზრდილა, ამდგარა და ა. შ.).

2. ამავე მწკრივით გადმოიცემა, ისეთი მოქმედება, რომელიც
წარსულში მოხდა და ჩემსავე მეხსიერებას (გონებას) შემოუნახავს;
მაგალითად: მე წინათ მოსკოვი მინახავს, ქალაქში მეც მიცხოვრია,
უნივერსიტეტში მეც მისწავლია და სხვ.).

3. ამავე მწკრივის ფორმას ვიყენებთ მაშინაც, როდესაც უარ-
ყოფას გადმოვცემთ; მაგალითად: არ დაგიწერია? — არ დამიწერია,
არ დავსწრებივარ, არ მისწავლია¹ და ა. შ.

პირველი თურმეობითის ამ სხვადასხვა ნიუანსის გასაგებად
საჭიროა შინაარსობრივად განსხვავებულ ფორმათა დაპირისპირება.
საილუსტრაციოდ შეიძლება ასეთი ნიმუშები მიეცეს:

1. თინას მშვენიერი ლექსი დაუწერია; ეს ლექსი დღეს „ნორჩ
ლენინელშია“ გამოქვეყნებული.

¹ ზმნის ამ ფორმით ყოველგვარი უარყოფა კი არ გადმოიცემა. უარყოფა
სხვადასხვაგვარია; მაგალითად: ვერ დავეწერე, არ დავეწერე და არ დამიწერია. პირ-
ველი და მეორე უარყოფა გადმოცემულია წყვეტილის მწკრივის ფორმით; მესამე
კი — პირველი თურმეობითით. პირველი და მეორე უარყოფა ნებისმიერ მოქ-
მედებას აღნიშნავს (ა. შანიძე). პირველი — უარყოფას შეუძლებლობის მიხედვით
(ვერ დავეწერე შეუძლებლობის, დროის უქონლობის ან სხვა რაიმე მიზეზის გამო),
ხოლო მეორე კატეგორიული ხასიათის უარყოფაა (არ დავეწერე განზრახ, არ მსურ-
და და არ დავეწერე). მესამე უარყოფა (არ დამიწერია) მიგვითითებს უბრალო უარ-
ყოფაზე (ჩერ არ დამიწერია), ე. ი. მოქმედების შესრულების შესაძლებლობა არაა
გამორიცხული, მხოლოდ ჩერ არაა შესრულებული.

2. ლექსები მოწაფეობაში მეც დამიწერია.

3. დავალება დღეს მხოლოდ ერთ მოსწავლეს არ დაუწერია.

ცალკეულ წინადადებათა ზმნების ანალიზის საფუძველზე მოსწავლეთათვის გასაგები გახდება, რომ ზმნა დაუწერია ყველა წინადადებაში დროის მიხედვით წარსულია, კილოს მიხედვით — თხრობითი, მაგრამ შინაარსის მიხედვით მათ შორის განსხვავებაა. პირველ წინადადებაში („თინას მშვენიერი ლექსი დაუწერია“) დაუწერია ზმნა ისეთ მოქმედებას გადმოგვცემს, რომელიც წარსულში მომხდარა, მაგრამ ჩვენ არ გვინახავს, არ დავსწრებივართ; გავიგეთ ის მხოლოდ შედეგის მიხედვით („ნორჩ ლენინელშია“ გამოქვეყნებული), ე. ი. აქტი უნახავია. უნახაობა აქტისა (დაუსწრებლობა) ძირითადი დამახასიათებელია ამ მწკრივის ფორმებისათვის.

მეორე წინადადებაში („ლექსები მოწაფეობაში მეც დამიწერია“) ზმნა დამიწერია შინაარსით არ მიგვითითებს უნახავ აქტზე. გადმოგვცემს მხოლოდ წინათ მომხდარ ამბავს, რომელიც ჩემს მეხსიერებას შემოუნახავს.

მესამე წინადადებაში („დავალება დღეს მხოლოდ ერთ მოსწავლეს არ დაუწერია“) არ დაუწერია ფორმა მიგვითითებს მოქმედების შეუსრულებლობაზე, უბრალო უარყოფაზე.

მიუხედავად იმისა, რომ შინაარსობრივ ეს ფორმები სხვადასხვაა, მწკრივის მიხედვით ისინი პირველი თურმეობითის მწკრივისაა და ძირითადი დამახასიათებელი ყველა მათთვის მაინც უნახავი აქტია. „უნახავი აქტის ფორმა გვიჩვენებს მოქმედებას გათვალისწინებულს რეზულტატის ანუ შედეგის მიხედვით, ან სხვისგან გაგონილს“¹. ეგევე უნახავი აქტი ივარაუდება უბრალო უარყოფისასაც (არ დაუწერია). საერთოდ უარყოფა უნახავ აქტზე მიგვითითებს: „ნახვა შეიძლება მხოლოდ დადებითად შესრულებული მოქმედებისა (ვნახე, რომ წერილს წერდა და ამიტომ ვამბობ — დაწერა-მეთქი), მაგრამ არ შეიძლება ნახვა ისეთი მოქმედებისა, რომელსაც ადგილი არ ჰქონია“². ამგვარად, უარყოფაშიც უნახაობა ივარაუდება. ასევე „ახალგაზრდობაში ლექსები მეც დამიწერია“, „ქალაქში მეც მიცხოვრია“ და სხვ. ისეთ მოქმედებაზე მიგვითითებს, რომელიც წარსულში მომხდარა, თითქოს დაეწეებასაც მისცემია, მაგრამ გარკვეულ პირობებში იგი შეიძლება ისე

¹ ა. შანიძე, ქართული გრამატიკის საფუძვლები. 1953, გვ. 226.

² იქვე.

აღდგეს მეხსიერებაში; მაგალითად: მე წინათ ბათუმში ვცხოვრობდი, შემდეგ თბილისში გადმოვედი და ამჟამად აქ ვცხოვრობ. მე როდ ბათუმში ვცხოვრობდი, ეს ჩემს ცნობიერებაში მაშინ ამოტივტივდება, როდესაც საამისო პირობები გაჩნდება (ბათუმზე და მის მიდამოებზე საუბრის, ბათუმელი ნაცნობის შეხვედრისას თუ სხვა შემთხვევაში) და ვამბობ: „ბათუმში მეც მიცხოვრია“. მაშასადამე, თუ არა უნახაობის, მოგონების აქტი ამ შემთხვევაშიც აშკარაა.

სათანადო ნიმუშების მოყვანითა და მათი გაანალიზებით მოსწავლეთათვის გასაგები უნდა გავხადოთ პირველი თურმეობითი მწკრივის ფორმათა ეს შინაარსეული განსხვავებანი და ის, რომ ამ მწკრივის ძირითადი დამახასიათებელია უნახაობა. ეს უნახაოდ აქტის ელემენტი განასხვავებს მას უწყვეტლისა და წყვეტილისაგან. სხვა ელემენტების მიხედვით (დროის, კილოს) ეს მწკრივები (უწყვეტელი, წყვეტილი, თუ ზემოთით I) ერთნაირია.

უნახაობა შეიძლება გადმოცემულ იქნეს სხვაგვარადაც: აწმყოს ან წყვეტილის მწკრივის ფორმაზე თუ რმეს დამატებით (თუ რმე წერს, დაწერა; თუ რმე აკეთებს, გააკეთა და ა. შ.).

ამ აღწერითს ფორმებს ცვლის ფორმები: დაუწერია, გაუკეთებია და სხვ., რომლებიც თურმეს დამატებას აღარ საჭიროებენ. რადგანაც ამ მწკრივის (I თურმეობითის) ფორმები ცვლიან თურმეს გაგების შემცველ ფორმებს, რადგანაც ეს ფორმები (დამიწერია, გაუკეთებია) შეიცავენ თურმეს გაგებას, ამიტომაც ეწოდა ამ მწკრივის-თურმეობითი. ეს პირველი თურმეობითია, რადგანაც არის მეორე თურმეობითიც.

პირველი თურმეობითის შემდეგ მეორე თურმეობითის გაცნობა სიძნელეს არ წარმოადგენს. დროის მიხედვით მეორე თურმეობითიც წარსულია, კილოს მიხედვით უმთავრესად თხრობითი. ვამბობთ „უმთავრესად“, რადგანაც ზოგ შემთხვევაში ამ მწკრივის ფორმები ისეთ მოქმედებასაც გადმოგვცემს, რომელიც ნამდვილად არ მომხდარა, რომელიც „ფაქტი არ იყო, მაგრამ რომელიც ივარაუდებოდა, როგორც პირობა სხვა მოქმედების შესრულებისათვის“¹. ასეთ შემთხვევაში მას პირობითი კილოს გაგება აქვს; მაგალითად: რომ დაეწერა, დაბეჭდავდა კიდეც. აქ დაეწერა ზმნის ფორმით გადმოცემულია მოქმედება, რომელიც ნამდვილად არ მომხდარა. იგიერთგვარ პირობას წარმოადგენს მეორე მოქმედების (დაბეჭდავდა კიდეც) შესრულებისათვის. ასეთ შემთხვევაში ამ ფორმას არც უნა-

¹ ა. შ ა ნ ი ძ ე, ქართული გრამატიკის საფუძვლები, 1953, გვ. 227.

ხავი აქტის გაგება აქვს და არც თურმეს გაგებას შეიცავს, მაგრამ ფორმით იგი ამ მწყრივის განეკუთვნება. მისი კითხვაა: რა ექნა?

მეორე თურმეობითის მწყრივის გაცნობისას ძირითადი იმის გარკვევაა, რომ იგი ისეთ მოქმედებას გადმოგვცემს, რომელიც წინ უსწრებდა წარსულშივე მომხდარ სხვა მოქმედებას. ეს გასაგები იქნება, თუ მეორე თურმეობითის ფორმებს პირველი თურმეობითისას შევუდარებთ. ამიტომაც საილუსტრაციო ნიმუშში ორივე ფორმა უნდა იქნეს წარმოდგენილი; მაგალითად: „თინას დაავალეს, საპირველ-მაისოდ ლექსი დაეწერა. თინას ლექსი მართლაც დაუწერია და მასწავლებლისათვის გადაუცია. მასწავლებელს ის მოსწონებია და გაზეთისათვის გაუგზავნია. დღეს ეს ლექსი „ნორჩ ლენინელში“ წავიკითხე“.

აქ წარმოდგენილ ზმნათა გაანალიზებით მოსწავლეთათვის ნათელი უნდა გაეხადოთ, რომ თუ წავიკითხე ფორმა წარსულში მომხდარ ნახულ აქტს გამოხატავს, დაუწერია, გადაუცია მოსწონებია და გაუგზავნია აგრეთვე წარსულშივე მომხდარი მოქმედებებია, მაგრამ არა ნახული, არამედ შედეგის მიხედვით გათვალისწინებული (რადგანაც ლექსი გაზეთშია დაბეჭდილი, ცხადია, ის თინას დაუწერია, მას მასწავლებლის მოწონებაც დაუმსახურებია და გაზეთშიც გამოქვეყნებულა); ხოლო დაეწერა ფორმა წარსულშივე მომხდარ უნახავ მოქმედებაზე მიგვითითებს, ოღონდ ეს მოქმედება წინ უსწრებდა წარსულშივე მომხდარ სხვა მოქმედებას (დაუწერია, გადაუცია, მოსწონებია და სხვ.), ე. ი. ჯერ ლექსის დაწერა დაუვალებიათ და შემდეგ ძისი გადაცემა და გამოქვეყნება მომხდარა. აშკარაა, რომ ერთი მოქმედება უსწრებს წარსულშივე მომხდარ მეორე მოქმედებას, ე. ი. ადგილი აქვს მოქმედებათა თანამდევრობას. მეორე თურმეობითისათვის სწორედ მოქმედებათა თანამდევრობაა დამახასიათებელი. ამით განსხვავდება ის პირველი თურმეობითისაგან. სხვა ელემენტები მათ საერთო აქვთ: დრო წარსული, კილო თხრობითი, აქტი უნახავი.

ისე როგორც პირველი თურმეობითი, მეორე თურმეობითიც თურმეს გაგებას შეიცავს. აქედანაა მისი სახელწოდებაც. თუ პირველი თურმეობითის აღწერითი ფორმებისათვის აწმყოსა და წყვეტილის ფორმებია გამოყენებული, მეორე თურმეობითის აღწერითი ფორმებისათვის წყვეტილი და უმთავრესად პირველი თურმეობითი გამოიყენება (თურმე დაუწერია და მასწავლებლისათვის მიუტანია—თურმე დაეწერა და მასწავლებლისათვის მიიტანა).

მეორე თურმეობითის ხმარების არე თანამედროვე ქართულში თანდათან ფართოვდება. ამჟამად იგი ხშირად მესამე კავშირებით ცვლის, რის გამოც მესამე კავშირებითის გამოყენება თანდათანობით იკვეცება.

მესამე კავშირებითი დროის მიხედვით წარსულია, კილოს მიხედვით კავშირებითი, მისი კითხვაა: რა ექნას? (ეცხოვროს, დაეწეროს და სხვ.). სახელი კილოს მიხედვით აქვს დარქმეული. მესამეა ის, რადგანაც მესამე სერიაშია და რიგითაც მესამეა (ყველა სერიას თავთავისი კავშირებითი აქვს: აწმყოსა და მყოფადის კავშირებითი პირველ სერიას, მეორე კავშირებითი — მეორე სერიას და მესამე კავშირებითი — მესამე სერიას).

მესამე კავშირებითის შესწავლასთან დაკავშირებით აუცილებელია გავაცნოთ, რომ იგი (მესამე კავშირებითი) თანამედროვე ქართულში თანდათანობით აღგილს უთმობს II თურქობითს. ამიტომაც ამბობენ და წერენ: რომ წამეკითხა, დაეწერდი; რომ მომესწრო, წავიყვანდი და სხვ. სალიტერატურო ქართულში იშვიათად შეგვხვდება ასეთი ფორმები: რომ წამეკითხოს, რომ მომესწროს¹ და ა. შ.

მესამე სერიის ცალკეულ-მწკრივთა შესწავლის შემდეგ საჭიროა მოსწავლეთათვის გასაგები გავხადოთ ამ მწკრივთა სერიად გაერთიანების საფუძველი. ამისათვის მოსწავლეთ უნდა მოვაგონოთ I და II სერიაში მწკრივთა გაერთიანების საფუძველი. მესამე სერიის მწკრივთა ფორმებზე დაკვირვებით მოსწავლეთათვის ნათელი უნდა გავხადოთ, რომ ამ მწკრივთა გაერთიანებას მორფოლოგიური საფუძველი არა აქვს. მწკრივთა წარმოება ერთგვარი არაა. პირველი თურმეობითის ფუძე არაა გამოყენებული მეორე თურმეობითსა და მესამე კავშირებითში. არც თემაა ერთნაირი; პირველი თურმეობითის თემა რთულია (დამიბამს დამიბარავს, გამიკეთებია და სხვ.), მეორე თურმეობითისა და მესამე კავშირებითისა ძირითადად მარტივი (დამება, დამებარა; დამებას, დამებაროს).

მესამე სერიის მწკრივთა გაერთიანება სინტაქსურ საფუძველს ემყარება (პირდაპირობიექტიან ზმნეზმში სუბიექტი მიცემითშია, ობიექტი (პირდაპირი)—სახელობითში (ირიბი ობიექტი მესამე სერიაში უბრალო დამატებად იქცევა), ძირითადი ინვერსია და მეშველ-ზმნიანი ფორმებია.

¹ ამგვარი ფორმები ფართოდაა გამოყენებული რაქულ დიალექტში.

მესამე სერიის მწკრივთა გაერთიანების ამ საფუძვლების გაცნობა მოხდება უღლების სწავლებასთან დაკავშირებით. აქ მოსწავლეებს ვხოლოდ ზოგადი წარმოდგენა მიეცემათ, რომ პირდაპირობიექტიანი (გარდამავალი) ზმნები III სერიაში ინვერსიას განიცდიან, ხოლო ერთპირიანი ზმნები მეშველი ზმნით იუღლებიან.

I თურმეობითი ¹

დამიხატავს დავხატულვარ
დაგიხატავს დახატულხარ
დაუხატავს დახატულა

II თურმეობითი

დამიხატა დავხატულიყავ
დაგიხატა დახატულიყავ
დაეხატა დახატულიყო

III კავშირებითი

დამეხატოს დავხატულიყო
დაგიხატოს დახატულიყო
დაეხატოს დახატულიყოს

ამ ზმნების პირიანობის მიხედვით დახასიათების შემდეგ გავიკვევა, რომ პირდაპირობიექტიან ზმნებში ადგილი აქვს სუბიექტობიექტური პირის ნიშნების დანიშნულების შეცვლას (ინვერსიას), ხოლო ერთპირიან გარდაუვალ ზმნებში მეშველზმნიან წარმოებას. ინვერსია და მეშველზმნიანი წარმოება ამ მწკრივთა III სერიაში გაერთიანების ძირითადი საფუძვლები.

მესამე სერიის მწკრივთა შესწავლასთან დაკავშირებით ზოგიერთ მართლწერის საკითხსაც უნდა მიექცეს ყურადღება:

1. ავ და აზ თემისნიშნიანი ზმნები პირველი თურმეობითის მწკრივის ფორმებში ინარჩუნებენ ამ თემის ნიშნებს. ანიტომაც უნდა ვთქვათ და ვწეროთ: დამიხატავს, დამიხატავს, ჩამიცვამს, დამიხატავს და ა. შ.

2. ებ თემისნიშნიანი ზმნები, რომლებსაც ეს ნიშანი შენარჩუნებული აქვთ I თურმეობითში, II თურმეობითში გამოითქმის და იწერება ინ სუფიქსის დართვით; მაგალითად: გამეკეთებინა, დამეშავებინა, გამეგრძელებინა და სხვ.

მესამე სერიის მწკრივთა შესწავლის საფუძველზე მოსწავლეებმ უნდა იცოდეს, რომ:

1. მესამე სერია სამ მწკრივს აერთიანებს: I თურმეობითის, II თურმეობითისა და III კავშირებითის.

¹ ნიმუშები ტაბულის სახით უნდა მივაწოდოთ.

2. მესამე სერიის მწკრივებიდან I თურმეობითი სამ ელემენტს შეიცავს (დრო წარსულია, კილო თბრობითი, აქტი უნახავი). II თურმეობითში ამას ემატება მეოთხეც — თანამდევრობა. ამათში ყველაზე არსებითი ამ მწკრივთათვის უნახავი აქტია, რითაც ისინი (I და II თურმეობითი) განსხვავდებიან სხვა წარსული დროისა და თბრობითი კილოს მწკრივთაგან.

3. II თურმეობითი I თურმეობითისაგან განსხვავდება არა დროის, კილოსა და აქტის მიხედვით, არამედ თანამდევრობის მიხედვით. მეორე თურმეობითი ისეთ მოქმედებას გადმოგვცემს, რომელსაც წინ უსწრებდა წარსულშივე მომხდარი სხვა მოქმედება.

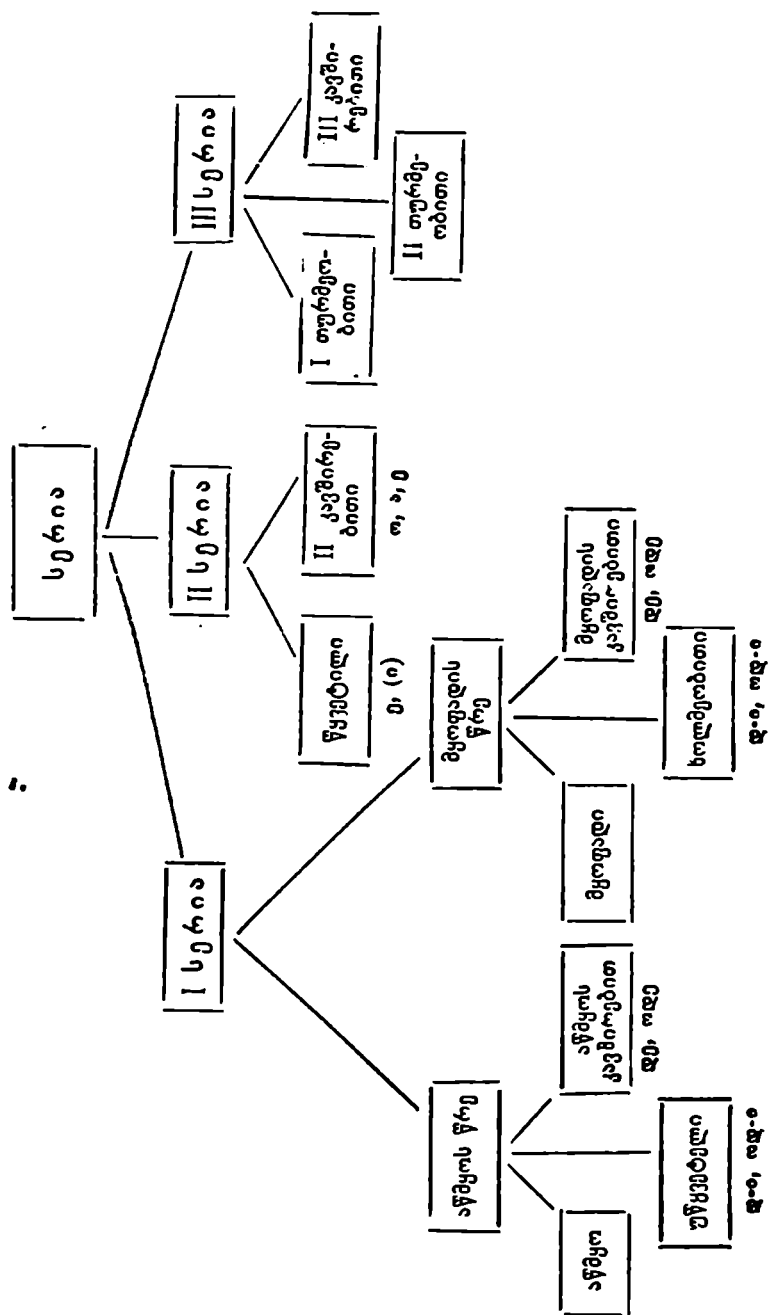
4. მესამე სერიაში ამ მწკრივთა გაერთიანების საფუძველია არა წარმოება და ფუძე, არამედ ინერსია (გარდამავალ ზნებში) და მეშველზმნიანი წარმოება (ერთპირიან ვნებითებში). აგრეთვე სინტაქსური საფუძველი (პირდაპირობიექტიან ზნებთან სუბიექტი მიცეპითშია, პირდაპირი ობიექტი — სახელობითში).

5. ავ და ამ თემისნიშნიანი ზმნები I თურმეობითში ინარჩუნებენ ამ ნიშნებს.

6. თანამედროვე სალიტერატურო ქართულში III კავშირებითის ადგილს უმეტესად II თურმეობითი იკერს, რის გამოც III კავშირებითის გამოყენების არე თანდათან მცირდება.

მწკრივთა შესწავლის უკანასკნელი საფეხური განმაზოგადებელი მეცადინეობაა. განმაზოგადებელი მეცადინეობა დედუქციური გზით უნდა წარიმართოს: მწკრივთა და სერიათა ზოგადი დახასიათებიდან ცალკეული საკითხებისაკენ. განმაზოგადებელი მუშაობა სხვადასხვა სახით შეიძლება ჩატარდეს: საუბრით, თბრობით, ტექსტის ანალიზითა თუ სხვ. რა სახითაც უნდა ჩატარდეს ის, ერთი ცნადია, მან უნდა მოიცვას მწკრივებთან დაკავშირებული ძირითადი საკითხები, როგორცაა, მაგალითად: რა არის მწკრივი, რამდენი მწკრივია ქართულში, რამდენ სერიად იყოფა ეს მწკრივები; რა არის მწკრივთა სერებად დაყოფის საფუძველი ან რა საფუძველზე ზდება მწკრივების ამა თუ იმ სერიაში გაერთიანება, რამდენი წრეა პირველ სერიაში და რა საფუძველზე იყოფა ეს სერია ორ წრედ, რა და რა ელემენტებს შეიცავს ესა თუ ის მწკრივი, რით განსხვავდება ესა თუ ის მწკრივი მეორისაგან, რა მაწარმოებლები გააჩნია ამა თუ იმ მწკრივს, რა მართლწერის საკითხები უკავშირდება ზმნის ამ კატეგორიის შესწავლას და სხვა.

მწკრივების შესწავლის დასასრულს შეიძლება მივცეთ განმაზოგადებელი სქემა. სქემა შეიძლება ამ სახით იქნეს წარმოდგენილი (იხ. გვ. 112). სქემაზე მწკრივის ხიზნები განსხვავებული ფერით უნდა იქნეს დაწერილი.

ფუძის, ძირის, თემისა და თემის ნიშნების სწავლავებისათვის

ფუძე, თემა და ძირი მეექვსე კლასის ქართული ენის კურსიდან ერთი ურთულესი საკითხთაგანია სწავლების თვალსაზრისით. ეს სირთულე გამომდინარეობს არა თვითონ საკითხთა სირთულიდან, არამედ თვით ამ საკითხთა გაურკვევლობიდან.

გრამატიკის სახელმძღვანელოში ეს საკითხები იმდენად ზოგადად არის წარმოდგენილი, რომ არამც თუ მოსწავლეს, არამედ ზოგჯერ მასწავლებელსაც უჭირს ამ საკითხებში გზის გაკვლევა. განსაკუთრებით ითქმის ეს ფუძისა და ძირის შესახებ. სახელმძღვანელოში მხოლოდ ისაა ნათქვამი, რომ „ფუძე ზოგჯერ იგივეა, რაც ძირი“¹, მაგრამ რა არის ძირი, რა განსხვავებაა ფუძესა და ძირს შორის, როგორ უნდა მოიძებნოს ერთი ან მეორე და სხვ., ამის შესახებ სახელმძღვანელოში არაფერია ნათქვამი.

თვით ფუძის გაგებაშიც ყველაფერი რიგზე ვერ არის; ფუძის დახასიათებისას სახელმძღვანელოში გვხვდება ერთმანეთის საწინააღმდეგო დებულებები. მაგალითად: ფუძის დახასიათებისას სახელმძღვანელოში ნათქვამია: „ფუძე ჰქვია ზმნის იმ ნაწილს, რომელთანაც დაკავშირებულია ზმნის ლექსიკური მნიშვნელობა, ე. ი. რომელიც მიგვითითებს, თუ რა შინაარსისაა მოქმედება. ფუძე ცალკე არასოდეს არ გვხვდება, არამედ ამა თუ იმ მაწარმოებელთან ერთად (ხაზი ჩემია, მ. თ.)“².

იქვე მოყვანილი ნიმუშებიდან „ვაქებ“, „ვაქე“, „ვაქო“, „მიქია“, „მექოს“ ფუძედ გამოყოფილია ქ, რომლის შესახებ ნათქვამია: იგი „ყველა ფორმაში შედის და... არის ფუძე და ამავე დროს ძირი“³.

თუ ქ-ს ფუძედ მივიჩნევთ, ცხადია, დებულება, რომ ფუძე ყოველთვის „ამა თუ იმ მაწარმოებელთან ერთად გვხვდება“, მართებული არაა.

არც „ქართული გრამატიკის საფუძვლებშია“ გარკვეულობა ამ საკითხებში. პირიქით, აქ, წეიდლება ითქვას, კიდევ მეტ გაურკვევლობასთან გვაქვს საქმე. „ქართული გრამატიკის საფუძვლებში“ ფუძე დახასიათებულია, როგორც ზმნის მყარი ნაწილი, რომელიც

¹ ა. შ ა ნ ი ძ ე, ქართული ენის გრამატიკა, ნაწ. I, პორტოლოვია 1955. გვ. 91

² ი ქ ვ ე.

³ ი ქ ვ ე.

„მოიპოვება ამა თუ იმ ზმნის ყოველგვარ პირიანსა და უპირო ფორმაში და წარმოდგენილია ერთი, ორი ან მეტი ბგერით“¹. ძირის შესახებ აქ (ისე როგორც სასკოლო გრამატიკაში) ნათქვამია; „მრავალ შემთხვევაში ზმნის ფუძე იგივეა, რაც ძირი“ (გვ. 396). სხვა რაიმე ძირის შესახებ არც აქაა მოცემული.

ამასთანავე ფუძე, როგორც გრამატიკის სახელმძღვანელოში, ისე „ქართული გრამატიკის საფუძვლებში“ არსებითად დახასიათებულია მხოლოდ ლექსიკური თვალსაზრისით, მნიშვნელობის მიხედვით და არაფერია ნათქვამი მის ფორმაზე, გრამატიკულ მხარეზე. ფუძის მხოლოდ მნიშვნელობის მიხედვით დახასიათება ართულებს მის გამიჯვნას თემისა და ძირისაგან. თემაც ყოველთვის მნიშვნელობის მატარებელი ნაწილია ზმნისა. ასევე ძირიც ხშირად გარკვეულ მნიშვნელობაზე მიგვითითებს. მაგალითად: წერ ზმნა ერთსა და იმავე დროს ძირიც არის (ვ-წერ, ვ-წერ-ე, მი-წერ-ია) და ფუძეც (ვ-წერ) აწმყოს მწკრივისა და თემაც (ვ-წერ, ვ წერ-დი, ვ-წერ-დე, და-ვ-წერ, და-ვ-წერ-დი, და-ვ-წერ-დე) პირველი სერიისა. სამივე შემთხვევაში ის ზმნის გარკვეულ მნიშვნელობაზე მიგვითითებს. ან ავიღოთ ზმნა ბ ა რ ა წ. ამ ფორმით ეს ზმნა ფუძეცაა (აწმყოს მწკრივისა) და თემაც პირველი სერიისათვის. ამ ზმნის ძირი ექნება ბ ა რ, რომელთანაც დაკავშირებულია გარკვეული მნიშვნელობა.

ცხადია, ფუძის მხოლოდ მნიშვნელობის მიხედვით დახასიათება ოდნავადაც არაა საკმარისი მისი თემისა და ძირისაგან გასარჩევად.

სახელმძღვანელო არ გვაწვდის ფუძის, ძირისა და თემის ამოცნობის ხერხებს, რაც კიდევ უფრო ართულებს მათს გამიჯვნას ერთმანეთისაგან. კატეგორიის ამოცნობის ცოდნას კი უდიდესი მნიშვნელობა აქვს სწავლების საქმეში. იგი გასაცემს, მკათიოსა და ნათელსა ხდის მოსწავლეთათვის კატეგორიის რაობას და ცოდნას უფრო მტკიცესა და შეგნებულს.

ფუძე, თემა და ძირი² ზმნის განსხვავებული ნაწილებია. მაგრამ ამ განსხვავების საფუძველი არაა ლექსიკური მნიშვნელობა (მათი

¹ ა. შ ა ნ ი ძ ე, ქართული გრამატიკის საფუძვლები, 1953, გვ. 396.

² ფუძის, თემისა და ძირის საკითხში გარკვეულობა შეიტანა ე. სახვაძემ. ე. სახვაძემ ამ საკითხს მიუძღვნა საეციალური წერილი: „ფუძის, თემისა და ძირის სწავლებისათვის“. წერილში სავსებით სწორადაა გადაწყვეტილი ფუძის, თემისა და ძირის როგორც თეორიული, ისე სწავლების საკითხებიც (იხ. კრებული „მასწავლებელთა გამოცდილებიდან, ქართული ენა და ლიტერატურა“, 1954, გვ. 3—14).

ლექსიკური მნიშვნელობა ძირითადად ერთნაირია); ფუძის, თემისა და ძირის განსხვავება მთლიანად გრამატიკულ ნიშნებს ემყარება.

ზმნის ლექსიკური მნიშვნელობის მატარებელ ნაწილს, რომელიც მიიღება ზმნის ფორმისაგან პირისა და რიცხვის ნიშნების ჩამოშორებით, ფუძე ეწოდება.

ფუძეში შედის ზმნის ფორმაში წარმოდგენილი ყოველგვარი აფიქსი, გარდა პირისა და რიცხვის ნიშნებისა (ზმნისწინები, თემისა და მწკრივის ნიშნები, გვარის, ქცევისა და კონტაქტისა მაწარმოებლები).

ამის მიხედვით ყოველ ზმნას იმდენი ფუძე გააჩნია, რამდენი მწკრივის ფორმაც შეუძლია აწარმოოს. მაგალითად: მოქმედებითი და ვნებითი გვარის თითოეულ ზმნას თერთმეტი ფუძე მოეპოვება; მაგალითად: ხატავ — ერთი ფუძეა, ხატავდ — მეორე, ხატავდე — მესამე, დახატავ — მეოთხე, დახატავდ — მეხუთე, დახატავდე — მეექვსე, დახატე — მეშვიდე და ა. შ.

მაშასადამე, ყოველ მწკრივს თავისი ფუძე აქვს.

მაგრამ ფუძისათვის მნიშვნელობა აქვს აგრეთვე ზოგიერთ წარმოქმნის კატეგორიასაც, როგორიცაა: გვარი, ქცევა, კონტაქტი. მაგალითად: ხატავ — იხატები, ორივე მწკრივის მიხედვით ერთნაირია, მაგრამ გვარის მიხედვით განსხვავებული და ამდენად სხვადასხვა ფუძეა. ასევე: წერდ, იწერდ, უწერდ — მწკრივის მიხედვით ერთია, ყველა უწყვეტლის მწკრივისაა, მაგრამ ფუძის მიხედვით — განსხვავებული. განსხვავებას ამ ფუძეთა შორის ქცევა წარმოშობს.

მაშასადამე, ფუძის რაობის დახასიათებისათვის აუცილებელია გაირკვეს: რომელი მწკრივის, გვარის, ქცევისა და სხვ. ფორმაა. მაგრამ არსებითი მაინც მწკრივის კატეგორიაა. იგი მწკრივის მიხედვით უცვლელი ნაწილია ზმნისა, სულ ერთია, რა კატეგორიის შემცველი ზმნაც იქნება წარმოდგენილი ამ მწკრივში.

ზმნის იმ მყარ, საერთო ნაწილს, რომელიც მეორდება ზმნის ყველა მწკრივისა და ფორმაში (პირიანსა და უპიროში) ძირი ეწოდება. ძირი უმარტივესი, უაფიქსო ნაწილია ზმნისა. იგი ზმნის ფუძისაგან ყოველგვარი აფიქსის ჩამოშორებით მიიღება; მაგალითად: ვ-ბარ-ავ, ვ-ბარ-ე, მი-ბარ-ავს (ბარ-ვა, და-ბარ-ული, დასა-ბარ-ავი და სხვ.) უცვლელი ნაწილი, რომელიც ყველა სერიაში მიჰყვება ზმნას (და უპირო ფორმებსაც), არის ბარ. მაშასადამე, ბარ არის ბარავ ზმნის ძირი.

აქედან ფუძე ცალკეული (ერთი რომელიმე) მწკრივის მიხედვით უცვლელი ნაწილია, ძირი კი ყველა მწკრივისა და სერიების მიხედვით საერთო ნაწილია ზმნისა.

რალაა თემა? თემა სახელმძღვანელოში შედარებით უკეთაა წარმოდგენილი. „თემა ჰქვია იმ ნაწილს ზმნისას, რომელზედაც დაყრდნობილია I ან II სერიის მწკრივთა ფორმები“¹. თემა ზმნის მყარი, უცვლელი ნაწილია პირველი და მეორე სერიის მიხედვით. მაგალითად: აშენებ—არის პირველი სერიის მწკრივთა თემა. ზმნის ეს ფორმა უცვლელად აქვს გამოყენებული პირველი სერიის ყველა მწკრივს (აშენებ, აშენებ-დი, აშენებ-დე, ა-აშენებ, ა-აშენებ-დი, ა-აშენებ-დი).

მაშასადამე, იგი ამ სერიის მწკრივთა თემაა. ეგევე ზმნა მეორე სერიაში ასეთ თემას წარმოგვიდგენს: აშენ (აშენ-ა, აშენ-ოს) თემა ზმნისა ორგვარია: მარტივი და რთული. თემის სირთულესი მარტივე თემის ნიშნებზეა დამოკიდებული. თემისნიშნაანი ზმნები რთულია თემის მიხედვით, უთემისნიშნო — მარტივი. მარტივია თემა, როცა ზმნა თემის ნიშნის გარეშეა. თემის ნიშნებია: **ე, ავ, აშ, ებ, ზბ და სხვ.** ქართულში უმეტეს შემთხვევაში ზმნა ორთემიანია (ხატავ — ხატ, აკეთებ — აკეთ, აპობ — აპ და ა. შ.), მაგრამ არის ზოგიერთი ერთთემიანი ზმნაც, რის გამოც წაშლილია განსხვავება პირველი და მეორე სერიის თემათა შორის (წერ-ს და წერ-ა).

თემა ზმნისა, როგორც ფუძე, განსხვავებულია იმის მიხედვით, თუ რომელი გვარის, ქცევისა და კონტაქტის ფორმაა იგი; მაგალითად, თუ აშენებ მოქმედებითი გვარის პირველი სერიის ფორმათა თემაა, შენ დებ — ამავე სერიის ვნებითი გვარისაა. ან: აშენ — მეორე სერიის თემაა მოქმედებითი გვარის ზმნებისათვის, აშენ დ — ამავე სერიის თემაა ვნებითი გვარისათვის.

ასევე: აშენებ, იშენებ, უშენებ პირველი სერიის მწკრივთა თემაა, მაგრამ სხვადასხვა ქცევის ფორმებისათვის; ასევეა კონტაქტუ-

ამდენად თემასთან დაკავშირებითაც მნიშვნელოვანია გაირკვეს: რომელი სერიის, რომელი გვარის, ქცევისა და კონტაქტის ზმნაა იგი. მაგრამ არსებითი ამ შემთხვევაში სერიაა, თემა სერიის მიხედვით ირკვევა.

¹ ა. შ ა ნ ი ძ ე, ქართული ენის გრამატიკა, ნ. 1, მორფოლოგია, 1954, გვ. 91.

ამგვარად: ფუძე მწკრივის მიხედვით უცვლელი ნაწილია ზმნი-
სა, თემა — სერიის (პირველის ან მეორის)¹ მიხედვით უცვლელი ნაწი-
ლი, ხოლო ძირი სერიათა მიხედვით საერთო; უცვლელი ნაწილია
ზმნისა. ამასთანავე ძირი უაფიქსო ნაწილია ზმნისა, ფუძე და თემა
კი ძირითადად აფიქსიანი. ამისდა მიხედვით განსხვავებულია ფუძის,
თემისა და ძირის მონახვის ხერხებაც.

ფუძის მონახვის ხერხი ყველაზე მარტივია. იგი მწკრივის მი-
ხედვით მოიძებნება. ამა თუ იმ მწკრივის ფორმას ფუძის გამოსაყო-
ფად უნდა ჩამოვაცილოთ პირისა და რიცხვის ნიშნები. დარჩენილი
ნაწილი ზმნისა იქნება ფუძე.

თემა სერიის მიხედვით უნდა გამოიყოს. იგი პირველი ან
მეორე სერიის საერთო, უცვლელი ნაწილია, ხოლო ძირისათვის
ზმნის ყველა სერიაში უნდა გამოიყოს აფიქსები და დარჩენილი
საერთო ნაწილი იქნება ძირი.

ასეთია ის ძირითადი განსხვავებანი, რაც ფუძეს, ძირსა და თე-
მას შორის არსებობს. ამ განსხვავებათა მიუხედავად, რიგ შემთხვე-
ვაში ფუძე და თემა, ფუძე და ძირი, ზოგჯერ ფუძე, თემა და ძირი
ერთმანეთს ემთხვევა და ზმნის ერთი და იმავე ნაწილით წარმოგვი-
დგება; მაგალითად: ტეხ, წერ—ერთსა და იმავე დროს ფუძე-
ცაა (აწმყოს მწკრივისა), თემაც (ორივე სერიისა) და ძირიც. ძირის,
ფუძისა და თემის დამთხვევას ძირითადად მაშინ აქვს ადგილი,
როდესაც უთემისნიშნო ზნებთან გვაქვს საქმე.

ფუძისა და თემის დამთხვევას უმეტესად პირველი სერიის ფორ-
მებში აქვს ადგილი. ზატავ — ფუძეცაა აწმყოს მწკრივისათვის და
თემაც პირველი სერიისათვის.

მაგრამ ფორმათა ასეთი დამთხვევა ძალზე მცირეა ფუძესა
და ძირს შორის პირველ სერიაში.

ფუძის, ძირისა და თემის სწავლებისას პირველი მეთოდოლოგიური
საკითხია, თვით ამათი (ფუძის, თემისა და ძირის) სწავლების თა-
ნამიმდევრობის საკითხი.

¹ მესამე სერიაში თემის შესახებ აქ არაფერია ნათქვამი, რადგანაც მას სა-
კუთარი თემა არ გააჩნია. იგი ძირითადად პირველი ან მეორე სერიის თემებს იყუ-
ნებს, ან სრულიად სხვაგვარად აწარმოებს ზმნებს. ამდენად ის ახალს (თემის მო-
ხედვით) ვერაფერს მოგვცემს.

ნაცნობიდან უცნობისკენ, მარტივიდან რთულისკენ გადასვლის მიხედვით ჯერ ფუძე უნდა გაეცნოს, შემდეგ თემა და ბოლოს ძირითადის პირველად გაცნობას მეთოდოლოგიურად შემდეგი მოსაზრებები ამართლებს:

1. ფუძე სემანტიკური მნიშვნელობის მიხედვით საერთოა სახელებსა და ზმნებში¹. ორივე შემთხვევაში იგი ლექსიკური მნიშვნელობის მქონე ნაწილია (სახელისა თუ ზმნისა). სახელებში კი ფუძე მოსწავლეთათვის ნაცნობია.

2. როგორც სახელთა ფუძეში, ისე ზმნის ფუძეშიაც შედის წარმომქმნელი აფიქსები.

3. ფუძის გამოსაყოფად როგორც სახელებში, ისე ზმნებში ფორმას უნდა ჩამოვაცილოთ დამოკიდებულების აღმნიშვნელი აფიქსები (სახელებს — ბრუნვის ნიშნები მოთხრობითსა ან მიცემითში, ხოლო ზმნებს — პირისა და რიცხვის ნიშნები პირველ და მეორე პირის ფორმებში)².

5. როგორც სახელთა, ისე ზმნის ფუძეში ადგილი აქვს ფუძის კუმშვას. კუმშვას ამ შემთხვევაშიც იწვევს ხმოვნით დაწყებული თუ ხმოვანი სუფიქსები: ა ან ეს სუბიექტური პირის ნიშნები, ა, ავ თემის ნიშნები და II კავშირებითი მწკრივის ნიშანი ა ან ე.

5. ამავე დროს ფუძე მხოლოდ ერთი მწკრივის ფარგლებშია მოსაძებნი, იგი ცალკეული მწკრივის მიხედვით მყარი, უცვლელი ნაწილია, მაშინ როდესაც თემა სერიის მიხედვით, ხოლო ძირი სერიების მიხედვით უნდა მოიძებნოს. ამდენად ფუძე უფრო ადვილია თემასა და ძირზე.

6. ამასთანავე ფუძის გამოსაყოფად ზმნას მხოლოდ პირისა და რიცხვის ნიშანი ჩამოშორდება, თემისა და ძირისათვის კი ამას სხვაც ემატება: ძირის გამოსაყოფად ყოველგვარი ნიშანი, უნდა ჩამოშორდეს, თემისათვის კი — პირის, რიცხვის, მწკრივისა და სხე.

7. ლექსიკური მნიშვნელობის მიხედვითაც ფუძე უფრო ნათელი, მკაფიო და ამდენად უფრო ადვილია გასაგებად მოსწავლეთათვის.

შემდგომი ადგილი თემასა და თემის ნიშნებს უნდა დაეთმოს.

¹ ე. სა ხ ე ა ძ ე, ფუძის, თემისა და ძირის სწავლებისათვის, კრებ. „მასწავლებელთა გამოცდილებიდან“, 1954.

² მესამე პიროს ფორმებში ზოგჯერ ადგილი აქვს ფუძეში ფონეტიკურ ცვლილებას მესამე პირის ნიშნის, მწკრივისა თუ თემის ნიშნის დართვის გამო.

იგი პირველი და მეორე სერიის შესწავლასვე უნდა დაუკავშირდეს¹, ხოლო სამივე სერიის შესწავლის საფუძველზე გაირკვევა ძირი. ძირის შესახებ დამატებითი ცნობები მოსწავლეებს სახელ-ზმნების შესწავლის დროსაც უნდა მიეცეს.

ფუძის სწავლება

ფუძისა და ძირის სწავლებისათვის ამოსავალი სახელთა ამავე ნაწილის ცოდნა უნდა გახდეს. მოსწავლეთათვის სახელთა შესწავლის საფუძველზე ნაცნობია ფუძე, მისი მონახვის ხერხი, ხოლო სახელთა წარმოქმნასთან დაკავშირებით ძირი და აფიქსები (ბრუნვის ნიშნები და მნიშვნელობის მცვლეელი აფიქსები). სახელთა განმეორება, მათი სისტემაში მოყვანა ერთგვარად გასაგებს გახდის მოსწავლეთათვის ფუძესა და ძირს ზმნაშიც.

სახელისა და ზმნის ფუძეთა შედარებით მოსწავლეთათვის გასაგები უნდა გახდეს, რომ ორივე შემთხვევაში ფუძე ლექსიკური მნიშვნელობის მატარებელია, მაგრამ ეს ლექსიკური მნიშვნელობა განსხვავებულია: სახელებში ის საგნობრივ მხარეზე მიუთითებს. ხოლო ზმნებში მოქმედებას ან მდგომარეობას გამოხატავს.

თვით ზმნის ფუძის გაცნობისათვის მიემართავთ შეპირისპირების ხერხს. პირველ რიგში შესაპირისპირებლად ჯობია ალებულ იქნეს დროულობის მიხედვით განსხვავებული მწკრივები: აწიყოს, მყოფადისა და წყვეტილის ფუძეები, რომ მოსწავლეთათვის გასაგები გახდეს ფუძეთა მნიშვნელობის მიხედვით განსხვავებულობა.

ვ-წერ	და-ვ-წერ	და-ვ-წერ-ე
წერ	და- წერ	და- წერ-ე
წერ-ს	და- წერ-ს	და- წერ-ა
ვ-წერ-თ	და-ვ-წერ-თ	და-ვ-წერ-ე-თ
წერ-თ	და- წერ-თ	და- წერ-ე-თ
წერ-ენ	და- წერ-ენ	და- წერ-ეს

პირისა და რიცხვის ნიშნების ჩამოშორებითა და ზმნათა შინაარსზე დაკვირვებით გაირკვევა, რომ ეს ზმნები მნიშვნელობის მიხედვით განსხვავებულია (წერ-მიგვითითებს, რომ მოქმედება სრულდება, დაწერ — რომ მომავალში შესრულდება, ხოლო დაწერე—უკვე შესრულდა). აქვე ეძლევა განსაზღვრება: „ზმნის ლექსიკური მნიშვნე-

¹ ფუძის, თემისა და ძირის სწავლება აქ ცალკე თავდალა გამოყოფილი, მაგრამ სწავლებისას იგი სერიებისა და მწკრივების სწავლებას უნდა დაუკავშირდეს: ფუძე და თემა 11 სერიის მწკრივთა გაცნობასთან დაკავშირებით, ძირი კი სამივე სერიის შემდგომ.

ლობის მატარებელ ნაწილს ფუძე ეწოდება“. მასწავლებლის კითხვა—რა ჩამოვაცილებთ ზმნის ფორმას ფუძის მისაღებად?—მოსწავლისათვის გასაგებს გახდის, რომ ფუძის გამოსაყოფად ზმნას უნდა ჩამოვაცილოთ პირისა და რიცხვის ნიშანი. ამ ზმნის სხვა მწკრივების მიხედვით ცვლით და მათზე დაკვირვებით გაირკვევა, რომ ყოველ მწკრივს თავისი ფუძე აქვს და ეს ფუძე უცვლელია ამ მწკრივის ფარგლებში. ამგვარად, ყოველ ზმნას იმდენი ფუძე აქვს, რამდენი მწკრივის წარმოებაც მას შეუძლია. გვარის, ქცევის, კონტაქტისა¹ და სხვათა მიხედვით განსხვავებული ზნების სხვადასხვა მწკრივში დასმითა და ფუძის გაპოყოფით მოსწავლეთათვის გასაგები უნდა გაეხადოთ ფუძის გრამატიკული მხარე, რომ ზმნის ფუძეში შედის ყოველგვარი აფიქსი, გარდა პირისა და რიცხვის ნიშნისა.

ფუძესთან დაკავშირებით მოსწავლეებს უნდა გავაცნოთ ზოგიერთ ზმნაში ფუძეში მომხდარი ცვლილებანი ცვლილება ძირითადად ხმოვნის მონაცვლეობაში და კუმშვაში იხატება. ამათგან პირველ რიგში უმჯობესია ხმოვანმონაცვლეობაზე შევაჩეროთ ყურადღება; ეს უფრო მარტივია.

პირველი და მეორე სერიის ფორმების შედარება-შეპირისპირებით გაირკვევა, რომ ზოგიერთი ზმნის ფუძე პირველი სერიიდან მეორეში გადაყვანისას ფუძისეულ ე ხმოვანს იცვლის ი ხმოვნით. სათანადო ნიმუშებზე დაკვირვებით მოსწავლეთათვის გასაგები გახდება, რომ ხმოვნის შეცვლას ადგილი აქვს როგორც უთემისნიშნო (ჩხრეკს—ჩხრიკა, გრეხს—გრიხა, ფლეთს—ფლითა, წნეხს—დაწნიხა და ა.შ.), ისე ზოგიერთ ენ, ეფ.ზე დაბოლოებულ ზმნებში; მაგალითად—ენ: რქენს—ურქინა, ჟღრენს—დაჟღრინა, ჟსტერს—დაჟსტერინა და სხვ. ეფ: ამტვრევს—დაამტრი(ვ)ა, ანძრევს—გაანძრი(ვ)ა, იკვლევს—გამოიკვლი(ვ)ა და ა. შ.

ეფ სუფიქსიან ზმნებში ხმოვანმონაცვლეობასთან დაკავშირებით ყურადღება უნდა გამახვილდეს ორ ხმოვანს შორის გ-ინმა დაკარგვაზე: იკვლევს—უნდა ყოფილიყო იკვლივა, მაგრამ გ ორ

¹ ფუძისა და თემის ამ კატეგორიების (გვარის, ქცევის, კონტაქტის) მიხედვით განსხვავებულობაზე მოსწავლეებს სრული წარმოდგენა თვით ამ კატეგორიათა შესწავლისას მიეცემა. აქ მხოლოდ ფორმათა განსხვავებულობით დაგვამაყოფილებით. (იწერს, უწერს, ეწერება, იწერება და ა. შ.).

ხმოვანს შორის დაიკარგა; ამიტომაც მართებული ფორმებია: დამტვრია, გამოიკვლია, გაანძრია, გადააქცია, დაანგრია და ა. შ.

ფუძის სწავლებასთან დაკავშირებით უკანასკნელი საკითხი კუმშვად ფუძეთა გაცნობაა. ზმნის ფუძის კუმშვადობასთან დაკავშირებით საჭირო იქნება მოსწავლეებს მოვარგონოთ სახელთა კუმშვა. ამ შემთხვევაში სახელსა და ზმნას შორის არის ზოგიერთი რამ საერთო; მაგალითად: თვით კუმშვის მოვლენის არსი ორივეში ერთია. კუმშვა სახელებშიც და ზნებშიც ამ, არ, აღ, ან-ზე დაბოლოებულ სიტყვებში ხდება¹. მაგრამ ზმნისა და სახელის კუმშვას შორის განსხვავებაც არის. იკუმშება ზმნაში უმთავრესად ა, ზოგჯერ ე-ც (დავკერ, დავასკვენ, გავფწვენ, გავქენ), სახელებში კი ა, ე, ო.

ზმნის ფუძის კუმშვის სწავლებაც ფორმათა შეპირისპირების საფუძველზე უნდა მოხდეს. პირველ რიგში პირველი და მეორე სერიის ფორმათა დაპირისპირებით უნდა გაირკვეს, რომ ზოგიერთ ზმნას პირველ სერიაში ფუძე შეკუმშული აქვს, მეორე სერიაში გადაყვანისას ფუძე გაწელება: შეკუმშულია ფუძიდან ა ხმოვანი, კუმშვა გამოწვეულია პირველი სერიის ფორმაზე ი ან ავ თემის ნიშნის დართვით.

შემდეგ გავაცნობთ კუმშვას, რომელიც გამოწვეულია ა და ეხ პირისა და რიცხვის ნიშნების დართვით და ბოლოს მეორე კავშირებითის ნიშნის ა-ს დართვით.

სათანადო ვარჯიშობისა და კერძო ხასიათის დასკვნების განზოგადების საფუძველზე მოსწავლეებს ეძლევათ წესი: კუმშვა ხდება ზოგიერთ ან, არ, აღ-ზე დაბოლოებულ ზნებში. იკუმშება ა და ე ხმოვანი. კუმშვას იწვევს ი და ავ თემის ნიშნები, სუბიექტური მესამე პირის ა და მრავ. რიცხვ. ეს ნიშნები და კავშირებითი მეორის მაწარმოებელი ა.

ფუძის შესწავლისას ცოდნის განსამტკიცებლად საჭიროა სხვადასხვა სახის ვარჯიშობათა ჩატარება.

1. შერჩეული ტექსტიდან ზმნების გამოყოფა და მათი ფუძეების გარკვევა.

2. მიცემული ზმნის ცვლა მწკრივების მიხედვით და ყოვე-

¹ ე. სახვაძე, ზმნის, ფუძის, თემისა და ძირის სწავლებისათვის: კრებული „მასწავლებელთა გამოცდილებიდან“, ქართული ენა და ლიტერატურა, 1954, გვ. 8.

ლი მწკრივის ფუძის მოძებნა. 3. სხვადასხვა ზმნის ფუძეთა გარკვევა ამა თუ იმ მწკრივის მიხედვით 4. ხმოვანმონაცვლე და ფუძეკუმშვად ზმნებში სერიაებისა და მწკრივების მიხედვით ფუძეთა ძიება, კუმშვის მიზეზის გარკვევა და ა. შ.

თემა და თემის ნიშნები

მხოლოდ ფუძის საფუძვლიანად და შეგნებულად ათვისების შემდეგ ვაცნობთ თემასა და თემის ნიშნებს. სწავლების ხერხი ამჯერადაც შეპირისპირებაა. ვუპირისპირებთ ერთმანეთს პირველი და მეორე სერიის ფორმებს თითოეულ სერიაში მწკრივთა მიხედვით საერთო, უცვლელი, მყარი ნაწილის გამოყოფით; მაგალითად: **გათბობ** ზმნის პირველი და მეორე სერიის მწკრივებში ცვლით მივიღებთ.

პირველ სერიაში: ათბობ-ს, ათბობ-და, ათბობ-დეს, გა-ათბობ-ს, გა-ათბობ-და, გა-ათბობ-დეს.

მეორე სერიაში: გა-ათბო, გა-ათბო-ს.

პირველი სერიის მწკრივთა ფორმებში საერთო, მსგავსი და ამ სერიის მიხედვით უცვლელი ნაწილის „ათბობ“ გამოყოფით და მისი მეორე სერიის მწკრივთა საერთო, უცვლელ ნაწილთან „ათბ“ შედარებით გაიკვევა, რომ პირველი და მეორე სერიის მწკრივთა საყრდენი სხვადასხვაა. მოცემული ნიმუშის მიხედვით პირველი სერიის საყრდენია „ათბობ“, იგი პირველი სერიის ყველა მწკრივში უცვლელადაა წარმოდგენილი, ხოლო მეორე სერიის მწკრივთა საყრდენი არის „ათბ“, რომელიც მხოლოდ ამ სერიის მწკრივებშია წარმოდგენილი. რიგი ზმნების ამ სახით გაანალიზებითა და პირველი და მეორე სერიის მწკრივთა გამოყოფის შემდეგ მიეცემა დასკვნა: „ზმნის იმ ნაწილს, რომელზედაც დაყრდნობილია პირველი ან მეორე სერიის მწკრივთა ფორმები, თემა ეწოდება“.

პირველი და მეორე სერიის მწკრივთა (ათბობ — ათბ) თემათა ურთიერთთან დაპირისპირებით გაიკვევა, რომ პირველი სერიის თემა განსხვავებულია მეორე სერიის თემისაგან. ეს განსხვავება მოცემულ შემთხვევაში ობ ბოლოსართით გამოიხატება. სხვა ბოლოსართიან ზმნებში პირველი და მეორე სერიის თემების გამოყოფითა და მათი ურთიერთთან დაპირისპირებით ცხადი გახდება, რომ პირველი სერიის თემები განსხვავდება მეორე სერიის თემებისაგან ი, ავ, აშ, ებ, ობ ბოლოსართებით. ამ ბოლოსართებს თემის ნიშნები ეწოდება; გაიკვევა სახელწოდება — თემის ნიშანი — და ის, რომ თემის ნიშნები ზმნებს პირველ სერიაში ზოუდის, მეორეში

კი არ გადაჰყვება. ამისდა მიხედვით პირველ სერიაში თემა რთულია, მეორეში მარტივი; პირველი სერიის თემას ართულებს თემის ნიშნები.

სხვადასხვა თემისნიშნიანი ზმნების დასახელებით, მათი პირველ და მეორე სერიებში დაყენებითა და თემათა გამოყოფით მოსწავლეთათვის ნათელი უნდა გავხადოთ, რომ ქართულში ზმნათა დიდ უმეტესობას ორ ორი თემა აქვს: რთული და მარტივი¹. არის მხოლოდ რამდენიმე ერთთემიანი ზმნა: წერ, ტეხ, ჰამ, ქსოვ, თხოვ და სხვ. ეს ზმნები პირველი და მეორე სერიის მიხედვით განსხვავებას ვერ გვიჩვენებენ: წერ — პირველი სერიის თემაა, ეგვევ წერ არის მეორე სერიის თემაც. ასევეა ქსოვ — პირველ სერიაში, ქსოვ (მო-ქსოვ-ე) მეორე სერიაში.

აღსანიშნავია, რომ ასეთ ზმნათა (ერთთემიანთა) რიცხვი ძველ ქართულში გაცილებით მეტი იყო, მაგრამ შემდეგ ზოგიერთმა მათგანმა, სხვა თემისნიშნიან ზმნათა გავლენით, გაიჩინა თემის ნიშანი და თემისნიშნიანთა რიგში ჩადგა. ასეთებია: ვჩეხ — ვჩეხავ, ვთესავ, ვჩეჩავ, ვხოცავ, ვკეცავ, ვლენავ და სხვ. ამდენად, ეს ზმნები წარმოშობით ერთთემიანებია, მაგრამ ამჟამად ორთემიანები გახდნენ. ასეთი ზმნები უმთავრესად ავ თემისნიშნიანებია, იშვიათად ფ-თემისნიშნიანებიც (ვმღერ-ვიმღერი, ვიკვები).

უთემისნიშნო ზმნების (წერ, ტეხ, ქსოვ და სხვ.) შესწავლისას ყურადღება უნდა გამახვილდეს ამ ზმნებთან დაკავშირებულ მოსალოდნელ შეცდომებზე. ხშირად თემისნიშნიან ზმნათა ანალოგიით აღგილი აქვს უთემისნიშნო ზმნების თემის ნიშნებით წარმოდგენას; მაგალითად: ვ-წერ-ავ ან ვ-წერ-ამ, ვტეხ-ავ, ან ვ-ტეხამ და ა. შ. სათანადო ზეპირი და წერიტი ვარჯიშობით მოსწავლეებს უნდა შევათვისებინოთ ამ ზმნათა მართლთქმისა და მართლწერის წესები. საერთოდ, ასეთ ერთთემიან ზმნათა რიცხვი არც თუ ბევრია (სულ თორმეტიოდე)² და შეიძლება, თუ ყველა არა, მეტყველებაში უფრო გავრცელებული პირდაპირ დავასწავლოთ მოსწავლეებს.

თემის შესწავლისას საგანგებოდ უნდა გაირკვეს საკითხი თემისა და ფუძის მსგავსება-განსხვავებისა და ურთიერთობის შესახებ. მსგავსება უმთავრესად იმაში მდგომარეობს, რომ ორივე ლექსიკური

¹ თემის ნიშანთა გვარებისდა მიხედვით განაწილებაზე დამატებითი ცნობები მოსწავლეთ მიეცემათ გვარის სწავლებასთან დაკავშირებით.

² ა. შ ა ნ ც ძ ე, ქართული გრამატიკის საფუძვლები, 1953, გვ. 399.

ბნიშენელობის მქონე ნაწილია ზმნისა. თემასა და ფუძეს შორის განსხვავება შემდეგში იჩენს თავს: 1. ფუძე მწკრივის მიხედვით უცვლელია. ფუძე იმდენი აქვს ზმნის ერთ ფორმას, რამდენიც მწკრივის წარმოებაც შეუძლია მას; თემა--სერიის მიხედვით უცვლელია. თემის მიხედვით ზმნა შეიძლება იყოს ორთემიანი და ერთთემიანი, ე. ი. ზმნას არ შეიძლება ორზე მეტი თემა ჰქონდეს.

2. ფუძის მისაღებად ზმნას მხოლოდ პირისა და რიცხვის ნიშანი უნდა ჩამოვაშოროთ, თემისათვის კი—პირისა და რიცხვის ნიშანთან ერთად, მწკრივისა და ასპექტის ნიშანიც.

მაგრამ არის შემთხვევები, როდესაც ფუძე და თემა ერთი და იგივეა. მაგალითად: პირველი სერიის თემა და აწმყოს მწკრივის ფუძე ჩვეულებრივ ერთნაირია. მაგალითად: აცხოზ ფუძეა აწმყოს მწკრივისათვის და თემა პირველი სერიისათვის. უთემისნიშნო ზმნებში აწმყოს ფუძე ემთხვევა ორივე სერიის თემას. მაგალითად ტეხ აწმყოს მწკრივის ფუძეა და ამავე დროს ორივე სერიის თემაც (ტეხ-ს, ტეხ-და, ტეხ-დეს, გა-ტეხ-ს, გა-ტეხ-და, გა-ტეხ-დეს; მეორე სერიისა: გა-ტეხ-ა, გა-ტეხ-ოს).

თემისა და თემის ნიშნების სწავლების უკანასკნელი საფეხური თემის ნიშნების გარკვევაა მესამე სერიის ფორმებში. გაეცნობა ის მესამე სერიის შესწავლასთან დაკავშირებით. მესამე სერიაში თემა, როგორც აღინიშნა, განსხვავებულია პირველი და მეორე სერიის თემათაგან. პირველ სერიაში თემა ჩვეულებრივ რთულია, მეორეში — მარტივი. მესამეში კი გვხვდება როგორც რთული, ისე მარტივი თემა. მიუხედავად ამისა, თემისა და თემის ნიშნების შესახებ ზოგი რამ მესამე სერიის ფორმებთან დაკავშირებითაც უნდა გავაცნოთ მოსწავლეებს.

მესამე სერიაში თემასა და თემის ნიშნებთან დაკავშირებულია მნიშვნელოვანი მართლწერის საკითხები, რომელთა გათვალისწინება აუცილებელია საშუალო სკოლაში.

აღსანიშნავია, რომ მესამე სერიის ფორმებიდან პირველი თურმეობითი პირველი სერიის თემას იყენებს; მაგალითად: ხატავ (ც ხატავ) და ხატავ (და-მი-ხატავ-ს), სვამ (სვამ-ს) და ხვამ (შეუ-ხვამ-ს) და სხვ. მაგრამ ამავე პირველ თურმეობითში რიგ შემთხვევებში გვხვდება მარტივი თემაც: მაგალითად: ვ-აცხოზ ზმნის პირველი სერიის თემაა აცხოზ, მესამეში კი (და-მი-ცხვ-ია) ცხვ ან აჭროზ (აჭროზ-ს)—პირველ სერიაში და ქრ—მესამეში (გამი-ქრ-ია).

მეორე სერიის ფორმების მიხედვითაა ნაწარმოები მესამე სერიაში

აგრეთვე ზოგიერთი o თემისნიშნისანი ზმნებიც: ვ-ჩივ^ა — ვ-ი-ჩივლ-ე, მი-ჩივლ-ია, ვ-კივ^ა — ვ-ი-კივლ-ე — მი-კივლ-ია და ა. შ.

კიდევ უფრო მეტ თავისებურებებს წარმოგვიდგენს მეორე თურმეობითი და მესამე კავშირებითი თემათა მიხედვით. ეს მწკრივები თემის მიხედვით ძირითადად მეორე სერიის თემას მისდევენ; მაგალითად: ავ და აშ თემისნიშნისანი ზმნები პირველ თურმეობითში რთული თემით არიან წარმოდგენილი (დამიხატავ-ს, ჩამიცვამ-ს), მეორე თურმეობითსა და მესამე კავშირებითში კი მარტივით: დამე-ხატ-ა, ჩამე-ცვ-ა; დამე-ხატ-ოს, ჩამე ცვ-ას). განსხვავებას წარმოგვიდგენს მხოლოდ ის ებ თემისნიშნისანი ზმნები, რომელთაც ებ თემის ნიშანი გადაჰყვებათ პირველ თურმეობითში: აუ-შენებ-ია, გაუ-კეთებ-ია, დაუ-ლაგებ-ია და ა. შ. ეს ზმნები ებ თემის ნიშანს ინარჩუნებენ მეორე თურმეობითისა და მესამე კავშირებითის ფორმებშიც.

ამგვარად, თემის ნიშანთა მიხედვით მესამე სერია მეტად მრავალფეროვან სურათს წარმოგვიდგენს. ყველა ამ მრავალფეროვნების გაცნობა მეექვსე კლასში, ცხადია, ალემატება მოსწავლეთა შესაძლებლობას. მესამე სერიასთან დაკავშირებით სრულიად საკმარისი იქნება, თუ მოსწავლეს ეცოდინება, რომ მესამე სერია თემისა და თემის ნიშნების მიხედვით ხან პირველ სერიას მიჰყვება, ხან მეორეს.

მთავარია მესამე სერიასთან დაკავშირებით მოსწავლემ იცოდეს: ავ და აშ თემისნიშნისანი ზმნები ყოველთვის ინარჩუნებენ ამ თემის ნიშნებს მესამე სერიის პირველ თურმეობითში.

ზოგიერთ ზმნას პირველი სერიიდან მესამეში გადაჰყვება ებ თემის ნიშანიც¹, რომელიც გაჰყვება მას მესამე სერიის ყველა მწკრივში. მეორე თურმეობითსა და მესამე კავშირებითში ებ თემის ნიშნისანი ზმნები ჩაირთვენ იმ სუფიქსს, ამიტომ ამ მწკრივებში ითქმის და იწერება: გამე-კეთებ-ინ-ა, დამე-ლაგებ-ინ-ა და ა. შ.

მართლწერის ამ საკითხებზე საკიროა ხანგრძლივი ვარჯიშობა და ცოდნის განმტკიცება, მისი ჩვევად ქცევა. ვარჯიშობა შეიძლება სხვადასხვა სახით ჩატარდეს: ტექსტში მოცემული ზმნების ანალიზით; ავ, აშ, ებ თემისნიშნისანი ზმნების მესამე სერიაში გადაყვანით; შინაარსის გადმოცემა ამ ფორმების გამოყენებით (ზეპირად თუ წერილობით) და ა. შ.

¹ არ გადაჰყვება ებ თემის ნიშანი ისეთ ზმნებს, რომლებსაც წყვეტილის მესამე პირში o აქვთ: აგებს — აავო — აუგია. აგდებს — დაავდო — დაუგდია, აანთებს — დაანთო — დაუნთია და ა. შ.

თემისა და თემის ნიშნების შესწავლის საფუძველზე მოსწავლემ უნდა იცოდეს: რა არის თემა, როგორ მოიძებნება ის, რამდენნაირია თემა. რა თემის ნიშნები ერთვის თემას პირველ სერიაში, რომელი თემის ნიშნები გადაჰყვება ზმნას მესამე სერიაში და რა პრაქტიკული საკითხები უკავშირდება მას; რა განსხვავებაა თემასა და ფუძეს შორის, რა შემთხვევაში ხდება ფუძისა და თემის დამთხვევა და ა. შ.

ძირის სწავლება

ფუძის, თემისა და თემის ნიშნების საფუძვლიანად შესწავლის შემდეგ ძირის სწავლება რაიმე არსებით სირთულეს არ ხვდება. ძირის შესწავლის საფუძველზე მოსწავლეთათვის გასაგები უნდა გახდეს: 1. ძირი ზმნის უმარტივესი, უათქსო, უცვლელი ნაწილია; 2. ძირი ზმნის ყოველგვარი ფორმის საყრდენია, საფუძველია; 3. იგი ძირითადად ერთგვარადაა წარმოდგენილი ზმნის ყოველ ფორმაში, მწკრივებსა და სერიებში; 4. ძირი შედგება ერთი, ორი ან რამდენიმე ბგერისაგან; ეს ბგერები შეიძლება იყოს მხოლოდ თანხმოვანი („ქ“ — მი-ქ ია), თანხმოვნები („თბ — ა-თბ-ოზ“) ან თანხმოვნებისა და ხმოვნისაგან (წერ, ზატ და სხვ.) შედგებოდეს.

ძირის გასაცნობად ერთი რომელიმე ზმნა უნდა ვცვალოთ სერიებისა და მწკრივების მიხედვით (ვ-ხატ-ავ, ვ-ხატ-ავ-დი, ვ-ხატ-ავ-დე, და-ვ-ხატ-ავ, და-ვ-ხატ ავ-დი, და-ვ-ხატ-ავ-დე, და-ვ-ხატ-ე, და-ვ-ხატ-ო, დამი-ხატ-ავს, დამე ხატ-ა, დამე-ხატ-ოს) და საერთო უცვლელი ნაწილის გამოყოფით გავაცნოთ ძირი; მივცეთ მისი დახასიათება. პირველ ხანებში სხედასხვა ძირის გამოსაყოფად აუცილებელია ზმნის მწკრივთა ფორმებში წარმოდგენა, შემდეგ კი საკმარისი იქნება ზმნის სამივე სერიის ძირითადი ფორმების მიხედვით ცვლა და ძირის გამოყოფა. ასეთ ძირითად ფორმებად შეიძლება მივიჩნიოთ პირველი სერიიდან აწმყოს ან მყოფადის მწკრივის ფორმა, მეორიდან — წყვეტილი და მესამიდან — თურმეობითი I.

ძირის შესწავლისას უკანასკნელი მუშაობა უნდა მიეძღვნას იმის გარკვევას, თუ რა არსებითი განსხვავებაა: ფუძეს, თემასა და ძირს შორის და როდის ხდება ფუძის, თემისა და ძირის დამთხვევა.

საბოლოოდ ფუძის, თემისა და ძირის შესწავლა უნდა დამთავრდეს განმაზოგადებელი მუშაობით. ასეთი მუშაობა

¹ვამბოთ „ძირითადად“, რამდენადაც ზოგჯერ ძირი ამა თუ იმ ზმნაში იკუმშება, ზოგი კიდევ კარგავს ფუძიდან თანხმოვნებს, მაგრამ ასეთი შემთხვევა შედარებით მცირეა.

შეიძლება ჩატარდეს საუბრით, გრამატიკული ანალიზით, თხრობითა და სხვ. განმაზოგადებელი მუშაობა უნდა მოიცავდეს ყველა იმ თეორიულ და პრაქტიკულ საკითხს, რომლებიც მოსწავლემ ამ თავთან დაკავშირებით უნდა იცოდეს: თითოეული მათგანის (ფუძის, თემისა და ძირის) დახასიათება შინაარსისა და გრამატიკული ნიშნების მიხედვით; არჩევდეს ერთმანეთისაგან ფუძეს, თემასა და ძირს; შეედლოს მიცემული ძირის მიხედვით სხვადასხვა მჭკრივის ფუძეთა თუ სხვადასხვა სერიის თემათა წარმოება და პირიქით, ამა თუ იმ ზმნიდან ფუძისა, თემისა და ძირის გამოყოფა და ა. შ.

გ ა რ დ ა მ ა ვ ლ ო ბ ა

გარდამავლობის სწავლების მნიშვნელობა

გარდამავლობა ქართული ზმნის მნიშვნელოვანი თავისებურებაა; იგი არაა მხოლოდ ქართულის კუთვნილება, მაგრამ ქართული ზმნის გარდამავლობა არსებითად განსხვავდება სხვა ენათა გარდამავლობისაგან. ქართულში იგი მკიდროდ უკავშირდება ზმნის პირიანობას.

პირი, რომელიც ობიექტად არის წარმოდგენილი ზმნის ფორმაში, ორგვარია: ერთი, რომელთანაც ზმნის გარდამავლობაა დაკავშირებული, და მეორე, რომელსაც ზმნის გარდამავლობასთან არაფერი აქვს საერთო (ა. შანიძე).

ქართულში „გარდამავლობას გარკვეული გარეგნული ნიშნები აქვს“¹. 1. გარდამავლობის არსებითი ნიშანი პირდაპირი ბრუნვა(ცვალებადი) ობიექტის ქონაა: ყოველი პირდაპირობიექტიანი ზმნა გ ა რ დ ა მ ა ვ ა ლ ი ა, ხოლო, ზმნა, რომელსაც პირდაპირობიექტური პირი არ ახლავს, გ ა რ დ ა უ ვ ა ლ ი ა.

2. გარდამავალ ზმნებს „ნამყო ძირითადში (რა ქნა?) ობიექტი სახელობითში დაესმის, სუბიექტი მოთხრობითში“.

3. წყვეტილში მრავლობითი რიცხვის მესამე პირში გარდამავალ ზმნებს სუბიექტური პირისა და მრავლობითი რიცხვის ნიშნად მოუღის ეს.

4. სამპირიანი ზმნები ჩვეულებრივ გარდამავალია (გამონაკლისს შეადგენს რამდენიმე ზმნა: უყვება, ჰპირდება და სხვ.), ერთპირიანი — გარდაუვალი, ხოლო ორპირიანი გარდამავალიცაა და გარდაუვალიც.

¹ ა. ჩიქობავა, ქართული ენის დახასიათება: ქართულ ენის განმარტებითი ლექსიკონი, ტ. I, 1950, გვ. 052.

² იქვე.

5. ყოველი გარდამავალი ზმნა, იქნება ის ორპირიანი თუ სამპირიანი, ორგვარი წყობით წარმოგვიდგება: პირდაპირითა და შებრუნებულთ (ინვერსიულთ). გარდამავალი ზმნა პირველ და მეორე სერიაში პირდაპირი წყობისაა, მესამე სერიაში კი შებრუნებული (ინვერსიული) წყობისა.

გარდაუვალი ზმნები (ერთ თუ ორპირიანი) სერიების მიხედვით ასეთ ცვლას არ განიცდიან; რა წყობაც აქვს მას პირველ სერიაში, მასვე ინარჩუნებს სხვა სერიებშიც.

გარდამავლობის შესწავლას უდიდესი მნიშვნელობა აქვს: იგი გასაგებს ხდის მოსწავლეთათვის ქართული ენის ერთ მეტად საინტერესო თავისებურებას. გარდამავლობის შესწავლა ქართული სინტაქსის, ქართული ფრაზის გარკვევის ძირითადი საფუძველია; მას გადამწყვეტი მნიშვნელობა აქვს ერგატიული (მოთხრობითბრუნვიანი) კონსტრუქციისათვის: „ერგატიული კონსტრუქცია გარდამავალი ზმნის კონსტრუქციაა. ერგატიული კონსტრუქციის რაობას, მაშასადამე, გარდამავალი ზმნა განსაზღვრავს. ერგატიული კონსტრუქციის პრობლემა სათანადო ენათა გარდამავალი ზმნის თავისებურების პრობლემაა“¹.

გარდამავალ ზმნასთანაა დაკავშირებული წინადადების სამგვარი კონსტრუქცია: ნომინატიური (სახელობითბრუნვიანი), ერგატიული (მოთხრობითბრუნვიანი) და დატიური (მიცემითბრუნვიანი), მაშასადამე, ფრაზის კონსტრუქცია ქართულში მნიშვნელოვნადაა დამოკიდებული გარდამავლობაზე. ამასთანავე მისი შესწავლის უდიდესი თეორიული და პრაქტიკული მნიშვნელობა.

გარდამავლობის შესწავლა ხელს უწყობს მოსწავლეთა ზეპირი და წერილი მეტყველების მოწესრიგებას, მეტყველების დახვეწას. არაიშვიათია შემთხვევა გარდაუვალ ზმნასთან გარდამავალი ზმნის ანალოგიურად სუბიექტის მოთხრობით ბრუნვაში შეწყობისა. გარდამავლობის ცოდნა საუკეთესო საშუალებაა მოსწავლეთა მეტყველებაში ამ შეცდომათა შეგნებულად აღმოსაფხვრელად. იგი გასაგებს ხდის მათთვის, როდის რომელი კონსტრუქცია იხმარონ: კაცმა მოვიდა თუ კაცი მოვიდა და ა. შ.

¹ ა. ჩიქობავა, ერგატიული კონსტრუქციის პრობლემა იბერიულ-კავკასიურ ენებში, 1948, გვ. 4.

გარდამავლობის რაობა

გარდამავლობა არის ზნის ფორმა, რომელიც გვიჩვენებს, თუ როგორ ეხება სუბიექტის მოქმედება ობიექტს: პირდაპირ, უშუალოდ, თუ ირიბად.

ამის მიხედვით ქართულში ზნა ორგვარია: გარდამავალი და გარდაუვალი.

გარდამავალია ზნის ფორმა, რომელიც გვიჩვენებს, რომ სუბიექტის მოქმედება პირდაპირ, უშუალოდ ეხება ობიექტს (კოლმეურნე მიწას ამუშავებს, სოფელი სკოლას აშენებს და ა. შ.).

გარდაუვალია ზნის ფორმა, რომლის სუბიექტის მოქმედება უშუალოდ, პირდაპირ კი არ ეხება ობიექტს, არამედ ირიბად (კოლმეურნეს მიწა ებარება, სოფელს სკოლა უშენდება და ა. შ.).

გარდამავლობის სწავლებისას პირველ რიგში გაიკვევა მისი შინაარსობრივი მხარე: რას აღნიშნავს იგი, როგორ მოქმედებას გადმოგვცემს.

გარდამავლობის რაობის სწავლებისას ძირითადი გარდამავალ და გარდაუვალ ზნათა ფორმისა და შინაარსის მიხედვით შედარება-შეპირისპირებაა; შესაპირისპირებლად შერჩეული ზნეები მკაფიოდ უნდა ასახავდეს გარდამავლობის რაობას. შესაპირისპირებლად პირველ რიგში ორპირიანი ზნეები შეირჩევა, ხოლო შემდეგ — სამპირიანი და ერთპირიანი ზნეები.

სასურველია შესაპირისპირებლად გარდამავალი და გარდაუვალი ზნეები აღებულ იქნეს ერთი ფუძისა და ისიც ფრაზაში; მაგალითად:

დედა შეილს მალავს

დედას შეილი ემალება;

ან

კოლმეურნე მიწას ბარავს

კოლმეურნეს მიწა ებარება...

პარაოცელურ ფრაზათა შედარება გასაგებს გახდის, რომ ორივე წინადადებაში ზნებთან (შემასმენელთან — მალავს, ემალება ან ბარავს, ებარება) ორ-ორი ერთნაირი სახელია შეწყობილი.

ზნის შინაარსზე დაცვირვებითა და მასთან შეწყობილ პირთა (სუბიექტ-ობიექტის) ურთიერთმიმართების გაანალიზებით გაიკვევა, რომ პირველ წინადადებაში (დედა შეილს მალავს) სუბიექტის (დედა) მოქმედება უშუალოდ ეხება, პირდაპირ გადადის ობიექტზე, ხოლო მეორე წინადადებაში სუბიექტის (შეილი) მოქმედება პირდაპირ, უშუალოდ არ ეხება ობიექტს (დედას). დედამ შეიძლება არც

9. მ. თალაკვაძე.

იცოდეს, რომ შვილი იმალება. ასევე გაირკვევა მეორე წინადადების ზმნასთან შეწყობილი პირების ურთიერთდამოკიდებულება და მიეცემა განსაზღვრება: ზმნის ფორმას, რომელიც გვიჩვენებს, თუ როგორ ეხება სუბიექტის მოქმედება ობიექტს (პირდაპირ თუ ირიბად, არაპირდაპირ) ეწოდება გ ა რ დ ა მ ა ვ ლ ო ბ ა. ზმნა, რომელშიც სუბიექტის მოქმედება უშუალოდ, პირდაპირ ეხება ობიექტს, გ ა რ დ ა მ ა ვ ა ლ ი ა.

„გარდამავალი ზმნები აღნიშნავენ, უპირველეს ყოვლისა, კონკრეტულ მოქმედებას, რომელიც ეხება საგანს და იწვევს მასში რაიმე ცვლილებას ან წარმოქმნის თვით საგანს, როგორც მოქმედების პროდუქტს.“¹ ზმნის ფორმა, რომელშიც სუბიექტის მოქმედება პირდაპირ არ ეხება ობიექტს, გარდაუვალია.

შინაარსის მიხედვით გარდამავლობის დახასიათებას დაუკავშირდება გრამატიკული ნიშნების გაცნობა.

გარდამავლობის გრამატიკული ნიშნები

გარდამავლობაში გასარკვევად ძირითადია გრამატიკული ნიშნები და არა შინაარსი; შინაარსი მხოლოდ დამხმარე საშუალებაა. მართო შინაარსის მიხედვით გარდამავლობის გარკვევა ბევრ შემთხვევაში გაუგებრობას შექმნიდა; მაგალითად: ზმნებში ეხვევა (დედა შვილს), ეალერსება, ეყრდნობა და სხვა შინაარსის მიხედვით სუბიექტის მოქმედება უშუალოდ ეხება ობიექტს, მაგრამ ზმნები გარდაუვალია.

მაშასადამე, გარდამავლობაში გასარკვევად აუცილებელია შინაარსისა და ფორმის მთლიანობაში განხილვა. არსებითი მნიშვნელობა ფორმას, გრამატიკულ ნიშნებს ენიჭება.

ფორმის მიხედვით გარდამავლობის გასარკვევად ძირითადი პირდაპირი, ბრუნვაცვალებადი ობიექტის ქონაა (პირდაპირი ობიექტი მოსწავლეთათვის ნაცნობია პირიანობის შესწავლასთან დაკავშირებით). აქ მოსწავლეებს უნდა გავაცნოთ, რომ ეს ობიექტი სერიების მიხედვით ბრუნვაცვალებადია. ამისთვის საჭიროა ზმნა ვცვალოთ სერიების მიხედვით და შევუწყოთ სახელები: რას შვრება? — მაღავს დედა შ ვ ი ლ ს (პირველი სერია); რა ქნა? — დედამ შ ვ ი ლ ი და-

¹ Грамматика русского языка, т. I, изд. Академии наук СССР, М. 1952, стр. 413.

მალა (მეორე სერია); რა უქნია? — დაუმაღავს დედას შვილი (მესამე სერია): გაირკვევა, რომ შვილი პირდაპირი ობიექტია, იგი ბრუნვა-ცვალებადია სერიების მიხედვით. პირველი სერიის მწკრივებში იგი მიცემით ბრუნვაშია, მეორე და მესამე სერიის მწკრივებში — სახელობითში.

ასევე სერიებში ცვლის მიხედვით გაირკვევა, რომ ემალება ზმნის ობიექტი ირიბია, იგი უცვლელია სერიების მიხედვით და ყველა სერიაში მიცემით ბრუნვაში დგას.

გაკეთდება დასკვნა: გარდამავალია ზმნა, რომელსაც პირდაპირი, ბრუნვაცვალებადი ობიექტი შეეწყობა; გარდაუვალია ზმნა, რომელსაც მხოლოდ ირიბი ობიექტი ახლავს.

ობიექტის ბრუნვაცვალებადობასთან ერთად ყურადღება უნდა მიექცეს სუბიექტის ბრუნვაცვალებადობასაც. გარდამავალ ზმნასთან პირველ სერიაში (რას შვრება?) სუბიექტი სახელობით ბრუნვაშია, ხოლო მეორეში (რა ქნა?) — მოთხრობითში და მესამეში (რა უქნია?) — მიცემითში.

ამგვარად, ობიექტთან ერთად გარდამავალი ზმნის სუბიექტიც ბრუნვაცვალებადია, მაგრამ სუბიექტის ბრუნვაცვალებადობა არაა გადამწყვეტი გარდამავლობისათვის. არის რიგი გარდაუვალი ზმნებისა, რომელთა სუბიექტი ბრუნვაცვალებადია; მაგალითად: შეხედავს ის მას; შეხედა მან მას; უცინის ის მას, გაუცინა მან მას; უტრიალებს ის მას, უტრიალა მან მას; უყეფს ის მას, დაუყეფა მან მას.

ასეთი ზმნების გარდამავალ ზმნებთან შედარება-შეპირისპირება მოსწავლეთათვის გასაგებს გახდის, რომ არსებითი გარდამავლობისათვის პირდაპირი, ბრუნვაცვალებადი ობიექტია და არა სუბიექტის ბრუნვაცვალებადობა.

სხვადასხვა სახის ნიმუშებზე ვარჯიშობისა და ორპირიანი გარდამავალი და გარდაუვალი (ვნებითი და შედიოაქტიური) ზმნების ანალიზის საფუძველზე მოსწავლეებს ეძლევათ საბოლოო დასკვნა: ყოველი ზმნა, რომელსაც პირდაპირი ობიექტი ახლავს, გარდამავალია. პირდაპირი ობიექტი ბრუნვაცვალებადია სერიების მიხედვით. მისი ბრუნვებია: პირველ სერიაში — მიცემითი ბრუნვა, ხოლო მეორე და მესამე სერიაში — სახელობითი.

¹ უტრიალებს სამპირიანიცა (უტრიალებს ის მას ბორბალს) და, მაშასადამე, გარდამავალიც; მაგრამ უტრიალებს შვილი დედას, უტრიალა შვილმა დედას (გარემო) ორპირიანია და გარდაუვალი.

ამ დებულების საფუძველზე მოსწავლეთათვის ადვილად მისაწვდომი გახდება სამპირიანი ზმნების გარდამავლობა და ერთპირიანთა გარდაუვალობა.

მიეცემა დასკვნა, რომ სამპირიანი ზმნები ჩვეულებრივ გარდამავალია, ერთპირიანი კი ყოველთვის გარდაუვალი.

სამპირიან ზმნებზე ვამბობთ „ჩვეულებრივ“ გარდამავალია, რადგანაც არის რამდენიმე ზმნა, რომლებიც სამ პირს შეიწყობენ, მაგრამ გარდაუვალი არიან. ასეთებია: უყვება, ჰპირდება, ეკითხება, ეხვეწება და ა. შ.

გარდამავლობის შესწავლასთან დაკავშირებით მოსწავლეთ წარმოდგენა უნდა მიეცეთ იმის შესახებ, რომ ქართულში არის რიგი ზმნებისა, რომლებიც ფორმით ერთგვარია, მაგრამ შინაარსით — მნიშვნელობითა და გარდამავლობით — განსხვავებული. ასეთი ზმნებია: დებს, აივსო, იცის, წევს, აცივებს, აცხელებს და სხვ. ეს ზმნები ხან გარდამავლად გვევლინება, ხან გარდაუვალად¹. მაგალითად: აცხელებს ზმნა წინადადებაში „დიასახლისი წყალს აცხელებს“ გარდამავალია (აცხელებს წყალს, გააცხელა წყალი), მაგრამ იგრე ზმნა წინადადებაში „თინას აცხელებს“ (აედაა) — გარდაუვალია (თინას აცხელებს, თინას გააცხელა); ასევეა ბოთლი ბორჯომის წყლით ივსება, ბოთლი ბორჯომის წყლით აივსო — ზმნა გარდაუვალია, იგი მხოლოდ სუბიექტურ პირს შეიწყობს, მაგრამ ეგევე ზმნა აივსო გარდამავალიცაა — ქეთო ბოთლს ივსებს, ქეთომ ბოთლი აივსო — გარდამავალია. იგი შეიწყობს პირდაპირ ობიექტს (ბოთლი).

არის აგრეთვე ქართულში რამდენიმე ზმნა, რომლებიც ერთპირიანებია, მაგრამ გარდამავალი; მაგალითად: დებს, იცის და სხვ. შემოდგომაზე თრთვილს დებს, შემოდგომაზე თრთვილი დადო; დებს — დადო ერთპირიანია, იგი მხოლოდ ბრუნვაცვალებად პირდაპირ ობიექტს შეიწყობს; ასევეა იცის.

ეგევე ზმნები ორპირიანიც შეიძლება იყოს; მაგალითად: ქათამი კევრცხს დებს; მანანამ გაკვეთილი იცის.

ასეთ ზმნებზე ვარჯიშობა მოსწავლეებს საბოლოოდ დაარწმუნებს იმაში, რომ გარდამავლობა-გარდაუვალობის საკითხს მხოლოდ პირდაპირ, ბრუნვაცვალებადი ობიექტი წყვეტს.

¹ მ. ჩიხაძე, ქართული ზმნის გარდამავლობის სწავლების სიძნელეები რუსულ საშუალო სკოლაში და მათი დაძლევის გზები: კრებული „ქართული ენისა და ლიტერატურის სწავლების საკითხები სკოლაში“, № 5, გვ. 69.

წყვეტილის მწკრივში ზმნის უღლებისა და პირის ნიშნებზე დაკვირვებით მოსწავლეთათვის ნათელი გახდება, რომ გარდამავალ ზმნებს მესამე პირის მრავლობით რიცხვში სუბიექტის ნიშნად მოუღის ეს. ჩვეულებრივ ეს დაბოლოება დამახასიათებელია გარდამავალი ზმნისათვის და მისი ერთ-ერთი გარეგნული ნიშანია. ვამბობთ „ჩვეულებრივ“, რადგანაც ეს ნიშანი ზოგჯერ გარდაუვალ ზმნასაც მოუღის; მაგალითად: ცხოვრობს ის, იცხოვრეს მათ; შეხედავს ის მას, შეხედეს მათ მას და სხვ.

ცხადია, ეს ამჟამად არ შეიძლება მხოლოდ გარდამავალი ზმნის სპეციფიკად იქნას მიჩნეული, თუმცა თავისი წარმოშობით იგი გარდაუვალ ზმნაშიც გარდამავალი ზმნებიდან მოდის¹.

გარდამავალი და გარდაუვალი ზმნების წყვეტილის მესამე პირის მრავლობითი რიცხვის ფორმათა დაპირისპირებით (დახატეს — დაიხატნენ; აშენდნენ — ააშენეს; გაუკეთეს — გაუკეთდნენ და ა. შ.) მოსწავლეთათვის გასაგები გახდება, რომ გარდაუვალ ზმნებს წყვეტილში მესამე პირის მრავლობითი რიცხვის ნიშნად აქვთ ნენ.

გარდამავლობის შესწავლის საფუძველზე მოსწავლე შეგნებულად უნდა ასხვავებდეს ერთმანეთისაგან გარდამავალსა და გარდაუვალ ზმნებს, შეეძლოს გარდამავალი და გარდაუვალი ზმნების შინაარსისა და ნიშნების მიხედვით განსხვავება; იცოდეს გარდაქმნადი და გარდაუვალი ზმნების ნიშნები (გარდამავალი ზმნისათვის: პირდაპირი ობიექტი, ამ ობიექტის ბრუნვაცვალებადობა, ეს ბოლოსართი წყვეტილში; გარდაუვალისათვის ირიბი, ბრუნვაუცვლელი ობიექტი, ნენ ბოლოსართი წყვეტილის მესამე პირის მრავლობითში); არჩევდეს გარდამავალ და გარდაუვალ ზმნებს პირიანობის მიხედვით (საპირიანო გარდამავალია, ერთპირიანი — გარდაუვალი; ორპირიანი გარდაუვალიცაა და გარდაქმნადიც) და სხვ.

ამ ცოდნა-ჩვევის შეგნებულად და მტკიცედ ათვისებისათვის აუცილებელია სხვადასხვა სახის ვარჯიშობა: ტექსტიდან ზმნების ამოკრება და მათი ანალიზი; გარდამავალი და გარდაუვალი ზმნების მოგონება მოსწავლეთა მიერ პირთა მიხედვით (ორპირიანი, სამპირიანი-

¹ ეს ნიშანი ამ რიგის გარდაუვალ ზმნებში გარდამავალი ზმნებიდან მომდინარეობს ფორმათა სესხების საფუძველზე. დანაკლისის ფორმებს ეს ზმნები გარდამავალი ზმნებით ივსებენ. მაგალითად: ცხოვრობს გარდაუვალია, იცხოვრა — ნასესხებია გარდამავალი (აცხოვრებს, იცხოვრებს) ზმნისაგან, ოღონდ სესხების შემდეგ დაკარგული აქვს პირდაპირი ობიექტი, მაგრამ ეს ნიშანი შენარჩუნებული აქვს, ისე როგორც სუბიექტი მოთხრობითში.

ნი და ა. შ.), გარდამავალი ზმნის გადაქცევა გარდაუვალად და პირიქით; სათანადოდ შერჩეული ტექსტის მიცემა დავალებით: ზმნები გადაიყვანონ წყვეტილის მრავლობითი რიცხვის მესამე პირის ფორმაში და ამის მიხედვით გამართონ ტექსტი. ამ საგარჯიშოს ჩატარება შეიძლება ზეპირად და წერილობითაც. წერით საუშუაოდ მისი ჩატარებისას იგი შეიძლება გართულებულ იქნეს დავალებით: გარდამავალი ზმნის ეს დაბოლოებას გაუსვან ერთი ხაზი, ხოლო გარდაუვალისას — ორი ხაზი (ან განასხვავონ ეს ნიშნები სხვა რაიმე პირობითი ნიშნებით: ფერადით, გამოყოფით და ა. შ.).

გარდამავლობის შესწავლის საფუძველზე მოსწავლე უნდა არჩევდეს ერთმანეთისაგან გარდამავალსა და გარდაუვალ ზმნებს, უნდა იცოდეს, რომ:

1. გარდამავალია ზმნა, რომლის სუბიექტის მოქმედება უშუალოდ ეხება ობიექტს, იწვევს მასში რაიმე ცვლილებას, ან წარმოქმნის მას (ობიექტს);

2. გარდამავლობის დამახასიათებელი ნიშნებია: ზმნის ფორმასთან პირდაპირი ობიექტის შეწყობა, სუბიექტის ბრუნვაცვალებადობა, ეს ნიშანი წარსული დროის მესამე პირის მრავლობით რიცხვში.

3. გარდამავალი ზმნის პირდაპირი ობიექტი ბრუნვაცვალებადია სერიების მიხედვით. პირველ სერიაში იგი მიცემითშია, მეორესა და მესამეში — სახელობითში.

4. სამპირიანი ზმნა გარდამავალია, ერთპირიანი — გარდაუვალი და ორპირიანი გარდამავალიცა და გარდაუვალიც.

5. არის რამდენიმე ზმნა, რომლებსაც ორგვარი გაგება აქვთ: გარდამავლისა და გარდაუვალის (აქხელებს, აციეებს, აივსო...).

6. არის რამდენიმე ზმნა, რომლებიც ერთპირიანია, მაგრამ გარდამავალია: შეიწყობს ბრუნვაცვალებად ობიექტს (იცის, დებს და სხვ.)..

ბ ვ ა რ ი

გვარის საერთო ღახასიათება

გვარი ქართული ენის გრამატიკული წყობის ერთ-ერთი ნიშანდობლივი თავისებურებაა. მართალია, გვარი სხვა ენათა დამახასიათებელიცაა, მაგრამ ქართული ენის გვარი არსებითად განსხვავდება სხვა ენათა გვარისაგან როგორც თავისი მნიშვნელობით, ისე გრამატიკული თავისებურებითაც.

გვარი ქართული ზმნის უაღრესად მნიშვნელოვანი კატეგორიაა.

„გვარი არის ზმნის ფორმა, რომელიც გვიჩვენებს ზმნით გამოხატული მოქმედების მიმართებას სუბიექტისა და ობიექტისადმი“¹.

მოქმედების მიმართება სუბიექტისა და ობიექტისადმი სხვადასხვაგვარია.

1. შეიძლება, ზმნით გამოხატული მოქმედება გვიჩვენებდეს, რომ სუბიექტი მოქმედია და მისი მოქმედება უშუალოდ ეხებოდეს ობიექტს (პირდაპირს); მაგალითად: მხატვარი ხატავს სურათს, კალატრიზი აშენებს სახლს, აქებს ის მას და სხვ., ე. ი. სუბიექტისაგან გამომდინარე მოქმედება მიმართული იყოს პირდაპირი ობიექტისადმი.

2. შესაძლებელია ზმნით გადმოცემულ მოქმედებას თვით სუბიექტი განიცდიდეს, მოქმედება უშუალოდ მისადმი იყოს მიმართული, მას ეხებოდეს; მაგალითად: იხატება სურათი, კვდება ადამიანი, იმალება ბავშვი და ა. შ. მოქმედება მიმართულია სუბიექტისადმი, სუბიექტი თვითონაა მოქმედების საგანი.

3. შესაძლოა ზმნით გამოხატული მოქმედება გამომდინარეობდეს სუბიექტისაგან, სუბიექტი იყოს მოქმედი, მაგრამ მისი მოქმედება უშუალოდ არავის არ ეხებოდეს, არამედ თვით სუბიექტთანვე რჩებოდეს; მაგალითად: ცეკვავს, დუღს და ა. შ.

ამის მიხედვით განარჩევენ სამი გვარის ზმნებს: მოქმედებითს, ვნებითსა და საშუალს.

მოქმედებითი გვარისაა ზმნა, რომელიც გვიჩვენებს, რომ სუბიექტის მოქმედება უშუალოდ ეხება ობიექტს (პირდაპირს): წერს წერილს, ანგრევს სახლს, ბარავს მიწას და სხვ. ასეთ ზმნებს, რადგანაც სუბიექტი სხვის მიმართ აქტიურია, მოქმედია, აქტიურს უწოდებენ.

ვნებითი გვარისაა ზმნა, რომლის სუბიექტი თვითონვე განიცდის მოქმედებას, თვითვეა მოქმედების საგანი (განიცდის ვნებას. აქედან „ვნებითი“ გვარი); მაგალითები: სახლი ენგრევა, ფოთოლი ყვირდება, ყვავილი კენება, ვაშლი ლპება და სხვ. ასეთ ზმნებში სუბიექტის აქტიურობა, მოქმედება არა ჩანს; პირიქით, იგი უმთავრესად პასიურია, განიცდის მოქმედებას, ამიტომაც მათ პასიურს უწოდებენ.

პასიურობა სუბიექტის უმოქმედობას ნიშნავს, ვნებითი გვარის ზმნებში ძირითადად ეს მართლაც ასეა: სუბიექტი არაა რეალურად მოქმედი. იგი არათუ უმოქმედოა, არამედ ხშირად მასზე ხდება

¹ Современный русский язык, Морфология, 1952 стр. 833.

მოქმედება; მაგალითად: ინგრევა, ილეწება, იგრიხება და ა. შ. მაგრამ ეს ყოველთვის ასე როდია.

არაიშვიათად ვნებითი გვარის ზმნის ფორმებში სუბიექტი რეალურად მოქმედია; მაგალითად: იმალება, მიემგზავრება, ეალერსება და სხვ. ამდენად, პასიურობა აქ პირობითია და არა აბსოლუტური.

საშუალი გვარისაა ზმნა, რომლის სუბიექტი მოქმედია, მაგრამ მისი მოქმედება არავის არ ეხება უშუალოდ, მოქმედება სუბიექტთან რჩება; მაგალითად: ხტის, ცურავს, წევს, ცელქობს, დულს და ა. შ. საშუალი გვარის ზმნას სხვაგვარად მედიუმი (საშუალი) ეწოდება.

სწავლების თვალსაზრისით გვარი ქართული ზმნის ერთი ურთულესი კატეგორიათაგანია. ამ სირთულეს ქმნის როგორც ის, რომ ამა თუ იმ გვარს არა აქვს საკუთარი, სპეციფიკური ნიშანი (გარდა ვნებითი გვარისა), ისე ისიც, რომ ერთი გვარი ძალიან წააგავს მეორეს მთელი რიგი ნიშნებით. ამ მხრივ განსაკუთრებით უნდა აღინიშნოს მოქმედებითისა და საშუალი გვარის მსგავსება, რაც შემდეგში იჩენს თავს:

1. სუბიექტი როგორც მოქმედებითში, ისე საშუალი გვარის ზმნებში მოქმედია, რის გამოც ორივე ზმნა აქტიურად გვესახება: მოქმედებითი გვარის ზმნა ყოველთვის აქტიურია (კლავს, ბარავს, აშენებს, თესავს, ანგრევს და ა. შ.). საშუალი გვარის ზმნებიც უმეტესად აქტიურად გამოიყურებიან (ცურავს, ცეკვავს, თამაშობს, ხტის, რბის და ა. შ.), რაც ერთგვარად ართულებს მოქმედებითი და საშუალი გვარის ზმნების ერთმანეთისაგან გარჩევას.

2. მოქმედებითი და საშუალი გვარის ზმნები თემის ნიშნების მიხედვითაც ჰგვანან ერთმანეთს: ი, ავ, ებ, ოზ თემის ნიშნები საერთოა ორივე გვარისათვის: ტირ-ი-ს, გორ-ავ-ს, ლალ-ობ-ს, ტრი-ალ-ებ-ს — საშუალი გვარის ზმნებია; შლ-ი-ს, ბარ-ავ-ს, აშენ-ებ-ს, აღპ-ობ-ს — მოქმედებითი გვარისა. თემის ნიშნების მიხედვით მათ შორის სხვაობა არაა.

ამასთანავე მთელ რიგ შემთხვევაში როგორც მოქმედებითი, ისე საშუალი გვარის ზმნებიც უთემისნიშნოებია; მაგალითად: დგას, წევს, დულს, ქუხს და სხვები უთემისნიშნო საშუალი გვარის ზმნებია. ასევე უთემისნიშნოა მოქმედებითი გვარის ზმნები: წერს, ტეხს, ფლეთს და სხვ.

3. გარეგნული ნიშნების მიხედვითაც საშუალი და მოქმედებითი გვარის ზმნები ჰგვანან ერთმანეთს; მაგალითად: ტრიალებს და ატრიალებს გარეგნულად ერთნაირია. განსხვავებას ქმნის ა (ატრი-

ალებს), მაგრამ ა არ არის საზოგადოდ ისეთი ნიშანი, რომ იმის მიხედვით გვარებს ვარჩევდეთ, თორემ „წერს და ა-წერს“, ან „წევს“ და ა-წევს“ სხვადასხვა გვარის ზმნები იქნებოდა¹. „წერს“ და „აწერს“ მოქმ. გვარის ზმნებია, „წევს“ და „აწევს“ კი საშუალისა. „ტრიალებს“ და „ა-ტრიალებს“ კი სხვადასხვა გვარის ზმნებია: „ტრიალებს“ საშუალი გვარისაა, „ატრიალებს“ კი მოქმედებითისა.

თუ ამ შემთხვევაში (ტრიალებს—ატრიალებს) სხვაობას ფორმის მიხედვით მაინც აქვს ადგილი, ა მაინც განასხვავებს მოქმედებითსა და საშუალი გვარის ზმნებს: ცხოვრობს—აცხოვრებს, ცეკვავს—აცეკვებს, გორავს—აგორავს, დუღს—ადუღებს და ა. შ., ზოგიერთ ზმნაში ხშირად ასეთი სხვაობა(ც არაა; მაგალითად: „ქრის“ და „ყრის“, ხრის“ და სხვა გარეგნულად სრულიად ერთგვარებია, მაგრამ გვარის მიხედვით განსხვავებული: ქრის საშუალი გვარისაა, ხრის და ყრის კი მოქმედებითისა. არაიშვიათად ბევრითი შედგენილობით სრულიად ერთგვარი ზმნები განსხვავებულია გვარის მიხედვით; მაგალითად: „წევს“—„წოლის“ მნიშვნელობით და „წევს“—წვევის (გაწვევის) მნიშვნელობით სხვადასხვა გვარის ზმნებია. ან ავიღოთ „ანათებს“—სინათლის მნიშვნელობით (იხე ანათებს) და „ანათებს“—„მზე დედამიწას ანათებს“ ამ გაგებით.

4. ამ გვართა (საშუალისა და მოქმედებითის) ერთმანეთისაგან გამოიჯენას ხელს უშლის ისიც, რომ ზოგი საშუალი გვარის ზმნა, მსგავსად მოქმედებითისა, შეიწყობს ბრუნვაცვალებად სუბიექტს, რაც გამოწვეულია სამუაღი გვარის ზმნების მიერ დანაკლისი ფორმების მოქმედებითი გვარის ზმნათა კვალობაზე შევსებით; მაგალითად: ცხოვრობს ის—იცხოვრა მან, უცხოვრია მას და სხვ.

5. როგორც მოქმედებითი, ისე საშუალი გვარის ზმნები (მედლო-აქტიური ზმნები) მესაჟე სერიაში ინვერსიულია.

6. ამ გვართა (მოქმედებითისა და საშუალის) აღრევას ხელს უწყობს ისიც, რომ მათ არა აქვთ საკუთარი მაწარმოებელი, როგორც ეს აქვს ვნებითს (ი. ე, დ).

საშუალი გვარის ზმნა ზოგიერთი ნიშნით ახლოსაა აგრეთვე ვნებით გვართანაც. ვნებითს ის ემსგავსება შემდეგით:

1. როგორც ვნებითი; ისე საშუალი გვარის ზმნები არის რო-

¹ ა. შანიძე, ქართული გრამატიკის საფუძვლები, 1953, გვ. 313.

გორც ერთპირიანი, ისე ორპირიანი (დულს, უდულს — საშუალი გვარისაა; დულდება, უდულდება — ვნებითისა).

2. სუბიექტის ობიექტთან დამოკიდებულების მიხედვით მათ შორის სხვაობა არაა. სუბიექტური პირის მოქმედება როგორც ვნებითში, ისე საშუალში თავისთვის ხდება, ე. ი. „სხვა პირზე მოქმედების გადაუტანლად“ (ა. შანიძე).

3. ორივე გარდაუვალია. ამ მხრივ ვნებითი და საშუალი გვარის ზმნები „უპირისპირდებიან მოქმედებითს, რომელიც მორფოლოგიურად პირდაპირი მიმართების ფორმებს გვიჩვენებს და სინტაქსურად გარდამავალია“¹.

ასეთი მსგავსებაა, რომ აძნელებს გვარის კატეგორიაში გარკვევას და ერთგვარად მიუწვდომელს ხდის მას მოსწავლეთათვის.

მიუხედავად ასეთი მსგავსებისა და ამით გამოწვეული სიძნელებისა, არის მთელი რიგი განსხვავებანიც, რომლებითაც ერთი გვარი გამოიყოფა მეორისაგან.

ძირითადი კრიტერიუმი ამ გვართა ერთმანეთისაგან განსასხვავებლად, განსაკუთრებით მოქმედებითისა და საშუალისა (ვნებითი ისედაც გამოირჩევა სხვა გვართაგან თავისი მაწარმოებლობით). გარდამავლობაა. „გარდამავალი ზმნა (აწმყო და ნამყო ძირითადის ნაკეთთა წყებაში) მოქმედებითი გვარისაა, გარდაუვალი ზმნა ან ვნებითი ან საშუალი გვარისაა“².

ამგვარად, გარდამავალი ზმნა მოქმედებითი გვარისაა, გარდაუვალი კი ვნებითი ან საშუალი. მოქმედებითი გვარის ზმნა „მორფოლოგიურად პირდაპირი მიმართების ფორმებს გვიჩვენებს და სინტაქსურად გარდამავალია“³, ვნებითი და საშუალი გვარის ზმნები მიუმართავია, ზმნით გამოხატული მოქმედება არავისზე არ გადადის.

მოქმედებითი გვარის გამოყოფა, ამ გვარის ზმნების გარკვევა, — ადვილებს ვნებითი და საშუალი გვარის ზმნების ამოცნობასაც. ვნებითი გვარის ზმნები ხასიათდებიან სპეციფიკური ნიშნებით, მაწარმოებლობით. ეს მაწარმოებლობა: ი და ე თავსართები (დკერება, შედკერა; ეკედლება, შეეკედლა), ღ ბოლოსართი (შავდება, გაშავდა; ვაჟკაცდება, დავაჟკაცდა). ვნებითს განეკუთვნება აგრეთვე

1 ა. შანიძე, ქართული გრამატიკის საფუძვლები, 1953, გვ. 312.

2 ა. ჩიკობავა, ენათმეცნიერების შესავალი, 1952, გვ. 277.

3 ა. შანიძე, ქართული გრამატიკის საფუძვლები, 1953, გვ. 312.

ისეთი ზმნები, რომელთაც ასეთი სპეციფიკური ნიშანი არ გააჩნიათ: (ეკრები, ეტკები, ყრია, ხატია, წერია და სხვ.).

„ვნებითი გამოკლებით გარდაუვალი ზმნები საშუალო გვარი-საა; დგას, ზის, წევს, თამაშობს, ცელქობს, — ერთპირიანი ზმნებია; ჰყავს, აქვს, სძულს, უყვარს და მსგავსი ორპირიანი გარდაუვალი ზმნებია“¹.

საშუალო გვარის ზმნა არაა გამოკვეთილი ქართულში. ფორ-მათა წარმოების მიხედვით საშუალო გვარის ზმნები მეტად კრელ სურათს გვაძლევენ. „თუ მცირერიცხოვან გამონაკლისებს არ მივიღებთ მხედველობაში, საკუთრად მათ მარტო აწმყოს წრის მწკრივები მოეპოვებათ, დანარჩენი მწკრივები კი შეესებულ-აქვთ იმავე ფუძის სხვანაირად ნაწარმოებ ფორმათა საშუალებით. იმის მიხედვით, თუ როგორ ივსებენ ისინი ამ დანაკლისს, გამოირჩევა ორი ჯგუფი: ერთი, რომელიც აქტიურ ზმნებს მიჰყვება, და მეორე, რომელიც პასივის ფორმა-წარმოებას იზიარებს“².

ამგვარად, საშუალო გვარის ზმნებს საკუთარი წარმოების ფორ-მები უმთავრესად აწმყოს წრის მწკრივებში აქვთ. დანარჩენი მწკრი-ვების ფორმები შეესებულ აქვთ მოქმედებითისა და ვნებითი გვარის ზმნების კვალობაზე. მაგალითად: ცხოვრობს ზმნა საშუალო გვარი-საა. მას საკუთარი ფორმები აქვს მხოლოდ აწმყოს წრის მწკრივებ-ში: ცხოვრობს, ცხოვრობდა, ცხოვრობდეს. სხვა ფორმებისათვის იგი იყენებს ამავე ზმნის მოქმედებითი გვარის (იცხოვრებს ის თავს) ფორმებს, „მაგრამ ერთი მნიშვნელოვანი ცვლილებით: პირ-დაპირობიექტური პირის გამორიცხვით“³ (იცხოვრებს, იცხოვრა, უცხოვრია).

იცხოვრებს, იცხოვრა აქ ერთპირიანია, მიღებულია ის ორპირი-ანი მოქმედებითი გვარის (აცხოვრებს ის მას) სათავისო ქცევისაგან (იცხოვრებს „ის მას“, იცხოვრა „მან იგი“). ამიტომაცაა, რომ მას თავში მოუღის სათავისო ქცევის ხიშანი o (იცხოვრებს, oცხოვრა); თუმცა ზმნას ქცევისგაგება არა აქვს. ასეთივეა: ეკვავს — იეკევებს, ტირის — იტირებს, ჩივის — იჩივლებს, ყივის — იყივლებს და სხვ.

რადგანაც ფორმები მოქმედებითი გვარის ზმნათა კვალობაზე აქვთ შეესებულნი, ამ ზმნებთან სუბიექტი, როგორც მოქმედებითი

¹ ა. ჩოქოძე, სახელისა და ზმნის ანალიზის პრინციპები ქართულში: ურნ. „კომუნისტური აღზრდისათვის“, 1934 № 6—8, გვ. 44.

² ა. შანიძე, ქართული გრამატიკის საფუძვლები, 1953, გვ. 511.

³ იქვე

გვარის ზმნებთან, ბრუნვაცვალებადია: პირველ სერიაში ის სახელობითშია, მეორეში — მოთხრობითში და მესამეში — მიცემითში. მაგრამ ზნა გარდაუვალია, მას არ ახლავს პირდაპირი ობიექტი (სუბიექტის ბრუნვაცვალებადობა კი ვერ წყვეტს გარდამავლობის საკითხს). ამავე საფუძვლებით აიხსნება ამ ზმნათა ინვერსიულობა მესამე სერიაში.

ასეთი ზმნები ჩვეულებრივ თემის ნიშანმონაცვლეა. ესაა მათი ნიშანდობლივი თავისებურება. თემის ნიშნის მონაცვლეობა ამ ზმნებში დანაკლისი ფორმების მოქმედებითი გვარის ზმნების მიხედვით შევსებითაა გამოწვეული. რა თემის ნიშანიც აქვს სათანადო მოქმედებითი გვარის ზმნას, იგივე თემის ნიშანი რჩება შევსებულ ფორმებსაც; მაგალითად: დულს—იდულებს, დულს — უთემისნიშნო ზმნაა, საშუალი გვარისა; მომავლის ფორმაში (მჭკრივებში) მან გაიჩინა ებ თემის ნიშანი, რადგანაც სათანადო მოქმედებითს, რომლის მიხედვითაცაა შევსებული დულს ზმნის დანაკლისი ფორმები, აქვს ებ თემის ნიშანი (ადულებს ის წყალს, იდულებს ის წყალს).

ც უ რ ა ვ ს -ავ თემისნიშნო ზმნაა, საშუალი გვარისა. მომავალში იქნება—ი ც უ რ ე ბ ს. ავ თემის ნიშნის ნაცვლად გაიჩინა ებ თემის ნიშანი, რადგანაც სათანადო მოქმედებითს, რომლისგანაც ეს ფორმა მომდინარეობს, აქვს ებ თემის ნიშანი (აცურებს ის მას, იცურებს ის მას). ასეთივე ზმნებია: მუშაობს — იმუშავენს, ცხოვრობს — იცხოვრებს, ხტის — იხტუნებს, წუხს — იწუხებს, ყვირის — იყვირებს და მრავალი სხვა.

რადგანაც ამ რიგის საშუალი გვარის ზმნები დანაკლისი ფორმებს აქტიური, მოქმედებითი გვარის სათავისო და სასხვისო ფორმების მიხედვით ივსებენ, ამიტომ მათ მედიოაქტიურ ზმნებს უწოდებენ (მედიუმი—საშუალი). თემის ნიშანმონაცვლეობა ერთ-ერთი დამახასიათებელი და თანაც სხვა გვართაგან განმასხვავებელი მოვლენაა ამ რიგის საშუალი გვარის ზმნებისა.

გარდა მედიოაქტიური ზმნებისა არის კიდევ ისეთი საშუალი გვარის ზმნები, რომლებიც დანაკლისი ფორმების შესავსებად იყენებენ სათანადო ზმნის ვნებითი გვარის ფორმებს. ასეთ საშუალი გვარის ზმნებს მედიოპასიურ ზმნებს უწოდებენ. ამ ზმნებთან სუბიექტი ბრუნვაუცვლელია. ის ყოველთვის სახელობით ბრუნვაში დგას; მაგალითად: დგას—ადგება, წევს—დაწვება, სწყინს—ეწყინება, უყვარს — შეუყვარდება და სხვ. ასეთი ზმნები შედარებით მცირერიცხოვანია. ამ ზმნათა დამახასიათებელია თემის ნიშნის გაჩენა; აწმყოს წრის ფორმებში ეს ზმნები (ჩანს, დგას, წევს, სწყინს და სხვ.) ჩვე-

ულებრივ უთემისნიშნოებია, მომავლის ფორმებში კი მათ გაუჩნდებათ თემის ნიშნები (ადგება, დაწეება, ეწყინება და სხვ.).

ამასთანავე ამ ზმნათა დამახასიათებელი ისიცაა, რომ აწმყოს პირველი და მეორე პირის ფორმებს ძირითადად მეშველი ზმნით აწარმოებენ (ვდგავარ, დგახარ; ვწევარ, წევხარ; ვუყვარვარ, უყვარხარ და სხვ.).

თქმულის მიხედვით შეიძლება დავასკვნათ, რომ ქართულში გვარი სამია: მოქმედებითი, ვნებითი და საშუალი. მართალია, მთელი რიგი ნიშნებით ამ გვართა ზმნები ერთმანეთს ემსგავსებიან, მაგრამ მაინც არსებობს ცალკეულ გვართა ამოცნობის საშუალებები — ნიშნები. ეს ნიშნებია: გარდამავალი ზმნა მოქმედებითი გვარისაა, გარდაუვალი — ვნებითი ან საშუალი გვარისა. ვნებითი გვარის ზმნები გამოიყოფა სხვა გვართაგან თავისი სპეციფიკური ნიშნებით (ი, ე, დ აფიქსებით და უნიშნო). საშუალი გვარის ზმნათა დამახასიათებელია დანაკლისი ფორმების მოქმედებითი ან ვნებითი გვარის ზმნების მიხედვით ფორმათა შევსების გამო თემის ნიშნის მონაცვლეობა ან თემის ნიშნის გაჩენა მომავლის მწკრივებში. ამასთანავე აწმყოს პირველი და მეორე პირის ფორმებში ზოგ საშუალი გვარის ზმნას ახასიათებს მეშველზმნიანი წარმოება.

რა თქმა უნდა, გვართა ურთიერთობა და განსაკუთრებით საშუალი გვარის ზმნათა თავისებურება მხოლოდ ამით არ ამოიწურება, მაგრამ საშუალო სკოლაში, განსაკუთრებით მეექვსე კლასში, გვართა ყოველგვარ ნიუანსზე ყურადღების გამახვილება შეუძლებელიცაა და არც საჭიროა.

აქ სრულიად საკმარისი იქნება, თუ ამ გვართა ძირითად დამახასიათებელ თავისებურებებზე გავამახვილებთ ყურადღებას და ვასაგებს გაგხდით მოსწავლეთათვის ერთი გვარის მეორისაგან განსხვავებას.

გვარის სწავლების გზა დედუქციურია: საჭიროა ჯერ საერთო წარმოდგენის მიცემა გვარის შესახებ, მისი რაობის გარკვევა და შემდეგ კი ცალკეულ გვართა შესწავლა-დახასიათება გრამატიკული ნიშნების მიხედვით და დამახასიათებელ თავისებურებათა გამოვლენა.

ბვარი მოქმედებითი, ვნებითი და საშუალი

გვარის რაობის გასაცნობად ამოსავალი მოქმედებითი გვარი უნდა იყოს. მოქმედებით გვარში უკეთაა წარმოდგენილი როგორც თვით მოქმედება, ისე ამ მოქმედების მიმართება ობიექტისადმი.

ვნებითი და საშუალო გვარი წხოლოდ მოქმედებითთან შეპირისპირებით მიეცემა, როგორც მისი კონფერსიული ფორმა. გვარის რაობის გაცნობისას საილუსტრაციოდ პირველ ხანებში აღებულ უნდა იქნეს ისეთი ზმნა, რომელსაც ყველა გვარის ფორმა აქვს; მაგალითად:

აგორებს	გორდება	გორავს
ადულებს	დულობა	დუღს
აბრუნებს	ბრუნდება	ბრუნავს და სხვ.

გვარის რაობის გასარკვევად პირველ რიგში ყურადღება უნდა გამახვილდეს მის შინაარსობრივ მხარეზე და გაირკვეს როგორც საერთოდ გვარის რაობა, ისე ცალკეულ გვართა თავისებურება. უმჯობესია საილუსტრაციო ნიმუშები ფრაზებში მიეცეს. მაშინ უკეთ ვამოწმდება, რომელი პირი (სუბიექტური და ობიექტური) რა მიმართებაშია ზმნით გამოხატულ მოქმედებასთან.

ბავშვი ქვას აგორებს

ქვა გორდება

ქვა გორავს

პირველი ფრაზის მიხედვით გაირკვევა ზნაში წარმოდგენილი მოქმედი და სამოქმედო პირი (სუბიექტი და პირდაპირი ობიექტი) და მათი დამოკიდებულება ზმნით გამოხატულ მოქმედებასთან: სუბიექტი მოქმედია, სუბიექტის (ბავშვი) მოქმედება უშუალოდ პირდაპირ ობიექტზე (ქვაზე) ხდება, მოქმედება ობიექტს მიემართება.

ასევე გაანალიზდება მეორე ფრაზაც „ქვა გორდება“. „გორდება“ ზმნა ერთპირიანია, შეიწყობს მხოლოდ სუბიექტურ პირს (ქვა). ზმნით გამოხატული მოქმედება გვიჩვენებს, რომ სუბიექტი (ქვა) არაა მოქმედი; ზმნის ფორმით არ ივარაუდება შემსრულებელი ამ მოქმედებისა. მოქმედება უშუალოდ სუბიექტის მიერ განიცდება. სუბიექტი მოქმედების განმცდელია და არა შემსრულებელი. „აგორებს“ და „გორდება“ ზმნათა შეპირისპირებით მოსწავლეთათვის ნათელი გახდება, რომ თუ „აგორებს“ ფორმაში სუბიექტის მოქმედება პირდაპირ ობიექტზე ხდება, „გორდება“ ზმნაში მოქმედება სუბიექტისადმი მიმართული. მესამე ფრაზით „ქვა გორავს“ გაირკვევა, რომ სუბიექტი ამ ზმნაში მოქმედია (ქვა თვითონვე გორავს), მაგრამ ეს მისი მოქმედება არავისადმი არაა მიმართული, მოქმედება უშუალოდ არავის არ ეხება, არც პირდაპირ ობიექტსა და არც თვით სუბიექტი განიცდის მას.

ამგვარად, ამ ზმნათა შედარება-შეპირისპირების საფუძველზე ნათელი გახდება, რომ პირველ შემთხვევაში (აგორებს) ზმნით გამოხატული მოქმედება გამომდინარეობს სუბიექტისაგან და მიმართულია პირდაპირი ობიექტისადმი, მეორე შემთხვევაში (გორდება) მოქმედება სუბიექტისაგან კი არ გამომდინარეობს, არამედ თვით სუბიექტია განმცდელი მოქმედებისა, ე. ი. მოქმედება სუბიექტისადმი მიმართული, ხოლო მესამე შემთხვევაში (გორავს) სუბიექტი მოქმედია, მაგრამ მისი მოქმედება არავისადმი არაა მიმართული და არც თვით სუბიექტის მიერ განიცდება იგი. გაკეთდება დასკვნა: ზმნის ფორმას, როგორც გვიჩვენებს მოქმედების მიმართებას სუბიექტისა თუ ობიექტისადმი, გვარი ეწოდება.

ამ და სხვა ამგვარი მაგალითების (აქეთებს — კეთდება, უქრის — ექრება, აცხოვრებს — ცხოვრობს, აცურებს — ცურავს, ცურდება და სხვ.) გაანალიზებით მოსწავლეთათვის გასაგები გახდება, რომ მოქმედების მიმართება ზმნაში ასახული პირებისადმი (სუბიექტ-ობიექტისადმი) სხვადასხვანაირია და მიეცემა განზოგადებული დასკვნები:

1. თუ ზმნის ფორმა გვიჩვენებს, რომ სუბიექტი მოქმედია, აქტიურია და მისი მოქმედება უშუალოდ ეხება პირდაპირ ობიექტს, მოქმედება სუბიექტისა მიემართება პირდაპირი ობიექტისადმი, ზმნა მოქმედებითი გვარისაა (ხატავს, წერს, მოკლა, დაუპირა, გაუყვითა და სხვ.).

2. თუ ზმნის ფორმა გამოხატავს, რომ სუბიექტი არაა მოქმედი, ზმნით გამოხატული მოქმედება სუბიექტისადმი მიმართული, სუბიექტი თვით განიცდის მოქმედებას, ვნებას, ზმნა ვნებითი გვარისაა.

3. თუ ზმნის ფორმა გვიჩვენებს, რომ სუბიექტი მოქმედია, აქტიურია, მაგრამ მისი მოქმედება არავისადმი არაა მიმართული, იგი თვით სუბიექტთანვე რჩება, ზმნა საშუალო გვარისაა.

ამგვარად, ქართულ ზმნას სამი გვარი აქვს: მოქმედებითი, ვნებითი და საშუალო. მოქმედებითში ერთი პირი (სუბიექტი) მეორეზე მოქმედებს, ვნებითსა და საშუალოში ამას ადგილი არა აქვს.

აქვე აუცილებელია ეს სახელწოდებებიც (მოქმედებითი, ვნებითი, საშუალო) გაირკვეს.

მოქმედებითი ეწოდება მას იმიტომ, რომ ამ გვარის ზმნებში სუბიექტი მოქმედია, აქტიურია. მისი მოქმედება უშუალოდ ეხება პირდაპირ ობიექტს (მოსწავლე ამზადებს გაკვეთილს, მებაღე ამყნობს მსხალს და სხვ.).

ტერმინი ვნებითი მიგვითითებს, რომ სუბიექტი თვითონ არის მოქმედების საგანი, თვითვე განიცდის მოქმედებას, ვნებას (სახლი ინგრევა, ადამიანი კვდება, ხე ხმება და სხვ.). ასეთ ზმნებში სუბიექტი უმოქმედოა, პასიურია, ამიტომ ასეთ ზმნებს პასიურს უწოდებენ.

აქვე მოსწავლეთათვის გასაგები უნდა გავხადოთ, რომ ტერმინი ვნებითი ყოველთვის ზუსტად ვერ გადმოგვცემს ზმნით გამოხატული მოქმედების არსს. მაგალითად: ბავშვი იზრდება, მოქმედებას თვით ბავშვი განიცდის, მაგრამ ეს მოქმედება ვნება არაა. ან „ღეღა შეიღს ეალერსება“, „კაცი კაცს ესალმება“, იღიმება, ტკბება და სხვ. ვნებას არ აღნიშნავს. ამდენად ეს ტერმინი პირობითია.

ტერმინი საშუალო გვიჩვენებს, რომ ამ გვარის ზმნები არც მოქმედებითია და არც ვნებითი; მაგალითად: „გემი ცურავს“. აქ გემი მოქმედია. ზმნით გამოხატული მოქმედება მის მიერ სრულდება. ამ მხრივ ის მოქმედებითს ჰგავს. მაგრამ მის მიერ ჩადენილი მოქმედება არავის არ ეხება, ეს მოქმედება მასშივე რჩება. ამის მიხედვით ის ვნებითს ჰგავს. ამიტომაც მას საშუალო ადგილი უჭირავს ამ ორ გვარს (მოქმედებითსა და ვნებითს) შორის. აქედანაა მისი სახელწოდებაც საშუალო.

სწავლების ამ საფეხურზე სათანადო ვარჯიშობისა და ცოდნის განმტკიცების შედეგად მოსწავლეს უნდა შეეძლოს შინაარსეულად ერთი გვარის განსხვავება მეორისაგან; ვარჯიშობა სხვადასხვა სახისა შეიძლება ჩატარდეს: ამა თუ იმ გვარის (მასწავლებლის მითითების მიხედვით) ზმნების დასახელება და მათი გაანალიზება; 2. მასწავლებლის მიერ დასახელებული ზმნების დაჯგუფება გვარების მიხედვით; 3. ტექსტიდან ზმნების გამოყოფა და მათი გვარის მიხედვით გარჩევა და სხვ. ვარჯიშობის დროს ყურადღება უნდა გამახვილდეს ზმნით გამოხატული მოქმედების მიმართებაზე სუბიექტისა თუ ობიექტისადმი.

გვარის რაობის საფუძვლიან ცოდნას და ცალკეული გვარების შინაარსის მიხედვით ამოცნობას უდიდესი მნიშვნელობა აქვს ამ გვართა ფორმის მიხედვით შესწავლისა და საერთოდ გვარის კატეგორიაში გარკვევისათვის.

ბმარი ბარდამავლობისა და პირიანობის მიხედვით

გვარის რაობის შესწავლას უნდა დაუკავშირდეს ზმნების გარდამავლობისა და პირიანობის მიხედვით დაჯგუფება. ეს აუცილებელია, როგორც ცალკეულ გვართა გრამატიკული ნიშნების

მიხედვით შესწავლისათვის, ისე ერთი გვარის მეორეში გადაყვანის, ე. ი. კონვერსიის მოვლენაში მოსწავლეთა გასარკვევად.

საილუსტრაციოდ უნდა შევარჩიოთ ისეთი ზმნები, რომელთაც სამივე გვარის ფორმა ახასიათებთ, აგრეთვე ისეთებიც, რომელნიც მხოლოდ ორი გვარის ფორმას იჩენენ. ამოსავალი ამ შემთხვევაშიც ორ და სამპირიანი მოქმედებითი გვარის ზნა იქნება და მისი შედარება-შეპირისპირება მისსავე კონვერსიულ ფორმებთან.

მაგალითად:	ადულებს	დუღდება	დუღს
	უდულებს	უდუღდება	უდუღს
ან:	ხატავს	იხატება	
	უხატავს	ეხატება	

პირველ რიგში გაირკვევა ამ ზმნათა გვარი. შესწავლილის საფუძველზე გაითვლება დასკვნა, რომ ადულებს, უდულებს, ხატავს, უხატავს მოქმედებითი გვარისაა, რადგანაც სუბიექტი ამ ზმნებში მოქმედია, აქტიურია და მისი მოქმედება უშუალოდ ეხება პირდაპირ ობიექტს, მოქმედება მიემართება პირდაპირ ობიექტს; დუღდება, უდუღდება, იხატება, ეხატება—ვნებითი გვარისაა, რადგანაც სუბიექტი თვით განიცდის მოქმედებას (ვნებას), მოქმედება სუბიექტისადმი მიმართული, ხოლო დუღს, უდუღს საშუალო გვარისაა, რადგანაც სუბიექტი ამ ზმნებში მოქმედია, მაგრამ ეს მისი მოქმედება არავისადმი არაა მიმართული და არც მის (სუბიექტის) მიერ განიცდება.

ამის შემდეგ გაირკვევა ცალკეული გვარის ზმნები პირიანობისა და გარდამავლობის მიხედვით და მიეცემა წესი: მოქმედებითი გვარისაა ორ და სამპირიანი გარდამავალი ზმნები, ვნებითი და საშუალისაა ერთ ან ორპირიანი გარდაუვალი.

ამავე და სხვა მაგალითების საფუძველზე მოსწავლეთათვის გასაგები უნდა გავხადოთ, რომ სამი გვარის ერთი ძირისაგან მიღება შესაძლებელია, მაგრამ შედარებით იშვიათია (აწუხებს, წუხდება, წუხს); უმეტეს შემთხვევაში ზმნის ერთი ძირისაგან ორი გვარი იწარმოება, მოქმედებითი და ვნებითი, ან მოქმედებითი და საშუალო; მაგალითად:

წერს — იწერება
 უწერს — ეწერება
 მალავს — იმალება
 უმალავს — ემალება

საშუალო გვარის
 ფორმებს ვერ აწარმოებს

ან პირიქით: აცხოვრებს — ცხოვრობს , აკლია ვნებითის
აცეკვებს — ცეკვავს ფორმები.
აჩივლებს — ჩივის და სხვ.

ცოდნის გასამტკიცებლად და მოსწავლეთა ამა თუ იმ გვარის ზნათა გარდამავლობასა და პირიანობაში გასარკვევად აუცილებელია ვარჯიშობა. სავარჯიშო სახელმძღვანელოშიცაა მოცემული, მაგრამ ეს არაა საკმაოსი. საჭირო იქნება ლიტერატურული თუ სხვა ტექსტის მოწველიება და მოსწავლეთა საფუძვლიანი გარკვევა როგორც ამა თუ იმ გვარის პირიანობასა და გარდამავლობაში, ისე ზმნის ერთი ფუძისაგან სხვადასხვა გვარის წარმოებაში (პრაქტიკულად).

ვარჯიშობა შეიძლება სხვადასხვა სახისა ჩატარდეს.

1. სხვადასხვა გვარის (მოქმედებითის, ვნებითისა და საშუალის) ორპირიან ზმნათა ერთმანეთთან შედარება-შეპირისპირება და და მათი გაანალიზება პირიანობის, გარდაპველობის, მოქმედების მიმართებისა და გვარის მიხედვით; მაგალითად: აღუღებს, უღდუს, უღუღლებს; აგორებს, უგორებს; აკეთებს, უკეთებს; წერს, ეწერება; უწუხს, აწუხებს და სხვ.

2. ერთპირიანი ვნებითი და საშუალი გვარის ზმნების ერთმანეთთან შედარება-შეპირისპირებით გარკვევა მოქმედების მიმართებისა: განიცდის ამ მოქმედებას სუბიექტი (წუხდება, გორდება...), თუ გამომდინარეობს მოქმედება სუბიექტისაგან, მაგრამ არაა დამართული ობიექტზე (წუხს, გორავს, ქუსს, ელავს და სხვ.).

3. პირიანობისა და გვარის მიხედვით განსხვავებულ ზმნათა მიცემა და მათი დახასიათება გარდამავლობის, გვარისა და პირიანობის მიხედვით.

4. შერჩეული ტექსტიდან ზმნების ამოწერა და დაჯგუფება გვარების მიხედვით.

ზნის ერთი ფორმისაგან სხვადასხვა გვარის წარმოება კონვერსიის მოვლენაში მოსწავლეთა გარკვევის წინა, მოსამზადებელი საფეხურია.

კონვერსია — მოქმედებითი გვარის გადაცემა ვნებითად ან საშუალად

კონვერსია ნიშნავს მობრუნებას, მოქცევას. ესაა ერთი გვარის მეორედ (მოქმედებითისა — ვნებითად ან საშუალად, ანდა პირიქით, ვნებითის ან საშუალის — მოქმედებითად) გადაქცევა.

ქართულში კონვერსიის მიხედვით კარგად უპირისპირდება

ერთმანეთს მოქმედებითი და ვნებითი. ორპირიანი მოქმედებითი ჩვეულებრივ ერთპირიან ვნებითად იქცევა, ხოლო სამპირიანი მოქმედებითი — ორპირიან ვნებითად.

ორპირიან მოქმედებითი გვარის ზმნაში პირთა შორის ურთიერთობა ყოველთვის ასეთია: მოქმედი პირი სუბიექტურია, სამოქმედო პირი — პირდაპირობიექტური. სათანადო ვნებითში მხოლოდ სუბიექტური პირი გვაქვს, მაგრამ არა მოქმედი, არამედ ისეთი, რომელიც განიცდის მოქმედებას. ის, რაც მოქმედებითში პირდაპირი ობიექტია (მოქმედებითში პირდაპირ ობიექტი განიცდის მოქმედებას: მებაღე ბარავს მიწას), სათანადო ვნებითში სუბიექტად წარმოგვიდგება (მიწა იბარება). მაშასადამე, ორპირიანი მოქმედებითი ერთპირიან ვნებითად იქცევა.

სამპირიან მოქმედებითში პირთა შორის მიმართება ასეთია: ერთი პირი მოქმედია (სუბიექტი), მეორე სამოქმედო (პირდაპირი ობიექტი). ხოლო მესამე — გარეშე (ირიბი ობიექტი); უხატავს მხატვარი (სუბიექტი) მოქალაქეს (ირიბი ობიექტი) სურათს (პირდაპირი ობიექტი). სათანადო ვნებითი ორპირიანი იქნება: ეხატება მოქალაქეს სურათი. ამ შემთხვევაშიც მოქმედებითი გვარის ზმნის პირდაპირი ობიექტი ვნებითი გვარის ზმნაში სუბიექტად წარმოგვიდგება (სურათი), ხოლო ირიბი ობიექტი უცვლელად დარჩა.

ამგვარად, სუბიექტი არც აქაა მოქმედი, იგი თვით განიცდის მოქმედებას, ე. ი. იგივეა, რაც პირდაპირი ობიექტი მოქმედებითი გვარის ზმნაში. ამგვარად, სამპირიანი მოქმედებითი ორპირიან ვნებითს გვაძლევს.

პირიქით, თუ ვნებითი გვარის ზმნას მოქმედებითად მოვაბრუნებთ, მოქმედებითი გვარის ფორმა ერთი პირით მეტი იქნება სათანადო ვნებითზე. ერთპირიანი ვნებითი ორპირიან მოქმედებითად გადაიქცევა, ხოლო ორპირიანი ვნებითი — სამპირიან მოქმედებითად: სახლი ინგრევა — პეტრე სახლს ანგრევს; პეტრეს სახლი ენგრევა — ივანე პეტრეს სახლს უნგრევს.

ამრიგად, მოქმედებითსა და ვნებითს შორის კანონზომიერი მიმართებაა. მოქმედებითის ვნებითად გადაქცევისას სუბიექტური პირი იკარგება და პირდაპირი ობიექტი სუბიექტად წარმოგვიდგება, ირიბი ობიექტი კი ირიბადვე რჩება, რის გამოც ვნებითი გვარი ერთი პირით ნაკლებია სათანადო მოქმედებითზე; ვნებითის მოქმედებითად გადაქცევისას კი სუბიექტური პირი მოქმედებითში პირდაპირ ობიექტად იქცევა, ხოლო სუბიექტად მოქმედებითში ახალი

პირი გაჩნდება (კაბა იკერება—შეკრავი კაბას კერავს), რის გამოც მოქმედებითი ერთი პირით მეტია სათანადო ვნებითზე.

ასეთივე ურთიერთობაა მოქმედებითსა და საშუაღს შორისაც. საშუაღი გვარის ზმნაც ერთი პირით ნაკლებია სათანადო მოქმედებითზე: „ადუღებს დიასახლისი წყალს“ „წყალი დუღს“. აქ მოქმედებითი გვარის პირდაპირი ობიექტი (წყალი) საშუაღი გვარის ზმნაში სუბიექტად წარმოდგა, ხოლო სუბიექტი დაიკარგა. „დიასახლისი ბავშვს წყალს უდუღებს“ — „ბავშვს წყალი უდუღს“. სამპირიანი მოქმედებითი იქცა ორპირიან საშუაღი გვარის ზმნად: წყალი — პირდაპირი ობიექტი სუბიექტი გახდა, ხოლო ირიბი ობიექტი ბავშვს უცვლელი დარჩა.

პირიქით, თუ საშუაღი გვარის ზმნას მოქმედებითად გადავაქცევთ, იგი ერთ პირს მოიმატებს; მაგალითად:

ს ა შ უ ა ლ ი	მოქმედებითი
ხარობს	ახარებს
ცელქობს	აცელქებს
უგორავს	უგორებს
უწუხს	უწუხებს და ა. შ.

ამგვარად, მოქმედებითსა და საშუაღ გვარს შორისაც ისეთივე მიმართებაა, როგორიც მოქმედებითსა და ვნებითს შორის, ე. ი. საშუაღი გვარი ერთი პირით ნაკლებია სათანადო მოქმედებითზე. მაგრამ ასეთი მიმართება მოქმედებითსა და საშუაღს შორის უფრო იშვიათია, ვიდრე მოქმედებითსა და ვნებითს შორის.

კონვერსიის მოვლენაში მოსწავლეთა გარკვევას უდიდესი მნიშვნელობა აქვს; ის გასაგებს ხდის მოსწავლეთათვის ზმნის ერთი გვარის მეორით შეცვლის შესაძლებლობას საჭიროების შემთხვევაში, ხეწს მათ სტილს, ამდიდრებს მეტყველებას, აცნობს ქართული ენის თავისებურებას, ქართული ზმნის გვართა შორის მიმართებას და ავითარებს მოსწავლეთა აზროვნებას. ამავე დროს მას უდიდესი მნიშვნელობა აქვს თვით გვარების ერთიმეორისაგან გარჩევაში. ამ მოვლენაში მოსწავლეთა გასარკვევად აუცილებელია სხვადასხვა სახის ვარჯიშობა; მაგალითად:

1. ორ და სამპირიანი მოქმედებითი გვარის ზმნების (წერს, უწერს, ხატავს, უხატავს, უშენებს, აცხოვრებს, აკეთებს, ამუშავებს, ამზადებს და სხვ.) გადაქცევა ვნებითად და საშუაღად და გარკვევა — როპელ პირს რა მოსდის, როგორ იცვლება მოქმედების მიმარ-

თება სუბიექტურ და ობიექტურ პირთა შორის. მოცემული გვარის ზმნა რომელი გვარის ზმნად შეიძლება გადავაქციოთ და სხვ.

2. ვნებითი გვარის ერთ და ორპირიანი ზმნების (იწერება — ეწერება, შენდება — უშენდება, ქრება — უქრება, იმალება — ემალება, ეკედლება და ა. შ.) გადაქცევა მოქმედებითად და გარკვევა — რომელი პირი რად წარმოგიდგება სათანადო მოქმედებითში.

3. ერთ და ორპირიანი საშუალი გვარის ზმნების (წუხს, ელავს, ქუხს, უდღულს, უტირის და სხვ.) გადაქცევა მოქმედებითად და გარკვევა პირთა შორის მიმართებისა მოქმედებითსა და საშუალში (ურთიერთთან შეპირისპირებით).

4. სხვადასხვა ზმნის მიცემა და გარკვევა მათი გვარისა; ყოველი ზმნისთვის საპირისპირო გვარის ფორმების დაძებნა (დღულს — დღულდება — აღღლებს; ტირის — ატირებს; ცოცხლობს — აცოცხლებს და სხვ.).

კონვერსიის მოვლენის შესწავლის საფუძველზე მოსწავლეთათვის გასაგები უნდა გავხადოთ, რომ გვართან მაშინ გვაქვს საქმე, თუ ზმნას ორი საპირისპირო გვარის ფორმა მაინც მოეპოვება (კრეფს — იკრიფება; ცურავს — აცურებს). თუ ზმნას ასეთი საპირისპირო ფორმები არ მოეპოვება, იგი უგვაროა. ასეთი უგვარო ზმნებია ქართულში: არის, იცის, აქვს და სხვ., რომელთა ფუძისგან არ შეიძლება არც ერთი სხვა გვარის ფორმის წარმოება.

კონვერსიის სწავლებისას ეფექტური საშუალებაა გამოყენება ტაბულისა, რომელზედაც ის პირები, რომელნიც ერთი გვარის მეორეში გადაყვანისას ფუნქციას იცვლიან, სხვა ფერით იქნება აღნიშნული; მაგალითად:

მოწაფე წერილს წერს

წერილი იწერება

დღეა შვილს კაბას უკერავს

შვილს კაბა ეკერება.

ტაბულაზე მოქმედებითი გვარის პირდაპირი ობიექტი (წერილი, კაბა) და ვნებითის სუბიექტი (იგივე წერილი, კაბა) ერთნაირი ფერით გამოიყოფა. ეს აღვილად მისაწვდომს გახდის მოსწავლეთათვის ამა თუ იმ გვარის ზმნას სხვა გვარის ზმნად მობრუნებისას რომელი პირი რად ეცვლება.

ერთი გვარის მეორეში გადაყვანის, ე. ი. მოქმედებითის ვნებითად (ან საშუალად) და პირიქით, ვნებითის მოქმედებითად გადაქცევის (კონვერსიის) შესწავლის შედეგად მოსწავლემ უნდა იცოდეს:

1. ზმნის ერთი გვარის ფორმა შეიძლება გადაკეთდეს მეორე გვარის ფორმად.

2. ზმნის ერთი ძირისაგან შეიძლება სამივე გვარის ფორმის წარმოება (გორავს, აგორებს, გორდება), მაგრამ უმეტესად ზმნის ერთი ძირისაგან ორი გვარის წარმოებაა შესაძლებელი (წერს — იწერება, ტირის — ატირებს).

3. ორპირიანი მოქმედებითი გვარის ზმნის ვნებითად გადაქცევისას მოქმედებითი გვარის ზმნის სუბიექტური პირი იკარგება, პირდაპირი ობიექტი კი სუბიექტად წარმოგვიდგება.

4. სამპირიანი მოქმედებითი გვარის ზმნის ვნებითად მოქცევისას მიმართება სუბიექტურ და პირდაპირ ობიექტურ პირთა შორის იგივე იქნება, როგორიც ორპირიანში, ე. ი. მოქმედებითი გვარის ზმნის სუბიექტი დაიკარგება. პირდაპირი ობიექტი ვნებით ფორმაში სუბიექტად იქცევა, ხოლო ირიბი ობიექტი უცვლელი რჩება.

5. ვნებითი გვარის ზმნის ფორმის მოქმედებითად მოქცევისას ზმნის პირიანობა მატულობს — მოქმედებითი ერთი პირით მეტია სათანადო ვნებითზე, ე. ი. ორპირიანი ვნებითი სამპირიან მოქმედებითს გვაძლევს, ხოლო ერთპირიანი ვნებითი — ორპირიან მოქმედებითს.

6. ვნებითი (და საშუალო) გვარის ზმნათა მოქმედებითად მობრუნებისას ვნებითი გვარის ზმნის სუბიექტი მოქმედებითში პირდაპირი ობიექტის ადგილს დაიკავებს, ირიბი ირიბადვე რჩება, ხოლო სუბიექტად მოქმედებითში ახალი პირი ჩნდება; აღდგება დაკარგული სუბიექტური პირი (იხატება სურათი — ხატავს სურათს მხატვარი; დუღს წყალი — ადუღებს წყალს დიასახლისი; ეხატება მოქალაქეს სურათი — უხატავს მხატვარი მოქალაქეს სურათს; უდუღს ქალს წყალი — უდუღებს მზარეული ქალს წყალს.

7. გვართან მაშინ გვაქვს საქმე, როდესაც ზმნის ერთი ძირისაგან შეიძლება ვაწარმოოთ, თუ სამივე გვარის არა, ორი გვარის ფორმა მაინც — მოქმედებითი და ვნებითი, ან მოქმედებითი და საშუალო.

8. არის ზმნები, რომელთაც გვარის გაგება არა აქვთ, რადგანაც მათ არ ეწარმოებათ გვარის მიხედვით საპირისპირო ფორმები. ასეთებია: იცის, არის, უწყის, აქვს და სხვ.

კონვერსიის მოვლენის შესწავლასთან დაკავშირებით საჭიროა მოსწავლეებს გავაცნოთ, რომ ქართული ენა უმთავრესად აქტიური ფორმების ენაა, ამიტომ უმჯობესია მეტყველებისას (იქნება ის ზეპირი თუ წერიტი) აქტიური (მოქმედებითი გვარის) ფორმები გამოვიყენოთ.

კონფერსიის მოვლენასთან დაკავშირებით აუცილებელია მოსწავლეებს წარმოდგენა მიეცეთ ვნებითი გვარის სახეებზე, ე. ი. დინამიკურ და სტატიკურ ვნებითებზე. მართალია, პროგრამა და სახელმძღვანელო არ ითვალისწინებს სტატიკური ვნებითების სწავლებას, მაგრამ ამ ვნებითების გაცნობა აუცილებელია უღლების ჯგუფების უკეთ გასათვალისწინებლად.

უღლების ტიპები ძირითადად გვარების მიხედვით ჯგუფდება. პირველ უღლებას მოქმედებითი გვარის ზმნები განეკუთვნება, მეორეს — ვნებითი და მესამეს — თემის ნიშანშონაცვლე ე. წ. საშუალო გვარის ზმნები. უღლების მეოთხე ჯგუფში კი მწყკრივანკალი ანუ სტატიკური ვნებითები და ზოგიერთი საშუალო გვარის ზმნაა გაერთიანებული. სტატიკური ვნებითების გაცნობა ერთგვარად ხელს შეუწყობს მეოთხე უღლების ზმნებში გარკვევას. შესწავლის თვალსაზრისით კი სტატიკური ვნებითები რაიმე სირთულის შემცველი არაა. მისი ამოცნობის ძირითადი საშუალება შინაარსობრივი ანალიზია. სწავლებისას დინამიკური და სტატიკური ვნებითები ერთმანეთს შეუპირისპირდება; მაგალითად, „სურათი კედელზე იკიდება“ და „სურათი კედელზე ჰკიდია: „იკიდება“ და „ჰკიდია“ ზმნათა შინაარსობრივი დაპირისპირებითა და გაანალიზებით გაიკვევა, რომ პირველში (იკიდება) მოქმედების პროცესია გამოხატული, ხოლო მეორეში — შედეგი (სურათი ახლა კი არ იკიდება, არამედ ოდესღაც დაუკიდიათ. ზმნა „ჰკიდია“ მხოლოდ შედეგზე მიგვითითებს). რამდენიმე ზმნის ასეთი დაპირისპირება-გაანალიზების შემდეგ გაცნობა ტერმინები (დინამიკური, სტატიკური) და განიმარტება მათი მნიშვნელობა.

ცალკეულ გვართა ფორმების მიხედვით შესწავლას ძირითადად ვნებითი გვარი ემორჩილება: მხოლოდ მას გააჩნია სპეციფიკური ნიშნები. მიუხედავად ამისა, ყოველი გვარი ცალკე უნდა გამოიყოს და დახასიათდეს.

მოქმედებითი გვარი უკვე დახასიათებულია როგორც გარდამავლობის, ისე პირიანობის მიხედვით. აქ საჭირო იქნება მხოლოდ ერთხელ კიდევ მოვაგონოთ მოსწავლეებს, სათანადო ნიშნების გაანალიზებით, რომ მოქმედებითი გვარის ზმნა ყოველთვის გარდამავალია, პირიანობის მიხედვით კი ორ ან სამპირიანია (კალატოზი სახლს აშენებს, კალატოზი პეტრეს სახლს უშენებს).

ვნებიტი გვარის გასაცნობად ამოსავალი მოქმედებითი უნდა იყოს — მოქმედებითი გვარის ფორმებთან შედარება-შეპირისპირება მისი კონვერსიული ფორმებისა:

ხატავს — იხატება

უხატავს — ეხატება

ამ ზმნათა პირიანობისა და გარდამავლობის მიხედვით დახასიათების შემდეგ გაირკვევა, რომ ხატავს, უხატავს მოქმედებითი გვარიანა (სუბიექტის მოქმედება უშუალოდ ეხება პირდაპირ ობიექტს), ხოლო იხატება, ეხატება კონვერსიული ფორმაა ხატავს, უხატავს მოქმედებითი გვარის ზმნათა და არის ვნებიტი გვარი: იხატება ერთპირიანია, ეხატება — ორპირიანი. თვით ამ ზმნათა იხატება — ეხატება შედარება-შეპირისპირებით გაირკვევა, რომ ამ ზმნებს ერთმანეთისაგან განასხვავებს **ი** და **ე** თავსართები, რომლებიც არ ახასიათებს ამავე ზმნების მოქმედებითის ფორმებს. გაკეთდება დასკვნა, რომ **ი** და **ე** ვნებითი გვარის მაწარმოებლებია.

ასევე გაეცნობა ვნებითების ბოლოსართოვანი წარმოებაც. დონიანი ვნებითის გაცნობისას მოსწავლეთათვის გასაგები უნდა გაეხადოთ, რომ:

1. დონიანი ვნებითები ძირითადად ნასახელარია (კაცი—კაცდება, შავი—შავდება, ხუთი ხუთდება და ა. შ.).

2. ვნებითის მაწარმოებელი დ უშუალოდ სახელის ფუძეს დაერთვის (თეთრ-დ-ება, ქალ-დ-ება).

3. იზრდება, იხდება და სხვა ამგვარ ზმნებში დ ვნებითის მაწარმოებელი კი არაა, არამედ — ფუძისეული.

უნიშნო ვნებითების გაცნობამდის მოსწავლეთათვის გასაგები უნდა გაეხადოთ, რომ ვნებითი გვარის ზმნებს ძირითადად **ე** **ბ** **ი** დაბოლოება მოუდით. ეს განსაკუთრებით კარგად ჩანს აწმყოს პირველი და მეორე პირის ფორმებში. „ვნებითი გვარის ზმნებში აწმყოს ფორმა საზოგადოდ ებ ბოლოსართის საშუალებით კეთდება: ვწერ-ვიწერები, ვშლი — ვიშლ-ებ-ი, ეხატავ ვიხატ-ებ-ი“¹ და სხვ.

რადგანაც ებ თემის ნიშნად სხვა გვარის ზმნებსაც (მოქმედებითსა და საშუალსაც) მოუდის, ამიტომ ვნებითი გვარის ფორ-

¹ ა. ნ. ნ. კ., ქართული ენის გრამატიკა, 1939, გვ. 96.

მების დასახასიათებლად საშუალო სკოლაში უმჯობესია ები გამოვიყენოთ: ვიწერებო, ვეალერსებო, დულდებო და სხვ. საერთოდ ები ვნებითი გვარის ფორმათა დამახასიათებელია აწმყოში განუჩეველად იმისა, თუ რით იწარმოება ის: **ი** და **ე** თავსართით თუ **დ** ბოლოსართით.

ამის გასაცნობად როგორც პრეფიქსიანი, ისე სუფიქსიანი ვნებოები ჩამოიწერება პირებში (აწმყოში):

ვ-ი-ხატები	ვ-ე-წერები	ვ-წითლ-დ-ები
ი-ხატები	ე-წერები	წითლ-დ-ები
ი-ხატება	ე-წერება	წითლ-დ-ება.

ამ ფორმებზე, განსაკუთრებით პირველი და მეორე პირის ფორმებზე დაკვირვებით და ზმნის დაბოლოებებზე ყურადღების გამახვილებით გაიჩევევა, რომ ყველა სახის ვნებითს ბოლოში მოუდის ები ბოლოსართი. მესამე პირშიც იგივე ები ბოლოსართი უნდა ყოფილიყო, მაგრამ ა სუბიექტური პირის ნიშნის დართვის გამო **ი** ამოვარდა. სხვა ანალოგიური მაგალითების გაანალიზებით ეს დებულება განზოგადდება: ვნებითი გვარის ზმნებს აწმყოში ძირითადად ები ბოლოსართი მოუდის.

„ძირითადად“ იმიტომ ვამბობთ, რომ არის რიგი ზმნებისა, რომელნიც ები ბოლოსართის გარეშეც გვხვდება: მაგალითად: ინგრევა, გამოიკვლევა, იყოფა, იქცევა და სხვ. ასეთი ნიმუშები შედარებით მცირეა.

როდესაც მოსწავლეთათვის გასაგები გახდება, რომ ები დაბოლოება დამახასიათებელია ვნებითი გვარის ზმნათა დიდი უმეტესობისათვის, გავაცნობთ უნიშნო ვნებითებს ნიშნიანებთან შეპირისპირებით; მაგალითად:

ვ-ი-ხატ-ები	ვ-ე-წერ-ები	ვ-კაც-დ-ები	ვ-ქრ-ები
ი-ხატ-ები	ე-წერ-ები	კაც-დ-ები	ქრ-ები
ი-ხატ-ებ-ა	ე-წერ-ებ-ა	კაც-დ-ებ-ა	ქრ-ებ-ა.

ნაცნობიდან უცნობისკენ გადასვლის წესის დაცვით პირველ რიგში გაიჩევევა ნიშნიანი ვნებითები და მათი მაწარმოებლები: **ი**, **ე**, **დ**, რომლებიც სპეციფიკური ნიშნებია ამ რიგის ზმნებისათვის და ყურადღება გამახვილდება დაბოლოებაზედაც (ებო), რომელიც საერთოა ვნებითი გვარის თითქმის ყველა ფორმისათვის.

შემდეგ გაირკვევა მეორე რიგის ზმნები — უნიშნო ვნებითები: შინაარსისა (სუბიექტი თვით განიცდის მოქმედებას) და ები დაბოლოების მიხედვით ეს ზმნებიც ვნებითებია. პირველი რიგის ზმნებთან შედარება შეპირისპირებით გაირკვევა, რომ ამ ზმნებს (ქრება, შრება), გარდა დაბოლოებისა ე ბ ი, სხვა რაიმე ნიშანი ვნებითისა არ გააჩნიათ.

იბარება, ებაახება, შენდება ზმნებში, გარდა ე ბ ი დაბოლოებისა, არის სპეციფიკური მაწარმოებელი ი, ე, ღ, ხოლო ზმება, ჭკნება, ტკება, კვდება ზმნებში, გარდა ები დაბოლოებისა, სხვა რაიმე ნიშანი ვნებითისა არაა. ამიტომაც ასეთ ვნებითებს უ ნ ი შ ნ ო ვნებითებს უწოდებენ მათ ვნებითობაზე მიუთითებს მხოლოდ ე ბ ი დაბოლოება. გაკეთდება დასკვნა, რომ ვნებითი წარმოების მიხედვით სამგვარია: ი/ე-ნიანი, დონიანი და უნიშნო. ინიანი ვნებითები ყოველთვის ერთპირიანია, ენიანი — ორპირიანი (გამონაკლისს შეადგენს მხოლოდ რამდენიმე ზმნა, რომელთაც მეორე პირის გაგება აშკარად დაკარგული აქვთ: ემზადება, ემზავრება, ეხეტება და სხვ.), ხოლო დონიანი და უნიშნო ვნებითები — ერთპირიანიცაა და ორპირიანიც (კაცდება — უკაცდება, დულდება — უდულდება, ქრება — უქრება, ტკება — უტკება და სხვ.).

განსაკუთრებული ყურადღება უნდა მიექცეს იმას, რომ ინიანი ვნებითები ერთპირიანია. იშვიათი როდია, რომ ვნებითად სახელდება ყოველგვარი ზმნა, რომელთაც თავში ი მოუღიოთ ან, პირიქით, ინიანი ვნებითები სათავისო ქცევად მიაჩნიათ. ინიანი ვნებითისა და სათავისო ქცევის ფორმების ურთიერთისაგან გასარჩევად პირიანობა უნდა მოვიშველიოთ.

ვნებითი გვარის ზმნების ნიშნების შესწავლასთან დაკავშირებით მართლწერის საკითხებს უნდა მიექცეს ყურადღება.

1. თუ სახელის ფუძე ღ-ზე ბოლოვდება და ვნებითი დონით იწარმოება ორი დ (დდ) უნდა დაიწეროს: დიდდება, დედდება (მაწონი შედედდება), განზოგადდება, მზადდება, ბინდდება და სხვ.

2. ენიან ვნებითებზე შე ზმნისწინის დართვისას ორი ე იწერება: შეეკედლება, შეეხიზნა, შეეკამათა, შეევედრა და სხვ.

3. ინიან ვნებითებზე ში ზმნისწინის დართვისას ორი ი იწერება: მიიღება (მხედველობაში არ მიიღება), მიიჩნევა და სხვ.

ვნებითი გვარის შესწავლასთან დაკავშირებით შეიძლება შემდეგი სახის ვარჯიშობათა ჩატარება:

1. ორპირიანი მოქმედებითი გვარის ზმნის გადაკეთება ენებითად და მაწარმოებელი ნიშნის გამოყოფა: ხატავს — ი-ხატება, წერს — ი-წერება, აშენებს — შენ-დ-ება, ვაქრობ — ექრ-ები.

2. სამპირიანი მოქმედებითი გვარის ზმნათა გადაქცევა ენებითად: უწერს — ეწერება, უშენებს — უშენდება, უქრობს — უქრება. და ა. შ.

3. ერთპირიანი და ორპირიანი ენებითი გვარის ზმნათა წარმოება სახელებისაგან (შავი — შავდება, უშავდება; წითელი — წითლდება, უწითლდება და სხვ.).

4. შერჩეული ტექსტიდან ზმნების გამოწერა და მათი გარჩევა გვარის (მოქმედებითისა და ენებითის) მიხედვით და დამახასიათებელი გრამატიკული ნიშნების გამოყოფა.

საშუალო ბპარი

გაცილებით უფრო რთულია საშუალო გვარის გაცნობა. ამ სირთულეს კმნის როგორც მისი მსგავსება მოქმედებითთან და ენებითთან, ისე გარკვეული ნიშნის უქონლობა და, რაც განსაკუთრებით აღსანიშნავია, ის თავისებურებანი, რაც დამახასიათებელია ამ გვარის ზმნებისათვის. ეს თავისებურებანი კი არა ერთია.

ცხადია, საშუალო გვარის ზმნათა ყველა თავისებურების გაცნობა მეექვსე კლასში, ისიც ამ საფეხურზე, შეუძლებელია. საკმარისია, თუ ამ გვარის ზმნათა ძირითად დამახასიათებელ ნიშნებს (თავისებურებებს) მიექცევა ყურადღება, რომ მოსწავლემ შეძლოს მისი ამოცნობა, სხვა გვარის ზმნათაგან გამოყოფა და მისი ამ ძირითადი ნიშნების მიხედვით დახასიათება.

საშუალო გვარის ძირითად დამახასიათებელ თავისებურებად, მის ძირითად ნიშნებად მიჩნეულ უნდა იქნეს: გარდაუვალობა, თემის ნიშნის მონაცვლეობა აწმყოდან მყოფადში გადაყვანისას, მეშველი ზმნებით წარმოება აწმყოს პირველ და მეორე პირში და მათი უმეტესობის სახელთაგან წარმოქმნა ობ თემის ნიშნით.

აი: ის ძირითადი თავისებურებანი, რომელნიც უნდა გავაცნოთ მოსწავლეებს, რომ საშუალო გვარის რაობა, მისი გრამატიკული წყობა გასაგები გახდეს მათთვის.

გარდაუვალობა საშუალო გვარის ზმნებისა მოსწავლეთათვის უკვე ნაცნობია. ამიტომაც ის შეიძლება მხოლოდ განმეორებულ იქნეს სათანადო მაგალითების ანალიზის საფუძველზე.

პირველი საკითხი საშუალი გვარის გრამატიკულ თავისებურებათა შესწავლისას — ეს მათი თემის ნიშანმონაცვლეობაა. ამისათვის აუცილებელია პირველ რიგში გასაგები გავხადოთ, რომ, თუ ვნებიითი გვარის ზმნები ძირითადად -ებ-ზე ბოლოვდებიან, მოქმედებითა და საშუალი გვარის ზმნებს საერთო თემის ნიშნები აქვთ. ეს თემის ნიშნებია: ი, ავ, ებ, ობ; მაგალითად: შლ-ი-ს, ბარ-ავ-ს, აკეთ-ებ-ს, აქრ-ობ-ს მოქმედებითი გვარის ზმნებია; ხტ-ი-ს, ცურ-ავ-ს, ტრიალ-ებ-ს, ბურთა-ობ-ს კი საშუალი გვარისა.

საშუალი გვარის ზმნათა თემის ნიშნის მონაცვლეობის გასაცნობად ამ გვარის ზმნები უნდა მიეცეს შეპირისპირებით მოქმედებითა და ვნებითი გვარის ზმნებთან. სამივე გვარის ზმნათა აწმყოდან მომავალში გადაყვანითა და თემის ნიშნებზე ყურადღების გამახვილებით გაირკვევა, რომ მაშინ, როდესაც მოქმედებითი და ვნებითი გვარის ზმნებს დაბოლოება უცვლელად გადაჰყვება აწმყოდან მომავალში (აკეთ-ებ-ს — გააკეთ-ებ-ს, შლ-ი-ს — წაშლ-ი-ს; აბ-ამ-ს — დააბ-ამ-ს; აპ-ობ-ს — გააპ-ობ-ს; ვიხატ-ები — დავიხატ-ები; ეწერ-ებ-ი — ჩაეწერ-ები; ვკაცდ-ები — დავკაცდ-ები; ვტკბ-ები — დავტკბ-ები და სხვ.), საშუალი გვარის ზმნები აწმყოდან მომავალში გადაყვანისას თემის ნიშნებს შეიცვლიან (ცხოვრობ-ს — იცხოვრ-ებ-ს; ცურ-ავ-ს — იცურ-ებ-ს; ტირ-ი-ს — იტირ-ებ-ს და სხვ.). ამ დაკვირვებისა და დაპირისპირების საფუძველზე მიეცემა დასკვნა, რომ საშუალი გვარის ზმნები ძირითადად თემის ნიშანმონაცვლე ზმნებია.

თემის ნიშნის მონაცვლეობა ერთ-ერთი დამახასიათებელი თავისებურებაა საშუალი გვარის ზმნებისა, ამიტომ ის მტკიცედ და შეგნებულად უნდა ავითვისებინოთ მოსწავლეებს; ეს კი შესაძლებელი იქნება პრაქტიკული ვარჯიშობით, ზმნათა ანალიზით.

თემის ნიშანმონაცვლეობასთან ერთად აწმყოდან მომავალში ამ ზმნათა (საშუალი გვარის) გადაყვანისას მოსწავლეთათვის გასაგები გახდება, რომ მათ ფუძის წინ უჩნდებათ ი და უ ნიშნები. პირიანობის მიხედვით ამ ზმნათა დახასიათებით გაირკვევა, რომ ი მოუდის ერთპირიანებს, უ — კი ორპირიანებს (კივის — იკივლებს, ჩივის — იჩივლებს, სდარაჯობს — უდარაჯებს, სწამლობს — უწამლებს).

¹ თუ რა საფუძველზე ხდება ეს თემის ნიშანმონაცვლეობა და ფუძის წინ ი-სა და უ-ს გაჩენა მომავლის ფორმებში, ამაზე ყურადღების შეჩერება ამ საფეხურზე საჭირო არაა. მით უფრო, მოსწავლეთათვის ქცევა ჭერ კიდევ უცნობია. ამ საკითხებზე ყურადღება შეიძლება გამახვილდეს უღლების ჭეუფების სწავლებასთან დაკავშირებით.

დაბოლოების (თემის ნიშანთა) მონაცვლეობასთან დაკავშირებით უნდა გავაცნოთ, რომ არის ზოგიერთი ზმნა, რომელთაც თემის ნიშანი არ ეცვლება, მაგრამ ფუძის წინ ი-ს გაიჩენენ აწმყოდან მომავალში გადაყვანისას. ასეთი ზმნები შედარებით მცირერიცხოვანია: ტრიალებს — იტრიალებს, ღრიალ-ებ-ს — იღრიალ-ებ-ს, სრიალ-ებ-ს — ი-სრიალებს და ა. შ.

თემის ნიშნის მონაცვლეობასვე უნდა დაუკავშირდეს უთემისნიშნო ზმნებში თემის ნიშნის გაჩენა მომავლის ფორმებში. მიეცემა ეს ამ ზმნათა (წუხს, დგას, წევს, უყვარს, სძულს და ა. შ.) აწმყოდან მომავალში გადაყვანით (იწუხებს, დადგება, დაწვება, შეუყვარდება, შესძულდება და ა. შ.) და სათანადო დასკვნის გაკეთებით.

აქვე შეიძლება წარმოდგენა მივცეთ იმაზედაც, რომ ამ ჯგუფის ზმნებს აწმყოს პირველი და მეორე პირის ფორმებში უმეტესად მეშველი ზმნა დაერთვის; მაგალითად: ვ-წე-ვარ, წე-ხარ,

ვ-ძულ-ვარ, ს-ძულ-ხარ

ვ-უყვარ-ვარ, უყვარ-ხარ¹ და ა. შ.

საშუალ გვარის შესწავლა სრული არ იქნება, თუ მოსწავლეთათვის ნათელი არ გავხადეთ, რომ საშუალი გვარის ზმნები უმეტესად ნასახელარია. სახელისაგან მათ აწარმოებს ობ დაბოლოება (თემის ნიშანი): კაცი — კაცობს, თამაში — თამაშობს, დარაჯი — დარაჯობს, ცხარე — ცხარობს და სხვ. ამ შემთხვევაშიც ძირითადი ხერხი სახელისა და ზმნის შედარება-შეპირისპირება და საერთო და განსხვავებულ ნაწილთა გამოყოფაა.

აი, ის ძირითადი ნიშნები, რომელნიც საშუალი გვარის შესწავლისას უნდა გავაცნოთ მოსწავლეებს.

საშუალი გვარის შესწავლასთან დაკავშირებით ცოდნის გასამტკიცებლად აუცილებელია ვარჯიშობა. ის შეიძლება ასეთი სახისა იყოს:

1. საშუალი გვარის ზმნების გადაყვანა მყოფადში და აწმყოსა და მომავლის ფორმათა შეპირისპირებით გარკვევა ზმნაში მომხდარი გრამატიკული ცვლილებებისა.

2. ტექსტიდან საშუალი გვარის ზმნების გამოყოფა და მათი დაჯგუფება გარკვეული ნიშნების მიხედვით (თემის ნიშანმონაცვლე, უთემისნიშნო, ნასახელარი და ა. შ.).

¹ ამ საკითხს უფრო საფუძვლიანად გავაცნობთ უღლების სწავლებასთან დაკავშირებით.

3. სახელებისაგან (მუშა, ქალი, ცხარე, ჩქარი, მეფე, ბოლი და სხვ.) ვნებითი და საშუალი გვარის წარმოება და მათი თავისებურების გარკვევა.

4. შერჩევა ისეთი ზმნებისა, რომელთაც სამივე გვარი მოეპოვებათ (დულს, გორავს, წუხს, ბრუნავს და ა. შ.).

5. შერჩევა ისეთი ზმნებისა, რომელთაც მხოლოდ მოქმედებითი და საშუალი გვარი მოეპოვებათ (ცხოვრობს — აცხოვრებს, ჩივის — იჩივლებს, ყვირის — აყვირებს, ცეკვავს — აცეკვებს და სხვ.).

6. შერჩეული ტექსტიდან ზმნების გამოყოფა და მათი კლასიფიკაცია გვარების მიხედვით (მოქმედებითი, ვნებითი, საშუალი).

საშუალ გვარის შესწავლის შედეგად მოსწავლემ უნდა იცოდეს:

1. საშუალი გვარის ზმნები ერთ ან ორპირიანი გარდაუვალი ზმნებია.

2. ამ გვარის ზმნებს არა აქვთ გვარის აღმნიშვნელი საგანგებო ნიშნები.

3. საშუალი გვარის ზმნები უმეტესად ნასახელარი ზმნებია. სახელისაგან ამ ზმნების მაწარმოებელი ობ თემის ნიშანია.

4. ამ გვარის ზმნათა დამახასიათებელია თემის ნიშანმონაცვლეობა აწმყოდან მომავალში გადაყვანისას და ი ან უ პრეფიქსების დართვა ფუძის თავში.

5. ი მოუღის ერთპირიან საშუალი გვარის ზმნებს, უ კი ორპირიანებს.

6. არის რიგი საშუალი გვარის ზმნებისა, რომელნიც თემის ნიშანს არ შეიცვლიან, მაგრამ მომავლის ფორმებში ი-ს გაიჩენენ ფუძის წინ.

ცხადია, გვარის შესწავლა აქ არ მთავრდება. გვარზე ყოველი შემდგომი კატეგორიის სწავლებისას უნდა გამახვილდეს ყურადღება; განსაკუთრებით სრულად და ამომწურავად უნდა იქნეს დახასიათებული გვარები უღლების სწავლებასთან დაკავშირებით. აქ საფუძვლიანად უნდა გაირკვეს ყოველი გვარის თავისებურება.

გვარის შესწავლის უკანასკნელი საფეხური შემაჯამებელი მუშაობაა. ეს მუშაობა სხვადასხვაგვარად შეიძლება ჩატარდეს:

1. საუბრის წესით — მასწავლებლის მიერ გვარის ძირითადი საკითხების ირგვლივ დასმულ კითხვებზე პასუხის გაცემა.

2. მოსწავლეთა მიერ ცალკეული გვარის შესახებ თხრობა და სათანადო ნიმუშების მოყვანა-ანალიზი.

3. ტექსტიდან, რომელშიც მოცემული იქნება სამივე გვარის ძირითადი თავისებურებების ამსახველი ნიმუშები(მოქმედებითისათვის ორპირიანი და სამპირიანი გარდაჟავალი ზმნები, ვნებითისათვის — **ო. ე. დ** და უნიშნო ერთ და ორპირიანი და **ა. შ.**), ზმნების გამოყოფა და მათი დახასიათება შინაარსისა და გრამატიკული ნიშნების მიხედვით.

4. განმაზოგადებელი მუშაობის ჩატარებისას შეიძლება გამოყენებულ იქნეს სქემა-ტაბულაც, რომელზედაც წარმოდგენილი იქნება გვართა ძირითადი თავისებურებანი.

რა სახითაც უნდა ჩატარდეს შემაჯამებელი მუშაობა, საბოლოოდ მასალა მაინც მასწავლებელმა უნდა გაამთლიანოს. მასწავლებლის საბოლოო სიტყვა უნდა მოიცავდეს გვართა ყველა საკვანძო საკითხს.

გვარის შესწავლასთან დაკავშირებით შეიძლება ჩატარდეს სხვადასხვა სახის წერიითი სამუშაო:

1. კარნახი ვნებით გვართან დაკავშირებულ მართლწერის საკითხებზე (საკარნახო ტექსტი უნდა შეიცავდეს მართლწერის სხვადასხვა შემთხვევას).

2. მასწავლებლის მიერ შერჩეული ტექსტის გადაწერა (დაფიდან ან წიგნიდან), ვნებითი გვარის ზმნების ამოწერა, მათი დაჯგუფება მაწარმოებელი ნიშნების მიხედვით და აქ ნიშნების გამოყოფა.

3. წაკითხული ტექსტის მოკლე შინაარსის — დაწერა ისე, რომ: პასიური ფორმები შეცვალონ აქტიურით.

4. სხვადასხვა გვარის ზმნათა (მოქმედებითის, ვნებითის, საშუალის) გადატყევა საპირისპირო გვარის ფორმებად (მოქმედებითისა — ვნებითად ან საშუალად და პირიქით).

5. ტექსტიდან ზმნების ამოწერა და მათი დაჯგუფება გვარის, პირიანობის, ნიშნებისა და სხვათა მიხედვით.

ქცევის სწავლებისათვის

„ქცევა მკაფიოდ გამოხატული გრამატიკული კატეგორიაა ქართულსა და მოძმე ენებში — მეგრულ-ჭანურსა და სვანურში“¹. ის ქართველური ენების თავისებურებაა; რამდენადაც ცნობილია, „სხვა ენებში... ეს კატეგორია აღნიშნული არ არის“².

1 ა. შანიძე, ქართული გრამატიკის საფუძვლები, 1953, გვ. 362.

2 იქვე,

ქცევა სუბიექტურ და ობიექტურ პირთა შორის ან ობიექტურ პირთა შორის კუთვნილებითი ურთიერთობაა.¹ პირთა შორის ეს ურთიერთობა ძველადაც ყოფილა შენიშნული. მის შესახებ ცნობები მოეპოვებათ: პლ. იოსელიანს, დ. ჩუბინიშვილს, დ. ყიფიანს, კ. დოდაშვილს, პ. კვიცარიძეს, ა. ქუთათელაძეს, ს. ხუნდაძეს და სხვ. უწოდებდნენ მას „მიჩემებით“ ან „მიკუთვნილებით“ ფორმებს.

მაგრამ ამ ავტორთა მიერ არაა გარკვეული: თუ რით ხასიათდება ეს „მიჩემებითი“ ფორმები, რა ურთიერთობაა „მიჩემებითსა“ და „მიუჩემებელ“ ფორმას შორის, რა ურთიერთობაა ქცევასა და გვარს, გარდამავლობას და ქცევის შორის და სხვა.

ქცევის საკითხი მეცნიერულად მხოლოდ 1926 წელს გადაწყდა ა. შანიძის შრომაში „ქართული ზმნის საქცევი“. აქედან ის სასკოლო გრამატიკაშიც გადავიდა.

პირველი საკითხი ქცევის სწავლებისას ეს ქცევათა თანამიმდევრობის საკითხია. სახელმძღვანელოსა და პროგრამის მიხედვით ეს თანამიმდევრობა ასეთია: საარვისო, სათავისო და სასხვისო.

ქცევათა სწავლების თანამიმდევრობისათვის ამოსავალი უნდა იყოს ადვილიდან ძნელისაკენ, მარტივიდან რთულისაკენ გადასვლა. ამ წესის დაცვით ქცევათა სწავლება იმ ქცევით უნდა დაეიწყოს, რომელშიც ფორმა და შინაარსი უკეთაა გამოხატული და ამოსაცნობად უფრო მარტივია. ასეთად კი სათავისო ქცევა უნდა მივიჩნიოთ შემდეგ მოსაზრებათა გამო:

1. სათავისო ქცევაში პირთა შორის კუთვნილებითი ურთიერთობა უკეთაა გამოხატული: ვიშენებ, იშენებ, იშენებს; ვიკერავ, იკერავ, იკერავს.

2. სათავისო ქცევაში პირდაპირი ობიექტი განეკუთვნება სუბიექტს, ის სუბიექტისთვისაა დანიშნული. მოსწავლისათვის სუბიექტი (მოქმედი) მთავარია და ობიექტის მისთვის განკუთვნებასაც ადვილად სწვდება იგი.

3. სათავისო ქცევის ფორმა მხოლოდ და მხოლოდ ორპირიანია.

4. სათავისო ქცევის ზმნა ყოველთვის გარდამავალია, მოქმედებითი გვარისაა.

5. სათავისო ქცევაში ყველაზე უკეთაა გამოკვეთილი ქცევის ნიშანი. ეს ნიშანია *ო*, რომელიც უცვლელია პირისა და რიცხვის მიხედვით.

6. სათავისო ქცევის ფორმაში ობიექტი ჩვეულებრივ მესამე პირია (იშვიათად შეიძლება იყოს ობიექტად პირველი ან მეორე პირი, მაგრამ ასეთ იშვიათ შემთხვევებზე ამ საფეხურზე ყურადღების გამახვილება საჭირო არაა).

შემდეგი ადგილი ქცევათა რიგში საარვისო ქცევას ეთმობა. საარვისო ქცევის მეორე ადგილზე გადატანა გამართლებულია შემდეგით:

1. საარვისო ქცევაში ქცევისათვის დამახასიათებელ პირთა შორის კუთვნილება-დანიშნულებითი ურთიერთობა არაა გამოხატული. „ობიექტი... არავისი კუთვნილება არ არის და არც ვისთვისმეა დანიშნული“ (ა. შ ა ნ ი ძ ე). ამდენად ქცევათა არსის, მათი რაობის საარვისო ქცევით გაცნობა მოსწავლეთათვის გასაგებს ვერ გახდოდა ქცევის კატეგორიას, მის მნიშვნელობას.

2. საარვისო ქცევას ორგვარი წარმოება ახასიათებს — წარმოება ა ნიშნით (აშენებს, აკეთებს, აწერს)... და უნიშნოდ (წერს, კერავს, და სხვ.).

3. საარვისო ქცევის ფორმა აქვს როგორც გარდამავალს, ისე გარდაუვალ ზმნებსაც (დულს, დულდება — გარდაუვალია; ადულს — გარდამავალი).

4. გვარის მიხედვით ის ყველა გვარის ზმნაში გვხვდება (დულს, საშუალი გვარისაა, დულდება — ვნებითისა, ხოლო ადულსებს — მოქმედებითისა).

5. პირის მიხედვით ის შეიძლება იყოს ერთპირიანი (დულს), ორპირიანიც (კერავს) და სამპირიანიც (სთხოვს, სწერს).

ყოველივე ამის გამო საარვისო ქცევა შედარებით უფრო რთულია და თანაც უფრო ნაკლებად ასახავს ქცევის რაობას, რის გამო მას პირველი ადგილი არ შეიძლება დაეთმოს სწავლებაში.

ბუნებრივად მესამე ადგილი (ქცევათა რიგში) სასხვისო ქცევას ეთმობა. მიუხედავად იმისა, რომ პირთა შორის კუთვნილება-დანიშნულებითი ურთიერთობა ამ ქცევაში უკეთ მოჩანს, ვიდრე საარვისოში, ის მაინც ბოლოს უნდა გაეცნოს. გამოწვეულია ეს იმ სირთულით, რომელიც ამ ქცევას ახასიათებს; ეს სირთულებებია:

1. ეს ქცევა სხვადასხვა პირისათვის ორ ნიშანს იყენებს: პირველი და მეორე პირისათვის *ი-ს*, ხოლო მესამე პირისათვის *უ-ს* (*მ-ი-კეთებს*, *გ-ი-კეთებს*, *უ-კეთებს*).

2. განსხვავებულია პირთა შორის კუთვნილება-დანიშნულებითი ურთიერთობა გარდამავალსა და გარდაუვალ ზმნებში. თუ გარ-

დამავალ ზმნაში პირდაპირი ობიექტია ირიბის კუთვნილება ან დანიშნულია მისთვის, გარდაუვალში სუბიექტი განეკუთვნება ან დანიშნულია ირიბი ობიექტისათვის.

3. ე-თავსართიან ვნებითი გვარის ზმნებში მას უნიშნო წარმოება ახასიათებს.

თუ ამას დავუმატებთ, რომ სასხვისო ქცევა მოუდის როგორც გარდამავალ მოქმედებითი გვარის, ისე გარდაუვალ ვნებითი და საშუალო გვარის ზმნებს და არის როგორც ორპირიანი, ისე სამპირიანიც, ცხადი გახდება ამ ქცევის შედარებითი სირთულე და მისი სწავლების ბოლოს გადატანის საჭიროება.

ამრიგად, ცალკეულ ქცევათა ყოველმხრივი დახასიათება-შესწავლისას მათი თანამიმდევრობა ასეთი უნდა იყოს: სათავისო, საარვისო და სასხვისო.

ქცევის რაობა

ქცევის სწავლების პირველი საფეხური მისი რაობის გარკვევაა, ქცევის კატეგორიის, როგორც სუბიექტურ და ობიექტურ პირთა შორის კუთვნილება-დანიშნულებითი ურთიერთობის, გაცნობა. მოხდება ეს სათანადოდ შერჩეულ საილუსტრაციო მასალაზე.

მეთოდოლოგიურ ლიტერატურაში არის მოსაზრება, რომ სავარჯიშო-საილუსტრაციო მასალა მთლიანი, განსაზღვრული შინაარსის ტექსტი იყოს. მთლიან ტექსტს უთუოდ აქვს რიგი დადებითი მხარეები, მაგრამ იგი ყოველთვის უპირატესად ვერ ჩაითვლება. გრამატიკის ზოგიერთი კატეგორიის და მათ შორის ქცევის სწავლებისათვის გაბმულ ტექსტს პარადიგმები, ცალკეული მაგალითები, სჯობია. ასეთ ნიმუშებში ქცევის კატეგორია უფრო ნათელი, მკაფიო და გამოკვეთილია, ვიდრე ტექსტში.

რადგანაც ქცევის „ბუნებისა და თვისების გამორკვევა უფრო გარდამავალი ზმნების საშუალებით არის შესაძლებელი“¹, ამიტომ ქცევის რაობის გასაცნობად საილუსტრაციოდ შერჩეულ უნდა იქნეს მოქმედებითი გვარის ზმნები; ამასთანავე ისეთები, რომლებშიც მხოლოდ პირთა შორის კუთვნილება-დანიშნულებითი ურთიერთობა იქნება გამოხატული. თავიდანვე ივარცხნის, იბანს და სხვა ამგვარი ზმნების მიწოდება საილუსტრაციოდ არ ივარგებს; ის ხელს შეუშლის

¹ ა. შ ა ნ ი ძ ე, ქართული გრამატიკის საფუძვლები, 1953, გვ. 333.

ქცევის, როგორც პირთა შორის კუთვნილება-დანიშნულებითი ურთიერთობის გამომხატველის, გაგებას.

რადგანაც ქცევის რაობა უკეთ სათავესო და სასხვისო ქცევაში მოჩანს, ამიტომ ქცევის განსაზღვრისათვის სათავესო და სასხვისო ქცევის ფორმები უნდა შეუპირისპირდეს საარვისოს; მაგალითად:

იკერავს (თინა კაბას)	იხატავს (მხატვარი სურათს)
უკერავს (თინა კაბას მას)	უხატავს (მხატვარი სურათს მას)
კერავს (თინა კაბას)	ხატავს (მხატვარი სურათს). ¹

ამ ზნათა შეპირისპირებითა და შინაარსობრივი ანალიზით გაირკვევა, რომ პირველ მაგალითებში (იკერავს, იხატავს) სუბიექტი თავისთვის მოქმედებს: პირდაპირი ობიექტი, რომელზედაც სუბიექტი მოქმედებს, განეკუთვნება (ან დანიშნულია) მისთვისვე (სუბიექტისთვისვე); მეორე შემთხვევაში (უკერავს, უხატავს) სუბიექტის მოქმედების საგანი, პირდაპირი ობიექტი, სხვისთვისაა (ირიბი ობიექტისათვის) დანიშნული, ირიბი ობიექტის კუთვნილებაა; მესამე შემთხვევაში (კერავს, ხატავს) არ ჩანს, თუ ვისთვის ხდება მოქმედება, ვის განეკუთვნება პირდაპირი ობიექტი — პირველ, მეორე თუ მესამე პირს.

პირთა შორის ასეთი კუთვნილება-დანიშნულებითი ურთიერთობის გარკვევის შემდეგ ეძლევა განსაზღვრება და ეცნობა ტერმინები: სათავესო, სასხვისო და საარვისო. ჩვეულებრივ გრამატიკული ტერმინების ახსნას უნდა ვერიდოთ. ტერმინი ყოველთვის როდი ასახავს კატეგორიის ნამდვილ არსს, მის რაობას, მაგრამ ამ შემთხვევაში ასეთი ახსნა არამცთუ საჭიროა, არამედ აუცილებელიც. სა-თავეს-ო, ე. ი. დანიშნული თავისთვის; სა-სხვის-ო, ე. ი. სხვისთვის დანიშნული, სხვისთვის განკუთვნილი, და სა-არვის-ო, ე. ი. არავისთვის არაა განკუთვნილი (დანიშნული), უფრო ზუსტად, არ ჩანს, თუ ვის განეკუთვნება პირდაპირი ობიექტი.

ქცევის რაობა შესწავლილად ჩაითვლება, თუ მოსწავლე შეძლებს განმარტოს: რა არის ქცევა საზოგადოდ, რა განსხვავებაა კუთვნილება-დანიშნულების თვალსაზრისით სათავესო, სასხვისო და საარვისო ქცევათა შორის; იცის ერთი ქცევის მეორეში გადაყვანა; მაგალითად: სათავესოს სასხვისოში, საარვისოში და პირიქით. ერთი ქცევის მეორეში გადაყვანაზე ვარჯიშობას უდიდესი მნიშვნელობა აქვს თვით ქცევის კატეგორიის გარკვევისათვის, რომ

¹ რაობის გაცნობისას საარვისო ქცევა ბოლოსაა მოქცეული, ჩამდენადაც პირთა შორის კუთვნილებითს ურთიერთობას იგი ვერ ასახავს.

ქცევასთან მაშინ გვაქვს საქმე, თუ ზმნას მოეპოვება ქცევის მოხედვით საპირისპირო ფორმები (ორი მაინც):

სათავისო ქცევა

ფორმის მიხედვით ქცევათა შესწავლა, როგორც აღინიშნა, სათავისო ქცევით უნდა დავიწყოთ.

ქცევის გაგებისათვის მნიშვნელოვანია ქცევის ფორმანტების გაცნობა. „ქცევის შინაარსი ფორმანტმა უნდა აღნიშნოს და არა ფუძემ“¹. მხოლოდ შინაარსით, ფუძის მიხედვით ქცევის განსაზღვრა ბევრ შემთხვევაში შეცდომაში შეგვიყვანდა, რადგანაც არის რიგი ზმნებისა, რომლებიც შინაარსით პირდაპირი ობიექტის სუბიექტისათვის დანიშნულებას გადმოგვცემს; მაგალითად: ყლაპავს, სვამს, ჭამს და სხვ., მაგრამ სათავისო ქცევისა არაა, რადგანაც მათ არ გააჩნიათ სათავისო ქცევის ფორმანტი. ამიტომ ქცევათა შესწავლისას ყურადღება ფორმანტზე უნდა გამახვილდეს. ეს სრულიადაც არ ნიშნავს შინაარსის უგულებელყოფას. „ვერც მარტო მაწარმოებელი და ვერც მარტო მნიშვნელობა უმაწარმოებლოდ ქცევას ვერ შექმნის“², ე. ი. ქცევის კატეგორიის ამოცნობა შინაარსისა და ფორმის ერთიანობით უნდა მოხდეს.

სათავისო ქცევის ნიშნების გაცნობისათვის ვიყენებთ შეპირისპირების ხერხს. ვუპირისპირებთ ერთმანეთს საარვისო და სათავისო ქცევის ფორმებს. საილუსტრაციოდ ვარჩევთ ისეთ მაგალითებს, რომლებშიც საარვისო ქცევა უნიშნოა. ასეთი ფორმების სათავისო ქცევის ფორმებთან შეპირისპირებისას ადვილად გამოიყოფა სათავისო ქცევის ნიშანი; მაგალითად:

იკერავს	იხატავს	იწერს
კერავს	ხატავს	წერს

საპირისპირო ფორმათა ჯერ შინაარსის, ხოლო შემდეგ ფორმის მიხედვით ანალიზისა და საერთო და განმასხვავებელ ნაწილთა გამოყოფით (ი-კერავს) მოწაფეთათვის ნათელი გახდება, რომ სათავისო ქცევის ნიშანია ი, რომელიც უცვლელია პირისა და რიცხვის მიხედვით (ვ-ი-წერ, ი-წერ, ი-წერს, ვ-ი-წერთ, ი-წერთ, ი-წერენ).

¹ ა. ჩიქობავა, სახელისა და ზმნის ანალიზის პრინციპები ქართულში: ჟურნ. „კომუნისტური აღზრდისათვის“, 1934, № 6—8.

² ი. ქ. ვ.

სხვა ამგვარივე მაგალითების ანალიზით მოსწავლეთათვის ნათელი უნდა გახდეს, რომ სათავისო ქცევა ყოველთვის ორპირიანი, გარდამავალი, მოქმედებითი გვარის ზმნაა და ასეთ ზმნებში პირდაპირი ობიექტი ჩვეულებრივ მესამე პირია.

სათავისო ქცევის შესწავლა სრული არ იქნება, თუ არ გაირკვა მისი ხმარების არე: ა) როცა სუბიექტი მოქმედებს საკუთარ სხეულზე ან სხეულის ნაწილზე (ვიკრი, ვიბან); ბ) როდესაც პირდაპირი ობიექტი სამკაული, ტანისამოსი, ფეხსაცმელი ან იარაღია, რომელიც ტანზე აქვს კაცსა; მაგალითად: ვიცვამ, ვისხამ, ე. ი. სუბიექტი თავისთვის მოქმედებს; გ) როდესაც პირდაპირი ობიექტი მისი კუთვნილებაა (ხარს იკლავს — თავის ხარს კლავს), დ) როცა მოქმედება სუბიექტისკენაა მიმართული: ისესხა (ფული), იყიდა (წიგნი) და სხვ.

პირველ რიგში გაირკვევა, რომ ეს ზმნები სათავისო ქცევისაა, რადგანაც ყოველი მათგანი ორპირიანი, გარდამავალი, მოქმედებითი გვარისაა და ყველა პირში ქცევის ნიშნად მოუღის o (ვიკრი, იპრი, იპრის).

ასეთი დასკვნის შემდეგ შინაარსზე დაკვირვება და ამ ფორმების გოჭრის, გიპარსაგ შეპირისპირება გიკერაგ, გიხატაგ ფორმებთან გასაგებს გახდის მოწაფეთათვის, რომ თუ გიკერაგ, გიხატაგ ფორმებში პირდაპირი ობიექტი სუბიექტს განეკუთვნება, სუბიექტის კუთვნილებაა, გიპრის, გიპარსაგ ფორმებში პირთა შორის ასეთი ურთიერთობა კი არაა გამოხატული, არამედ მოქმედება სუბიექტისა თავისსავე სხეულზე ან სხეულის ნაწილზე ხდება.

მაშასადამე, ასეთ შემთხვევაში სათავისო ქცევა სხვა ფუნქციის, სხვა მნიშვნელობის მქონეა, ის კუთვნილებას კი არ გამოხატავს, არამედ სუბიექტის თავისსავე სხეულზე მოქმედებას გვიჩვენებს.

ასევე განიმარტება სათავისო ქცევის სხვა ფუნქციებიც, როდესაც პირდაპირი ობიექტი ტანსაცმელი, ფეხსაცმელი, საჭურველი ან სხვა რამეა.

სათავისო ქცევის შესწავლის შედეგად მოსწავლეს უნდა შეეძლოს:

1. სათავისო ქცევის დახასიათება შინაარსის მიხედვით: ა) პირდაპირი ობიექტი სუბიექტს განეკუთვნება ან მისთვისაა დანიშნული; ბ) სუბიექტი თავისავე სხეულზე მოქმედებს და გ) როდესაც პირდაპირი ობიექტი ტანსაცმელი, ფეხსაცმელი, საჭურველი ან თავსახურავია.

2. ამ ქცევის განსაზღვრება ფორმალური ნიშნების მიხედვით: ა) სათავისო ქცევის ნიშანი არის ი, რომელიც უცვლელია პირისა და რიცხვის მიხედვით; ბ) სათავისო ქცევა ყოველთვის ორპირიანია, გარდამავალი, მოქმედებითი გვარის ზმნაა; გ) სათავისო ქცევის ფორმაში ობიექტზე ჩვეულებრივ მესამე პირია, შედარებით იშვიათად პირველი და მეორე პირი.

3. სათავისო ქცევის ამოცნობა ტექსტში და მოქმედებითი გვარის ზმნის სათავისო ქცევის ფორმაში დაყენება.

საარვისო ქცევა

საარვისო ქცევის ფორმის გაცნობისას ამოსავალი სათავისო ქცევა უნდა იყოს, სათავისო ქცევის ფორმების შედარება-შეპირისპირება საარვისოსთან. საილუსტრაციო ნიმუშებად შერჩეულ უნდა იქნეს როგორც ორპირიანი, ისე სამპირიანი მოქმედებითი გვარის ზმნები, ამასთანავე ნიშნიანიცა და უნიშნოც; მაგალითად:

კერავს აკეთებს აშენებს სთხოვს სწერს

ამ ფორმათა შინაარსობრივი ანალიზის საფუძველზე გაირკვევა, რომ კერავს, აკეთებს, აშენებს და სხვები საარვისო ქცევის ფორმებია, ხოლო შემდეგ ამ ფორმათა ამავე ზმნების სათავისო ქცევის ფორმებთან შეპირისპირებისა და საერთო და განმასხვავებელ ნაწილთა გამოყოფით ი-კერავს-ს ი-კეთებს-ს ი-კერებს-ს

კერავს-ს ა-კეთებს-ს ა-კერებს-ს და სხვ.

გაირკვევა, რომ საარვისო ქცევა ქართულში ორგვარად იწარმოება ა ნიშნით და უნიშნოდ ანუ 0 (ნულ) ნიშნით. ზმნათა ყველა პირში და ორსავე რიცხვში -დაყენებით მოწაფეთათვის ნათელი გახდება, რომ ეს ნიშანი ა (თუ უნიშნობა) უცვლელია პირისა და რიცხვის მიხედვით (ვ-ა-კერებს, ა-კერებს, ა-კერებს-ს, ვ-ა-კერებთ, ა-კერებთ, ა-კერებენ). ამავე ნიმუშების პირების მიხედვით დახასიათებით მოსწავლეთათვის გასაგები უნდა გაეხადოთ, რომ მოქმედებითი გვარის ზმნებში საარვისო ქცევა მოუღის როგორც ორპირიან, ისე სამპირიან ზმნებს (აკეთებს, კერავს — ორპირიანია; აკერებს, სთხოვს, სწერს — სამპირიანი) და ეს ორპირიანი და სამპირიანი ფორმები შეიძლება იყოს როგორც ა ნიშნით (ა-კეთებს, ა-შენებს), ისე უნიშნოდაც (კერავს, სთხოვს).

• ამ საფეხურზე საარვისო ქცევის შესწავლის შედეგად მოწაფემ უნდა იცოდეს, რომ:

1. საარვისო ქცევის ფორმაში პირთა შორის კუთვნილება-დანიშნულებითი ურთიერთობა განსაზღვრული არაა, არ ჩანს, თუ ვის განეკუთვნება პირდაპირი ობიექტი;

2. საარვისო ქცევის ნიშანი არის ა ან ნული;

3. მოქმედებითი გვარის ზმნების საარვისო ქცევა შეიძლება იყოს ორ ან სამპირიანი.

4. მოწაფეს უნდა შეეძლოს საარვისო ქცევის ამოცნობა და სათავისო ქცევის ფორმის გადაყვანა საარვისოში. ♪

სასხვისო ქცევა

სასხვისო ქცევის ფორმის მიხედვით გაცნობამდის უნდა გაირკვეს ამ ქცევის ბმარების სხვა შემთხვევა (პირდაპირი ობიექტის ირიბი ობიექტისადმი კუთვნილება-დანიშნულება ზემოთ გაცნო), როდესაც სუბიექტი ირიბი ობიექტის საგანზე მოქმედებს, ე. ი. როდესაც პირდაპირი ობიექტი ირიბი ობიექტისავე კუთვნილებაა, მისი საგანია; მაგალითად: უტეხს, უგრეხს, უნგრეხს, უწუხებს და ა. შ. ამისათვის ამ რიგის ზმნები უნდა შეუპირისპირდეს ისეთ ზმნებს, რომლებშიც პირდაპირი ობიექტის ირიბისადმი განეკუთვნება-დანიშნულებაა გამოხატული; მაგალითად: უშენებს, უმზადებს, უხატავს და სხვ. ასეთი შეპირისპირება გასაგებს გახდის, რომ თუ ამ ზმნებში (უშენებს, უმზადებს, უხატავს) პირდაპირი ობიექტი ირიბი ობიექტისათვის კეთდება, მისთვისაა დანიშნული, ზმნებში — უტეხს, უწუხებს, უვარცხნის და სხვებში — პირდაპირი ობიექტი, რომელზედაც მოქმედება წარმოებს, ირიბი ობიექტისავე საგანია; მაგალითად: უწუხებს ის მას გულს, აქ გული — პირდაპირი ობიექტი — ირიბი ობიექტისავე საგანია. მაშასადამე, სასხვისო ქცევა ასეთ შემთხვევაში სუბიექტის ირიბი ობიექტის საგანზე მოქმედებას აღნიშნავს.

სასხვისო ქცევა ჩვეულებრივ ორ ნიშანს იყენებს: *o*-სა და *u*-ს. ეს ნიშნები პირების მიხედვითაა განაწილებული. პირველსა და მეორე ირიბობიექტურ პირს სასხვისო ქცევის ნიშნად *o* მოუდის, ხოლო მესამეს — *u*. მიუხედავად ამისა, სასხვისო ქცევის სპეციფიკურ ნიშნად *u* უნდა ჩაითვალოს, როგორც უფრო გამოკვეთილი და მხოლოდ ამ ქცევისათვის დამახასიათებელი.

ამიტომაც სასხვისო ქცევის ფორმის მიხედვით გაცნობა ამ ნიშნით უნდა დაფიქსოთ და პირველ რიგში სუბიექტური წყობის, ე. ი. ისეთი ზმნებით გავაცნოთ, რომლებშიც ობიექტად მესამე პირია

განოუცნებელი; მაგალითად: ვუშენებ, უშენებ, უშენებს, ხოლო შემდეგ ი/უ ნიშნის ობიექტური წყობის ზმნებით, რომლებშიც ობიექტად სამივე პირია მოცემული — პირველი, მეორე და მესამეც (მიშენებს, გიშენებს, უშენებს).

ამ ჯერადაც სასხვისო ქცევის ფორმის სხვა ქცევებთან (სათავისო და საარვისოსთან) შეპირისპირებისა და საერთო ნაწილისა და განმასხვავებელ ნიშანთა გამოყოფით გაირკვევა, რომ სასხვისო ქცევა ორ ნიშანს იყენებს: პირველ და მეორე ირიბობიექტურ პირებში ი-ს, ხოლო მესამე ობიექტურ პირში უ-ს. ამ ნიშნების ანალიზის საფუძველზე მოწაფეთათვის გასაგები უნდა გახდეს, რომ მოქმედებითი გვარის ზმნების სასხვისო ქცევა ყოველთვის სამპირიანია (უშენებს ის. მას მას; უკერავს ის მას მას და ა. შ.).

სასხვისო ქცევის ამ ზოგადი დახასიათების შედეგად მოწაფე უხდა იცოდეს, რომ: 1. სასხვისო ქცევა აღნიშნავს როგორც პირდაპირი ობიექტის ირიბობიექტისადმი დანიშნულება-განკუთვნებას, ისე ირიბი ობიექტის საგანზე მოქმედებასაც; 2. გარდამავალ, მოქმედებითი გვარის ზმნებში სასხვისო ქცევის ფორმა ყოველთვის სამპირიანია; 3. სასხვისო ქცევის ნიშანია ი და უ. ეს ნიშნები ასე ნაწილდება: პირველ და მეორე ირიბობიექტურ პირებში სასხვისო ქცევას ნიშნად ი მოუდის, ხოლო მესამე ირიბობიექტურ პირში—უ.

ქცევა გვარების მიხედვით

ქცევის გაცნობა გვარების მიხედვით, ნაცნობიდან უცნობისაკენ გადასვლის წესის დაცვით, მოქმედებითი გვარით უნდა დავიწყოთ. ეს შესწავლილი მასალის ერთგვარი შეჯამება იქნება, აგრეთვე განვლილის განმეორებაც და ახალ მასალაზე გადასასვლელი საფეხურიც. ზმნების — აშენებს, იშენებს, უშენებს; კერავს, იკერავს, უკერავს და სხვათა — ანალიზის საფუძველზე გაკეთდება დასკვნა, რომ მოქმედებითი გვარის ზმნებს გააჩნია სამივე ქცევა (სათავისო, საარვისო და სასხვისო). სათავისო ქცევა ყოველთვის ორპირიანია, საარვისო ორპირიანია (კერავს) და სამპირიანიც (აკერებს, სთხოვს), ხოლო სასხვისო ყოველთვის სამპირიანია (უკერავს, უშენებს).

საშუალო და ვნებითი გვარის ზმნებში ქცევათა გარკვევა-შესწავლისას დაცულ უნდა იქნეს ერთგვარი თანამიმდევრობა. ქცევა საშუალო გვარის ზმნებში, ქცევა სუფიქსიან და უნიშნო ვნე-

ბითებში და ქცევა პრეფიქსიან ვნებითებში. ეს თანამიმდევრობა ემყარება ადგილიდან ძნელისაკენ გადასვლის მოთხოვნილებას.

საშუალო გვარის ზმნებში ქცევათა წარმოება არ განსხვავდება მოქმედებითი გვარის ზმნების ქცევათა წარმოებისაგან.

საარვისო ქცევა უნიშნოა, ხოლო სასხვისო — *ე/უ* ნიშნებიანია. სრულიად ასეთივეა წარმოების მიხედვით სუფიქსიანი და უნიშნო ვნებითები; პრეფიქსიან *ი/ე* ვნებითებში ქცევათა წარმოება განსხვავებულია: პრეფიქსიან ვნებითებში სასხვისო ქცევა მხოლოდ შინაარსითაა მოცემული და არა ნიშნით (ფორმით); მაგალითად: *ე წერება, ეკერება* ფორმებში ქცევის ამოცნობა მხოლოდ შინაარსით ხერხდება. *იკერება* საარვისო ქცევას, რადგანაც არ ჩანს, თუ ის, რაც *იკერება*, ვისთვისაა დანიშნული ან განკუთვნილი, ხოლო *ეკერება* მიგვითითებს, რომ ის რაც *იკერება* (კაბა) სხვისთვის, ირიბი ობიექტისთვისაა განკუთვნილი. მაშასადამე, *ეკერება* სასხვისო ქცევის ფორმაა. პრეფიქსიან ვნებითი გვარის ზმნებს სასხვისო ქცევის ნიშანი არ გააჩნია; *ე* და *ე* ვნებითი გვარის ნიშნებია და არა ქცევისა, თუმცა „სათანადო აქტივთან მიმართებით და სხვა ტიპის ვნებითებთან ფუნქციონალური დამოკიდებულებით, მათ (*ე* და *ე-ს. მ. თ.*) შეუძლიათ ქცევის ნიშნობაც გასწიონ“¹.

გარდაუვალ ზმნებში (საშუალსა და ვნებითში) ქცევათა შესწავლა ჩვეულებრივ ფორმათა (სასხვისოსა და საარვისოს) შეპირისპირებით უნდა მოხდეს; მაგალითად: *დუღს — უდუღს* საშუალო გვარისათვის: *დუღდება — უდუღდება* სუფიქსიანი ვნებითებისათვის და *იკერება — ეკერება* პრეფიქსიანი ვნებითისათვის. ამ ზმნათა შინაარსისა და ფორმის მიხედვით ანალიზი გასაგებს გახდის, რომ ერთპირიანი ფორმები საარვისო ქცევისაა, ხოლო ორპირიანები — სასხვისოსი. საარვისო ქცევა გარდაუვალ ზმნებში უნიშნოა, ხოლო სასხვისო *ე/უ* ნიშნიანია. გამონაკლისს შეადგენს *ე-ნიანი* ფორმა, რომელიც შინაარსით სასხვისო ქცევისაა, მაგრამ მას არა აქვს ამ ქცევისათვის დამახასიათებელი ნიშანი *ე/უ*.

საშუალო და ვნებითი გვარების მიხედვით ქცევათა შესწავლისას მოწათფეთათვის გასაგები უნდა გახდეს, რომ გარდაუვალ (საშუალო და ვნებითი გვარის) ზმნებში სუბიექტი და არა პირდაპირი ობიექტი, რომელიც მათ არც გააჩნიათ, განეკუთვნება ირიბ ობიექტს. ამისათვის გარდამავალ და გარდაუვალ ზმნათა სასხვისო

¹ ა. შანიძე, გრამატიკის საფუძვლები, 1953, გვ. 351.

ქცევები უნდა შეუპირისპირდეს ერთმანეთს; მაგალითად: უდუ-
ღებს ის მას წყალს და უდუღს მას წყალი (ან უდუღდება მას წყა-
ლი). უდუღებს და უდუღს ზმნათა ანალიზით გაირკვევა, რომ თუ
პირველ მაგალითში (უდუღებს ის მას წყალს) წყალს პირდაპირი ობი-
ექტი დანიშნული ან განკუთვნილია ირიბი ობიექტისათვის, მეორე-
ში (უდუღს მას წყალი) წყალი სუბიექტია და ის დანიშნული ან
განკუთვნილია ირიბი ობიექტისათვის.

ამდენად, გარდამავალისა და გარდაუვალის ზმნების სასხვისო.
ქცევაში პირთა შორის კუთვნილება-დანიშნულების მიხედვით გან-
სხვავებაა. თუ გარდამავალ, მოქმედებითი გვარის ზმნაში პირდაპირი
ობიექტია ირიბის კუთვნილება, გარდაუვალ „ვნებითსა და საშუ-
ალი გვარის ზმნებში სუბიექტი განეკუთვნება ირიბ ობიექტს“.

ცალკე უნდა გამოიყოს ი-ს, როგორც ქცევათა მაწარმოებლის,
საკითხი.

ქართულში ი მაწარმოებელი თავსართად ზმნის სხვადასხვა კა-
ტეგორიას მოუდის: ვნებით გვარს (იწერება, იხატება, იბარება),
სათავისო ქცევას (იწერს, იხატავს, იბარავს) და სასხვისო ქცე-
ვას პირველ და მეორე პირში (მიწერს, გიწერს; მიხატავს, გიხა-
ტავს; მიბარავს, გიბარავს). ხშირად ეს ი თავსართიანი ფორმები
ერთმანეთში ირევა. ამიტომაც ამ საკითხზე საგანგებოდ ყურადღების
შეჩერებაა საჭირო და გარკვევა, როგორ ამოიცნონ: როდის რო-
მელი კატეგორიის ნიშანია ეს ი.

ი-ნიანი ვნებითის გარჩევა სათავისო და სასხვისო ქცევებისაგან
შედარებით მარტივია. ემყარება ის სინტაქსურ ხერხს: თუ ი -თავ-
სართიანი ზმნა ერთპირიანია, ის ვნებითი გვარისაა და ი-ნიშანიც
ამ გვარის მაწარმოებელია (იწერება ის, იხატება ის...).

შედარებით უფრო რთულია სათავისო და სასხვისო ქცევათა
ერთმანეთისაგან გარჩევა. ამ სირთულეს კიდევ უფრო ზრდის ომოი-
დი ფორმები: მიხდის (ის მე მოსამსახურედ, ამხანაგად) და მი-
ხდის (ის მე მას (ვალს)). ან: დამიყენა (მან მე თანაშემწედ) და
დამიყენა (მან მე ის) და სხვა.

ჩვეულებრივ ომოიდ ფორმათა ერთმანეთისაგან განსასხვავებ-
ლად ორგვარი ხერხი გამოიყენება: მორფოლოგიური და სინტაქსური.
მორფოლოგიური ხერხით ზმნა გადაყვანილ უნდა იქნეს მესამე პირში.
თუ მესამე პირში გადაყვანისას ი თავსართი უცვლელი დარჩა, ე. ი.
ის მესამე პირშიც გადაჰყვა, ზმნა სათავისო ქცევისა იქნება და
ი სათავისო ქცევის ნიშანი (გამიხადა ამხანაგად, გაგიხადა ამხანა-

გად, გაიხადა ამხანაგად), ხოლო თუ მესამე პირში **ი-ს** უ შეენაცვლა, მაშინ ქცევა სასხვისოა და **ი** სასხვისო ქცევის ნიშანია (მიხდის ვალს, გიხდის, უხდის). ასეთ შემთხვევაში ზმნათა პირებში გადაყვანა უნდა მოხდეს პირთა ნაცვალსახელების შეწყობით (გამიხადა მან მე, გაგიხადა მან შენ, გაიხადა მან ის, გამიხადა მან მე ის, გაგიხადა მან შენ ის, გაუხადა მან მას ის).

მეორე ხერხი — ეს სინტაქსური ხერხია, ე. ი. ქცევის გარკვევა ხდება ზმნის ფორმაში წარმოდგენილ პირთა რაოდენობის მიხედვით. **ი** თავსართიანი ორპირიანი ზმნა სათავისო ქცევისაა (მიყენებს ის მე, გიყენებს ის შენ), ხოლო სამპირიანი — სასხვისოსი (მიყენებს ის მე მას, გიყენებს ის შენ მას). სამპირიანი ზმნა არ შეიძლება იყოს სათავისო ქცევისა.

ომოიდ ფორმათა ერთმანეთისაგან განსასხვავებლად ეს ხერხი მეტად ხელსაყრელია, მაგრამ სხვა შემთხვევაში კი, როგორც მაგალითად: მიხდის და მიხდება ფორმათა ერთმანეთისაგან ქცევის მიხედვით განსასხვავებლად, ვერ გამოდგება, რადგანაც ორივე ორპირიანია. ამ შემთხვევაში მორფოლოგიურ ხერხთან (მესამე პირში გადაყვანასთან) ერთად გარდამავლობა და გვარიც უნდა მოვიშველიოთ. გარდამავლობა ადვილად ვადაწყვეტს **ი-თავსართიანი** ზმნის ქცევის საკითხს. **ი**—თავსართიანი ორპირიანი გარდამავალი ზმნა სათავისო ქცევისაა, ხოლო გარდაუვალი — სასხვისოსი.

ქცევის მიხედვით **ი-თავსართიანი** ზმნათა გასარკვევად უმთავრესად შინაარსს უნდა დავუყვირდეთ, არც ერთ შემთხვევაში არ შეიძლება შინაარსის უგულებელყოფა. ქცევათა ამოცნობა ფორმისა და შინაარსის ურთიერთთან დაკავშირებით უნდა ხდებოდეს. გარკვევა პირთა შორის კუთვნილებითი ურთიერთობისა ერთ-ერთი ძლიერი ხერხია ქცევის ამოსაცნობად.

სათავისო და სასხვისო ქცევები ერთმანეთისაგან ასეთი ხერხითაც შეიძლება გავარჩიოთ: თუ **ი-თავსართიანი** ზმნა ობიექტური წყობისაა, ე. ი. თუ ზმნას ობიექტად პირველი და მეორე პირი მოუდის, ის ჩვეულებრივ სასხვისო ქცევისაა (სათავისო ქცევას იშვიათად მოუდის ობიექტად პირველი და მეორე პირი), ხოლო თუ **ი-თავსართიანი** ზმნა სუბიექტური წყობისაა, მაშინ ის სათავისო ქცევისა იქნება.

სასხვისო ქცევასთან დაკავშირებით ერთ გარემოებასაც უნდა მიექცეს ყურადღება. მოწაფეები ხშირად ურევენ ერთმანეთში სასხვისო ქცევის ფორმის **მი** თავსართს (**მი** პირველი-ობიექტური პირისა და **ი** სასხვისო ქცევის ნიშანს) **მი** ზმნისწინთან; მაგალითად: მიკე-

რავს, მიკეთებს, მიქრება ზმნებში მი ხშირად ზმნისწინი ჰგონიათ. ამიტომაც აუცილებელია ამაზედაც გამახვილდეს ყურადღება. მი ზმნისწინისა) და მი პირველი ობიექტური პირისა და ქცევის ნიშნის ერთმანეთისაგან განსასხვავებლად გამოიყენება მორფოლოგიური ხერხი, ზმნის გადაყვანა მეორე ან მესამე პირში. თუ ამ გადაყვანისას მ-ს გ შეენაცვლა II პირში ან სულ ჩამოშორდა მესამე პირში, მაშინ ის პირისა და ქცევის ნიშანია (მიკეთებს, გიკეთებს, უკეთებს), ხოლო თუ ყველა პირში უცვლელი დარჩა, მაშინ კი — ზმნისწინი; მაგალითად: მიმაქვს, მიგაქვს, მიაქვს; მიმიყვანს, მიგიყვანს, მიიყვანს და სხვ.

გვარებისა და გარდამავლობის მიხედვით ქცევათა შესწავლის შედეგად მოსწავლეს უნდა შეეძლოს განმარტოს, რომ:

1. ქცევა სამივე გვარის ზმნას მოეპოვება.

2. მოქმედებითი გვარის ზმნას სამივე ქცევა აქვს — სათავისო, საარვისო და სასხვისო; ხოლო საშუალსა და ვნებითს ორ-ორი — საარვისო და სასხვისო; აკლია სათავისო ქცევა.

3. მოქმედებითი გვარის ზმნებში სათავისო ქცევა ყოველთვის ორპირიანია, სასხვისო — სამპირიანი, ხოლო საარვისო — ორპირიანიც შეიძლება იყოს (წერს, ხატავს) და სამპირიანიც (სწერს, სთხოვს).

4. ვნებითსა და საშუალი გვარის ზმნებში საარვისო ქცევის ზმნა ყოველთვის ერთპირიანია, ხოლო სასხვისო — ორპირიანი.

5. ვნებითი და საშუალი გვარის ზმნების საარვისო ქცევა უნიშნოა (ქრება, დუღს, დუღდება, ზის), ხოლო სასხვისოსი ი/უ ნიშნიანი (მიქრება, გიქრება, უქრება; მიზის, გიზის, უზის), გარდა ე-ნიანი ვნებითისა, რომელშიც სასხვისო ქცევა უნიშნოა.

6. გარდაუვალი ზმნების (ვნებითისა და საშუალის) სასხვისო ქცევაში სუბიექტი განეკუთვნება ან დანიშნულია ირიბი ობიექტისათვის.

7. ი- სათავისო ქცევის ნიშანია, თუ ის მოუდის ორპირიან გარდამავალ ზმნას; ი- ვნებითის მაწარმოებელია, როცა ზმნა ერთპირიანია, ხოლო სასხვისო ქცევისაა ობიექტური წყობის სამპირიან გარდამავალსა და ორპირიან გარდაუვალ ზმნებში.

უქცეო ზმნები

ქცევის შესწავლასთან დაკავშირებით აუცილებელია გათვალისწინებულ იქნეს „უქცეო ზმნებიც“. აქ შეიძლება ყურადღება მხოლოდ ზოგიერთ (სწავლების პროცესში მეტად ხშირი მოხმარებისა და აქტიურ) ზმნაზე შევაჩეროთ, როგორიცაა: იცის, სწავლობს, იგებს, ცხოვრობს და სხვ.

ამ ზმნათა უქცეობა საპირისპირო ფორმათა უქონლობით დასტურდება; მაგალითად: არ შეიძლება ითქვას: ვასწავლობ, ვუსწავლობ ან ვისწავლობ, ან ვაცხოვრობ, ვუცხოვრობ, ან ვიცხოვრობ. არამედ მხოლოდ ვსწავლობ, ვცხოვრობ და სხვ.

სწავლების მეთოდიკურ ხერხად აქაც შეპირისპირება უნდა იქნეს გამოყენებული. ამ ზმნებს უპირისპირდება ქცევიანი ზმნები: კერავს, აკეთებს, თლის და სხვა ამგვარი. შეპირისპირებისას გაირკვევა, რომ მაშინ, როდესაც ზმნებს — კერავს, აკეთებს, თლის და სხვა მოეპოვება საპირისპირო ქცევათა ფორმები (კერავს, იკერავს, უკერავს; აკეთებს, იკეთებს, უკეთებს და ა. შ.), ზმნები — იცის, იგებს, სწავლობს და სხვა — მოკლებულია ასეთ საპირისპირო ფორმებს. არ ითქმის აცის ან უცის, არამედ მხოლოდ: იცის. ამდენად ეს ზმნები უქცეოა, თუმცა მათ გააჩნიათ ამა თუ იმ ქცევისათვის დამახასიათებელი ნიშანი. მაგალითად, იცის ზმნა (ვიცი, იცი, იცის) ფორმით სათავეს იძლევა. მის სათავესო ქცეობას ადასტურებს როგორც ნიშანი ი, რომელიც სამივე პირში გასდევს ზმნას, ისე ოპირიანობა (იცის მან ის) და ზმნასთან შეწყობილ პირთა ბრუნვები (მან ის), ე. ი. გარდამავლობა. მიუხედავად ამისა ეს ზმნა უქცეოა, რამდენადაც მას არ ძალუძს საპირისპირო ქცევის ფორმათა წარმოება. ასევე სათავესო ქცევის ფორმისაა იგებს (გაგების, შეცნობის მნიშვნელობით), სასხვისოსია უშლის (აკრძალვის მნიშვნელობით), უწყის; საარვისოსია: სწავლობს, ცხოვრობს და სხვ. ნამდვილად კი ეს ზმნები უქცეოა.

ქცევის შესახებ ცოდნის განსამტკიცებლად შეიძლება გამოყენებულ იქნეს ისეთი სახის ვარჯიშობანი, როგორიცაა:

1. ლიტერატურული ტექსტის კითხვა და ზმნის ფორმების ქცევის მიხედვით დახასიათება;

2. ერთი ქცევის გადაყვანა მეორეში და ამის მიხედვით ტექსტის ცვლა;

3. სხვადასხვა ქცევის ფორმების მოგონება და მათი ანალიზი;

4. მასწავლებლის მიერ ნიმუშების დასახელება და მოწაფეთა მიერ მათი ანალიზი და გარკვევა-დახასიათება.

მართლწერის საკითხები. ქცევათა შესწავლისას მართლწერის საკითხებსაც უნდა მიექცეს ყურადღება; ასეთებია:

1. ორი ი-ს წერა სათავესო ქცევის მეორე და მესამე პირში მი ზმნისწინის დართვისას: მივიწერ, მიიწერ, მიიწერს; მივიპყრობ,

მიიპყრობ, მიიპყრობს; მიიკერებს, მიიღებს და ა. შ. ამათგან ერთი ი ზმნისწინისეულია, ხოლო მეორე სათავისო ქცევის ნიშანი.

2. როცა საარვისო ქცევა ა ნიშნითაა ნაწარმოები, ზმნაში ორი ა იწერება ერთ-ერთი ამ ზმნისწინის დართვისას: ა, ჩა, და, გა, წა, გადა; მაგალითად: აკერებს — დააკერებს, ჩააკერებს, წააკერებს, გადააკერებს; ან: ამზადებს — დაამზადებს; ააშენებს — გააშენებს და ა. შ.

3. სამი ა იწერება ზმნაში ამ ზმნისწინთა (ა, გა, და, ჩა, წა, გადა) დართვისას, თუ მას საარვისო ქცევის ნიშნად ა მოუღის და ფუძე ზმნისა ა ხმოვნით იწყება. ასეთი ზმნები ძირითადად ნასახე-ლარია; მაგალითად: აახლოებს — დაახლოებს; აადვილებს — გაადვი-ლებს; აახლებს — გაახლებს და ა. შ. აქედან ერთი ა ზმნისწინისაა, მეორე ა საარვისო ქცევის ნიშანია, ხოლო მესამე — ფუძისეული (ახლო, აშკარა, ახალი).

4. სასხვისო ქცევის უ ნიშნის წინ საჭიროა პირველი სუბიექტუ-რი პირის გ ნიშნის დაწერა: ვუწერ, ვუკეთებ და სხვ. გ- სუბ. პირველი პირის ნიშნის უ-ს წინ წერას აქ განმეორების ხასიათი ექნება (ის შეს-წავლილია ზმნის პირიანობის გაცნობასთან დაკავშირებით).

5. თუ ზმნის ფუძე უ-ნით იწყება, სასხვისო ქცევის ფორმაში ორი უ (უუ) იწერება: უუქმებს, უუთოებს და სხვ.

მართლწერის ამ სხვადასხვა საკითხის დასაუფლებლად შეიძ-ლება შემდეგი სახის სავარჯიშოების გამოყენება:

1. შესაფერის ზმნათა ანალიზი, დაშლა შემადგენელ ნაწილებად და ყოველი ნაწილის ფუნქციის განსაზღვრა.

2. მასწავლებლის მიერ მიწოდებულ ნიმუშებზე ზმნისწინების დართვა და ვარჯიშობა მათ წერაში (აშენებს, გააშენებს; იკვლევს, მიიკვლევს; იშენებს, მიიშენებს და სხვ.).

3. ვარჯიშობა ტექსტზე, ტექსტის ანალიზი, გადაკეთება მოცე-მული ფორმებისა და სხვ.

4. კარნახის ჩატარება ამ ფორმების შემცველი ტექსტის მი-ხედვით.

კონტაქტი

კონტაქტი არის ზმნის ფორმა, რომელიც გვიჩვენებს, რომ სუბიექტური პირი მოქმედებს პირდაპირ ობიექტზე უშუალოდ ან სხვა პირის შუალობით,¹ დახმარებით. ამისდა მიხედვით განარჩევენ ორი სახის კონტაქტს: უშუალოსა და შუალობითს.

უშუალოა კონტაქტი, რომელიც გვიჩვენებს, რომ სუბიექტი

¹ ა. შ ა ნ ი ძ ე, ქართული გრამატიკის საფუძვლები, 1953, გვ. 367.

თვით. მოქმედებს უშუალოდ, უმეშვეოდ, სხვა პირის ჩაურევლად: აშენებს, ხატავს, ბარავს და ა. შ.

შუალობითია კონტაქტი, რომელიც გადმოგვცემს, რომ სუბიექტი მოქმედებს სხვა პირის შემწეობით, ე. ი. სხვა პირის შუალობით: აშენებინებს, ახატვინებს, აბარვინებს და ა. შ.

კონტაქტი მკაფიოდ გამოხატული გრამატიკული კატეგორიაა ქართულში, იგი ქართული ზმნის ერთ-ერთი თავისებურებაა. თუმცა იგი არაა მხოლოდ ქართულის „კუთვნილება“. კონტაქტი სხვა ენათა ზმნებსაც ახასიათებს (არაბულს, თურქულს, იაპონურსა და სხვ.), მაგრამ ქართული ზმნის კონტაქტი არსებითად განსხვავებულია სხვა ენათა ზმნების კონტაქტისაგან. ქართულში კონტაქტი მოეპოვება როგორც პირიან ზმნას, ისე სახელზმნასაც.

კონტაქტი ძველი დროიდანვე ცნობილი იყო ქართულში. ძველი გრამატიკოსები მას სხმი-გარდასვლითს ეძახდნენ (ანტონი, გაიოზი და სხვ.)¹. კონტაქტის რაობა, მისი წარმოება და, საერთოდ, კონტაქტი როგორც გრამატიკული კატეგორია, პროფ. ა. შანიძემ გაარკვია თავის „მორფოლოგიაში“ (1930 წ.) და უწოდა მას გზა, ხოლო შემდეგ კონტაქტი. უცხოურად მას კაუზატივისაც ეძახიან.

კონტაქტის რაობა

კონტაქტის რაობის გასაცნობად სათანადოდ შერჩეულ ტექსტზე (ტექსტში სასურველია ორივე კონტაქტის ფორმები ერთი და იმავე ზმნით იყოს წარმოდგენილი) დაკვირვებითა და ზმნების შინაარსის მიხედვით გაანალიზებით უნდა გაირკვეს, თუ რას გვიჩვენებს მისი ესა თუ ის ფორმა, როგორია სუბიექტის მოქმედება—თვითონვეა მოქმედების ჩამდენი, შემსრულებელი უშუალოდ, თუ მოქმე იება სრულდება სხვა პირის მეშვეობით, შუალობით; მაგალითად:

თინამ ბელადის სურათი დახატა;

თინამ მხატვარს ბელადის სურათი დაახატვინა.

დახატა, დაახატვინა ზმნებზე დაკვირვებით და მათთან შეწყობილ პირთა მოქმედების ჩამდენობის მიხედვით გარჩევით გაირკვევა, რომ დახატა ზმნაში სუბიექტი თვითვეა მოქმედი, მოქმედე-

¹ ა. შანიძე, ქართული გრამატიკის საფუძვლები, 1953, გვ. 367.

² იქვე, გვ. 380.

ბას უშუალოდ სუბიექტი ასრულებს, ხოლო მეორე შემთხვევაში — დაახლოებით ეკვე მოქმედება სხვა პირის საშუალებით, სხვისი მეშვეობით სრულდება. მიეცემა დასკვნა: „ზმნის ფორმას, რომელიც გვიჩვენებს, სუბიექტი თვითონ უშუალოდ ჩადის მოქმედებას, თუ სხვისი მეშვეობით, შუალობით კონტაქტი ეწოდება (ტერმინები უშუალო, შუალობითი რაობის ახსნის პროცესშივე უნდა მივაწოდოთ); ტერმინი კონტაქტი იწერება დაფაზე და განიმარტება, თუ რას აღნიშნავს ის (ურთიერთობის დამყარება, ურთიერთ შეხება), რატომ ეწოდება ზმნის ამ კატეგორიას კონტაქტი, გზა (მოქმედების შესრულების გზა, საშუალება).

ცალკეულ კონტაქტზე ნიმუშების დასახელებითა და მათი განალიზებით მოსწავლეთათვის ნათელი გახდება, რომ კონტაქტი ქართულში ორივე: უშუალო და შუალობითი.

უშუალო კონტაქტისაა ზმნის ფორმა, რომელშიც სუბიექტი უშუალოდ არის მოქმედების ჩამდენი, მისი შემსრულებელი, ხოლო შუალობითია კონტაქტი, რომელშიაც მოქმედება სხვისი მეშვეობით, სხვისი შუალობით სრულდება. სხვადასხვა სახის ვარჯიშობათა ჩატარების საფუძველზე (შერჩეული ზმნების განალიზებით, უშუალო კონტაქტის შუალობითში გადაყვანითა და პირიქით, მაგალითების დასახელებითა და სხვ.) მოსწავლე თავისუფლად უნდა არჩევდეს ერთმანეთისაგან უშუალო და შუალობითი კონტაქტის ფორმებს შინაარსის მიხედვით, შეეძლოს ერთი ფორმის მეორეში გადაყვანა (უშუალო კონტაქტის გადაყვანა შუალობითში და პირიქით), ზმნით გამოხატული მოქმედების დახასიათება იმის მიხედვით, თუ ვინ არის შემსრულებელი, მოქმედების ჩამდენი.

კონტაქტის რაობის გაცნობასთან დაკავშირებით ყურადღება უნდა გამახვილდეს სუბიექტურ პირზე უშუალო და შუალობითი კონტაქტის ფორმებში. სუბიექტური პირის შესწავლის საფუძველზე მოსწავლემ იცის, რომ მოქმედი პირი ზმნაში სუბიექტური პირია; ამიტომაც შუალობითი კონტაქტის ფორმებში მოსწავლემ შეიძლება სუბიექტად რეალურად მოქმედი ჩათვალოს (შუალობით კონტაქტში რეალურად მოქმედი ირიბი ობიექტია: აკეთებინებს ის მახ მას — გააკეთებინა მან მახ იგი) და არა გრამატიკული სუბიექტი. სუბიექტი მხოლოდ განმკარგულებელია, ხელმძღვანელია. შუალობითი კონტაქტის მქონე ზმნის მოქმედისა და სამოქმედოს ანალიზის მიხედვით მოსწავლეთათვის ნათელი უნდა გაეხადოს, რომ „ხელმძღვანელი პირი ეს არის საქმის მოთავე, მისი ორგანიზატორი, ხოლო ვინც

უშუალოდ მოქმედებს, ერთგვარი იარაღია საქმის ორგანიზატორის ხელში¹. მაშასადამე, შუალობითი კონტაქტის ზმნებში სუბიექტი ხელმძღვანელი, საქმის მოთავეა და არა მისი უშუალო შემსრულებელი. მაგალითად: „თინამ მხატვარს სურათი დაახატვინა“—სუბიექტია თინა და არა მხატვარი, თუმცა სურათს მხატვარი ხატავს, ე. ი. მოქმედების ჩამდენი მხატვარია და არა თინა. შინაარსობრივ ანალიზს უნდა დაუკავშირდეს მისი გრამატიკული ნიშნები. პირთა შესწავლის საფუძველზე მოსწავლემ იცის სუბიექტისა და პირმომართი ობიექტების ბრუნვები (სუბიექტი სამ ბრუნვაში გვხვდება საბუნებისობითში, მოთხრობითსა და მიცემითში, პირდაპირი დამატება—მიცემითსა და სახელობითში, ხოლო ირიბი ბრუნვა უცვლელია, იგი ყოველთვის მიცემითშია). შუალობითი კონტაქტის ფორმებთან შეწყობილი პირები კი ასეთ სურათს წარმოგვიდგენს: ხელმძღვანელი ბრუნვაცვალებადია, გვხვდება სახელობითში (თინა მხატვარს სურათს ახატვინებს), მოთხრობითში (თინამ მხატვარს სურათი დაახატვინა) და მიცემითში (თინას მხატვრისათვის სურათი დაუხატვინებია). მაშასადამე, გრამატიკულად თინა არის სუბიექტი. რეალურად მოქმედების შემსრულებელი, მხატვარს კი უცვლელია სერიების მიხედვით და მუდამ მიცემითში რჩება. ცხადია, ის არ შეიძლება იყოს სუბიექტი (გარდამავალი ზმნის სუბიექტი ბრუნვაცვალებადია); იგი სამპირიანი, გარდამავალი ზმნის ირიბი ობიექტია.

ამგვარად, შუალობითი კონტაქტის ფორმებში ხელმძღვანელი, განმკარგულებელი სუბიექტია, მოქმედების შემსრულებელი ირიბი ობიექტია, ხოლო ის რაც კეთდება, სრულდება—პირდაპირი ობიექტი.

შუალობითი და უშუალო კონტაქტის ზმნების ურთიერთთან შედარებითა და პირების მიხედვით დახასიათებით მოსწავლეთათვის გასაგები გახდება, რომ სუბიექტური და პირდაპირობიექტური პირების მიხედვით მათ შორის განსხვავება არაა:

თინა სურათს ხატავს;

თინა მხატვარს სურათს ახატვინებს.

სუბიექტი და პირდაპირი ობიექტი ორივე ფორმაში (უშუალოსა და შუალობითში) ერთი და იგივეა. განსხვავებას წარმოშობს მხოლოდ ზმნის შუალობითი კონტაქტის ფორმაში მოქმედების შემსრულებელი პირის გაჩენა (წერს ის მას—აწერინებს ის მას მას; ბარავს ის მას—აბარვინებს ის მას მას).

¹ ა. შანიძე, ქართული გრამატიკის საფუძვლები, 1953, გვ. 367.

უშუალო კონტაქტის სამპირიანი ზმნის შუალობითში გადაყვანისას პირიანობის მიხედვით შემდეგ ცვლილებას აქვს ადგილი: უხატავს ის ამხანაგს სურათს, ახატვინებს ის პეტრეს ამხანაგისთვის სურათს: უშუალო კონტაქტის სამპირიანი ზმნის სუბიექტი სუბიექტადვე რჩება (ის — ის), პირდაპირი ობიექტი — პირდაპირ ობიექტადვე (სურათს — სურათს), ხოლო ირიბი ობიექტი თანდებულის უბრალო დამატებად იქცევა. (ამხანაგს — ამხანაგისთვის), ირიბ ობიექტად შუალობითი კონტაქტის ფორმებში ახალი, შემსრულებელი პირი ჩნდება (პეტრეს). მნიშვნელობის, მოქმედების ჩამდენობის მიხედვით ირიბი ობიექტი უშუალოსა და შუალობითი კონტაქტის ფორმებში ერთი და იგივე არაა: უშუალო კონტაქტში ირიბი ობიექტი უმოქმედოა (შეიძლება ამხანაგმა არც იცოდეს, რომ მისთვის სურათს ხატავენ); მას ირებად ეხება სუბიექტის მოქმედება; შუალობითი კონტაქტის ფორმაში კი ირიბი ობიექტი უშუალოდ მოქმედია, იგია შემსრულებელი მოქმედებისა, მაგრამ იგი ამ მოქმედებას სხვისი (სუბიექტის) ხელმძღვანელობით ასრულებს.

რომ კონტაქტის რაობა, მასში სუბიექტურ და ობიექტურ პირთა გარკვევა მოსწავლეთათვის ნათელი და შეგნებული იყოს, აუცილებელია ვარჯიშობა: კონტაქტის ერთი ფორმის გადაყვანა მეორე ფორმაში, ტექსტში წარმოდგენილი ზმნების გაანალიზება, ტექსტის გამართვა ზმნის შუალობითი კონტაქტის ფორმებში გადაყვანასთან დაკავშირებით და ა. შ.

კონტაქტის წარმოება

კონტაქტის მაწარმოებელთაგან სასკოლო გრამატიკის სახელმძღვანელოში მხოლოდ ორია წარმოდგენილი: „მარტივი იწ და რთული ეგინ“. მაგრამ გამოცდილება ადასტურებს, რომ ერთგვარი ზოგადი წარმოდგენა მოსწავლეებს მესამე (ეგ) მაწარმოებელზედაც უნდა მიეცეს.

ჯერ ერთი ეგ მაწარმოებელი, მართალია, მოუდის თითო-ორ-ლა ზმნას, მაგრამ ისეთს, რომელიც ხშირად გვხვდება მოსწავლეთა მეტყველებაში, მაგალითად: ჰამს — აკმევს, სვამს — ასმევს, იცაჰს — აცმევს და სხვ.

მეორე: ეგინ მაწარმოებელი სახელმძღვანელოში რთულადაა დასახელებული და გაყოფილია ის იწ და ეგ მაწარმოებლებად. ამ

მაწარმოებლის სირთულის გასაგებად, საჭიროა იმ მაწარმოებელთან ერთად ევ მაწარმოებელზედაც ჰქონდეთ ზოგადი წარმოდგენა მაინც, მით უფრო, რომ გაცნობის თვალსაზრისით ის არავითარ სირთულეს არ შეიცავს.

კონტაქტის მაწარმოებელთა გაცნობისას ერთმანეთს შეუპირისპირდება უშუალო და შუალობითი ფორმები. დასაპირისპირებლად ისეთი ნიმუშები უნდა შევარჩიოთ, რომლებიც ნათლად წარმოგვიდგენენ კონტაქტის მაწარმოებლებს. ცნობილია, რომ უშუალო კონტაქტიდან შუალობითის წარმოებისას ზმნის ფორმა არა მარტო კონტაქტის მაწარმოებელს დაირთავს, არამედ თემის ნიშანსა და ა პრეფიქსსაც; მაგალითად: ა შე ნ ე ბ ს — ა შე ნ ე ბ - ი ნ - ე ბ - ს. კონტაქტის მაწარმოებელ იმ-თან ერთად ებ თემის ნიშანიც დაერთო; ხ ა ტ ა ვ ს ზმნისაგან შუალობითი კონტაქტის წარმოებისას დაერთვის პრეფიქსი ა, კონტაქტის მაწარმოებელი იმ და თემის ნიშანი ებ: ა-ხატე-ინ-ე-ბ-ს. ამ დამატებითი ნიშნების დართვა ერთგვარად აბრკოლებს კონტაქტის მაწარმოებლის გამოყოფას. ამიტომ პირველ რიგში ისეთი ნიმუშები უნდა მივაწოდოთ, რომლებშიც ასეთ გართულებას ადგილი არ ექნება, ამ შემთხვევაში უშუალო კონტაქტის ზმნა შეიძლება ავიღოთ მომავლის მწკრივის ფორმით, ხოლო შუალობითისა — წყვეტილის, მაგალითად:

გააკეთებს — გააკეთებ-ინ-ა

ააშენებს — ააშენებ-ინ-ა

დააპობს — დააპობ-ინ-ა და სხვ.

ზმნების (გააკეთებს—გააკეთებინა, ააშენებს—ააშენებინა, დააპობს — დააპობინა) შინაარსობრივი დახასიათებით გაირკვევა, რომ გააკეთებს, ააშენებს, დააპობს უშუალო კონტაქტისაა, სუბიექტი უშუალოდ ასრულებს მოქმედებას, ხოლო ზმნები გააკეთებინა, ააშენებინა, დააპობინა — შუალობითი კონტაქტისაა, რადგანაც სუბიექტმა მოქმედება სხვა პირის შუალობით- (მეშვეობით) შეასრულა.

ფორმის მიხედვით ზმნათა დაპირისპირებითა და საერთო ნაწილთა გამოყოფით:

გა-ა-კეთებს-ს

ა-ა-შენებს-ს

გა-ა-კეთებ-ინ-ა

ა-ა-შენებ-ინ-ა და ა. შ.

გაირკვევა, რომ შუალობითი კონტაქტის ფორმებში ზმნას ჩაერთო ნიშანი იმ. ეძლევა დასკვნა, რომ იმ შუალობითი კონტაქტის მაწარ-

მოებელია, იგი შუალობითი კონტაქტის ფორმას აწარმოებს უშუალოსაგან.

ასევე გაეცნობა ევ და ევინ მაწარმოებლები (კამს— აქმევს, სვამს— ასმევს; დათლის — დაათლ-ევინ-ა, დაქრის — დააქრ-ევინ-ა და ა. შ.);

ევინ მაწარმოებლის შემადგენელ ნაწილებად დაყოფით მოსწავლეთათვის გასაგები გახდება, რომ იგი ევ და ინ მაწარმოებელთა შეერთებით წარმოდგება, ამიტომ იგი რთულია, ხოლო ევ და ინ — მარტივი.

ამგვარად, უშუალო კონტაქტის ფორმა ძირეულია, შუალობითი კი წარმოქმნილი. შუალობითი კონტაქტი იწარმოება უშუალოსაგან სამი მაწარმოებლით: ინ, ევ, ევინ. ყველაზე გავრცელებული ინ მაწარმოებელია; ევ მხოლოდ რამდენიმე ზმნას მოუდის და ამ ზმნებსაც ამჟამად დაკარგული აქვთ კონტაქტის გაგება.

კონტაქტის წარმოების ასეთ ნიმუშებზე გაცნობის შემდეგ მიეცემა დროის მიხედვით ერთგვარი ფორმები: წერს—აწერინებს, აპობს — აპობინებს, კლავს — აკვლევინებს და ა. შ. ამ შემთხვევაშიც ფორმათა დაპირისპირებით გაირკვევა, რომ შუალობითი კონტაქტის ფორმებში ზმნას, გარდა კონტაქტის მაწარმოებელი ნიშნებისა (ინ, ევ, ევინ), დაერთო პრეფიქსი ა და თემის ნიშანი ებ.

რიგი ზმნების უშუალო კონტაქტის ფორმებიდან შუალობითში გადაყვანის საფუძველზე გაკეთდება დასკვნა, რომ შუალობითი კონტაქტის ფორმები ჩვეულებრივ საარვისო ქცევისაა.¹

კონტაქტის მაწარმოებელთა შესწავლასთან დაკავშირებით აუცილებელია მოსწავლეებს განვასხვავებინოთ ერთმანეთისაგან კონტაქტის მაწარმოებელი ინ და ევ ფუძისეული ინ და ევ-ისაგან. ფუძისეული ინ და ევ-ს კონტაქტის მაწარმოებელ ამავე ნიშნებში აღრევას ხშირად აქვს ადგილი სკოლის პრაქტიკაში. შერჩეული ნიმუშების დასახელებით, მათგან შუალობითი კონტაქტის წარმოებითა და ფორმათა შედარება-შეპირისპირებით მოსწავლეთათვის ნათელი უნდა გავხადოთ, რომ კონტაქტის გასარკვევად ფორმა და შინაარსი ერთმანეთს უნდა ემთხვეოდეს, რომ ინ და ევ ყოველთვის კონტაქტის ნიშანი, მისი მაწარმოებელი კი არაა, არამედ ზოგჯერ ფუძისეულია; მაგალითად: დაადგინა, დააწვინა, ჩაიღინა: იკვლევს,

¹ მართალია, შუალობითი კონტაქტის ფორმები შეიძლება სათავსო და სასხვისო ქცევის ფორმებითაც წარმოვიდგავს (ვიწერინებ, ვუწერინებ), მაგრამ ასეთი ფორმები ჩვეულებრივ მეტყველებაში ნაკლებად გვხვდება და მათზე არ შევიჩრდებით.

არწევს, ათევს და სხვ. უშუალო კონტაქტის ფორმებია. ამ ზმნებში იწ, ეწ ფუძისეულია (იწ მიღებულია ფუძისეული ზმოენის მონაცვლეობით: ადგენს — დაადგინა¹, აწვენს — დააწვინა და სხვ.) და არა კონტაქტის მაწარმოებელი. ამ ზმნების შუალობითი კონტაქტის ფორმებია: დაადგინა დაადგენ-ინ-ა, დააწვინა—დააწვენ-ინ-ა, იკვლევს—გამოაკვლევ-ინ-ებს და სხვ. უშუალო და შუალობითი კონტაქტის ამგვარი ფორმების გაანალიზებით ცხადი გახდება, რომ შუალობითი კონტაქტის ფორმებში მაწარმოებლად ამ რიგის ზმნებს ჩვეულებრივ იწ მოუდის.

შუალობითი კონტაქტის მაწარმოებელთა შესწავლასთან დაკავშირებით უნდა გაიკვეს მართლწერის საკითხიც: კონტაქტის ფორმები უნდა ვთქვათ და ვწეროთ: დააწერინა, გამოაკვლევიანა, დაალევიანა და ა. შ. და არა დააწერია, გამოაკვლევია, დაალევია და ა. შ., რაც ფართოდაა გავრცელებული კილოებში. ცხადია, აქ მასწავლებელს საგანგებო მუშაობა დასჭირდება მოსწავლეთა მეტყველებაში სწორი ფორმების დასანერგავად. ამისათვის საჭირო იქნება მოსწავლეთა მეტყველებაზე კონტროლსა და ვარჯიშობასთან ერთად წერითი სავარჯიშოების ჩატარებაც: კონტაქტის ფორმების შემცველი ტექსტის შინაარსის გადმოცემა, ან უშუალო კონტაქტის ფორმების გადაყვანა შუალობითში, შუალობითი კონტაქტის ფორმების შემცველი ტექსტის გაანალიზება წერილობით და ა. შ.

კონტაქტის შესწავლასთან დაკავშირებით მოსწავლეთათვის გასაგები უნდა გახადოთ, რომ შუალობითი კონტაქტის ფორმები ჩვეულებრივ სამპირიანია, გარდამავალი და მოქმედებითი გვარისაა. შუალობითი კონტაქტი იშვიათად მოუდის გარდაუვალ ე-თი ნაწარმოებ ვნებითი გვარის ორპირიან ზმნებს: ვეკვლევიანები, ველანძღვიანები, ვეთრევიანები და ა. შ., მაგრამ ეს ფორმები თანამედროვე ქართულში კილოებიდანაა შემოსული.

სწავლების პროცესში ერთ რამესაც უნდა მიექცეს ყურადღება: უშუალო კონტაქტის შუალობითად ქცევა შესაძლებელია მხოლოდ მაშინ, როდესაც ობიექტი მესამე პირია; მაგალითად:

ვხატავ მე მას	— ვახატვინებ
ხატავ შენ მას	— ახატვინებ
ხატავს ის მას	— ახატვინებს

¹ ა. შანიძე, ქართული გრამატიკის საფუძვლები, 1953, გვ. 371—372.

მაგრამ კირს მაშინ, თუ ობიექტი პირველი ან მეორე პირად, მაგალითად:

მხატავს ის მე
გხატავს ის შენ

შუალობითი კონტაქტის ფორმებს ვერ აწარმოებს¹.

კონტაქტის შესწავლის საფუძველზე მოსწავლემ უნდა იცოდეს: რა არის კონტაქტი, რამდენი კონტაქტია ქართულში, რომელია ძირეული და რომელი წარმოქმნილი, რით იწარმოება შუალობითი კონტაქტის ფორმები, რამდენპირიანია შუალობითი კონტაქტის ფორმები, რომელი გვარის ზმნებს მოუდის, როგორია ქცევისა და გარდამავლობის მიხედვით; რა მართლწერის საკითხები უკავშირდება კონტაქტის წარმოებას. მოსწავლეს უნდა შეეჯლოს კონტაქტის ერთი ფორმის მეორეში გადაყვანა და კონტაქტის ყოველმხრივი დახასიათება სათანადო ნიმუშების მოყვანით.

უ ლ ლ ე ბ ა

უღლების ჯგუფები

ზმნისათვის ძირითადი, დამახასიათებელი უღლებაა. ზმნა უღლებადი მეტყველების ნაწილია. „ქართული ზმნის უღლება მდიდარი და ნაირფეროვანია“² მასში თავს იყრის ზმნის ყველა კატეგორია: პირი და რიცხვი, დრო, კილო, ასპექტი, გვარი, ქცევა, კონტაქტი და სხვ³, რომლებიც საგანგებო ნიშნებით, თავსართ-ბოლოსართებითაა აღნიშნული ზმნაში. ყოველი კატეგორია თავისებურ გავლენას ახდენს ზმნის უღლების სისტემაზე, თავისებურ ცვლილებებს იწვევს მასში, მაგრამ უღლებისათვის არსებითი მნიშვნელობა პირს, რიცხვსა და მწკრივებს აქვთ. ამიტომაცაა, რომ უღლება პირის, რიცხვისა და მწკრივის მიხედვით ხასიათდება.

„ზმნის ფორმათა ცვლილებას პირისა, რიცხვისა და მწკრივის მიხედვით უღლება ჰქვია“⁴.

¹ იშვიათად ასეთი ფორმებიც გვხვდება (განსაკუთრებით აღმოსავლურ კილოებში), მაგრამ მათზე ყურადღების შეჩერება საჭირო არაა.

² ა. ჩიქობავა, ქართული ენის ზოგადი ენათმეცნიერული დახასიათება, ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი, ტ. I, 1950, გვ. 050. ტერმინთა ერთგვარობისათვის ციტატში „უღვლილება“ გასწორებულია „უღლებად“.

³ იქვე.

⁴ ა. შანიძე, ქართული ენის გრამატიკა, ნაწ. I, 1954, გვ. 87.

უღლები მიხედვით ქართული ზმნები ოთხ ჯგუფად იყოფა. ამ დაჯგუფებას საფუძვლად უდევს გარკვეული საკლასიფიკაციო ნიშანი და არა ერთი, არამედ რამდენიმე. ამ ნიშანთაგან მთავარია: როგორია ურთიერთობა სამივე სერიის ფორმებს შორის წარმოების თვალსაზრისით?

მაწარმოებელი აფიქსების მიხედვით მოქმედებითი გვარის ზმნათა უღლება უპირისპირდება დინამიკური ვნებითისას, ხოლო ორივე ერთად საშუალო და სტატიკური ვნებითი ზმნების უღლებას¹.

უღლების პირველ ჯგუფში მოქმედებითი გვარის ზმნებია გაერთიანებული. ზმნათა ამ ჯგუფისათვის დამახასიათებელია მიმართული ფორმები და ინვერსია მესამე სერიაში.

მეორე ჯგუფის უღლების დამახასიათებელია მიუმართავი ფორმები, არა ინვერსიული წარმოება მესამე სერიაში და განსხვავებული მაწარმოებლები ზოგიერთ მწკრივში.

მესამე ჯგუფის უღლებას განეკუთვნებიან ისეთი საშუალო გვარის ზმნები, რომელთაც საკუთარი წარმოებისა აქვთ მხოლოდ პირველი სერიის აწმყოს წრის მწკრივები. დანარჩენი ფორმები (მყოფადის წრის, მეორე და მესამე სერიის მწკრივები) ნაწარმოები აქვთ მოქმედებითი გვარის ზმნათა სათავისო ან სასხვისო ქცევის მიხედვით. ეს ზმნები აქტიური საშუალო გვარის ზმნებია (მედიო-აქტიური ზმნები).

მეოთხე უღლებას განეკუთვნებიან მწკრივნაკლი ზმნები. ამ უღლებაში შემოდის ზოგიერთი საშუალო გვარის ზმნა (მედიოპასიური) და სტატიკური ვნებითები. ამ ჯგუფის ზმნათა დამახასიათებელია აგრეთვე აწმყოს მწკრივის წარმოება მეშველი ზმნის დართვით I და II პირში.²

მოქმედებითი გვარის ზმნათა უღლება

უღლების სწავლებისას ცალკეულ ჯგუფის ზმნათა დამახასიათებელ ნიშნებზე უნდა გამახვილდეს ყურადღება და გაირკვეს ერთი ჯგუფის ზმნათა განმასხვავებელი თვისებები მეორისაგან.

ზმნის სხვადასხვა კატეგორიის (პირი, რიცხვი, გვარი, მწკრივი და სხვ.) საფუძვლიანად შესწავლით უღლების შეგნებულად სწავლებისათვის ნიადაგი სავსებით მომზადებულია.

უღლების სწავლება პირველი ჯგუფის, ე. ი. მოქმედებითი გვარის ზმნათა უღლებით უნდა დაიწყოს. მეორე, მესამე და მეოთხე.

¹ ა. შანიძე, ქართული გრამატიკის საფუძვლები, 1953, გვ. 504.

ულღება გაეცნობა პირველი ჯგუფის უღლებასთან შეპირისპირებით.

სწავლებისას სათანადო ზმნების უღლებისა და მათი გაანალიზება-დახასიათებით მოსწავლეთათვის გასაგები უნდა გაეხადოთ, რომ: 1. პირველ უღლებას განეკუთვნებიან მოქმედებითი გვარის (ორ და სამპირიანი) ზმნები, რომელთაც თემის ნიშნებად მოუდიოთ: ი (ვშლი, ვგვი...), აჲ (ვიცვამ, ვსვამ...), ებ (ვაშენებ, ვაკეთებ...), ობ (ვაპობ, ვაწრობ), ავ (ვხატავ, ვკლავ), ზოგიერთი უთემისნიშნო (ვწერ, ვკამ) და ხმოვანმონაცვლე (ვადგენ—ვადგინე, ვიკვლე — გამოვიკვლე და სხვ.) ზმნები.

2. პირველი უღლების ზმნები მიმართული ფორმებია; მათი დამახასიათებელია პირდაპირი ობიექტის შეწყობა.

3. ამ პირველი უღლების ზმნებთან შეწყობილი სუბიექტი და პირდაპირი ობიექტი ბრუნვაცვალებადია სერიების მიხედვით. პირველ სერიაში სუბიექტი სახელობითშია და ობიექტი მიცემითში; მეორე სერიაში სუბიექტი მოთხრობითშია, პირდაპირი ობიექტი—სახელობითში, მესამე სერიაში სუბიექტი მიცემითშია, პირდაპირი ობიექტი — სახელობითში.

4. უწყვეტელსა და ხოლმეობითში ამ უღლების ზმნებს მწყრივთა მაწარმოებლად მოუდიოთ დ, ხოლო აწმკოსა და მყოფადის კავშირებითში — დე; წყვეტილში—ე (ძირითადი) ან ი (ნართაული, ხოლო კავშირებითში — ა და ა.

5. წყვეტილის მესამე პირში ამ ჯგუფის ზმნებს სუბიექტის მესამე პირისა და რიცხვის ნიშნად აქვთ ეს.

წყვეტილის ეს ნიშნის გაცნობასთან დაკავშირებით მოკლე ისტორიული ექსკურსით მოსწავლეებს უნდა გავაცნოთ, რომ ეს ნიშანი ძველად სუბიექტური პირის ნიშნად მოუდიოდა არა მხოლოდ წყვეტილს, არამედ უწყვეტელსაც. ამჟამად კი იგი მხოლოდ წყვეტილს მოუდის გარდამავალი ზმნების მესამე სუბიექტური პირის მრავლობითი რიცხვის ნიშნად.

6. მესამე სერიის მწყრივებში პირველი უღლების ზმნები არაერთ თავისებურებას იჩენენ.

ცხადია, მესამე სერიის ფორმათა ყოველგვარ თავისებურებაზე მოსწავლეთა ყურადღების შეჩერება შეუძლებელი იქნება. საკმარისია, თუ მოსწავლეთ ზმნათა მესამე სერიაში უღლების ძირითად თავისებურებებს გავუთვალისწინებთ. ასეთებია: ა) ინვერსია, ბ) სამპირიანი მოქმედებითი გვარის ზმნის ორპირიანად გადაქცევა (ირიბი ობიექტი მოქმედებითი გვარის ზმნებისა თანდებულისა

ხდება და ზმნასთან პირიანობის მიხედვით კავშირს წყვეტს); გ) უქცეობა. მოქმედებითი გვარის ზმნებს მესამე სერიაში ქცევის გაგება არა აქვთ, რადგან საპირისპირო ფორმებს ვერ აწარმოებენ, თუმცა ფორმის მიხედვით სასხვისო ქცევისა არიან.

მოქმედებითი გვარის ზმნათა მესამე სერიის თავისებურებათა და, კერძოდ, ინვერსიის სწავლებისას ინვერსიული ფორმები უნდა შეუპირისპიროდეს იმავე ზმნის ჩვეულებრივ ფორმებს; მაგალითად:

მე ლექსს ვწერ

ამხანაგი მე ლექსს მიწერს

ბავშვობაში ლექსები მეც მიწერია.

ამ ზმნათა სუბიექტური და ობიექტური პირებისა და ამ პირთა ნიშნების მიხედვით დახასიათებით გაირკვევა, რომ ვ წ ე რ — ზმნაში სუბიექტი პირველი პირია და იგი ზმნაში გ — ნიშნითაა აღნიშნული, ობიექტი (ლექსს) პირდაპირი ობიექტია მესამე პირისა და მას ზმნაში ნიშანი არა აქვს; ასევე გაანალიზდება მი წ ე რ ს ზმნაში წარმოდგენილი პირები და მათი ნიშნები — სუბიექტი (ამხანაგი) ზმნაში აღნიშნულია ს ნიშნით, ირიბი ობიექტი (მე) — შ ნიშნით, ხოლო პირდაპირი ობიექტი (ლექსს) — ნიშანს ვერ აჩენს.

„მიწერია“ ზმნის სუბიექტურ და ობიექტურ პირთა მიხედვით დახასიათებით გაირკვევა, რომ მოქმედი, სუბიექტური პირია ზმნაში მე, ხოლო ობიექტურია — ლექსს. სუბიექტური პირი პირველია. მისი ნიშანი ზმნაში გ უნდა იყოს, ამ ზმნაში კი იგი (სუბიექტი) ობიექტური პირის ნიშნითაა წარმოდგენილი, ე. ი. ადგილი აქვს პირის ნიშანთა დანიშნულების შეცვლას. ეძლევა დასკვნა: პირის ნიშანთა დანიშნულების შეცვლას ინვერსია ეწოდება. ინვერსია საერთოდ შებრუნებას, შექცევას ნიშნავს. ზმნაში ინვერსია სუბიექტური და ობიექტური პირის ნიშნების დანიშნულების შებრუნებაა. ასეთი შებრუნება პირის ნიშანთა დანიშნულებისა ჩვეულებრივია მოქმედებითი გვარის ზმნების უღლებისას მესამე სერიაში. დამიხატავს, დამიბარავს, ჩამაცვამს, დამიპია და სხვ. — ყველა ამ ზმნაში მოქმედი (სუბიექტი) პირველი პირია და იგი აღნიშნულია ზმნაში არა პირველი სუბიექტური პირის გ ნიშნით, არამედ პირველი ობიექტური პირის შ ნიშნით, ხოლო ობიექტური პირი აღნიშნულია სუბიექტური პირის ს ნიშნით.

ამავე ნიმუშებზე სუბიექტისა და ობიექტის ბრუნვათა გარკვევით მოსწავლეთათვის ცხადი გახდება, რომ ინვერსიულ ზმნებთან სუბიექტი მიცემითშია, ხოლო ობიექტი — სახელობითში.

რიგ სუბიექტური და ობიექტური წყობის ზმნათა მესამე სერიის სხვადასხვა მწკრივსა და სხვადასხვა პირში დაყენებით და სუბიექტური და ობიექტური პირის ნიშანთა და სახელთა ბრუნვების გარკვევის საფუძველზე მოსწავლეთათვის ნათელი უნდა გაგხადოთ, რომ ამ უღლების ზმნებს ინვერსია III სერიის ყველა მწკრივსა და პირში მოუღის. -

ორ და სამპირიან ზმნათა (ბარავს—უბარავს, კერავს—უკერავს, ვხატავ—უხატავ, წერ—უწერ და სხვა) პირველი და მესამე სერიის ფორმებში დაყენებით და მათ პირიანობაზე დაკვირვებით მოსწავლეები მიხედებიან, რომ სამპირიანი ზმნა მესამე სერიაში ორპირიანი ხდება, პირველ და მეორე სერიაში მასთან შეწყობილი ორიბიექტური პირი მესამე სერიაში თანდებულთან ობიექტად (უბრალოდამატებად) იქცევა და ზმნასთან კავშირს წვეტს (უხატავ მე მას მას, დაუხატე მე მას იგი, მაგრამ: დამიხატავს მე იგი მისთვის); ორპირიანი კი ორპირიანადვე რჩება (უხატავ მე მას, დაუხატე მე იგი, დამიხატავს მე იგი და ა. შ.).

ამავე ზმნების (დამიხატავს, დამიწერიდა, ჩამიცვამს და სხვათა) საფუძველზე გაირკვევა ქცევის საკითხი; ეს მოხდება ზმნის ფორმაზე დაკვირვებით. ფორმის მიხედვით ეს ზმნა სასხვისო ქცევისაა (და-მ-ი-ხატავს, და-გ-ი-ხატავს, და-უ-ხატავს-ს), მას გააჩნია სასხვისო ქცევის ნიშანი პირველსა და მეორე პირში—ი, მესამეში—უ. შემდეგ, მასწავლებლის დავალების მიხედვით, მოსწავლეები შეეცდებიან ზმნა გადაიყვანონ საარვისო და სათავისო ქცევებში, რაც შეუძლებელი აღმოჩნდება. მიეცემა დასკვნა: თუმცა პირველი თურმეობითის ფორმა სასხვისო ქცევას წააგავს, მაგრამ ნამდვილად ის ამ ქცევისა არაა. მესამე სერიის ფორმებს ქცევის გაგება, საერთოდ, არა აქვთ, რადგანაც სხვა ქცევის საპირისპირო ფორმები მათ არ გააჩნიათ¹; ეს ნიშნები (ი, უ) მათ მხოლოდ პირველ თურმეობითში მოუღივებს და არ გადაჰყვებათ სხვა მწკრივებში (II თურმეობითსა და III კავშირებითში). ამასთანავე ამ ზმნათა უქცეობას მესამე სერიის ფორმებში ისიც ადასტურებს, რომ მათ არა აქვთ ირიბი ობიექტი, რომელსაც განეკუთვნება მოქმედების საგანი სასხვისო ქცევის მიხედვით.

მოქმედებითი გვარის ზმნათა უღლებასთან დაკავშირებით საკი-

¹ მოსწავლეებმა სხვა კატეგორიათა შესწავლის საფუძველზე იციან, რომ კატეგორიაზე ლაპარაკი არ შეიძლება, თუ მას საპირისპირო ფორმები არა აქვს.

როა მართლწერის საკითხებზედაც შევჩერდეთ და გავიმეოროთ (მართლწერის ამ საკითხებზე მწკრივთა შესწავლისას იყო გამახვილებული ყურადღება. ამდენად უღლებასთან დაკავშირებით მათი მოგონება, განმეორებალა იქნება საჭირო); უნდა ვიხმაროთ:

1. ღნენ დაბოლოება პირველი სერიის უწყვეტელში, აწმყოს კავშირებითში, ხოლმეობითსა და მყოფადის კავშირებითში (ხატავ-ღნენ, აკეთებდნენ, დახატავდნენ, გააკეთებდნენ).

2. ეს სუფიქსი წყვეტილის მესამე პირის მრავლობით რიცხვში (დახატეს, გააკეთეს და ა. შ.).

3. ავ და აშ თემის ნიშნები პირველ თურმეობითში (დამიხატავს, დამიხარავს, ჩამიცვამს, შემომირტყამს).

4. ნ სუფიქსი იმ ებ თემისნიშნისა ზმნების II თურმეობითში, რომელთაც ეს თემის ნიშანი პირველ თურმეობითში აქვთ (გამიკეთებია—გამეკეთებინა, ამიყვავებია — ამეყვავებინა, ამიშენებია — ამეშენებინა და ა. შ.).

საბოლოოდ პირველი ჯგუფის უღლების შესახებ უნდა ჩატარდეს განმაზოგადებელი მუშაობა. შეიძლება ეს მუშაობა ჩატარდეს კითხვა-მიგების, თხრობისა თუ სხვა სახით.

პირველი ჯგუფის უღლების საფუძველზე მოსწავლე უნდა არჩევდეს:

1. რომელი ზმნები განეკუთვნებიან პირველ უღლებას და შეეძლოთ მათი თემის ნიშნებისა და პირიანობის მიხედვით დახასიათება.

ამ უღლების შესწავლის შედეგად მოსწავლეს უნდა შეეძლოს მოქმედებითი გვარის ყოველგვარი ზმნის უღლება ორივე — სუბიექტურსა და ობიექტურ—წყობაში, ყველა სერიასა და მწკრივში, მისი ამოცნობა ყოველგვარ ტექსტში და მართებულად გამოყენება მეტყველებაში.

2. უნდა იცოდეს, თუ რა თავისებურებები ახასიათებს ამ ზმნებს მესამე სერიის მწკრივებში.

3. რა მართლწერის საკითხები უკავშირდება ამ უღლების ზმნებსა და სხვ.

ასევე გაეცნობა სხვა უღლების ზმნებიც, ოღონდ მოქმედებითთან შედარება-შეპირისპირებით და იმ თავისებურებათა გამოვლინებით, რომელნიც მეორე და მესამე უღლების ზმნებს ახასიათებს.

მეორე უღლების ზმნათა შესწავლისას უნდა გავარკვიოთ, რომ ამ ჯგუფს განეკუთვნებიან ერთ და ორპირიანი დინამიკური ვნებითი გვარის ზმნები (ეკედები, ეწერები...), რომლებსაც ყველა მწკრივში თავ-თავისი ფორმა აქვთ.

ეს ზმნები უღლებისას შემდეგ თავისებურებებს იჩენენ:

1. აწმყოსა და მყოფადში მათ, ისე როგორც პირველი უღლების ზმნებს, მწკრივის მაწარმოებელი საგანგებო ნიშანი არა აქვთ.

2. ამ ზმნების უწყვეტილსა და ხოლმეობითის მწკრივებს აწარმოებს ოდ, ხოლო აწმყოსა და მყოფადის კავშირებითისას — ოდე, ე. ი. ეს ნიშნები განსხვავებულია პირველი უღლების ზმნების ამავე მწკრივების (დ, დე) მაწარმოებლებისაგან.

3. მეორე სერიის მწკრივებში (წყვეტილსა და მეორე კავშირებითში) დინამიკური ვნებითების მაწარმოებლები იგივეა, რაც მოქმედებითი გვარის ზმნებისა; მაგალითად. წყვეტილში: ე და ნართაული ო ან ნული, ხოლო კავშირებითში — ა, ო და ე. აქედან ე და ნული მოუღით წყვეტილში პრეფიქსიან ვნებითებს, ხოლო ნართაული ი — სუფიქსიანსა და უნიშნოს. ასევე განაწილებულია ეს მაწარმოებლები კავშირებითშიც: ა და ო პრეფიქსიან ვნებითებში გვხვდება, ხოლო ე — უნიშნო და სუფიქსიანებში.

4. მეორე სერიის მწკრივებში მეორე უღლების ზმნები პირველისაგან განსხვავდება მესამე სუბიექტური პირის მრავლობითობის ნიშნითაც. მეორე უღლების ზმნებს წყვეტილისა და მეორე კავშირებითის მწკრივებში მესამე სუბიექტური პირის ნიშნად ნენ მოუღით, რის გამოც წყვეტილისა და მეორე კავშირებითის ფორმები ერთმანეთს ჰგვანან.

5. არსებითი განსხვავება პირველი და მეორე უღლების ზმნებში თავს იჩენს მესამე სერიაში. ეს განსხვავება შემდეგია: ვნებითი გვარის ზმნებს ინვერსია არ ახასიათებს. ამ უღლების ზმნები ფორმებს ერთნაირად იკეთებს: თუ მეშველზმნიანია, ყველა მწკრივში მეშველი ზმნით იქნება ნაწარმოები; თუ არა, ფორმები მაინც ერთგვარ უღლებას წარმოგვიდგენენ.

განსხვავებას ადგილი აქვს ამ უღლების ზმნებში იმისდა მიხედვით — ერთპირიანია ზმნა თუ ორპირიანი.

6. ერთპირიანი ვნებითი გვარის ზმნები მესამე სერიის მწკრი-

ვებში იულეებიან I თურმეობითში ვარ, II თურმ. — ვიყავ და III კავშირებითში — ვიყო მეშველი ზმნების შემწეობით.

ეს მეშველი ზმნები დაერთვიან ნაზმნარ სახელს¹ (გავმქრალვარ, გამქრალხარ, გამქრალა (არს)).

7. მეშველი ზმნა არის არიან პირველი თურმეობითის მესამე პირის ორსავე რიცხვში შეკვეცილი ფორმითა, ან უერთდება ნაზმნარ სახელს (გამქრალ-ა, გამქრალ-ან) და ორივე ერთ სიტყვად, ერთ ზმნად წარმოგვიდგება.

8. პირველი და მეორე პირის მეშველი ზმნები (ვარ, ხარ) თანამედროვე ქართულში სიტყვასთან ერთად იწერება (გავმქრალ-ვარ, გამქრალხარ); ძველად კი ყველა პირში მეშველი ზმნა განცალკევებული იყო სიტყვისაგან.

9. პირველ თურმეობითში ერთპირიანი ვნებითი გვარის ზმნას ორი პირველი პირის სუბიექტური ნიშანი აქვს: გა-გ-მქრალ-ვარ (ერთი სიტყვის თავში, მეორე კი მეშველ ზმნაში); მეორე თურმეობითსა და მესამე კავშირებითში მეშველ ზმნას ეს ნიშანი (გ) ჩამოშორებული აქვს (გავმქრალიყავ, გამქრალიყო). -

10. ორპირიანი ვნებითი წარმოების მიხედვით ძირითადად მიჰყვება ამავე ზმნების აწმყოს წრის მწყკრივებს. განსხვავებას გვიჩვენებს მხოლოდ პირველი თურმეობითი.

პირველ თურმეობითში ორპირიანი ვნებითი გვარის ზმნებიც მეშველზმნიანია (გავქრობივარ, გაჰქრობიხარ, გაჰქრობია).

მეორე თურმეობითსა და მესამე კავშირებითში მეორე უღლების ზმნებს მაწარმოებლად მოუდით ოდ, ოდე, ე. ი. ისევე იწარმოებიან, როგორც უწყვეტელი და აწმყოს კავშირებითი (გავქრობოდი, გაჰქრობოდე).

დინამიკური ვნებითების მეორე თურმეობითსა და მესამე კავშირებითის ამ წარმოებასთან ერთად მოსწავლეებს უნდა გავაცნოთ, რომ ამ მწყკრივებში ორპირიანი ზმნები შეიძლება მეშველი ზმნითაც იქნეს ნაწარმოები; მაგალითად: დავწოლოდი ან დავწოლიყავ, შევხებოდი ან შევხებიყავ და სხვ. მაგრამ თანამედროვე ქართულში ოდიანი ფორმები უფრო გავრცელებულია და მისაღები; ამდენად ეს უნდა ვიხმაროთ.

ორპირიან ზმნათა მეორე თურმეობითისა და მესამე კავშირე-

¹ უფრო ზუსტად ვნებითი გვარის მიმღეობას, მაგრამ, რადგანაც მოსწავლეთათვის მიმღეობა ჭერ უცნობია, ჯობია დავკმაყოფილოდეთ „ნაზმნარი სახელით“.

პითის სწავლებასთან დაკავშირებით ყურადღება უნდა გამახვილდეს ეგ-იან ზმნებში ვ-ს დაკარგვაზე; ოდ, ოდე მაწარმოებლების დართვის გამო (გავქცევივარ—გავქცე(ვ)ოდი—გავქცე(ვ)ოდე). ვ იკარგება და ვილებო გ ა ვ ქ ც ე ო დ ი, გ ა ვ ქ ც ე ო დ ე ფორმებს.

თემის ნიშანმონაცვლე ზმნათა უღლება

მესამე უღლებას საშუალი გვარის ზმნათა ერთი ჯგუფი განეკუთვნება. „საშუალი გვარის ზმნები მწკრივთა ფორმების წარმოების თვალსაზრისით ორ ჯგუფად იყოფა. ერთი მიჰყვება მოქმედებითი გვარის ზმნებს, მეორე — კი ვნებითი გვარისას“¹.

„მიჰყვება“ აქ შემდეგს ნიშნავს: თუ საშუალი გვარის ზმნა მოქმედებითი გვარის მიხედვით იესებს დანაკლის ფორმებს, ცხადია, მწკრივთა ფორმების წარმოებისას მოქმედებითს გაჰყვება, თუ ვნებითის მიხედვით — ვნებითისას. ამისდა მიხედვით საშუალი გვარის ზმნების ორი ჯგუფია: საშუალი აქტიური (მედიოაქტიური) და საშუალი პასიური (მედიოპასიური). ამდენად ეს ზმნები უღლების ორ ჯგუფს განეკუთვნებიან: აქტიური საშუალი ზმნები — III უღლებას, პასიური საშუალი კი — მეოთხეს.

გვარის შესწავლასთან დაკავშირებით მოსწავლეთათვის ნაცნობია ყველა ის თავისებურება, რასაც საშუალი გვარის ზმნები ამჟღავნებენ. ამ თავისებურებათა განმეორება აქ აუცილებელი იქნება, რომ მესამე უღლება ნათლად იქნეს წარმოდგენილი მოსწავლეთა მიერ. ამ განმეორებისას განსაკუთრებით უნდა გაიხაზოს:

მესამე უღლებას ეკუთვნიან თემის ნიშანმონაცვლე ზმნები, რომელთაც საკუთრივ მხოლოდ აწმყოს წრის მწკრივები გააჩნიათ, დანარჩენი ფორმები შევსებული აქვთ მოქმედებითი გვარის ზმნათა სათავისო ან სასხვისო ქცევათა მიხედვით. მათი თავისებურებანი შემდეგია:

ა) სათავისო ქცევის მიხედვით დანაკლის ფორმებს იესებენ ერთპირიანი საშუალი გვარის ზმნები, ხოლო სასხვისო ქცევის მიხედვით — ორპირიანები. ამიტომაც აწმყოს წრის მწკრივებიდან მყოფადის წრის მწკრივებში გადაყვანისას ამ ზმნებს თავში უჩნდებათ **ო** (ერთპირიანებს) და **უ** (ორპირიანებს): ტირის — იტირებს, სდარაჯობს — უდარაჯობს.

¹ ა. შ ა ნ ი ძ ე, ქართული გრამატიკის საფუძვლები, 1953, გვ. 484.

ბ) თუმცა მყოფადის წრეში ეს ზმნები ფორმით სათავისო ან სასხვისო ქცევას ჰგვანან, მაგრამ მათ ქცევის გაგება არა აქვთ.

გ) თემის ნიშნად ნასესხებ ფორმებში ძირითადად ებ მოუდით, რადგანაც სათანადო მოქმედებით, რომლისგანაც მომდინარეობს მყოფადის წრის მწკრივთა ფორმები, თემის ნიშნად ებ აქვთ.

დ) მეორე სერიის მწკრივები ამ ზმნებს ნაწარმოები აქვთ ნასესხები ფორმებით, ე. ი. მეორე სერიის მწკრივთა ფორმები იწარმოება მყოფადის წრის მწკრივთა ფორმების ჩიხედვით.

ე) ამ ზმნებს ზმნისწინი საერთოდ არ დაერთვის, მაგრამ თუ დაერთვის, ასპექტს ვერ აწარმოებს, გვიჩვენებს მხოლოდ მიმართულებას.

მესამე უღლების ზმნათა შესწავლის საფუძველზე მოსწავლემ უნდა იცოდეს, რომ: 1) რადგანაც III უღლების ზმნები დანაკლის ფორმებს ივსებენ მოქმედებითი გვარის ზმნების სათავისო (ძირითადად) და სასხვისო ქცევების მიხედვით, ამიტომაც უღლებისას უმთავრესად მისდევნ მოქმედებითი გვარის ზმნათა უღლებას. განსხვავებას გვიჩვენებს მხოლოდ აწმყოს წრე და ისიც ნაწილობრივ. აწმყოს მწკრივში ამ ზმნებს მაწარმოებელი არა აქვთ. უწყვეტელსა და ხოლმეობითში, ერთი მხრივ, და აწმყოსა და მყოფადის კავშირებითებში, მეორე მხრივ, მოუდით მაწარმოებლად დ, დე ან ოდ, ოდე. თუ ზმნას თემის ნიშნად აქვს ავ, ებ ან ობ, ან უთემისნიშნოა, მაშინ ამ მწკრივების მაწარმოებელი იქნება დ, დე (ვცურავ — ვცურავ-დე, ვ-ცურავ-დე; ტრიალებ — ტრიალებ-დე, ტრია-ლებ-დე; ვ-მამაცობ — ვ-მამაცობ-დე, ვმამაცობ-დე, ქუხს — ქუხ-და, ქუხ-დეს და ა. შ. ოდ და ოდე მოუდით მაშინ, თუ ზმნა ¹ თემისნიშნაანია (ეტირი — ეტირ-ოდი, ჩივი — ჩი(ვ)-ოდი, ყივის — ყი(ვ)-ოდა და სხვ.

¹ სამეცნიერო ლიტერატურაში გამოთქმულია აზრი, რომ ¹ თემის ნიშანი საშუალო და ენებითი გვარის ზმნებში აწმყოს მწკრივის ნიშანია და არა თემისა (ტირის, ტიროდა, ტიროდეს).

აწმყოს მწკრივის ნიშნად ი-ს მიჩნევა მოითხოვს შემდეგი საკითხების გარკვევას: რა არის აწმყოს მწკრივის ნიშანი საშუალო გვარის სხვა თემის ნიშნიან (ავ, ებ, ობ) ზმნებში? ან რატომ არა აქვთ ამ მწკრივებში ნიშანი მოქმედებითი გვარის ზმნებს?

აღსანიშნავია, რომ ი-თემის ნიშანი საშუალო გვარის ზმნებში იკარგება ოდ და ოდე მაწარმოებელთა დართვისას. საფიქრებელია, რომ ¹ თემის ნიშნის დაკარგვა (უწყვეტელსა და აწმყოს კავშირებითში) გამოწვეული იყოს ამ მაწარმოებელთა დართვით.

ყოველ შემთხვევაში საშუალო სკოლაში ი-ს აწმყოს მწკრივის ნიშნად მიჩნევას ახლავს რიგი დაბრკოლებათა.

2) თუ ზმნას ფუძის ბოლოში ვ აქვს, მაშინ ოდ, ოდე მაწარმოებლცების დართვისას ეს ვ იკარგება (კივის—კიოდა, ჩივის—ჩიოდა, კნავის—კნაოდა, ბლავის—ბლაოდა და ა. შ.).

3) ზოგიერთი საშუალი გვარის ზმნა აწმყოს მწკრივის პირველ და მეორე პირში დაირთავს მეშველ ზმნას (ვ-წოხ-ვარ, წუხ-ხარ, ვ-დუღ-ვარ, დუღ-ხარ და სხვ.). ასეთ ზმნათა რიცხვი მეტად მცირეა. საერთოდ III ულლების ზმნებს მეშველი ზმნა არ მოუღლით (ა. შანიძე).

4. ნასესხები ფორმები სრულიად ისევე აწარმოებენ მყოფადის წრისა და მეორე სერიის მწკრივთა ფორმებს, როგორც სათანადო მოქმედებითნი; მაგალითად: ხოლმეობითში მისი მაწარმოებელია დ: ვიტირებდი, ვითამაშებდი, ვიკივლებდი და სხვ.; მყოფადის კავშირებითში — დე (ვიტირებდე, ვიცხოვრებდე, ვიჩივლებდე და სხვ.).

წყვეტილში მას მაწარმოებლად მოუღლის ე (ვიტირე, ვიჩივლე, ვიცხოვრე), ხოლო კავშირებითში—ო (ვიტირო, ვიცხოვრო და ა. შ.) ე. ი. ნასესხებ ფორმებში იგივე ნიშნები გვაქვს, რაც ებ თემისნიშნთან მოქმედებითი გვარის ზმნებში.

5. განსხვავება ერთპირიან და ორპირიან III ულლების (თემის ნიშანმონაცვლე) ზმნებისა უმთავრესად პირიანობასა და ფორმათა სესხებაში იჩენს თავს. ერთპირიანი საშუალი გვარის ზმნები სათავისო ქცევის ფორმებს ეყრდნობა, ორპირიანი კი—სახსვისოსას.

წყვეტილში სუბიექტის მესამე პირის ნიშნად მრავლობით რიცხვში ამ ზმნებს ეს მოუღლით.

6. მესამე სერიაში ერთპირიან და ორპირიან თემის ნიშანმონაცვლე ზმნებს შორის წარმოების მიხედვით განსხვავება არაა.

7. მესამე სერიაში ამ ულლების ზმნები ინვერსიულადაა ნაწარმოები (მოქმედებითი გვარის ზმნის ფორმათა სესხების საფუძველზე). ერთი თავისებურება, რომელიც ამ ზმნებს მოქმედებითი გვარის ებ თემისნიშნთან ზმნებისაგან განასხვავებს, ეს ებ თემის ნიშნის ჩამოშორებაა ზოგიერთი ზმნისაგან; მაგალითად: იცხოვრებს — უტხოვრია, ტრიალებს — უტრიალია, იცოცხლებს — უცოცხლია, ითამაშებს — უთამაშია და სხვ., მოქმედებითში კი ებ თემის ნიშანი ზმნებს ჩვეულებრივ შენარჩუნებული აქვთ.

8. მესამე სერიაში ორპირიანი საშუალი გვარის ზმნების ობიექტური პირი (ირიბი) თანდებულნიან ხდება და ზმნასთან პირიანობის

მიხედვით კავშირს წყვეტს. ამიტომაც ორპირიანი საშუალი გვარის ზმნა მესამე სერიაში ერთპირიანი ხდება.

მწკრივნიაკლი ზმნების უღლება

მეოთხე უღლებას ეკუთვნის საშუალი გვარის ის ზმნები, რომლებიც დანაკლის ფორმებს ვნებითი გვარის ფორმების მიხედვით ივსებენ (მედიოპასიური ზმნები) და სტატიკური ვნებითები. ეს ზმნები მრავალ თავისებურებას იჩენენ, მაგრამ ყველა თავისებურების საშუალო სკოლაში გაცნობა შეუძლებელი იქნება. მეოთხე უღლების შესახებ მოსწავლეებს მხოლოდ ზოგადი წარმოდგენა უნდა მიეცეთ.

საშუალ-ვნებით (მედიოპასიურ) ზმნებში შედის მდგომარეობის (დგას, ზის, წევს...), გრძნობის (შია, სწყურია, სძულს, უყვარს და სხვ.), ყოლა-ქონების (ჰყავს, აქვს) და სხვა ზმნები.

მეოთხე უღლების ზმნათა ძირითადი დამახასიათებელია ის, რომ წარმოებისას აკლიათ ან პირველი ან მეორე სერიის ესა თუ ის მწკრივი. პირველი სერიიდან შეიძლება აკლდეს უწყვეტელი და აწმყოს კავშირებითი; მაგალითად: სტატიკურ ვნებითებს ეს მწკრივები საზოგადოდ არა აქვთ. არა აქვთ მეორე სერიის ფორმები (წყვეტილი და მეორე კავშირებითი) გრძნობის გამომხატველ და ზოგიერთ სხვა საშუალ-ვნებით ზმნებს. საერთოდ, „თუ პირველი ჯგუფის მწკრივები (უწყვეტელი და აწმყოს კავშირებითი. მ. თ.) აკლია, მოეპოვება მეორისა (წყვეტილი, მეორე კავშირებითი. მ. თ.) და პირუჟუ“¹.

2. მეოთხე უღლების (ჯგუფის) ზმნები აწმყოს პირველსა და მეორე პირში მეშველი ზმნით იწარმოება: ვხატივარ, ვძულვარ, მოვწონვარ და სხვ.

3. ამ უღლების ზოგიერთ ზმნას მხოლოდ აწმყოს წრის მწკრივები გააჩნია. სხვა მწკრივებს ის ვერც სესხებით ივსებს; მაგალითად: შესწევს (ძალა შესწევს), მოსდგამს, შესტრფის, შეჰხარის და სხვ.

მეოთხე უღლების ზმნათა ამ თავისებურების გათვალისწინება საცხებით საკმარისი იქნება.

უღლების შესწავლის უკანასკნელი საფეხური შემაჯამებელი მუშაობაა. იგი სხვადასხვაგვარად შეიძლება ჩატარდეს; სახელდობრ საკიროა:

¹ ა. შანიძე, ქართული ენის გრამატიკა, ნაწ. I, მორფოლოგია. 1955, გვ. 104.

1. სათანადო ზმნის უღლებასთან დაკავშირებით ყველა იმ თავისებურების დასახელება, რომლებიც ამ უღლების ზმნისთვისაა დამახასიათებელი: მაგალითად: საშუალ-მოქმედებითი (მედიოქტიური) ზმნის უღლებასთან დაკავშირებით უნდა ითქვას: რომელ უღლებას განეკუთვნება და რატომ? როგორ აწარმოებს ცალკეულ მწკრივებს, რომელი გვარის მიხედვით ივსებს დანაკლის ფორმებს და რით მტკიცდება ეს, რა მართლწერის საკითხები უკავშირდება მას და სხვ.

2. ცალკეული უღლების შესახებ ძირითად თავისებურებათა თხრობა და სათანადო საილუსტრაციო ნიმუშების დასახელება.

3. გასაუბრება ნიმუშების მიხედვით, კითხვების დასმით (კითხვები უნდა ეხებოდეს მხოლოდ ძირითად, საკვანძო საკითხებს).

4. ტექსტიდან ზმნის გამოყოფა და მისი სათანადო უღლები-სადმი განკუთვნება და დამახასიათებელ თავისებურებათა აღნიშვნა.

5. ცალკეული უღლების შესწავლისას ტაბულის შედგენა და პირისა თუ მწკრივების დამახასიათებელი ნიშნების გამოყოფა ქვეშ ხაზის გასმით, საგანგებო ასოებით თუ განსხვავებული ფერით.

საბოლოოდ ყველა უღლების შესწავლის შემდეგ შეიძლება გამართიანებელი ტაბულის შედგენა.

უ ლ ლ ე ბ ა			
I უღლება		IV უღლება	
მოქმ. გვარი		საშ-ვნებითი, სტატ. ვნებითები	
II უღლება		III უღლება	
დინ. ვნებითი		საშ.-მოქმ.	

თავისებური ზმნები

ქართულში, გარდა გარკვეული წესის, გარკვეული ნორმების მიხედვით უღლებადი ზმნებისა, არის რიგი ზმნები, რომლებიც უღლებისას ამ წესებიდან გადახვევას, გადახრას გვიჩვენებენ. ეს გადახრა სხვადასხვა სახისა შეიძლება იყოს: „ერთი მათგანი ისაა, რომ ზმნას შეიძლება აკლდეს რიცხვი, მწკრივი, ან მთელი სერია, ან კიდევ

სხვა ზმნური ნიშანი და შევსება სჭირდებოდა. შესავსებად გამოყენებულია სხვა ფუძის ზმნა. დანაკლისი ფორმის ასეთ შევსებას შენაცვლება ჰქვია, თვით ზმნას კი მონაცვლე¹.

ამისდა მიხედვით შენაცვლებას შეიძლება ადგილი ჰქონდეს რიცხვში, მწკრივში, ასპექტში, გვარში, პირში, აგებულებაში და სხვ., მაგრამ საშუალო სკოლაში (მეექვსე კლასში) ყველა ამ თავისებურების გათვალისწინება ვერ ხერხდება. შეიძლება გავაცნოთ მხოლოდ ძირითადი სახეები მონაცვლეობისა — რიცხვსა და მწკრივში მონაცვლეობა.

პირველი საკითხი, რომელიც მონაცვლე ზმნების სწავლებისას დაისმის, ეს თვით მოვლენის („მონაცვლეობა“) და ტერმინების („შენაცვლება“, „მონაცვლეობა“, „მონაცვლე“) გაცნობაა.

იმისათვის, რომ მოსწავლეთათვის გასაგები გაეხადოთ, თუ რა არის შენაცვლება, საჭირო იქნება „არის“ ზმნის უღლება. უღლების საფუძველზე მოსწავლეთათვის გასაგები გახდება, რომ ამ ზმნას საკუთარი ფორმა მხოლოდ აწმყოს მწკრივში აქვს (უწყვეტელი და აწმყოს კავშირებითი მას საერთოდ არ გააჩნია). მყოფადის წრეში იგი სხვა ზმნას ინაცვლებს — იქნება, იქნებოდა, იქნებოდეს. ამ ზმნათა დახასიათებით გაირკვევა, რომ არის ზმნა საშუალო გვარისა, იქნება კი ვნებითისა. მაშასადამე, მყოფადის წრეში არის საშუალო გვარის ზმნას შენაცვლა იქნება ვნებითი გვარის ზმნა. აქ ეძლევა განსაზღვრება და ტერმინები „შენაცვლება“, „მონაცვლე“; განსაზღვრება ასეთი შეიძლება მიეცეს: რომელიმე ზმნის დანაკლისი ფორმების შევსებას სხვა ფუძის ზმნით შენაცვლება ეწოდება; ზმნა, რომელიც ავსებს დანაკლის ფორმებს მონაცვლეა. მაშასადამე, იქნება ზმნა მონაცვლეა არის ზმნისა. ამავე ზმნის მონაცვლეა წყვეტილში იყო. ამგვარად არის, იქნება, იყო მონაცვლე ზმნები. ენაცვლებიან ისინი ერთმანეთს მწკრივებში. აქ მაღწავლებელი აცნობს, რომ გარდა მწკრივში მონაცვლეობისა, შეიძლება იყოს რიცხვში მონაცვლეობაც; მაგალითად, ვარდება (ერთი) და ცვთვა (მრავალი); ზის (ერთი) და სხედან (მრავალი) და სხვ.

შენაცვლების ამ საერთო წესის გაცნობის შემდეგ მიეცემა რიცხვში მონაცვლეობა: ვარდება — ცვივა, აგდებს — ყრის, სვამს (ერთს) — სხამს (ბევრს), მოიბა — მოისხა, მოკლა-დახოცა და სხვ. ამ ზმნათა

¹ ა. შანიძე, ქართული ენის გრამატიკა, ნ. I, მორფოლოგია, 1955, გვ. 111.

შეპირისპირებითა და დახასიათებით გაირკვევა შენაცვლება რიცხვის მიხედვით:

ხიდან ფოთოლი ვარდება

ხიდან ფოთლები ცვივა

რიცხვში მონაცვლე და, საერთოდ, მონაცვლე ზმნები საკმაოდ ბევრია. ზოგიერთი მათგანი, რომლებიც ხშირად იხმარება, შეიძლება პირდაპირ მიეცეთ მოსწავლეებს დასასწავლად.

მწკრივში მონაცვლე ზმნების გაცნობისას მიეცემა ძირითადი ფორმები; მაგალითად: ვარ, ვიქნები, ვიყავი; ვზივარ, დავჯექი; დაეჯდები; მოვდივარ, მოვალ, მოვედი; ვშვრები, ვიზამ, ვქენი; ვამბობ, ვიტყვი, ვთქვი; ვეუბნები, ვეტყვი, ვუთხარი; დავდივარ, ვივლი, ვიარე; მომაქვს, მოვიტან; მიმაქვს, წავიღებ; ვსვამ, დავლეგ. მოცემული ზმნები მწკრივების მიხედვით ინაცვლებენ ფუძეებს. მაგალითად: ვარ — აწმყო, ვიქნები — მყოფადი, ვიყავი — წყვეტილი.

ასევე მწკრივების მიხედვით ინაცვლებენ ფუძეს ზმნები: ვშვრები, ვიზამ, ვქენი; ვამბობ, ვიტყვი, ვთქვი; ვსვამ, დავლეგ და სხვ.

თავისებურ ზმნათა შენაცვლებასთან დაკავშირებით განსაკუთრებული ყურადღება უნდა მიექცეს მართლწერისა და მართლმეტყველების საკითხებს. ხშირად მოსწავლეთა მეტყველებაში კუთხური ფორმები იჩენს თავს; მაგალითად: „ვაჯენ“, „დავაჯინე“, „ჯიან“ და სხვ. განსაკუთრებით ხშირია შეცდომები რიცხვში მონაცვლეობისას. მოსწავლეები ხშირად ამბობენ: „ჯიან“, „ზიან“; „წიწილები ჩასვა“, „ვაშლები აბია“, „ქვები გადააგდო“ და სხვ.

რიცხვში მონაცვლე ზმნების მართებულად ხმარების დასაუფლებლად საჭიროა ვარჯიშობა, სახელდობრ: ცალკეული ზმნების დასახელება, მათი გადაყვანა მრავლობითში ან სხვა მწკრივში; შერჩეული ტექსტიდან სათანადო ზმნების გამოყოფა და მათი დახასიათება; ამ ზმნების მიხედვით ფრაზების შედგენა და მათი ერთი ფორმიდან მეორეში გადაყვანა; რიცხვში მონაცვლე ზმნების მხოლოდითი რიცხვიდან მრავლობითში გადაყვანა და ამის მიხედვით გამართვა ტექსტისა და ა. შ.

ვარჯიშობასვე დაუკავშირდება წერითი სამუშაოც. წერითი მუშაობა ჯერ ცალკეული სახის მონაცვლეობაზე უნდა ჩატარდეს, ხოლო შემდეგ კი ორივეზე (რიცხვსა და მწკრივში მონაცვლეობაზე) ერთად. წერითი სამუშაო სხვადასხვა სახისა შეიძლება იყოს: ერთი ფორმის მეორეში გადაყვანა (მხოლოდითისა მრავლობითში ან პი-

რიკით), კარნახი დავალებით — ზმნას შეუტევალონ ფორმა, ტექსტის გადაწერა, რომელშიც ზნები საწყისი ფორმით იქნება მოცემული, მოსწავლემ იგი საკირო ფორმით უნდა შეუწყოს ფრაზას. ისეთი მოთხორობის შინაარსის გადმოცემა წერილობით, რომელშიც საკმაო რაოდენობით იქნება რიცხვში თუ მწკრივში მონაცვლე ზმნები და სხვ.

ამასთანავე, მონაცვლე ზმნების რიცხვისა თუ მწკრივის მიხედვით შედგენილი ტაბულა უნდა გაიკრას კლასში, რომ მოსწავლეებს თვალწინ ჰქონდეთ ეს ზმნები, განსაკუთრებით პირველ ხანებში. ტაბულა გაკეთდება ცალკე რიცხვში მონაცვლე და ცალკე მწკრივში მონაცვლე ზმნებისა.

ს ა ხ ე ლ ზ მ ნ ა

მეექვსე კლასის პროგრამა სახელზმნით მთავრდება. როგორც ტერმინი „სახელზმნა“¹ მიგვითითებს, იგი სახელის ნიშნებსაც ატარებს და ზმნისასაც. სახელთან მას საერთო ძირითადი გრამატიკული კატეგორია — ბრუნვა აქვს, ხოლო ზმნასთან ის დაკავშირებულია ლექსიკურად და ზოგიერთი კატეგორიის მიხედვით. ეს კატეგორიებია: დრო, ასპექტი, გვარი, ნაწილობრივ — კონტაქტიც (ვამბობთ, „ნაწილობრივ“, რადგანაც კონტაქტის მქონე სახელზმნები მეტყველებაში იშვიათია).

სახელზმნისათვის ამოსავალი ზმნაა, იგი ზმნისაგან იწარმოება „ზმნა (თესავს) საფუძველია, ამოსავალია, ხოლო მოქმედების სახელი (თესვა) მისგან იწარმოება, მეორეულია“².

სახელზმნა შინაარსობრივადაც და ფორმის მიხედვითაც სახელია. იგი არსებითი ან ზედსართავი სახელის ფუნქციას ასრულებს. პროფ. ა. შ ა ნ ი ძ ე ს სახელზმნა უპირო ზმნად მიაჩნია³.

სახელზმნა ორნაირია: საწყისი (მოქმედების სახელი) და მიმღეობა. საწყისი თავისი ფუნქციით არსებით სახელებს მიჰყვება. იგი

¹ ტერმინი „სახელზმნა“ პირველად ანტ. კათალიკოსს უხმარია, მაგრამ არა იმ მნიშვნელობით, რომლითაც დღეს იხმარება, არამედ მხოლოდ საწყისისათვის. შემდგომში მისი მნიშვნელობა გაფართოვდა და ახლა მიმღეობასაც სახელზმნა ჰქვია.

² ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი, ტ. 1, 1950, წინასიტყვაობა, გვ. 011.

³ ა. შ ა ნ ი ძ ე, ქართული გრამატიკის საფუძვლები, 1953, გვ. 575.

წინადადებაში გამოიყენება ქვემდებარედ, დამატებად, შემასმენლის სახელად ნაწილად და ა. შ., ხოლო მიმღეობის ძირითადი ფუნქცია სახელის რაიმე ნიშნით დახასიათებაა; იგი წინადადებაში ძირითადად განსაზღვრებად წარმოგვიდგება. ამდენად, სახელზმნას სახელგმნან აკავშირებს ბრუნება და ფუნქცია, ხოლო ზმნასთან ლექსიკური მნიშვნელობა, რიგი კატეგორიები (დრო, ასპექტი, გვარი, კონტაქტი და სხვ.).

სახელზმნის რაობა

სახელზმნის რაობის გასაცნობად უნდა შეირჩეს ისეთი ტექსტი, რომელშიც მოცემული იქნება ერთი და იმავე ფუძის ზმნა და სახელზმნა. ასეთი ტექსტი შეიძლება რომელიმე შესწავლილი ნაწარმოებიდან იქნეს აღებული ან მასწავლებელმა შეადგინოს; მაგალითად: „დღეს ხატვის გაკვეთილი გვქონდა. მე ბელადის სახლი დავხატე. მასწავლებელმა ჩემ მიერ დახატული სახლი მოიწონა. მან დასახატავად მომცა ჩვენი სკოლა. მე ხატვა მეტად მიზიდავს. მინდა მხატვარი გაეხდე“.

ტექსტის ანალიზის შემდეგ გამოიყოფა და გაიხაზება ტექსტში ნაზმნარი სახელები და იმავე ფუძის ზმნები: **ხატვის, დავხატე, დახატული, დასახატავად, ხატვა, მხატვარი**. ზმნასთან სახელზმნების შედარება-შეპირისპირებით გამოირკვევა, რომ ყველა ეს სიტყვა ნაწარმოებია **ხატავ** ზმნისაგან, ლექსიკური მნიშვნელობით ისინი ამ ზმნას (**ხატავ**) უკავშირდებიან. ამათგან პირიანია მხოლოდ ერთი „**დავხატე**“. მოსწავლეებს ეძლევათ დავალება: შეუწყონ კითხვები და დააგუფონ ეს სიტყვები მეტყველების ნაწილების მიხედვით.

გამოიყოფა შემდეგი ჯგუფები: ხატვის, ხატვა (რის? რა?); მხატვარი (ვინ?); დახატული, დასახატავი (როგორი)? დავხატე (რა ვქენი?).

გამოირკვევა, რომ ამათგან მხოლოდ „**დავხატე**“ არის ზმნა, ყველა დანარჩენი სახელია, ნაწარმოები ზმნისაგან **ხატავ**. ზმნისაგან ნაწარმოებ სახელთა სხვადასხვა ბრუნვაში დასმით გაირკვევა, რომ ეს სიტყვები იცვლებიან ბრუნვების მიხედვით; ზოგი მათგანი არსებითს მიჰყვება (ხატვა, მხატვარი); ზოგი — ზედსართავს (დახატული, დასახატავი). ხატვა — დახატვა, სახატავი — დასახატავი, დახატული — სიტყვების ურთიერთის შედარება-შეპირისპირებით ნათელი გახდება, რომ ამ სიტყვებს ზმნური ნიშნებიც აქვთ. დახატვა — ხატვა ერთმანეთისაგან ასპექტით განსხვავდებიან (ასევე დასახატავი

და სახატავი), ხოლო დახატული და დასახატავი—დროის მიხედვით გაირჩევიან (დახატული — წარსული დროისაა, დასახატავი — მომავლისა).

დასკვნა: „ისეთ სიტყვას, რომელსაც სახელის ნიშნებიც აქვს და ზმნისაც, სახელზმნა ჰქვია“¹.

ტერმინი სახელზმნა რთული სიტყვაა. იგი ერთსა და იმავე დროს სახელიცაა და ზმნაც, ე. ი. ორივეს ნიშნებს ატარებს: სახელისა მას აქვს ბრუნება, ხოლო ზმნისა—ლექსიკური მნიშვნელობა, ასპექტი, დრო და სხვ.

ამავე და სხვა ნიმუშების დაჯგუფებით გაირკვევა, რომ ზოგი სახელზმნა არსებით სახელს მიჰყვება, იბრუნვის და წინადადებაში გამოიყენება როგორც ქვემდებარე, დამატება და სხვ. „ჩვენი ზუზრობა, მღერა, სიცილი ხეზედა მძინარ ფრინველს აფრთხობდა“ (ი. ჯავახიშვილი).

აქ ნაზმნარი სახელები ხუმრობა, მღერა, სიცილი ქვემდებარეებია. „თოხნაში, მკაში, სხვლაში და ხვანაში ის მუშა იყო ყველაში სრული, მისი მარჯვენის მადლს ფიცხულობდა ყოველი გლეხი გაჭირვებული“ (ა. წერეთელი). აქ ნაზმნარი სახელები „თოხნაში, მკაში, სხვლაში, ხვანაში“ დამატებებია (უბრალო).

ანალოგიურადვე გაირკვევა სახელზმნა განსაზღვრებად:

რაკი მთას იქის მზე დაწვებოდა

და გაეკეროდა ვარსკვლავი ცასა,

გაშლილი ძროხა მოგროვდებოდა

და დაეიწყებდით ყველანი თვლასა“ (ი. ჯავახიშვილი).

გაშლილი სახელზმნაა (გშლი — გაშლილი). წინადადებაში იგი გამოყენებულია, როგორც ზედსართავი, განსაზღვრებად. ამის შემდეგ გამოგვყავს დასკვნა: სახელზმნა ორგვარია: სახელზმნას, რომელიც იბრუნვის და წინადადებაში ისეა გამოყენებული როგორც არსებითი სახელი, საწყისი ეწოდება, ხოლო სახელზმნას, რომელიც იბრუნვის და წინადადებაში ისეა გამოყენებული როგორც ზედსართავი სახელი, მიმღეობა ეწოდება².

საწყისთან დაკავშირებით მოსწავლეებს უნდა მოვაგონოთ, რომ მათ იგი არსებით სახელთან დაკავშირებით მოქმედების სახელად ისწავლეს.

¹ ა. შანიძე, ქართული ენის გრამატიკა, ნაწ. 1, 1955, გვ. 107.

² საწყისისა და მიმღეობის ტერმინების განმარტება არაა საჭირო, რადგანაც ეს ტერმინები ვერ ასახავენ ამ კატეგორიათა რაობას.

ანალოგიური ნიმუშების დასახელებით, ტექსტის ანალიზით, ერთი ფორმის მეორეში გადაყვანითა და სხვა სახის სავარჯიშოების ჩატარებით მოსწავლე თავისუფლად უნდა ერკვეოდეს სახელმზნის რაობაში, ასხვავებდეს ერთმანეთისაგან საწყისსა და მიმღეობას, შეედლოს ზმნის სახელზმნად და სახელზმნის ზმნად ქცევა და განმარტავდეს სახელზმნის ფუნქციას მეტყველებაში.

საწყისი და მისი წარმოება

საწყისის რაობისა და მისი ფუნქციის მოგონების შემდეგ უნდა დაზუსტდეს: სახელის და ზმნის რა ნიშნები ახასიათებს საწყისს. მოსწავლეებმა შესწავლილის საფუძველზე იციან, რომ საწყისი ბრუნებადი სიტყვაა; იგი იბრუნვის ისე, როგორც არსებითი სახელი. სათანადო ნიმუშებზე დაკვირვებით მოსწავლეთათვის გასაგები იქნება, რომ საწყისს მრავლობითი რიცხვი არა აქვს; არ ითქმის: წერები, წერანი; ხაჩები, ხატვანი და ა. შ.

ზმნური ნიშნებიდან საწყისს ახასიათებს ასპექტი: წერა - დაწერა; ბარვა — დაბარვა; შეუძლია გვიჩვენოს მიმართულება¹: მიწერა, მოწერა, ჩაწერა და სხვ. და ზოგიერთ შემთხვევაში კონტაქტიც: გადაწერინება, ჩახატვინება, დაბარვინება და სხვ., თუმცა კონტაქტიანი ფორმები მეტყველებაში იშვიათად იხმარება. საწყისთა ამ ზმნური ნიშნების გაცნობა მოხდება ფორმათა შედარება-შეპირისპირებით: შენება — აშენება, მიწერა — მოწერა, ჩაწერა — გადაწერა და ა. შ.

საწყისის წარმოების გასაცნობად უმჯობესია აღებულ იქნეს აწმყოს ან მყოფადის მწკრივის ფორმები, რადგანაც ამ მწკრივებში ზმნის ფორმა არაა გართულებული მწკრივის ნიშნებით (აწმყოსა და მყოფადის მწკრივის ფორმებს მაწარმოებლები არ მოუღიოთ). ზმნის აწმყოს ან მყოფადის ფორმა შეუპირისპირდება იმავე ზმნის საწყისს; მაგალითად:

წერს—წერა	დააპობს დაპობა
ვწყვეტ - წყვეტა	მოქსოვს მოქსოვა...
აკეთებს—კეთება	კვნისს—კვნისა
აშრობს—შრობა	

ფორმათა შედარებით ცხადად ჩანს, რომ საწყისს აწარმოებს ა. იგი დაერთვის პირველი სერიის თემას, კერძოდ, აწმყოს ან მყოფადს.

¹ გეზი და ორიენტაცია საშუალო სკოლებში არ ისწავლება, ამიტომაც ესპარობა „მიმართულებას“.

ფადის ფუძეს. საწყისის წარმოებისას ზმნას უნდა ჩამოშორდეს პირის, რიცხვის, ქცევის, და გვარის ნიშნები: ჯელეტა—ელეტა—ჩამოშორდა მხოლოდ ვ პირის ნიშანი; წერთ—წერა—ჩამოშორდა რიცხვის ნიშანი თ. გვ-ი-შენებ-ს—შენება—ჩამოშორდა პირველი ობიექტური პირის ნიშანი გვ, სასხვისო ქცევის ნიშანი ი და მესამე სუბიექტური პირის ნიშანი ხ; გაიყოფოდეს—გაყოფა—ჩამოშორდა ი ვნებითი გვარის ნიშანი, ოდნე მყოფადის კავშირებითის ნიშანი და ხ მესამე სუბიექტური პირის ნიშანი.

საწყისის ა ნიშნით წარმოებასთან დაკავშირებით მოსწავლეთათვის ნათელი უნდა გავხადოთ, რომ ავ და ამ თემისნიშნიან ზმნებში ვ-ბარ-ავ, ხატ-ავ, ვიცვ-ამ, ა-ბ-ამ-ს და სხვ. ა საწყისის ნიშნის დართვის გამო თემის ნიშნისეული ა (ავ, ამ სუფიქსები) იკარგება და გვაქვს: ბარვა, ხატვა, ჩაცმა, დაბმა და ა. შ., ხოლო ი თემისნიშნიანი ზმნების სახელზმნად გადაკეთებისას თემის ნიშანი ი იკარგება: ვ შლი—შლა, ცრი-ს—ცრა, მკის—მკა¹ და ა. შ.

ზოგიერთი ზმნის საწყისად გადაქცევისას ფუძეში ნ ჩნდება; მაგალითად: ვს-თხოვ—თხოვნა, ი-პოვ-ა—პოვნა, ძოვს—ძოვნა² და ა. შ.

ზმნების დასახელებითა და მათი საწყისის ფორმაში მოქცევით მოსწავლეთათვის ნათელი უნდა გავხადოთ, რომ ა ნიშნით საწყისის „წარმოება ნორმად ქართულში“³. დიდისაგან დიდი უმეტესობა ზმნებისა ამგვარად იწარმოება.

მაგრამ გვაქვს ამ ნორმიდან გადახვევის რამდენიმე შემთხვევა. ნორმიდან გადახვევას ადგილი აქვს მაშინ, როდესაც ზმნა გარდაუვალია (ვნებითი ან საშუალო გვარია). გადახვევა იმაში იჩენს თავს, რომ ამ ზმნებისაგან საწყისის წარმოებისას ა-სა და ძირს შორის ჩაერთვის ომ და ოლ. ამ ინფიქსთა (ომ, ოლ) ჩართვის შედეგად თემის ნიშანი იკარგება. ამ რიგის საწყისთა წარმოების გასააწნობად სათანადო ზმნის ფორმა შეუპირისპირდება მისგან ნაწარპოვებ საწყისს; მაგალითად: ვკვდები კვდ-ომ-ა, ტყდება—ტყდომა, წყრები—წყრომა, ვჯდები—ჯდომა; ვ-წევარ—წოლა, უძღვება—ძლოლა, ქრის—ქროლა და ა. შ.

ზმნისა და სახელზმნის გაანალიზებითა და ურთიერთთან შედარება-შეპირისპირებით გაიკვევა, რომ საწყისის ფორმა ეყრდნობა ზმნის აწმყოს ან მომავლის თემას: ხ ტ ი ს—ხ ტ ო მ ა, საწყისის

¹ ა. შ ა ნ ი ძ ე, ქართული გრამატიკის საფუძვლები, 1953, გვ. 579.

² ნ-არის წარმოშობაზე მეექვსე კლასის მოსწავლეებთან საუბარი შეუძლებელია.

³ ა. შ ა ნ ი ძ ე, ქართული გრამატიკის საფუძვლები, 1953, გვ. 579.

მაწარმოებელი აქაც ა არის, ოღონდ მაწარმოებელსა და ზმნის ძირს შორის საწყისში ჩაერთვის ომ. ასევე გაირკვევა ოლ ინტიქსის ჩართვა: ის ვ რის — ს რ ო ლ ა, ი ბ რ ძ ე რის — ბ რ ძ ო ლ ა და სხვ. ზმნების გარდამავლობისა და გვარის მიხედვით დახასიათებით ცხადი გახდება, რომ ომ და ოლ ჩაერთვის ზოგიერთი გარდაუვალი (ენებითი და საშუალო გვარის) ზმნისაგან ნაწარმოებ საწყისებს.

ასეთივე შედარება-შეპირისპირებით (ზმნისა და საწყისისა) გაირკვევა, რომ რიგი ზმნებისაგან საწყისი იწარმოება არა ა ნიშნით, არამედ ილ ან ულ სუფიქსებით. ილ და ულ მაწარმოებლებიც უმეტესად გარდაუვალ ზმნებს მოუღის. ტირის — ტირილი, ბლავის — ბლავილი, ჩხავის — ჩხავილი და ა. შ.

ულ სუფიქსთან ერთად საწყისის მაწარმოებლად ზოგ შემთხვევაში ხო თავსართიც გვხვდება; მაგალითად: სიყვარ-ულ-ი (მიყვარს), ხო-ხარ-ულ-ი და სხვ. ეგევე სი ზოგჯერ ილ სუფიქსიან საწყისსაც მოუღის: ხო-მშ-ილ-ი (შიმშილი — მშია) ხო-ძულვ-ილ-ი (ძძულს) და ა. შ.

სხვადასხვა ზმნისაგან საწყისების წარმოებაზე დაკვირვების შედეგად გაკეთდება დასკვნა, რომ საწყისი ყოველი ზმნისაგან კეთდება, გარდა მცირედი გამონაკლისისა; ასეთი გამონაკლისებია:

1. ზოგიერთი ომ თემისნიშნიანი საშუალო გვარის ზმნა: ჩხუბობს, ბაასობს, ლაპარაკობს (არ ითქმის ჩხუბობა, ლაპარაკობა და ა. შ.).

2. ებ თემისნიშნიანი ფუძეგაორკეცებული ზმნები: ჩახჩახებს, შრიალებს, კისკისებს, ცახცახებს და ა. შ.

3. ზოგიერთი პირველადი ზმნები: ღირს, უშავს, უკვირს და სხვ.

ჩვეულებრივ საწყისი ზმნისაგან იწარმოება; იგი მეორეული მოვლენაა, მაგრამ ზემოდასახელებულ ზმნებში იგი პირველადია, მართლაც „საწყისია“. ამ მოქმედების სახელებისაგან „შრიალი, ტრიალი, კისკისი, ცახცახი“ წარმოიქმნებიან ზმნები: შრიალებს, ტრიალებს, ცახცახებს, კისკისებს და ა. შ. ამდენად საშუალო გვარის ამ ზმნებს საწყისი არა აქვთ, მაგრამ, თუ ამ ზმნებს მოქმედებითი გვარის ზმნად მოვაქცევთ (ცახცახებს — აცახცახებს ის მას, ააცახცახა მან იგი), მაშინ მათი საწყისი იქნება აცახცახება, აბუზღუნება¹ და სხვ.

საწყისსა და შესაბამის ზმნაზე სხვადასხვა ზმნისწინების დართვით მოსწავლეთათვის გასაგები გახდება, რომ „საწყისი დაირთავს იმავე წინდებულებს (პრევერბებს), რასაც იგუებს სათანადო ზმნა“²,

¹ ა. შ ა ნ ი ძ ე, ქართული გრამატიკის საფუძვლები, 1953, გვ. 583.

² ა. ჩ ი ქ ო ბ ა ვ ა, ქართული ენის ზოგადი დახასიათება: ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი, ტ. 1, 1950, გვ. 075.

მაგალითად: ვკერავ, შევკერავ, გავკერავ, დავკერავ—კერვა, შეკერვა, გაკერვა, დაკერვა და ა. შ.

მაშასადამე, ასპექტის წარმოების მიხედვით ზმნასა და მისგან წარმოქმნილ საწყისის შორის განსხვავება არაა.

საწყისის საფუძვლიანი შესწავლა მოითხოვს ვარჯიშობას. ვარჯიშობა სხვადასხვა სახით შეიძლება ჩატარდეს:

1. ცალკეული ზმნებისაგან საწყისის წარმოება და მისი ზმნური და სახელის ნიშნების გარკვევა.

2. ტექსტიდან საწყისების გამოყოფა და მათი ანალიზი. გარკვევა იმისა თუ რა როლს ასრულებს, რითაა ნაწარმოები, რა ზმნური ნიშნები აქვს და სხვ.

3. საწყისის გადაქცევა ზმნად და გრამატიკული ნიშნების მიხედვით ურთიერთთან შედარება და სხვ.

მიმლეობა

მიმლეობის სწავლება ვაცილებით მეტ სირთულესთანაა დაკავშირებული. იგი შეიცავს საწყისისაგან განსხვავებულ რიგ კატეგორიებს, როგორიცაა: გვარი, დრო და სხვ. მიმლეობის შესწავლისას მოსწავლეს საქმე აქვს მიმლეობის მრავალფეროვან მაწარმოებელთან.

მიმლეობის რაობა სახელზმნის სწავლებისას გაირკვა. აქ საჭირო იქნება მისი დაზუსტება და რამდენადმე შევსება.

აქ უნდა გაიცნონ, თუ სახელისა და ზმნის რა კატეგორიები გააჩნია მას. სხვადასხვა გვარისა და დროის მიმლეობის შედარება-შეპირისპირება იმავე ზმნის საწყისთან მოსწავლეთათვის გასაგებებს გახდის, რომ რიგი კატეგორიები საწყისსა და მიმლეობას საერთო აქვთ; სახელის ნიშნებიდან მათ ახასიათებთ ბრუნება. მიმლეობა ისე იბრუნვის როგორც ზედსართვი (ცალკე ან არსებითთან) და ამელავენებს ყველა იმ თავისებურებას, რაც სათანადო ფუძის ზედსართავს ახასიათებს მხოლოდობითსა და მრავლობითში (დაკრილი, დაკრილმა, დაკრილს, დაკრილის და ა. შ. ან დაკრილი კაცი, დაკრილმა კაცმა, დაკრილ(ს) კაცს, დაკრილი კაცის, დაკრილი კაცით... დაკრილები, დაკრილი კაცები და სხვ.).

ზმნური კატეგორიებიდან მას საწყისთან საერთო აქვს: ასპექტი (მხატავი—დამხატავი, მშენებელი—ამშენებელი), მიმართულება (გატანილი, მიტანილი, შეტანილი, მოტანილი, ჩატანილი და ა. შ.) და კონტაქტი: მოტანილებული, დახატვინებული

და სხვ ასეთი ფორმები თანამედროვე ქართულში იშვიათად გვხვდება, შეიძლება ითქვას არც იხმარება.

მიმლეობას განსხვავებული აქვს საწყისისაგან გვარი და დრო. ამ კატეგორიათა სწავლებისას ამოსავალი ფორმათა შეპირისპირება; მაგალითად:

მაგრამ ორივემ სწორის სიმარდით

მას მიაგებეს მათ-მათი ფარი,

და აიცილეს ამით ფინათიხი

გულის გამკობი, ხორცის მომწყვლელი (ა. წერ.).

მიწლეობები „გამპობი“, „მომწყვლელი“ გამოიყოფა ტექსტიდან და გადაიყვანება მიმლეობის სხვა ფორმებში: გამპობი, გასაპობი, გაპობილი, განაპობი.

მიმლეობის ამ ფორმათა შინაარსის მიხედვით ანალიზითა და ურთიერთთან შედარებით გაირკვევა, რომ გამკობი არის ის, ვინც ან რაც აპობს (კაცი, ცული და სხვა.), ვინც მოქმედებს (აპობს ის მას, გააპო მან იგი), ე. ი. მიმლეობა მოქმედებითი გვარისაა.

ასევე გაანალიზდება გაპობილი—ის, რაც უკვე გააპეს, გაიპო. იგი შექცეული ფორმაა გამკობისა. გამკობი სხვაზე მოქმედი, რისამე გაშპობია, გაპობილი კი თვით არის ვნებული ვილაკის მიერ (კაცის მიერ გაპობილი შეშა), ე. ი. გაპობილი ვნებითი გვარისაა.

აქვე მიეცემა საშუალი გვარის მიმლეობის ნიმუშიც: მდგარი, დაწოლილი, მდებარე, მწუხარე და ა. შ. „საშუალი გვარის ზმნათა მიმლეობის ფორმები ქართულში ნაკლებ შემეშავებულია, ვიდრე მოქმედებითისა და, განსაკუთრებით, ვნებითი გვარისა“¹, ამიტომაც მისი ყოველმხრივი გაცნობა საშუალო სკოლაში ვერ მოხერხდება, საკმარისი იქნება მოსწავლეს საერთო წარმოდგენა მიეცეთ ამ გვარის მიმლეობაზე და გავაცნოთ მისი ძირითადი მაწარმოებლები.

ვნებითი გვარის მომლეობის გაცნობასვე უნდა დაუკავშირდეს დროის კატეგორიაც მიმლეობაში. დროის კატეგორია ჩვეულებრივ მხოლოდ ამ გვარის მიმლეობას მოეპოვება. მოქმედებითი და საშუალი გვარის მიმლეობები დროის გაგებას არ იძლევიან (გამონაკლისს შეადგენს გალ ზმნა).

ვნებითი გვარის მიმლეობა კი ჩვეულებრივ წარსულისა და მომავლის გაგებას იძლევა. გაპობილი (ის რაც უკვე გააპეს), განაპობი (რაც გაუპიათ) დროის მიხედვით წარსული დროის

¹ ნ ა ნ ი ძ ე, ქართული გრამატიკის საფუძვლები, 1953, გვ. 598.

მიმღეობები; გასაპოზი-ის, რაც შემდეგში უნდა გაიპოს — მომავალი დროისაა. ამგვარად ენებითი გვარის მიმღეობას ორი დროის გაგება აქვს: წარსულისა და მომავლისა.

აქვე ფორმათა შეპირისპირებით მოსწავლეს უნდა გავაცნოთ, რომ ენებითი გვარის მიმღეობა შინაარსის მიხედვით ორგვარია: წარტქმითი და უქუთქმითი ანუ დადებითი და უარყოფითი; მაგალითად:

„მის შორი-ახლოს ლამაზი ცხენი

კაზმმოუხდელი ძოვდა ბალახსა“ (ი. ჯ.).

აქ კაზმმოუხდელი უქუთქმითი (უარყოფითი) ფორმა ენებითი გვარის მიმღეობისა. მისივე წარტქმითი ფორმა იქნება კაზმმოხდელი. ასეთივეა: დაწერილი—დაუწერელი, დაბატული—დაუხატავი, დაგებული—დაუგებელი და ა. შ.

მიმღეობის ამგვარად გარკვევასთან ერთად საჭიროა გავაცნოთ მისი ფუნქცია მეტყველებაში.

წინადადებაში მიმღეობა ისე, როგორც ზედსართავი, ჩვეულებრივ განსაზღვრებაა: ჯერ სიჩუმეა... მხოლოდ ხანდახან კენესა მოისმის დაჭრილ კაცისა“ (ა. წერ.).

დაჭრილ განსაზღვრებაა. განსაზღვრავს დამატებას („კაცისა“).

ამგვარი მაგალითების დასახელებითა და განსაზღვრებად გამოყენებულ მიმღეობათა გვარის მიხედვით დახასიათებით მოსწავლეთათვის ნათელი გახდება, რომ ამ ფუნქციით უმთავრესად ენებითი და საშუალი გვარის მიმღეობა გამოიყენება, მაგრამ მიმღეობა წინადადებაში სხვა წევრებადაც გვხვდება; მაგალითად:

„თურმე იქ ვერაგ სკლიაროს სარდალს

სხვა ჯარი ჰყავდა ჩასაფრებული“ (ა. წერ.).

აქ ჩასაფრებული შედგენილი შემასმენლის სახელადი ნაწილია.

„აგერ დაჭრილი!.. აგერ ძევეს მკვდარი“ (ა. წერ.).

აქ დაჭრილი, მკვდარი ქვემდებარეებია“.

ამგვარად, მიმღეობა შეიძლება წინადადების სხვა წევრიც იყოს, მაგრამ ძირითადი მისთვის მაინც განსაზღვრების როლის შესრულებაა.

სათანადო ნიმუშების დასახელებითა და მათი გაანალიზებით მოსწავლეები თავისუფლად უნდა არჩევენ ერთმანეთისაგან მოქმედებითს, ენებითსა და საშუალი გვარის მიმღეობას, შეიძლოთ მოქ-

მედებითი გვარის მიმღეობის ენებითად გადაკეთება, წარსული დროის მიმღეობის მომავლისაში გადაყვანა და სხვ.

სავარჯიშოდ შეიძლება მიეცეს როგორც ცალკეული სიტყვები, ისე წინადადებები და მთლიანი ტექსტიც. საკმაოდ მდიდარ მასალას მიმღეობაზე სავარჯიშოდ იძლევა აკ. წერეთლის „თორნიკე ერისთავი“.

მიმღეობის წარმოება

მიმღეობის ფორმათა წარმოების გაცნობა მთელ რიგ სირთულეებთანაა დაკავშირებული. ამ სირთულეებს იწვევს: 1. მიმღეობის ფორმათა მრავალფეროვნება, რაც გამოწვეულია წარმოების მრავალსახეობით. წარმოების მიხედვით მიმღეობა არის თავსართოვანი (და-მ-წერი, და-უ-ხატავი, მო-სა-ვალი და ა. შ.), ბოლოსართოვანი (დაწერი-ლ-ი, დახატ-ულ-ი, გაკეთებ-ულ-ი და სხვ.) და თავსართ-ბოლოსართოვანი (მ-ჯდ-არ-ი, გა-უ-თლ-ელ-ი, და-სა-შლელ-ი და ა. შ.).

მაგრამ ფორმათა მრავალფეროვნებას სხვა წყაროც აქვს. „არსად არ არის არეული ერთმანეთში სხვადასხვა ეპოქისა და სხვადასხვა კილოს ქონება, როგორც მიმღეობის ფორმებში“¹. ერთი და იმავე მნიშვნელობის მიმღეობა ხშირად სხვადასხვა ფორმით წარმოგვიდგება; მაგალითად: მაქებელი, მაქებარი, მქებარი, მქებარე² და ა. შ.

2. მიმღეობა მრავალნაირ მაწარმოებელს იყენებს; ესენია: მ, მ — ელ, მა — ელ, მ — აღ, მ — არ, მო — აღ, მ — არე, მო — ე, მე — ელ, ნა, ნა — არ, უ, უ — ელ, ილ, სა, სა — ელ და სხვ.

3. ხშირად ესა თუ ის მაწარმოებელი არაა სპეციფიკური ამა თუ იმ გვარის, დროისა თუ თემის ნიშნის მქონე მიმღეობისათვის. მაწარმოებელთა მიხედვით არაა არსებითი განსხვავება მოქმედებითი, ენებითი და საშუალო გვარის მიმღეობებს შორის; მაგალითად: მ-მოულის მაწარმოებლად როგორც მოქმედებითს, ისე საშუალო გვარის მიმღეობებს (დამწერი, დამხატავი და სხვ. მოქმედებითი გვარის მიმღეობები; მცურავი; მხოხავი, მფრინავი — საშუალო გვარისა).

ასევე მ — არ დისიმილაციით მ — აღ აწარმოებს როგორც მოქ-

¹ ა. შ ა ნ ი ძ ე. ქართული გრამატიკის საფუძვლები, 1953, გვ. 588.

² ი ქ ე.

მედებითს, ისე ვნებითი გვარის მიმღეობას. მაგალითად: მ-ხატვ-არ-ი, მ-კვლევ-არ-ი, მ-წერ-ალ-ი, მ-კურნ-ალ-ი და სხვ. მოქმედებითი გვარის მიმღეობებია, ხოლო და-მ-წვ-არი, გა-მ-ხმარ-ი, გა-მ-ქრ-ა ლი, გა-მ-წერ-ალ-ი — ვნებითისა.

4. არ არის გარკვეული აგრეთვე, თუ ზმნის რომელი ფორმიდან იწარმოება ამა თუ იმ გვარის მიმღეობა. მოქმედებითი გვარის მიმღეობა ჩვეულებრივ პირველი სერიის თემას ემყარება, მაგრამ ასე როდია ვნებითი და საშუალო გვარის მიმღეობები და ა. შ.

ცხადია, მიმღეობის უველა თავისებურების, მისი მრავალი ფორმისა და მაწარმოებლის დაძლევა აღემატება მეექვსე კლასის მოსწავლეთა შესაძლებლობას. პრაქტიკამაც დაადასტურა, რომ მოსწავლეთა საგრძნობი ნაწილი ვერ ერკვევა მიმღეობის არსში, მის ფორმებსა და წარმოებაში. ამიტომაც მიმღეობის ფორმათა წარმოების გაცნობისას მხოლოდ ძირითადი ფორმებითა და მაწარმოებლებით უნდა დავეყუთილდეთ.

მოქმედებითი გვარის მიმღეობა

მიმღეობის წარმოების გაცნობა მოქმედებითი გვარის მიხედვით უნდა დავიწყოთ. მოქმედებითი გვარის მიმღეობის წარმოების გასაცნობად მოქმედებითი გვარის ზმნაა ამოსავალი. სათანადოდ შერჩეული ზმნები (ამ შემთხვევაში ჯობია დავყუთილდეთ პარადიგმებით) მიეცემა აწმყოს ან მყოფადის ფორმით; მაგალითად:

ბარავს (გლეხი მიწას ბარავს)

ქრის (მკერავი კაბას ქრის)

აარსებს (კოლმეურნეობა სკოლას)

მოსწავლეებს ევალებათ აწარმოონ ამ ზმნებიდან მოქმედებითი გვარის მიმღეობა. ის, ვინც ბარავს, არის მბარავი, ვინც ან რაც ქრის — მკრელი, ვინც აარსებს — დამაარსებელი. ამ მიმღეობათა ფუძე-ზმნებთან შედარება-შეპირისპირებითა და საერთო და განმასხვავებელ ნაწილთა გამოყოფით გაირკვევა, რომ მიმღეობის საწარმოებლად ზმნის პირველი სერიის თემას (ბარავ, ქრი, აარსებ) დაერთვის პირველ ზმნაში (ბარავ) მ-თავსართი (მ-ბარავი), მეორეში და მესამეში (ქრი, აარსებ) — თავსართი მ და ბოლოსართი ელ (მ-ქრ-ელ-ი), და-მ-აარსებ-ელ-ი. დავასკვნით, რომ მოქ-

მედებიტი გვარის მიმღეობა ეყრდნობა პირველი სერიის აწმყოს (ბარავ -- მბარავი) ან მომავლის (დაბარავ -- დამბარავი) ფუძეს.

მიმღეობა იწარმოება საწყისის ფუძისაგანაც: ასეთ შემთხვევაში საწყისი კარგავს მაწარმოებელ სუფიქსს ა. ა ხმოვნით დაწყებული ზმნების საწყისიდან წარმოებისას მოქმედებითი გვარის მიმღეობას დაერთვის მაწარმოებელი მა -- ელ; მაგალითად: აარსებს -- დააოსება -- და-მა-არსებ-ელი; აოხრებს -- აოხრება -- ა-მა-ოხრებ-ელ-ი.

წარმოების მიხედვით მოქმედებითი გვარის მიმღეობა თავსართოვანი ან თავსართ-ბოლოსართოვანია. მოქმედებითი გვარის მიმღეობას აწარმოებს ან მხოლოდ მ თავსართი (მკერავი, მპენტავი, წამკითხავი, მომტანი და ა. შ.) ან მ -- ელ, თავსართ-ბოლოსართი (მ-კეთებ-ელ-ი, მ-ნგრეველ-ი, მ-რჩეველ-ი და სხვ). მ მოქმედებითი გვარის მიმღეობის ძირითადი მაწარმოებელია¹.

ეს ნიშნები, ზემოთაც აღინიშნა, ზუსტად არაა განაწილებული იმისდა მიხედვით, თუ რომელი თემისნიშნიანი ზმნებიდან რომელმა უნდა აწარმოოს მიმღეობა. მიუხედავად ამისა ზოგი რამ : მაინც არის ნიშანდობლივი და, ცხადია, მას ანგარიში უნდა გაეწიოს. მაგალითად: ი და ა მ თემისნიშნიანი ზმნებისაგან მოქმედებითი გვარის მიმღეობა მ -- ელ თავსართ - ბოლოსართით იწარმოება. ელ ბოლოსართის ა მ, ა ვ და ი თემისნიშნიან ზმნებზე დართვა იწვევს თემის ნიშნის ხმოვნების ა, ი-ს დაკარგვას; მაგალითად: შლის -- წა-მ-შლ-ელ-ი, იცვამს -- ჩა-მ-ცმ-ელ-ი, კრავს -- შე-მ-კერ-ელ-ი და ა. შ. სხვა თემისნიშნიან ზმნებს მიმღეობის საწარმოებლად შეიძლება დაერთოს როგორც მარტო მ, ისე მ -- ელ. მაგალითად: და-მ-ხატავი -- და-მ-ხატე-ელ-ი, და-მ-პობი -- და-მ-პობ-ელ-ი, გა-მ-ყოფ-ი -- გა-მ-ყოფ-ელ-ი და ა. შ.

მა -- ელ მოუდის მიმღეობის საწარმოებლად საწყისისაგან ნაწარმოებ მიმღეობას, რომლის ფუძე ა ხმოვნით ან მ-ანით იწყება; მაგალითად: გაახლება -- გა-მა-ახლებ-ელ-ი, დაახლოება -- და-მა-ახლოებ-ელ-ი, დამცირება -- და-მა-მცირებ-ელ-ი, დამშვიდება -- და-მა-მშვიდებ-ელ-ი და ა. შ.

მ -- ელ მოუდის მაწარმოებლად მ ართავს ზმნას, რის გამოც ამ ზმნისაგან ნაწარმოებ მიმღეობაში ორი მ (მმ) იწერება: მარ-თველი².

რიგი ზმნებიდან მოქმედებითი გვარის მიმღეობას აწარმოებს მ არ (დისიმილაციით მ - ალ), მაგალითად: მ-ხატვ-არ-ი, მ-ხედ-არ-ი, მ-წერ-ალ-ი, მ-კურნ-ალ-ი და ა. შ.

¹ ა. შანიძე, ქართული გრამატიკის საფუძვლები, 1953, გვ. 590.

² „მმართველი“ გაძიწკლისი: მა თავსართის ნაცვლად წარმოადგენილია მ.

ამ უკანასკნელ ნიშნებზე ყურადღება უნდა გამახვილდეს, რადგანაც ეს სიტყვები მეტყველებაში ხშირად გვხვდება.

მნიშვნელოვანი გვარის მიმღეობა

ენებითი გვარის მიმღეობა წარმოების მიხედვით უფრო მრავალფეროვან სურათს წარმოგიდგენს. წარმოების მიხედვით ენებითი გვარის მიმღეობა არის თავსართოვანი (ნა-ნახი, სა-წერი და სხვ.), ბოლოსართოვანი (დავრეხ-ილ-ი, დაბარ-ულ-ი) და თავსართ ბოლოსართოვანი (გა-მ-ქრ აღ-ი, და-მ-წვ არ-ი და სხვ.).

განსხვავებულია წარმოების მიხედვით წარსულისა და მომავალი დროის მიმღეობები.

სწავლებისას, ენებითი გვარის მიმღეობის საერთო დახასიათების შემდეგ გაეცნობა მომავალი დროის ენებითი გვარის მიმღეობის წარმოებას.

მომავალი დროის მიმღეობის წარმოების პირველად გაცნობა გამართლებულია შენედიტით: 1. მომავალი დროის მიმღეობა წარმოების მიხედვით მისდევს მოქმედებითი გვარის მიმღეობას, ე. ი. იწარმოება ძირითადად პირველი სერიის თემისაგან.

2. იგი მაწარმოებელების მიხედვითაც ახლოსაა მოქმედებითი გვარის მიმღეობასთან. მომავალი დროის მიმღეობაც ელ სუფიქსით იწარმოება, ოღონდ მოქმედებითის მ პრეფიქსის ადგილას ენებითში სა თავსართია მაწარმოებლად. სა დამოუკიდებლადაც აწარმოებს მომავალი დროის მიმღეობას და ელ სუფიქსთან ერთადაც; მაგალითად: სა-ხატავი, სა-ტეხი, სა-რევი, მაგრამ და-სა-შლ-ელ-ი, გადა-სა-ყრ-ელ-ი, და-სა-გვ-ელ-ი და სხვ.

ამგვარად, ნაცნობიდან უცნობისაკენ თანდათანობითი გადასვლის მოთხოვნილების დაცვით, ჯერ მომავალი დროის მიმღეობის წარმოება უნდა გაეცნოთ, ხოლო შემდეგ წარსულისა.

მომავალი დროის მიმღეობის წარმოების გაცნობასთან დაკავშირებით სათანადო მაგალითების დასახელებითა და მიმღეობის ფუნქციის გარკვევით მოსწავლისათვის გასაგები უნდა გახდეს, რომ ვითარებით ბრუნებაში დასმული ეს მიმღეობა მიზნის გარემოებაა; მაგალითად: „მოისმა კივილი დათვის ასაგდებად დაგზავნილი კაცებისა“ (ეფა)¹.

¹ რადგანაც მიზნის გარემოება მოსწავლეებზე ჯერ კიდევ არ აცოხან. ამიტომ მხოლოდ ზოგადი განმარტებით უნდა დავეკუთვინოდეთ.

„თევდორა ნაჯახმოლერებუღი გადმოხტა და მიიწია მისაშვე-
ლებლად“ (ვაჟა).

აქ ასაგდებად, მისაშველებლად მომავალი დროის ვნებითი გვარის მიმღეობებია. პირველი (ასაგდებად) ნაწარმოებია სა. პრე-ფიქსით (ასაგდები), ხოლო ნორე სა-ელ პრეფიქს-სუფიქსით (მი-სა-შველებ-ელ-ი). ორივე დგას ვითარებით ბრუნვაში, მიგვითი-თებს მოქმედების მიზანზე და წინადადებაში მიზნის გარემოებებია.

წარსული დროის ვნებითი გვარის მიმღეობის წარმოებისა და მაწარმოებლების გაცნობა, ისე როგორც მომავალი დროისა და, სა-ერთოდ, მიმღეობის წარმოებისა, მოხდება სათანადოდ შერჩეული ზმნების მიმღეობაში გადაყვანით. წარსული დროის მიმღეობის მა-წარმოებელთაგან ძირითადია ილ და ულ. ამიტომ ყურადღება უმთავრესად ვნებითი გვარის მიმღეობის ამგვარ წარმოებაზე უნდა გამახვილდეს. ნა, მ — არ მაწარმოებლებზე მხოლოდ ზოგადი წარ-მოდგენა შეიძლება მიეცეს, რადგან ამგვარ მაწარმოებლებით (გან-საკუთრებით მ — არ აფიქსებით) „წარმოება არ არის ნაყოფიერი (პროდუქციული). იგი უხსოვარი დროიდან არის გადმოცემული“¹.

წარსული დროის მიმღეობის გაცნობისას ამოსავალი ზნაა, მაგ-რამ შესაპირისპირებლად აღებულ უნდა იქნეს საწყისი, რადგან წარსული დროის მიმღეობა ძირითადად საწყისის ფუძეს ეყრდნობა. მაგალითები ასეთი თანამიმდევრობით მიეცემა: მოიტანს—მოტანა—
—მოტანილი (ქარის მოტანილს ქარივე წაიღებს. ანდაზა).

მიმღეობის (მოტანილი) დახასიათებით გაირკვევა, რომ იგი ვნე-ბითი გვარის, წარსული დროის მიმღეობაა. შემდეგ საწყისთან შედა-რება-შეპირისპირებით და საერთო და განმასხვავებელ ნაწილთა გამოყოფით გაირკვევა, რომ იგი (მიმღეობა) ეყრდნობა საწყისის ფუძეს (საწყისის მაწარმოებლის ა-ს ჩამოშორებით), აწარმოებს მას ილ სუფიქსი. მსგავსი ნიმუშების მოყვანა და მათი ანალიზი მოსწავ-ლეთათვის გასაგებს გახდის, რომ ილ მაწარმოებელი მოუდის ერთ-თემიან ზმნებს: ტეხ-ს— გატეხა—გატეხილი, წერ-ს—დაწერა—დაწე-რილი, ბანს—დაბანა—დაბანილი, გრეხს—გრეხილი, წყვეტს—წყვე-ტილი და ა. შ. ამნაირადვე გაეცნობა ილ სუფიქსი ხმოვანმონაცვლე და ი თემისნიშნაან ზმნებში; მაგალითად: გაცვეთს — გაცვეთა — გაცვე-თილი, დაღლის — დაღლა — დაღლილი და სხვ.

1 ა. შ ა ნ ი ძ ე, ქართული გრამატიკის საფუძვლები, 1953, გვ. 595.

დასკვნა: ვნებითი გვარის წარსული დროის მიმლეობას აწარმოებს ილ სუფიქსი. იგი მოუღის ძირითადად ერთთემიან. ხმოვან-პონაცვლე და o თემისნიშნთან ზმნებს.

ასევე გაცნობა ულ სუფიქსითა და ნა პრეფიქსით ნაწარმოები ვნებითი გვარის წარსული დროის მიმლეობებიც. ულ სუფიქსიანი მიმლეობის შესწავლის საფუძველზე მოსწავლეთათვის გასაგები უნდა გახდეს:

1. ულ სუფიქსი მოუღის უმთავრესად აგ, ამ, ებ, ემ, ევ თემისნიშნთან ზმნებს (ვხატავ — ხატვა — დახატ(ვ)ული. დავდგამ — დადგმა — დადგნული, ვაშეხებ — აშენება — აშენებული, ჰიცემ — მიცემა — მიცემული. გამოვირკვევ — გამოვრკვევა — გამოვრკვე(ვ)ული და ა. შ.).

2. ავ და ევ თემისნიშნის ზმნების საწყისიდან მიმლეობის წარმოებისას იკარგება ვ (წინა ა დაკარგული იყო საწყისის წარმოებისას). რის გამოც ავ-იანი ზმნები მიმლეობის ფორმებში უთემისნიშნოდ წარმოგვიდგებიან (დახატვა — დახატული, დაბარვა — დაბარული. ვ-ინის დაკარგვას იწვევს ულ სუფიქსის დართვა. ამდენად, ვა დაბოლოებიანი საწყისებიდან ნაწარმოებ მიმლეობაში ვ-არ ითქმის და არ იწერება (დაკარგვა — დაკარგული, დარღვევა — დარღვეული და სხვ.).

ნა პრეფიქსიანი მიმლეობასთან დაკავშირებით მოსწავლეთ უნდა გავაცნოთ:

1. ამ პრეფიქსს (ნა) თანამედროვე ქართულში ზოგჯერ ენაცვლება ილ და ულ სუფიქსები (ნანახი — ნახული და ა. შ.).

2. განსხვავება ილ, ულ სუფიქსით ნაწარმოებსა და ნა პრეფიქსით ნაწარმოებ ვნებითი გვარის მიმლეობის ფორმებს შორის გრამატიკული შინაარსის თვალსაზრისით ანეჟამდ არ არსებობს¹.

3. არის ზოგიერთი ზმნა, რომლებიც წარსული დროის მიმლეობას ძირითადად ნა პრეფიქსით აწარმოებენ. ასეთებია უმთავრესად უზმნისწინო ფორმები; მაგალითად: ცემს — ნაცემი (არ იზმარება ცემული); შრომობს — ნაშრომი, იყიდა — ნაყიდი და სხვ.

ვნებითი გვარის მიმლეობის წარმოების სწავლება სრული არ იქნება, თუ მოსწავლეთ წარმოდგენა არ მივეცით უკუთქმითი (უარყოფითი) ფორმების წარმოებაზე, მით უფრო, რომ ეს ფორმები მხოლოდ ვნებითი გვარის მიმლეობას მოეპოვება.

ამ შემთხვევაში ერთმანეთს შეუპირისპირდება ვნებითი გვარის მიმლეობის წარუქმითი (დადებითი) და უკუთქმითი (უარყოფითი) ფორმები; მაგალითად: დანდობილი და დაუნდობელი (მალია, რა-

¹ ა. შ ა ნ ი ძ ე, ქართული გრამატიკის საფუძვლები, 1953, გვ. 594.

გორც ხირიმის ტყვია და ტყვიასავით დაუნდობელი“), დანგრეული — დაუნგრეველი და სხვ.

ფორმათა შედარებით გაირკვევა, რომ უკუთქმით ფორმებს თავში დაემატება უ, ხოლო ბოლოში ელ, ე. ი უკუთქმით მიმღეობას აწარმოებს უ — ელ. მაგრამ ზოგჯერ შეიძლება მართო უ იქნეს მაწარმოებელი; მაგალითად: დაუხატავი, უცნობი, დაუნახავი და ა. შ.

საშუალო გვარის მიმღეობა

საშუალო გვარის მიმღეობის გაცნობაც მრავალ სირთულესთანაა დაკავშირებული. ამ სირთულეს კმნის:

1. საშუალო გვარის ზმნათა მიმღეობის ფორმები ქართულში ნაკლებ შემუშავებულია ისე, როგორც თვით საშუალო გვარის ფორმები, რის გამოც ეს ზმნები მიმღეობის წარმოებისას მრავალ თავისებურებას აჩვენებენ.

2. არის რიგი საშუალო გვარის ზმნები, რომლებსაც სრულიად არა აქვთ მიმღეობის ფორმები: ეცოცხლობ, ხუმრობ, ოხუნჯობ, კაცობს და ა. შ. ასეთებია უმთავრესად ობ თემისნიშნიანი ნასახელარი ზმნები (ა. შანიძე).

3. ამ გვარის მიმღეობას არა აქვს გამოკვეთილი სპეციფიკური მაწარმოებლები. იგი ძირითადად იმავე მაწარმოებლებს იყენებს, რასაც მოქმედებითი გვარის მიმღეობა: მ, მ — არ (დისიმილაციით მ — აღ). ამ გვარის მიმღეობათა გავრცელებულ მაწარმოებლად შეიძლება მივიჩნიოთ მხოლოდ მ — არე და მო — ე.

4. ერთი და იგივე მაწარმოებელი ხშირად სხვადასხვა ფუძეს დაერთვის; მაგალითად, მ — არე მაწარმოებლები დაერთვის პირველი სერიის თემას: დულს — მ-დულ-არე, წუხს — მ-წუხ-არე და ა. შ., მაგრამ ეგვე მაწარმოებლები საწყისის ფუძიდან ნაწარმოებ მიმღეობასაც მოუდის: მ-წოლ-არე, მ-ჯდომ-არე და ა. შ.

5. ხშირად ზმნის ერთი და იმავე ფუძიდან ორი სხვადასხვა გვარად ნაწარმოები და ლექსიკურად განსხვავებული მიმღეობა გვაქვს; მაგალითად: მფრინავი — (მ)ფრინველი, მოყვარე — მოყვარული და სხვ.¹

¹ ა. შანიძე, ქართული გრამატიკის საფუძვლები, 1953, გვ. 598.

6. საშუალი გვარის მიმღეობას ჩვეულებრივ არა აქვს დროის გაგება, მაგრამ ვალ ზმნის ფუძისაგან ნაწარმოებ მიმღეობას ყველა დრო გააჩნია (მაგალი, მოსული და მოსავალი).

არის აგრეთვე რიგი სხვა თავისებურებათა, რომელთა ჩამოთვლა შორს წაგვიყვანდა. საერთოდ შეიძლება აღინიშნოს, რომ ისე, როგორც საშუალი გვარი, მისგან წარმოქმნილი მიმღეობაც მრავალ თავისებურებას წარმოგვიდგენს.

ცხადია, საშუალი გვარის მიმღეობის ყველა თავისებურების გაცნობა შეუძლებელი იქნება. იგი მხოლოდ ზოგად ხაზებში უნდა გაეცნოს.

საშუალი გვარის მიმღეობის წარმოების გაცნობანდის საფუძვლიანად უნდა იქნეს განმეორებული საშუალი გვარი და მისი ძირითადი დამახასიათებელი თავისებურებანი (თემის ნიშნის მონაცვლეობა, ნასახელარი საშუალი გვარის ზმნების ძირითადად ობ სუფიქსით წარმოება და ა. შ.).

საშუალი გვარის მიმღეობათა წარმოების გაცნობაც ძირითადად შეპირისპირების საფუძველზე მოხდება. შეუპირისპირდება ერთმანეთს საშუალი გვარის ზმნა და მისგან ნაწარმოები მიმღეობა.

გორავს — მ-გორავი („მგორავ კვას ხავსი არ მოეკიდება“. ანდა-ზა); წუხს — მ-წუხ-არე („ლულუნი იგი ჩამრჩენია გულს, მწუხარე არის, ვით გლოვის ზარი“. ი. ჰაუქ.), რაკრაკებს — მო-რა-კრაკე.

საშუალი გვარის ზმნებისაგან მიმღეობის წარმოების შესწავლის საფუძველზე მოსწავლემ უნდა იცოდეს:

1. საშუალი გვარის ზმნების მიმღეობის მაწარმოებლებია მ, მ -- არე (დისიმილაციით მ — ალე) და მო — ე აფიქსები. ამათგან მ — არე, მო — ე ძირითადად საშუალი გვარის მიმღეობის მაწარმოებლებია.

2, მ თავსართით ნაწარმოები საშუალი გვარის მიმღეობა წარმოების მიხედვით არ განსხვავდება მ თავსართიანი მოქმედებითი გვარის მიმღეობისაგან: ბარავს — მ-ბარავი — მოქმედებითი გვარის მიმღეობაა; ცურავს — მ-ცურავი — საშუალი გვარისა.

ორივე იყენებს აწმყოს თემას და მაწარმოებლად მ-ანი მოულის. განსხვავებას მათ შორის ფუძე-ზმნა იქმნის: ბარავს — გარდამავალი მოქმედებითი გვარის ზმნაა, ხოლო ცურავს — გარდაუვალ საშუალი გვარისა; გარდა ამისა, მოქმედებითი გვარის მიმღეობას დაერთვის ზმნისწინები: დამბარავი, გადამბარავი და სხვ., ე. ი. აქვს ასპექტი, საშუალი გვარის ზმნათა მიმღეობა კი უასპექტოა. იგი არ

დაირთავს ზმნისწინს; მაგრამ თუ დაირთო, იგი მიმღეობაში მიმართულებას უჩვენებს და არა ასპექტს (გადამცურავი, შემცურავი).

3. **მ** ე მაწარმოებლები ძირითადად ფუძეგაორკეცებულ და ზოგიერთ ობ თემისნიშნთან ზმნებს მოუღის (ჭიკჭიკებს--**მ**ო-ჭიკჭი-ე, ბიბინებს -- **მ**ო-ბიბინ-ე, კიდაობს -- **მ**ო-კიდავ-ე), ხოლო **მ** — არე უმთავრესად უთემისნიშნო ზმნებს ერთვის (ქეხს **მ**-ქეხ-არე, წუხს -- **მ**-წუხ-არე და სხვ.).

4. ობ თემისნიშნთან ნასახელარი ზმნებისაგან მიმღეობის წარმოება ვერ ხერხდება: ვერ აწარმოებს მიმღეობას აგრეთვე ზოგიერთი პირველადი ზმნებაც: მწყინს, მყავს, მიკვირს და სხვ.

5. საშუალი გვარის ზმნათა მიმღეობის ფორმებს, საერთოდ, დროის გაგება არა აქვთ. ერთადერთი ზმნა ვალ, რომელიც ყველა დროის ფორმას წარმოგვიდგენს: მა-ვალ-ი. სა ვალ-ი, მო-მა-ვალ-ი, მო-სა-ვალ-ი, მო-ს-ულ-ი და სხვ.

ვალ ზმნა, საერთოდ, ერთადერთია, რომელიც ნორმალურად სამივე დროის მიმღეობის ფორმებს იჩენს.

ცოდნის განსამტკიცებლად უნდა ჩატარდეს სხვადასხვა ვარჯიშობა; როგორიცაა:

ზმნების გადაკეთება მიმღეობებად და მაწარმოებელთა გამოყოფა, ერთი გვარის მიმღეობის მეორე გვარის მიმღეობად გადაკეთება (მოქმედებითისა ვნებითად და პირიქით) და მათ შორის ფორმისა და შინაარსის მიხედვით სხვაობის გარკვევა, ტექსტიდან მიმღეობათა გამოყოფა და მათი დახასიათება; მიმღეობათა ზმნებად გადაკეთება და სხვ.

სახელზმნის შესწავლის საფუძველზე მოსწავლემ უნდა იცოდეს. რომ:

1. სახელზმნა ორგვარია: საწყისი და მიმღეობა.

2. საწყისი ისეა გამოყენებული მეტყველებაში, როგორც არსებითი სახელი, ხოლო მიმღეობა ისე იხმარება, როგორც ზედსართავი.

3. სახელზმნას (საწყისსა და მიმღეობას) აქვს სახელისა და ზმნის ნიშნები: სახელისა ბრუნება, ზმნისა — ასპექტი. გვარი, დრო; ზოგჯერ კონტაქტი, მიმართულება და სხვ.

4. საწყისის მაწარმოებელია ძირითადად-ა, ხოლო ზოგჯერ: ილ ან სი — ილ, სი — ულ (გარდაუვალ ზმნებში).

5. ავ და ამ თემისნიშნთან ზმნებში-ა საწყისის ნიშნის დართ-

ვის გამო თემისნიშნისეული ა იკარგება. ამიტომაც ითქმის და იწერება: ხატვა, ცურვა, კერვა, დაბმა, ჩაცმა და ა. შ.

6. მიმღეობა გვარებისდა მიხედვით შეიძლება იყოს მოქმედებითი, ვნებითი ან საშუალი.

7. თითოეული გვარის მიმღეობას აქვს თავ-თავისი მაწარმოებლები, მოქმედებითი გვარის მიმღეობის მაწარმოებლებია: მ, მ — ელ, მა — ელ; ვნებითია — ილ, ულ, ნა, სა, ხა — ულ; საშუალისა: ღ, მ — არე, მო — არე. მოსწავლეს უნდა შეეძლოს თითოეულ მათგანზე ნიმუშების დასახელება და ანალიზი.

8. ვნებითი გვარის მიმღეობა ერთადერთია, რომელიც განარჩევს წარსულსა და მომავალ დროს. წარსული დროის მიმღეობის მაწარმოებლებია: ილ, ულ; ნა; მომავალისა — სა, ხა — ელ.

9. ვნებითი გვარის მიმღეობა ორგვარია: წართქმითი და უკუთქმითი (უარყოფითი). უარყოფითი ვნებითი გვარის მიმღეობას აწარმოებს უ თავსართი ან უკრო პეტად უ — ელ თავსართ-ბოლოსართი.

10. აგ და ეგ თემისნიშნისანი ზნებისაგან მიმღეობის ულ სუფიქსით წარმოებისას იკარგება თემის ნიშნისეული გ (კანოკვევა — გამოკვლეული, დახატვა — დახატული, წაქცევა — წაქცეული და ა. შ.).

ს ა რ ჩ ე ვ ი

შეხავალი

ზმნის სწავლების მნიშვნელობა	3
ქართული ზმნის თავისებურებანი	5
ზმნის კეტეგორიათა სწავლების თანამიმდევრობა	9
ზმნის სწავლების მეთოდები და ხერხები	12

ზმნის სწავლება

ზმნის რაობა	16
-------------	----

პირი და რიცხვი

ზმნის პირისა და რიცხვის სწავლებისათვის	21
სუბიექტური პირები და მათი ნიშნები მხოლოდით რიცხვში	24
სუბიექტური პირის ნიშნები მრავლობით რიცხვში	30
ორმაგი გამოხატვა პირის ნიშანთა	34
პირთა რაოდენობა ერთ ფორმაში	37
ზმნაში წარმოდგენილ პირთა გარჩევა	40
ობიექტური პირის ნიშნები	44
პირთა დაჯგუფება	57
მართლწერის საკითხები ზმნის პირიანობის სწავლებასთან დაკავშირებით	59

ზმნისწინი

ზმნისწინის რაობა. შიში სწავლების მნიშვნელობა	61
ზმნისწინთა სწავლება	63
ახვეტი (სახე)	67
დრო	73
კილო	78
სერიები და მწკრივები	87
მწკრივის რაობა	89
მწკრივები, მათი წარმოება	92
ფუძის, ძირის, თემისა და თემის ნიშნების სწავლებისათვის	118
ფუძის სწავლება	119
თემა და თემის ნიშნები	122
ძირის სწავლება	126

გარდამავლობა

გარდამავლობის სწავლების მნიშვნელობა	127
გარდამავლობის რაობა	129
გარდამავლობის გრამატიკული ნიშნები	130

გვარი

გვარის საერთო დახასიათება	134
გვარი მოქმედებითი, ვნებითი და საშუალო	141
გვარი გარდამავლობისა და პირიანობის მიხედვით	144
კონვერსია — მოქმედებითი გვარის გადაქცევა ვნებითად ან საშუალო	146
სტატიკური ვნებითი	151
ვნებითი გვარის წარმოება	152
საშუალო გვარი	155

ქცევის ზნაულებიხათვის**159**

ქცევის რაობა	. 162
სათავისო ქცევა	. 164
საარვისო ქცევა	. 166
სასხვისო ქცევა	. 167
ქცევა გვარების მიხედვით	. 168
უქცეო ზმნები	. 172

კონტაქტი

კონტაქტის რაობა	. 175
კონტაქტის წარმოება	. 178

უღლება

უღლების ჯგუფები	. 182
მოქმედებითი გვარის ზმნათა უღლება	. 183
ენებითი გვარის ზმნათა უღლება	. 188
თემის ნიშანშონაცვლე ზმნათა უღლება	. 190
მწყრიენაკლი ზმნების უღლება	. 193

თავისებური ზმნები**. 194****სახელზმნა**

სახელზმნის რაობა	. 198
საწყისი და მისი წარმოება	. 207
მიმღეობა	. 203
მიმღეობის წარმოება	. 206
მოქმედებითი გვარის მიმღეობა	. 207
ენებითი გვარის მიმღეობა	. 209
საშუალი გვარის მიმღეობა	. 212

რედაქტორები { პროფ. გ. თოფურია
გ. ჩინჩალაძე

ტექნორედაქტორი ს. ლორთქიფანიძე

გადაეცა წარმოებას 1/III-55 წ., ხელმოწერილია დასაბეჭდად 16/XII-55 წ.,
ანაწყოების ზომა $6 \times 9,5$, ქაღალდის ზომა 60×84 , სასტამბო ფორმათა
რაოდენობა—13,5, საღარიცხო-საგამოძეულო—11,58, სავეტორი—11,24.
შე 08901 შიკვეთა № 467 ტირაჟი 2000

სტამბა „ლენინსკოე ზნამია“ თბილისი, ძველადის ქ., № 21